

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

10

*Rimantas Miknys
Lietuvos demokratų partija
1902-1915 metais*

1995

**LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJS
STUDIJS**

*Skiriu Motinai ir
šviesiam Tėvo atminimui*

ISSN 1392-0391

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

10

Rimantas Miknys

Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais

VILNIUS

A. Varno personalinė įmonė

1995

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Knyga išleista su finansine

ATVIROS LIETUVOS FONDO parama

ISBN 9986-491-22-3

© Rimantas Miknys, Lietuvos istorijos institutas

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
1. LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMASIS IR 1902 - 1904 METŲ POLITINĖ-SOCIALINĖ PROGRAMA	16
1.1. LDP ištakos ir prielaidos	16
1.2. LDP steigimas	27
1.3. LDP pagrindinės programinės nuostatos ir jų įtaka partijos organizavimui	32
2. LIETUVIŲ (LIETUVOS) DEMOKRATŲ PARTIJOS ORGANIZACINIS IR VISUOMENINIS-POLITINIS VEIKIMAS 1905 METAIS	44
2.1. LDP organizacinės problemos, jų sprendimas ir rezultatai	45
2.2. LDP visuomeninė-politinė veikla ir partijos naujų programinių nuostatų formavimas	61
3. LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA 1906 - 1915 METAIS	94
3.1. LDP organizacinės evoliucijos ir veiklos ypatumai	96
3.2. LDP politinės-socialinės programos bruožai	128
3.3. Tautiniai-politiniai LDP veiklos aspektai	142

IŠVADOS	168
PRIEDAI	173
LENTELĖS.....	174
LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJOS PAGRINDINIAI DOKUMENTAI	184
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	218
STRESZCZENIE	226
RÉSUMÉ.....	238
TRUMPINIAI	249
ASMENŲ RODYKLĖ.....	250

PRATARMĖ

Ši studija - ne reakcija į dabartinės aktualijas, kurios galėjo vienaip ar kitaip sukurti tam tikrą motyvų lauką. Turiu galvoje tai, jog mūsų politinėje padangėje ir šiuo metu funkcionuoja partija tokiu pat pavadinimu, oficialiai besiremianti 1902 m. susikūrusios LDP tradicija.

Dar studijuojant Vilniaus pedagoginiame institute (dabar - universitetas), apie 1979-1980 m., profesorė Aldona Gaigalaitė siūlė kursiniame darbe nagrinėti LDP veikimą 1902-1905 m. Šis darbas vėliau išsiplėtė iki diplominio, o pastarasis virto kartu su profesore parašytu straipsniu, 1983 m. publikuotu Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbų „Istorijos“ 23 tomelyje. Jau pirmasis „prisilietimas“ prie šios temos parodė, kad reikės nagrinėti klaidžią ir sunkiai apibrėžiamą lietuvių Atgimimo istoriją. Suvokiau, kad dėl sovietinės ideologijos varžtų toks tyrimas neįmanomas. Tačiau, profesoriaus Vytauto Merkio padrąsintas ir jam vadovaujant, 1985-1989 m. neakivaizdinės aspirantūros Istorijos institute studijų metu bibliotekose, archyvuose surinkau medžiagą, parašiau kelis straipsnius. Tai buvo pirmas rimto darbo prie šios studijos etapas. 1989-1990 m., pasikeitus Lietuvos politinei situacijai, pradėjau rengti disertaciją „Lietuvos (Lietuvių) demokratų partija: Organizacija ir visuomeninis-politinis veikimas 1902-1915 metais“ humanitarinių mokslų daktaro laipsniui įgyti. 1993 m. ją apgynęs, raginamas profesoriaus V. Merkio ir Lietuvos istorijos instituto direktoriaus profesoriaus Antano Tylos bei to paties instituto Tautinio atgimimo ir Lietuvos Respublikos istorijos skyriaus vadovo Česlovo Laurinavičiaus, šį darbą baigiau rašyti.

Šis veikalas visų LDP veiklos aplinkybių išsamiai neatskleidžia. Jau dabar galima pasakyti, jog čia tik labai bendrais bruožais ir glaustai apibūdinta Rusijos caro valdžios politika lietuvių tautinio judėjimo, tuo pat metu ir partijos atžvilgiu XX a. pradžioje, siaurai analizuoti LDP santykiai su kitomis Lietuvos partijomis. Vargu ar buvo įmanoma tai nagrinėti plačiai: nėra specialių Rusijos valdžios politikos Lietuvoje, kitų partijų programinių nuostatų raidos, veiklos, ypač 1905-1915 m., tyrimų. Vis dėlto tikiuosi, kad studija leidžia atsigręžti į pilietinius lietuvių politinės civilizacijos pavidalus, kadaise labai akcentuotus Mykolo Rōmerio, Vaclovo ir Mykolo Biržiškų bei Vandos Daugirdaitės-Sruogienės darbuose, o vėliau primirštus.

Noriu padėkoti už idėjas, labai naudingus patarimus, visapusišką pagalbą, raginimus čia jau minėtiems labai gerbiamiems asmenims. Už pokalbius pagrindinėmis šios knygos temomis, reikšmingas pastabas taisant tekstą esu dėkingas Egidijui Motiekai, o už patarimus, techninę pagalbą - Gediminui Vaskelai, Algirdui Baliuliui, Vladui Sirutavičiui, Raimundui Lopatai. Taip pat noriu nuoširdžiai padėkoti žmonai Česlavai Miknienei už pagalbą spausdinant kartais sunkiai įskaitomą rankraštį.

Rimantas Miknys

Vilnius, 1995 m. balandis

IVADAS

Visuomenė yra nevienalytė, nes ją sudaro asmenys, kurių nuostatos, interesai dažnai nesutampa. Visuomenei besivystant individų skirtumų daugėja, tačiau kartu jie jungiasi į grupes, taip pat ir į etnines. Pastarosios ilgainiui sudaro didesnius vienetus - tautas. Tam tikroje raidos stadijoje (modernėjimo epochoje) šios grupės visuomenė (t.y. tautinė visuomenė) ima suvokti savo etninį-kultūrinį, ekonominį ypatingumą, skiriančią ją nuo kitų panašių grupių, ir, stengdamasi ne prarasti, o toliau tobulinti šį savi-tumą, t.y. norėdama būti veiksminga, pradeda kurti savo politinę organi-zaciją, kurios aukščiausioji forma yra valstybė. Tai įmanoma daryti tik suderinus tokios grupės individų, jų asociacijų interesus ir siekius. Todėl atsiranda organizuotų grupių, vadinamų politinėmis partijomis, kurios sutelkia asmenis pagal jų socialinį-ekonominį statusą, požiūrį į religiją, pasaulėžiūrą ir t.t., išreiškia jų nuomonę viešaisiais reikalais ir tarpusavyje ieško kompromisų, įgalinančių sėkmingą tautinės visuomenės vystymą-si¹. Taigi tautos visuomeninė raida vyksta per politines partijas.

Kaip pažymėjo Mykolas Römeris, politinės partijos išreiškia tautos po-reikius ir jos raidos kryptį. Jų atsiradimą sąlygoja istorine praeitimi besi-remiantys to meto visuomenės santykiai. Kiekviena politinė partija at-spindi tam tikrus visuomenės poreikius, atlieka tam tikrą visuomeninio gyvenimo funkciją, ir visos jos (ir kairiosios, ir dešinėsios, ir centro) yra reikalingos². Todėl politinių partijų istorijos analizė prisideda prie tautos, visuomenės raidos tyrinėjimų. Žinodami partijas formavusias jėgas, par-tijų organizacinę struktūrą, jų politines-socialines programas, veiklos me-todus bei pačią veiklą, galime lengviau apibrėžti tautos raidos ypatybes, visuomeninę konfiguraciją, vienokius ar kitokius tautos siekius, tų siekių pokyčius bei pastarųjų priežastis, netgi suvokti kai kuriuos kultūros savi-tumus. Šia prasme lietuvių tautinis atgimimas, iš esmės būdamas sudėtin-gas visuomeninis-politinis, kultūrinis ir ekonominis procesas, tebelieka dar iki galo neįminta mįslė.

Turėdami tai omenyje, tyrimo objektu pasirinkome vieną pirmųjų modernios lietuvių visuomenės politinių partijų - Lietuvos (Lietuvių) demokratų. Čia aptariame jos organizacinę, visuomeninę-politinę veiklą, pastarosios ypatumus, jų priežastis, bandome atlikti LDP politinės-socialinės programos analizę, mėginame nustatyti jos įtaką lietuvių visuomenės politinei poliarizacijai, reikšmę tautos politinių siekių formulavimui bei jų įgyvendinimui. Nedrąsiai viliamės, kad šis tyrimas ne tik bus kuklus įnašas į lietuvių tautinio atgimimo istorijos nagrinėjimą, bet kaip vienas iš parengiamųjų darbų kartu tarnaus ir šiuo metu aktualioms liberalinės minties raidos Lietuvoje studijoms.

Pažymėtina, jog šių klausimų gvildenimą sąlygojo ir jų istoriografinis aktualumas. Problema iki šiol specialiai tirta nebuvo. Tarpukario laikotarpiu tai buvo per daug artima praeitis. Vėliau, po II pasaulinio karo, emigracijoje buvę lietuvių mokslininkai tokiam darbui stokojo šaltinių, o Lietuvoje esantys buvo suvaržyti sovietinės ideologijos poreikių, jos diktato. Atskiri šios srities klausimai yra patekę į lietuvių tautinio atgimimo, visuomeninės minties, politinės, kultūros, literatūros istorijos tyrinėtojų regos lauką. Jų darbai padėjo įsigilinti į mūsų pasirinktą temą, geriau ją suvokti. Turime pažymėti, kad iš tokių išsiskiria Juozo Audėno dokumentuota valstiečių liaudininkų organizacijos ir veiklos apžvalga³. Jos autorius, nepretenduodamas į mokslinį darbą ir nenusižengdamas savo pastabai, jog istoriją rašo istorikai, supažindino su LDP įsteigusių varpininkų sąjūdžiu, perpasakojo 1902 m. jos programos projektą, trumpai pristatė 1906, 1914 m. programas, aprašė veiklą 1905-1918 m. Tekste cituojami dokumentai, atsišaukimai, kai kurių suvažiavimų nutarimai, spauda, jais pasiremiant, nurodomi kai kurie LDP istorijos faktai, bet nepateikiama jų analizė, paaiškinimai, todėl darbas yra labai fragmentiškas.

Visiškai priešinga šiai apžvalgai yra gerokai anksčiau parašyta M. Römerio studija, skirta lietuvių tautos atgimimo genezei ir raidai iki 1905 m. M. Römeris, aptardamas lietuvių inteligentijos tautinę-kultūrinę, politinę veiklą, nemaža dėmesio skyrė LDP⁴. Jis, kaip ir J. Audėnas, pateikė daug citatų iš spaudos, minėto programos projekto, tačiau ne tik nuro-

¹ Raymond Boudon, François Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Presses universitaires de France, 1982, p. 449; J. Pajaujis, "Politinių grupių sociologiniai bruožai", *Varpas*, 1955, nr. 2, p. 16-20.

² M. Römer, *Litewskie stronictwa polityczne*, Wilno, 1922, s. 6-9.

³ J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, Brooklyn, N.Y., 1986, p. 11-75.

⁴ M. Römer, *Litwa*. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego, Lwów, 1908, 438 s. Plačiau apie LDP p. 285-411.

dė, bet ir analizavo LDP veiklos faktus, bandė nustatyti jų reikšmę visuomeniniam-politiniam gyvenimui. Pažymėtina, kad, skirtingai nei kiti, M. Römeris konceptualiai aiškino varpininkų skilimo priežastis, LDP susikūrimo prielaidas, staigų dviejų grupių atsiradimą joje, partijos politinių siekių formuluotę iki 1905 m., LVS ir LMS įsisteigimą. Pažymėtina, jog, nagrinėjant išvardytus klausimus, mums beliko tik sukonkretinti, plačiau paaiškinti atskirus koncepcijos momentus, o iš esmės su ja sutinkame.

Akivaizdu, jog M. Römerio studija paskatino Andrių Bulotą ir Stanislavą Trusevičių (K. Zalevski) parengti savo darbus. A. Bulota, apibūdinamas lietuvių tautinį judėjimą, pakartojo M. Römerio versiją apie LDP, LVS bei LMS ir pateikė tik keletą naujų faktų iš 1906 m. veiklos⁵. Pakartodamas tą pačią versiją S. Trusevičius papildė ją žiniomis apie LDP atstovus Rusijos Valstybės I, II Dūmose, paminėjo LDP priklausiusias Marijampolės "Šviesos" ir Marijampolės ūkininkų draugijas⁶.

Iš tarpukario laikotarpio tyrinėjimų pažymėtini du Vinco Kvieskos straipsniai⁷. Autorius, aptardamas varpininkų vaidmenį tautiniame judėjime, apžvelgė LDP raidą nuo jos ištakų iki 1914 m., bendrais bruožais apibūdino 1902 m. LDP programos projektą, 1906 m. LDP, LVS programą ir atkreipė dėmesį į rusų revoliucinių partijų programų įtaką joms, trumpai aprašė LVS ir LDP santykius, LDP veiklą carinės reakcijos metais. Po M. Römerio studijos tai bene reikšmingiausias darbas mūsų tyrinėjamam klausimui. Tiesa, jis neprilygsta pirmajam analizės gilumu, bet nuosekliai išdėstyti faktai, taiklūs jų paaiškinimai leido autoriui nubrėžti labai bendrus LDP situacijos visuomeniniame-politiniame gyvenime kontūrus.

Vėliau tų pačių faktų glaustą santrauką apžvalginiame savo straipsnyje apie liaudininkų srovę pateikė B. Almantas⁸.

Pranas Čepėnas savo veikalė tik trumpai aptarė LDP, LVS, bet gana išsamiai supažindino su LDP atstovų pasakytomis kalbomis Rusijos Valstybės Dūmose⁹. Beje, apie LDP veiklą, susijusią su Dūma, rašė Darius Staliūnas¹⁰ ir Regina Laukaitytė¹¹. Pirmasis labai nuodugniai išnagrinėjo rinkimų į I Dūmą tvarką, Lietuvos visuomenės ypatumus, koalicijų bandymus ir aptarė LDP taktiką rinkimuose. Antroji, apžvelgdama lietuvių atstovų veiklą Dūmose, bandė nustatyti jų partinę priklausomybę. Tai padėjo patikslinti kai kurių atstovų narystę LDP.

Aiškinantis LDP ištakas, idėjines ir organizacines prielaidas, savo faktine medžiaga yra reikšminga kolektyvinė monografija "Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)"¹² bei Rimanto Vėbros monografija¹³. Jose aptarta lietuvių tautinio judėjimo politinė-kultūrinė

situacija, apibūdinta jo politinė-socialinė, kultūrinė ir ekonominė programa, išanalizuota visuomenės struktūra ir padėtis iki XX a. pradžios.

Iš sovietinių (tarybinių) marksistinių pozicijų LDP reikšmę tautiniam judėjimui įvertino Romas Šarmaitis¹⁴ bei Vincas Mickevičius-Kapsukas¹⁵. LDP programos socialinę esmę bandė nustatyti A. Gaigalaitė ir R. Miknys¹⁶, o LDP "buržuazinę-liberalinę", kontrrevoliucinę esmę 1907-1910 m. įrodinėjo Julija Andriušaitytė¹⁷. Pastaroji, nepaisant aiškaus išankstinio nusistatymo, gana objektyviai nusakė agrarinės programos pagrindinius bruožus.

Analizuodama klerikalinį judėjimą, krikščionių demokratų ir liberalų (LDP) konkurenciją dėl įtakos liaudžiai nurodė A. Gaigalaitė. Be to, ji paminėjo LDP susikūrimo, nuosaikiųjų partijos veikėjų atsiskyrimo nuo LDP ir TLDP įkūrimo faktus¹⁸. Pažymėtina, kad TLDP kūrimosi idėjinės-politinės aplinkybės bei nuosaikiųjų liberalų atsiskyrimą nuo radikaliųjų bendroje studijoje nagrinėjo R. Miknys ir E. Motieka¹⁹. Be to, kai kuriuos LDP kūrimosi ištakų klausimus yra aptaręs R. Miknys savo straipsniu-

⁵ А. Булат, *Литовцы*, СПб, 1909, с. 13-19.

⁶ К. Залевский [С. Трусевич], "Национальные партии в России. Литва" in *Общественное движение в России в начале XX века* / Под. ред.: Л. Мартова и др. / т. 3, кн. 5, СПб, 1914, с. 290-292.

⁷ V. Kyieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai. Ligi Didžiojo Seimo Vilniuje 1905 m.", in *Dr. K. Griniaus Jubiliejinis Varpas*, Kaunas, 1926, p. 43-63; idem, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai", *Varpas*, 1931, nr. 1, p. 33-62.

⁸ B. Almantas, "Vidurinėsios lietuvių politinės srovės kelias", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 17-23.

⁹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1992, p. 292-297; 404-409, 412-415; 418-421, 425-430.

¹⁰ D. Staliūnas, "Rinkimai į I Rusijos Dumą Lietuvoje", in *Lietuvos istorijos metraštis 1992*, Vilnius, 1994, p. 45-66.

¹¹ R. Laukaitytė, "Lietuviai Valstybės Dūmoje", *ibid.*, p. 31-43.

¹² *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*, ats. red. V. Merkys, Vilnius, 1987, 277 p.

¹³ R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*, Vilnius, 1990, 267 p.

¹⁴ R. Šarmaitis, "Nacionalinio išsivadavimo judėjimas Lietuvoje", in "*Aušra*" ir *lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje*, Vilnius, 1988, p. 32-34.

¹⁵ V. Mickevičius-Kapsukas, "Lietuvių demokratų ir socialdemokratų partija" in *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1960, p. 404.

¹⁶ A. Gaigalaitė, R. Miknys, "Lietuvos demokratų partijos programos klasinės esmės klausimu", *Istorija*, t. 23, 1983, p. 74-87.

¹⁷ Ю. Андрушайтите, "Идеологическая борьба в Литве в период 1907-1910 г.г.", *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. LKP istorijos klausimai*, t. 2, 1962, p. 31-36.

¹⁸ A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917-1940*, Vilnius, 1970, p. 23, 26, 30, 32-38.

¹⁹ R. Miknys, E. Motieka, "Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės", in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 1, Vilnius, 1990, p. 80-125.

se²⁰, nagrinėdamas varpininkų organizacijos veiklą, aiškindamasis "tautinės vienybės idėjos" poveikį LDP veiklai, programinių nuostatų evoliucijai 1902-1905 m.

Nors dėl kitų priežasčių, bet ne mažiau, o gal dar daugiau idėjinis-politinis yra Mykolo Krupavičiaus straipsnis. Tarp politinių sambūrių, kovojusių dėl Lietuvos laisvės, jis paminėjo LDP, LVS, tačiau daugiausia vietos skyrė įrodinėjimui, jog demokratai liaudininkai Lietuvos nepriklausomybės idėjai nepretarė, jai buvę netgi priešiški²¹.

Per lietuvių visuomeninės-politinės minties vystymosi, pozityvizmo, racionalizmo, materializmo, liberalizmo, socializmo ideologijų reiškimosi Lietuvoje prizmę LDP idėjinės ištakas, kai kuriuos jos idėjinės-politinės, organizacinės raidos klausimus, partijos ideologų (Povilo Višinskio, Kazio Griniaus) pažiūras aptarė S. Senkonis²², Jonas Ambrazevičius²³, Vaclovas Čižiūnas²⁴, Juozas Pajaujis²⁵, Vincas Trumpa²⁶. Minėtų autorių faktografiškai jie nepapildė, bet varpininkų diferenciaciją, LDP skilimą, radikalių nuostatų atsiradimą programose stengėsi paaiškinti vienu ar kitu ideologijų poveikiu - partijos veiklos ir programos nuodugniau neanalizavo. Svairi, ypač liberalinės minties raidos Lietuvoje tyrimo atžvilgiu, yra V. Trumpos pastaba, kad Lietuvoje vienintelė LDP bei su ja susijusi LVS potencialiai galėjo tapti liberaline partija, bet 1905 m. buvo labai nuostolingi "*liberalinės minties šalininkams, kurių dalis po to pavojingai ėmė kryptį į kairę ir visur kergti prie savo pavadinimo socialisto vardą*"²⁷. Taip jis paaiškino klausimą, kodėl Lietuva iki šiol dar neturi liberalizmo politinių tradicijų, tačiau į konkrečias to fakto priežastis, aplinkybes V. Trumpa nesigilino. Minėtinas Mindaugo Karaliaus 1988 m. Vilniaus universitete apgintas diplominis darbas, kuriame jau ne tik empiriniu, bet ir konceptualių lygmeniu bandyta nagrinėti LDP kūrimąsi, organizacinę struktūrą, idėjų raidą 1902-1907 m.²⁸

Aiškinantis partijos organizacinės raidos bei veiklos ypatumus, programinių nuostatų pokyčių priežastis labai pravertė atsiminimų pagrindu parašyti darbai. Nemažai faktų iš 1905 m. LDP veiklos, LVS kūrimosi aprašė Juozas Paršaitis-Gabrys²⁹. Steponas Kairys, remdamasis spauda, literatūra, savo patirtimi bei erudicija, apibūdino ir įvertino LDP veiksmus iki 1907 m. Vis dėlto daugiau dėmesio jis skyrė LDP ir LSDP santykiams³⁰. Panašaus Kipro Bielinio darbo³¹ faktų apibendrinimo lygis daug menkesnis. Tačiau abiem nepavyko atsiriboti nuo "savo" socialdemokratų partijos. Jų veikaluose pirmiausia buvo formuojamas LSDP veiklos nuopelnų įvaizdis ir siekiama parodyti, kad demokratai kaip politinis konkurentas socialdemokratams prilygti negalėjo.

Autoriai, rašę visuomenės, politikos veikėjų, dalyvavusių LDP veikloje, biografijas, taip pat minėjo pagrindinius partijos organizacinės veiklos faktus, atskleidė tų veikėjų vaidmenį ir įnašą. Naudingi buvo Aleksandro Merkelio³², Juliaus Būtėno³³, Adolfo Sprindžio³⁴, Alfonso Eidinto³⁵, Juozo Jasaičio³⁶, Antano Petrikos³⁷, Juliaus Būtėno ir Mečio Mackevičiaus³⁸ darbai.

Aptarta literatūra tapo atramos tašku nagrinėjant minėtus klausimus, tačiau analizės pagrindas buvo šaltiniai. Jie skirstytini į penkias pagrindines grupes.

- 20 R. Miknys, "Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888-1905 m.", *MAD*, 1988, t. 3(104), p. 59-74; idem, "'Varpas' ir Lietuvių demokratų partija", *Lituanistica*, 1991, nr. 1(5), p. 12-23.
- 21 M. Krupavičius, "Kova dėl Lietuvos laisvės" in M. Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai (Straipsnių rinkinys)*, Chicago, 1983, p. 36-42.
- 22 S. Senkonis, "Lietuvos kairiųjų partijų užuomazga ir pasaulėžiūriniai jų pagrindai", *Tėvynės sargas*, 1953, t. 3, nr. 2(9), p. 225-230.
- 23 J. Ambrazevičius, "Ideologinių grupių santykiai "Aušros" ir "Varpo" gadynėje", in *Krikščionybė Lietuvoje: praeitis, dabartis, ateitis*, Kaunas, 1938, p. 229-237.
- 24 V. Čižiūnas, "Idėja ir veiksmas: varpininkų tautinės ideologijos bruožai", *Varpas*, 1965, nr. 6, p. 45-48.
- 25 J. Pajaujis, "Dėl tautos ir laisvės", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 6-12.
- 26 V. Trumpa, "Dr. Kazys Grinius ir tautinis atgimimas", *Metmenys*, 1967, nr. 13, p. 88-89; idem, "Lietuvos nepriklausomybės idėja", in *Lietuva XIX-tame amžiuje*, Chicago, 1989, p. 138.
- 27 V. Trumpa, "Liberalinės minties raida Lietuvoje", in *Lietuviškasis liberalizmas*, Chicago, 1959, p. 184-185.
- 28 M. Karalius, Lietuvos Demokratų partija 1902-1907 metais, diplominis darbas, mašinraštis, susipažinta su pas darbo vadovą Antaną Kulakauską saugomu egzemplioriumi.
- 29 J. Gabrys, "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 47-50; 1937, nr. 1, 3, 7, 9.
- 30 St. Kairys, *Lietuva budo*, N.Y., 1957; idem, *Tau Lietuva*, Boston, 1964.
- 31 K. Bielinis, *Penktieji metai*, N.Y., 1959.
- 32 A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, N.Y., 1964; idem, *Didysis varpininkas Vincas Kudirka*, Chicago, 1989.
- 33 J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, Kaunas, 1936; idem, *Vincas Kudirka*, Vilnius, 1988; idem, *Vinco Kudirkos bendražygiai*, Vilnius, 1993; idem, *Gyvenusi kitiems* (Apybraiža apie Feliciją Bortkevičienę), Kaunas, 1993.
- 34 A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, Vilnius, 1978.
- 35 A. Eidintas, *Antanas Smetona*, Vilnius, 1990; idem, *Kazys Grinius*, Vilnius, 1993; idem, *Slaptasis lietuvių diplomatas* (Apie J. Paršaitį-Gabrį), Vilnius, 1992; idem, *Mykolas Steževičius*, Vilnius, 1995.
- 36 J. Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Būtė*, Vilnius, 1972.
- 37 A. Petrika, *Lietuvių tautinio atbudimo pionieriai*, Brooklyn, N.Y., 1939.
- 38 J. Būtėnas, M. Mackevičius, *Mykolas Steževičius*, Chicago, 1954 [Naujas leidimas: Vilnius, 1995.]

Pirmajai priklauso 1902-1908 m. LDP archyvas bei išlikusio LVS archyvo fragmentai. LDP archyve yra suvažiavimų protokolų, nutarimų kopijos, kai kurių partijos rengtų 1902-1906 m. atsišaukimų bei LVS programų rankraščiai, LVS veikėjų laišakai. Apdegusio LVS archyvo liekanose - daug mažiau panašaus pobūdžio dokumentų. Pirmasis saugomas VUB, o antrasis - MAB.

Antrąją sudaro partijos veikėjų (Juozo Bagdono, Felicijos Bortkevičienės, Jono Vileišio, Mortos Zauniūtės, P. Višinskio ir kitų) korespondencija, ranka rašyti memuarai (Petro Leono), artimai su LDP bendravusių asmenų dienoraščiai. Šie šaltiniai ypač svarbūs, aiškinantis partijos organizacines problemas, jų priežastis. Kaip ir pirmieji, šie yra saugomi minėtų bibliotekų rankraštyuose bei LLI.

Trečioji grupė - tai nelegalioji ir legalioji periodinė spauda: partijos spaudos organais laikyti "Varpas", "Lietuvos ūkininkas" bei 1913-1914 m. "Varpas"; idėjiškai jai priklausė "Ūkininkas", "Lietuvos žinios"; be to, "Vilniaus žinios", "Viltis", "Skardas", "Naujoji gadynė". Ši spauda atspindi partijos politinę-socialinę programą, jos požiūrį į kitas lietuvių politines jėgas, santykius su jomis, Rusijos valdžios politiką, padeda rekonstruoti kai kuriuos LDP veiklos faktus.

Ketvirtajai priskirtini Rusijos caro valdžios įstaigų dokumentai apie LDP veikėjų politinį patikimumą, partinę priklausomybę, Marijampolės "Šviesos" bei Jaunimo ratelių veiklą, prašymai legaliajai periodinei spaudai leisti. Ši medžiaga sukaupta Policijos departamento, Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos, gubernatorių ir generalgubernatorių, žandarų valdybų viršininkų kanceliarijose. Aukščiausiųjų įstaigų fondai yra Rusijos SRCVA ir CVIA(P), žemesniųjų - VIA.

Penktoji grupė - atsiminimai. Jie paskelbti, ir jų yra nemažai. Svarbiausi - K. Griniaus, J. Bagdono, Petro Rusecko, F. Bortkevičienės, J. Vileišio, Albino Rimkos. Memuarai svarbūs aiškinantis organizacinę partijos veiklą. Jų tarpusavio bei atsiminimų ir kitų dokumentų sugretinimas, lyginimas padėjo tikslinti žinomus faktus, atskleisti naujus.

Sintetinant apžvelgtus istoriografijos tyrinėjimus, analizuojant, remiantis minėtais šaltiniais buvo grindžiamas bei pasiektas pagrindinių darbo teiginių ir prielaidų įrodymas.

Dar reikia paaiškinti darbo chronologiją. Ją lėmė, viena, partijos įkūrimo faktas, antra, I pasaulinio karo pradžia. Karo veiksmams pasiekus Vilnių, t.y. įžengus Vokietijos armijai, 1915 m. didelė dalis partijos veikėjų pasitraukė į Rusiją, ir partija faktiškai nustojo egzistuoti. (Oficialiai yra įsigalėjusi nuomonė, jog partija funkcionavo iki 1920 m.) Rusijoje, kaip žinoma, ji skaidėsi į naujas partijas: Lietuvos socialistų liaudininkų, Lietu-

vos socialistų liaudininkų demokratų, Lietuvos revoliucionierių socialistų liaudininkų. Ir visos jos buvo tiesiogiai susijusios su LDP. Bet tai jau naujo tyrimo objektas, nes ir politinė-idėjinė padėtis buvo visiškai kita.

Atkreiptinas dėmesys, kad, nepavykus tiksliai nustatyti, pagal kurį kalendorių (Grigaliaus ar Julijaus) buvo žymėtos datos, darbe paliekamos šaltiniuose rastosios.

Prieduose pateikiami tik anksčiau skelbti LDP programiniai dokumentai. 1914 m. LDP programos juodraštis, saugomas MAB, yra sunkiai įskaitomas, gausiai pribraukytas, neturi visos įvadinės dalies, todėl šio rankraščio tinkamai parengti negalėjome. Pažymėtina, kad taisymai buvo atlikti 1914 m. "Varpo" 3 Nr. išspausdinto programos projekto tekste. Programos pagrindu liko svarbiausi projekto teiginiai, o ryškiausius skirtumus aptariame, nagrinėdami LDP programos raidą 1906-1915 m. Rengdami publikaciją rašybą, kalbą ir stilių palikome netaisyta. Paaiškinome tik sunkiau suprantamus žodžius.

1. LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMASIS IR 1902-1904 METŲ POLITINĖ-SOCIALINĖ PROGRAMA

1.1. LDP IŠTAKOS IR PRIELAIDOS

XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje besiformuojanti moderni lietuvių tauta įžengė į naują - politinį tautinio judėjimo (sąjūdžio)* etapą. Jis buvo ženklus tautinės ideologijos politizavimu, politinių partijų kūrimu, didžiule periodinės spaudos įtaka politinei minčiai ir politinei kultūrai, atvira konfrontacija ar bendradarbiavimu su kitų Lietuvoje gyvenusių tautų (pirmiausia ir daugiausia lenkų) partijomis ar politinėmis srovėmis. Feodalizmo ir kapitalizmo sanklodų samplaika lėmė savitą krašto socialinę struktūrą: didžioji dalis bajorijos, aristokratijos kalbiniu-kultūriniu požiūriu buvo sulenkėjusi. Todėl šių visuomenės sluoksnių politinės-kultūrinės orientacijos dažnai kirtosi su naujo tautos branduolio - valstiečių kilmės inteligentijos - siekais. Visi šie procesai vystėsi ekstremaliomis - Rusijos imperijos prievartinio asimiliavimo ir kolonizavimo, tautų ir tikybų supriešinimo - sąlygomis.

Po 1863 m. sukilimo numalšinimo Rusijos valdžia "Šiaurės vakarų krašte", t.y. ir Lietuvoje, suaktyvino atviro rusifikavimo politiką. Ji slopino tautinę ir kultūrinę veiklą: 1864-1865 m. buvo uždrausta lietuvių spauda lotyniškais raidėmis; mokyklose, valsčių įstaigose, teismuose ir kitur buvo uždrausta vartoti lietuvių kalbą, varžoma katalikų tikėjimo inteligentijos veikla; ribojamas lietuvių skaičius vietos valdžios įstaigose, mokyklose, geležinkelyje, ryšiuose. Kita vertus, Rusijos valdžia teikė lengva-

tas atvykusiems rusų valdininkams, tarnautojams. Prievarta ji platino stačiatikybę, varžė katalikų bažnyčios veiklą. Vykdamas "specialią" ekonominę politiką į konfiskuotus ir sekvestruotus dvarus kėlėsi rusų dvarininkai. Kaip kontribucija už dalyvavimą sukilime nuo 1863 m. dvarams įvestas 10% pajamų mokestis (vėliau sumažintas iki 5%), apribota iki 60 dešimtnių žemės pirkimo teisė valstiečiams... Visa tai turėjo "padėti" lietuviams greičiau tapti besiformuojančios modernios rusų politinės (pilietinės) tautos dalimi. Kartu, nepaisant rusų valdžios pastangų silpninti ir lenkiškąjį bajoriškąjį elementą, dėl tradiciškai stiprios lenkų kultūros Lietuvoje poveikio paspartėjo polonizavimas¹.

Priešingai Rusijos valdžios užmačioms, tai dar labiau suaktyvino lietuvių tautinio sąjūdžio konsolidaciją: imta jai priešintis, kovoti už tautos kultūrinę, o vėliau ir politinę teises. Nors ir negausi, bet veikli lietuvių inteligentija² susirūpino tautinės savimonės žadinimu: draudžiamą spaudą pradėjo leisti užsienyje, ypač Prūsijoje, kartu su valstiečiais kūrė slapta lietuviškas mokyklas, draugijas, kuopeles, rėmė spaudos leidimą bei platinimą. Kartu ji stengėsi lietuvių kalbą ir kultūrą diegti viešajame gyvenime².

Pats tautinis judėjimas įgavo daugiau organizuotumo, politinio-idėjinio kryptingumo, pavyzdžiui, pirmaisiais dviem dešimtmečiais po spaudos draudimo iniciatyva ir vadovaujantis vaidmuo minėtoje veikloje priklausė konfesinei inteligentijai, besirūpinusiai pirmiausia katalikybės ir tik po to lietuviškumo gynimu, tuo tarpu IX dešimtmetyje padėtis lietuvių tautiniame judėjime pasikeitė. 1883-1886 m. pasaulietinės inteligentijos

* Sąvokos *judėjimas* ir *sąjūdis* darbe vartojamos kaip sinonimai. Manome, kad pirmasis tautinio judėjimo etapas buvo kultūrinis, arba vadinamasis tautinis Atgimimas, apėmęs XIX a. pradžią - paskutinio dešimtmečio vidurį. Kultūrinio etapo paskutinis laikotarpis [jo pradžia - 1883 m.] ir politinio etapo pirmasis laikotarpis [jo pabaiga - 1905 m.], arba vadinamoji "Aušros" ir "Varpo" gadynė, laikytini tarpine, pereinamąja stadija.

** Siekdami išvengti termino *tauta* dualizmo, jo skyrimo dviem skirtingoms sąvokoms, - tam tikro valstybės elemento ir tautinio (etninio) socialinio junginio, - vartojame du terminus. Kai turime galvoje teritorinę ar valstybinę tautą, kaip tam tikrą valstybės (buvusios, būsimos ar esamos) elementą, sakome *politinė (pilietinė) tauta*. Kai kalbame apie tautinį (etninį) socialinį junginį, - *tauta*.

¹ *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*, p. 47, 48, 69; R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*, p. 24-70, 179, 184-185.

*** Mirosłavo Hrocho duomenimis, lietuvių tautiniame sąjūdyje "Aušros" metais (1880-1885) dalyvavo 257, o 1890 m. - 256 asmenys (A. Tyla, M. Hroch, "Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Volkes..." in *Lietuvos istorijos metraštis*, 1971, Vilnius, 1971. p. 144.)

² *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*, p. 95-101.

pastangomis leistas žurnalas "Aušra" rodė judėjimo skatintojų pasidalijimą į dvi idėjines sroves: katalikišką ir liberalinę, t.y. konfesinio ir pasaulietinio pobūdžio. Išryškėjo šių pakraipų inteligentijos interesų skirtumai, kurių šerdis buvo pasaulėžiūrų priešprieša³.

Kartu su "Aušra" besiformavusią naują visuomeninę-idėjinę lietuvių tautinio judėjimo srovę galutinai sustiprino "Varpo" grupuotė. Pažymėtina, jog LDP idėjinės ištakos kaip tik ir slypi pastarosios propaguotame liberalizme. Be to, šios grupuotės veikloje atsekami ir partijos kūrimo pradai. Todėl būtina bent bendrais bruožais aptarti tokio liberalizmo sampratą, o tuo pačiu - liberalizmo problemą Lietuvoje. Juolab kad yra iš esmės besiskiriančių nuomonių dėl jo egzistavimo Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje. Štai R. Vėbrai ir Antanui Nesavui, - apibrėžusiems liberalizmą kaip buržuazijos visuomeninę-politinę ir ideologinę srovę, kaip formą klasinės kovos už savo laisves su visų tų laisvių priešininkais: pirmiausia su feodalizmu - jo luominiais varžtais bei privilegijomis, vėliau - su revoliuciniu darbininkų judėjimu, - jokių abejonių dėl "Aušros", "Šviesos" ir "Varpo" liberalizmo nekilo⁴. Tuo tarpu V. Trumpai liberalizmo sąvoka neaiški, kontroversiška, ir, traktuodamas liberalizmą kaip politinę, socialinę ir ekonominę programą, jis teigia, jog *"kas liečia Lietuvą, nė vienu momentu nebuvo formuluota jokia liberalinė programa, niekadoms mes neturėjome liberalinės partijos, niekas net nėra plačiau nagrinėjęs liberalinės minties teorijos ar bent liberalo žmogaus psichologijos"*⁵.

Tačiau kartu jis sutinka, kad karštų kovotojų dėl liberalinės minties ir jos gynėjų Lietuvoje buvo. Prie tokių jis priskiria ne tik V. Kudirką su "Varpu", bet ir "Aušrą". Pažangos, šviesos, žmoniškumo idėją, pagal V. Trumpą, vienijo tautos laisvės siekis, kuris nedrąsiai reiškėsi "Aušroje", o visu balsu prabilo "Varpe". Su liberalinės minties istorija Lietuvoje V. Trumpa siejo ypač pastarąjį⁶.

Akivaizdu, kad liberalizmas - daugiasluoksnė sąvoka. Klasikinė yra tiesiogiai susijusi su bendrąja laisvės problema, kuriai svarbiausia asmens, individo laisvės išpažinimas⁷. Liberalizmą kaip ideologiją pirmiausia apibūdina humanizmo, tolerancijos, sąžinės laisvės principai, demokratinės valstybės samprata. Tad atrodo natūralūs, lengvai suvokiami jo ryšiai su liberaliniais humanizmo, racionalizmo sąjūdžiais, gamtos mokslų raida XVII-XVIII a., švietėjų veikla. Kaip tik tai stiprino individualizmo pajautą, dėjo pamatus liberalizmo ideologijai⁸.

Po prancūzų Didžiosios revoliucijos tapęs vienu iš pagrindinių visuomenės modernizavimo variklių ir reiškėjų, liberalizmas sukūrė iš pirmo žvilgsnio sau priešingą ideologiją - nacionalizmą (tam tikrą veiksmų programą tautiniam idealui pasiekti ir išlaikyti) ir vienu metu glaudžiai su juo susipynė. Beje, šią liberalizmo ir nacionalizmo, kaip ideologijų, sintezę

nurodo ir nacionalizmo (Anthony D. Smith [Antoni D. Smitas])⁹, ir liberalizmo (John Gray [Džonas Grėjus])¹⁰ tyrinėtojai. Jie pažymi, jog kaip tik šio susiliejimo dėka susivienijo Vokietija, Italija, vyko Balkanų tautų išsivadavimas iš turkų jungo, plito tautiniai sąjūdžiai Austrijos ir Rusijos imperijose. Kita vertus, Vytautas Kavolis pažymi, kad tai buvo būdingiausia XIX a. pirmosios pusės Europai, kuri "*buvo pilna liberalių nacionalistų, tikėjusių, kad visų tautų išsilaisvinimo kova yra bendra, kad vienos tautos patriotas privalo padėti ir kitoms tautoms*". Tačiau apskritai, jo nuomone, XIX a. antrojoje pusėje nacionalizmas pasitraukė nuo "*visų nacionalizmų brolybės sampratos į siaurai suvoktą ekskliuzyvinį ["psichologinį"] savo tautų interesų gynimą bet kuriomis priemonėmis, "suprimityvęje". [...] O toks nacionalizmas jau aštriausiai kirtosi su liberaline kultūra*"¹¹.

Nesigilinant į šios sintezės niuansus, problematiką, pažymėtina, jog tam tikroje savo raidos stadijoje nacionalizmas skatina individualizmą ir savikūrą, įgalina spręsti asmens laisvės problemą. A.D. Smithas šią stadiją skiria į dvi dalis ir vadina romantiškojo ir liberalaus bei radikalaus nacionalizmo terminais¹². Mums priimtinesnis humanistinio nacionalizmo terminas. Kaip tik aptarto nacionalizmo epochoje vyko modernėjančios visuomenės integracija į tautą. Ją skatino individų tautinės priklausomybės jausmas, jų bendruomenės, t.y. tautos, gyvenimo būdas ir aplinkybės, veikusios kiekvieną tos bendruomenės narį. O kiekvienas individas bendro istorinio likimo buvo ir yra siejamas su tradicine etnine-kultūrine bendruomene, kurioje jis gali geriausiai išreikšti save, plačiausiai realizuoti savo laisvę. Todėl, įgyvendinant tautos laisvę, yra įgyvendinama ir tam tikra dalis asmens laisvės. Taip humanistinis nacionalizmas, propa-gavęs tautos laisvės siekį, tapo ir tampa integralia liberalizmo dalimi¹³.

³ R. Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*, Kaunas, 1992, p. 28-29, 93, 114, 117; M. Römer, *Litewskie stronictwa polityczne*, s. 18-19.

⁴ R. Vėbra, A. Nesavas, "Liberalizmas Lietuvoje 19 a. antrojoje pusėje", *MAD*, 1975, t. 4 (83), p. 23, 26-30.

⁵ V. Trumpa, *op. cit.*, p. 168.

⁶ *Ibid.*, p. 178, 180-182.

⁷ V. Kavolis, įvadas knygai *Lietuviškas liberalizmas*, p. 11.

⁸ Jerzy Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, cz. 1, Warszawa, 1983, s. 160-162.

⁹ A. D. Smith, *Nacionalizmas 20 amžiuje*, Vilnius, 1994, p. 17.

¹⁰ J. Gray, *Liberalizmas*, Vilnius, 1992, p. 42.

¹¹ V. Kavolis, "Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos", in *Metmenų laisvieji svarstymai 1959-1989*, Vilnius, 1993, p. 184-185.

¹² A.D. Smith, *op. cit.*, p. 15, 17.

¹³ A. Gureckas, "Liberalizmas ir tautinės valstybės idėja", in *Lietuviškas liberalizmas*, p. 130-131.

Pažymėtina, kad "Aušra", o ypač "Varpas", galima sakyti, klasikine forma išreiškė minėtą nacionalizmo ir liberalizmo sintezės momentą. Neabejojant galima tvirtinti, kad "Aušroje", "Varpe" skelbtos nacionalizmo idėjos dar nepriklausė minėtam "ekskliuzyviajam" nacionalizmui, nes, aiškinant tautinės idėjos reikšmę visuomenės emancipacijai, jos laisvėjimui bei laisvo žmogaus savivokos ugdymui, ne tik buvo remiamasi, bet ir priitariama, solidarizuojamasi su čekų, armėnų, airių, slovėnų, kroatų, latvių, estų, ukrainiečių, suomių ... pagaliau net lenkų tautiniais išsivaduojamaisiais judėjimais¹⁴. Peršasi išvada, jog, ko gero, būtų tikslinga "Aušros" ir "Varpo" ideologiją įvardyti humanistinio nacionalizmo terminu. Nesinorėtų ją paremti, nes tai supaprastintų to meto lietuvių visuomenės idėjinės-politinės diferenciacijos situaciją. Apskritai lietuvių tautinis atgimimas buvo ir demokratinis, ir liberalinis, t.y. laisvės ir tautiškumo (lietuviškumo) idėjos akivaizdžiai sutapo, nes jas vienijo individo socialinės emancipacijos poreikis. "Aušra" dar neturėjo aiškios socialinės bei politinės programos, tik siekė žadinti tautinę savimonę, o "Varpas", suformulavęs tautos atgimimo programą, tapo tautinio sąjūdžio kovos organu ir, kaip pažymėjo V. Trumpa, kėlė pažangos, šviesos, tolerancijos ir žmoniškumo idėjas¹⁵. O tai jau netelpa vien į nacionalizmo programą. Kita vertus, šios idėjos nebuvo suformuluotos ir kaip liberalizmą išreiškianti politinė-socialinė programa. Tačiau, kaip vėliau matysime, "Varpo" ir jo šalininkų užimta "vidurio" linija tarp katalikiškos dešinėsios ir socialdemokratinės kairiosios, nuosaiki, tolerantiška pozicija abiejų, kategoriškai viena kita neigusių, pusių atžvilgiu nusveria svarstyklės liberalizmo termino naudai. Manome, kad aptarta prasme apie "Aušros", o juolab apie "Varpo" liberalizmą galima kalbėti tik iš dalies, kaip ir tų leidinių šalininkus vadinti liberalais. Be abejo, neužmirštant tos "lietuviškos" liberalizmo specifikos, kurią V. Trumpa įvardijo tik kaip liberalizmo idėjų sklaidą, ir atkreipiant dėmesį pirmiausia ne į asmens, bet į tautos laisvės siekį tiek prognoze, tiek veikloje.

Susiformavęs iš esmės pozityvizmo (klasikiniam liberalizmui nebūdingo pasaulėžiūriškumo), ypač vadinamosios lenkiškosios (Varšuvos) atmainos, pagrindu bei materializmo veikiamas¹⁶, šis liberalizmas kaip atsvarą autokratinės Rusijos santvarkos priešpaudai, nuožmiam rusifikavimui bei polonizavimui aukščiausia vertybe iškėlė tautiškumą, t.y. tautos fenomeną, kaip absoliutų egzistencijos pradą. Kaip jau minėjome, tuo remiantis buvo numatyti lietuvių tautinės savimonės ugdymo, krašto kultūrinio-ekonominio lygio kėlimo, tautos vienijimo ir politinio savarankiškumo uždaviniai. Šių postulatų užuomazgos - "Aušroje", o galutinai buvo suformuluoti "Lietuvos" draugijos (1888-1889) bendro pobūdžio prin-

cipuose ir ypač "Varpe", kuris, priešingai negu "Aušra", jau turėjo aiškia socialinę-politinę programą, apimančią minėtus uždavinius¹⁷.

"Lietuvos" draugiją įkūrę Varšuvos universiteto studentai lietuviai bei tenyksičiai tarnautojai (Vincas Kudirka, Jonas Gaidamavičius, Juozas Kaukas, Jonas Seniūnas, J. Bagdonas, Jonas Staugaitis, Baltrus Vabalas, Jonas Byla, Stanislovas Riauba, Juozas Radžiukynas, Juozas Adomaitis-Šernas, Jonas Beržanskis-Klausutis, Juozas Jasiulaitis) savo veiklos progromoje pažymėjo "organinio darbo" teoriją atitinkančius tikslus:

"I. Platinimas šviesos. II. Atgaivinimas ir pakėlimas tautiškos dvasios, rašliavos ir dailės. III. Pagerinimas ūkės būties. IV. Platinimas rubežių lietuvių¹⁸.

Jie buvo nukreipti į lietuvių valstiečius (ūkininkus), kaip būsimos modernios lietuvių tautos branduolį, didžiausią jos dalį. Šiems tikslams įgyvendinti buvo pasirinkta kultūrinė šviečiamoji veikla, dėl savo nelegalumo ir opoziciškumo Rusijos valdžiai turėjusi ir tam tikrą politinį atspalvį.

Svarbiausia veiklos priemone buvo laikomas laikraštis, kuris turėjo sutelkti visų pirma pasaulietinę inteligentiją, žadinti ir ugdyti tautinę savimonę, propaguoti tautinės kultūros ir ekonomikos vystymo idėjas. Bendrame "Lietuvos" draugijos ir Maskvos universiteto studentų lietuvių atsotvų suvažiavime 1888 m. birželio 29 d. Marijampolėje (žr. 1 lentelę) ir buvo nutarta leisti tokį laikraštį. Juo tapo 1889 m. pradžioje pasirodęs "Varpas" (1889-1905), kuriam ir buvo lemta atlikti liberaliosios inteligentijos idėjinės-politinės bei organizacinės konsolidacijos uždavinius.

¹⁴ R. Vėbra, "Aušros" idėjinės orientacijos", in "Aušra" ir lietuvių visuomeninis judėjimas 19 a. pabaigoje, Vilnius, 1988, p. 51; Girininkas [P. Leonas], "Armėnai ir lietuviai", *Varpas*, 1895, nr. 3, p. 42; Liaudies draugas [?], "Persekiojimas finų ir mūsų kova prieš valdžią", *Ūkininkas*, 1899, nr. 7, p. 99-100; "Lenkų atsišaukimas" [Apie "Liga Polska"], *Varpas*, 1900, nr. 4, p. 47-48; C.E.J. [?], "Iš istorijos čekišių balių", *Varpas*, 1892, nr. 4/5, p. 73-74; Gr. K. [K. Grinius], "Susivažiavimas sloveniškios progresyviškos jaunuomenės Austrija-Vengrijoje 1891 m.", *Varpas*, 1892, nr. 10, p. 142-144; Kg [K. Grinius], "Galicijos rusinų radikališka partija", *Varpas*, 1892, nr. 11, p. 157-159; A. Veliuoniškis [Antanas Lingis?], "Keli žodžiai apie tautišką klausymą", *Varpas*, 1893, nr. 3, p. 41-43; K.G. [K. Grinius], "Vertė tautiškos idėjos", *Varpas*, 1893, nr. 3, p. 43-46; [?], "Keli žodžiai apie airių kylimą", *Varpas*, 1892, nr. 2, p. 30-31, nr. 3, p. 48.

¹⁵ V. Trumpa, *op. cit.*, p. 182-183.

¹⁶ V. Čičiūnas, *op. cit.*, p. 45-47; S. Senkonis, *op. cit.*, p. 224-225; V. Trumpa, *op. cit.*, p. 178-182.

¹⁷ *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*, p. 189-199, 205-213; R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje*, p. 230-247, 250-252; E. Vidmantas, "Varpo" politinė programa", *Lituanistica*, 1991, nr. 1(5), p. 24-35.

¹⁸ V. Kapsukas, "Varpo" užgimimas (1884-1888)", *Varpas*, 1903, nr. 12, p. 283.

Pažymėtina, kad apie "Varpą" besitelkusi inteligentija savo idėjas skleidė pačių įkurtuose leidiniuose valstiečiams (ūkininkams) "Ūkininkas" (1890-1905) ir "Naujienos" (1901-1903). "Varpe" bei "Ūkininke" ypač plačiai buvo nagrinėjami valstiečių reikalai. Lietuvis ūkininkas sudarė socialinę liberaliosios inteligentijos bazę ir todėl jį buvo stengiamasi iškelti į vadovaujančią vietą. Leidžiant "Varpą", "Ūkininką", susiformavo šios inteligentijos, dar kitaip vadinamos varpininkais, tam tikra organizacija. Pradedant minėtu Marijampolės suvažiavimu, 1888-1901 m. jie vyko kasmet (išskyrus 1899 m.) (žr. 1 lentelę); buvo svarstomas ne tik nelegaliosios periodinės spaudos leidimas, tvirtinamos spaudos metinės ataskaitos, aptariami laikraščių platinimo būdai, apimtis, priedai, formatai, redagavimas, lėšų šaltiniai, nagrinėjami redaktorių ir spaustuvių tarpusavio nesutarimai, tvirtinami redaktoriai, bet ir buvo numatoma laikraščių pakraipa, aptariamoms bendros tautinio judėjimo problemoms, tikslinamos varpininkų veiklos gairės, taktika, analizuojama ir solidarizuojamasi su kitų tautų (pvz., čekų, armėnų...) išsivaduojamąja kova. Faktiškai suvažiavimai atliko varpininkų organizacijos direktyvinio organo funkcijas. Vykdomasis šių suvažiavimų nutarimų organas buvo jų renkami komitetai, iki 1900 m. atlikę ir tiesiogines laikraščių leidimo administracijos funkcijas¹⁹.

Atkreiptinas dėmesys, jog apie "Varpą" susitelkę liberalių pažiūrų inteligentai, vadovaudamiesi "Varpo" prospekte paskelbta nuostata: "[...] tik susivienijus ir gerai supratus tautos reikalus, gali atnešti tikrą naudą. Tendencija "Varpo" yra vienijimas lietuvių per inteligentiją"²⁰, bandė ieškoti tautinės inteligentijos bendros veiklos sąlyčio taškų. Ši tendencija eina per visą varpininkų veiklos laikotarpį. Kartu į tautinį judėjimą buvo bandoma įtraukti visą tautą, sutelkti jėgas, kurios galėtų priešintis caro priespaudai ir polonizavimui, nes, anot jų, tik tokiu būdu tauta gali išsikovoti suverenumą. Kylančias socialines-ekonomines problemas, jų nuomone, turėjo spręsti jau pati suvereni tauta. Todėl V. Kudirka, J. Adomaitis-Šernas, P. Leonas ir kiti pirmuoju uždaviniu laikė išsivadavimą iš tautinės, o ne iš ekonominės priespaudos, griežtai pasisakė prieš bandymus skirstyti tautą į luomus (klases)²¹. Apskritai varpininkų keliami tautiniai reikalavimai: lietuvių tautos ir kalbos lygybė su kitomis tautomis ir kalbomis, lietuvių spaudos legalizavimas, tautinės mokyklos atgavimas ir kt. išreiškė visos tautos siekimus ir sudarė demokratinę judėjimo programos esmę, kas leido liberaliajai inteligentijai 1889-1901 m. jam vadovauti. Tai patvirtina ir jų spaudos situacija. Atlikti varpininkų nelegaliosios periodinės spaudos korespondencijų teritorinio pasiskirstymo 1889-1905 m. tyrimai (žr. 4 lentelę) liudija, jog pagal aktyvumą jų regionai yra tapatūs su V. Merkio nustatytais kovos dėl tautinės mokyklos spaudos regionais²². Tad be jokių

abejonių varpininkų įtaka tautiniam judėjimui buvo tiesioginė. Kaip rodo varpininkų spaudos korespondencijų dinamika 1889-1905 m. (žr. 5 lentelę), iki pat 1901 m., stiprėjant kovai su Rusijos imperine priespauda dėl tautinių-kultūrinių ir demokratiškesnių teisių, tai buvo liberalų pakilimo laikotarpis, o jų įtaka visuomenei nuolat didėjo.

1889-1894 m. varpininkų organizacija laikinai buvo tapusi savotišku tautinio judėjimo koordinavimo, vienijimo centru, nes jos veikloje dalyvavo ne tik pasaulietinė liberalioji, bet ir jaunoji konfesinė inteligentija. Kartu tai buvo "Varpo" liberalizmo išraiška. Suvažiavimuose dalyvavę jos atstovai (žr. 1 lentelę), ypač Seinų dvasinės seminarijos klierikų kuopelės nariai (Pranas Būčys, Andrius Dubinskas, Antanas Milukas ir kiti), laikraščių leidybą remdavo lėšomis, pateikdavo medžiagos. 1892 m. "Lietuvos ūkininko kalendorius" (15000 egz.) buvo išleistas Seinų kuopelės pinigais²³. Tačiau ne vien tik praktiniais sumetimais vadovavosi varpininkų lyderiai V. Kudirka, Jonas Jablonskis, Petras Matulaitis: svarbią vietą jie skyrė priešiniams platinamiems stačiatikių ir katalikų remti. Netgi J. Adomaitis-Šernas šiuo atveju katalikybės ir tautiškumo sąvokas tapatino: "*Lietuvystė ir katalikystė, ypač rusiškoje Lietuvoje, labai arti tarp savęs surišti: pašalinkime tikrai katalikystę, tai pražudysime lietuvystę*", - rašė jis 1889 m. "Varpo" 4 Nr. ir pabrėžė, kad "*lietuvystės tvirtovė pasiremia ant susivienijimo visų lietuvių, vaidai gi ją silpnins...*"²⁴.

Nors "Varpe" buvo smerkiamos atskiros dorovinės ydos, katalikų dvasininkijos prolenkiškos pozicijos, po Kražių įvykių nedrąsiai kritikuojama Romos popiežiaus spekuliatyvinė politika, vis dėlto gana nuosaiki varpininkų pozicija Rusijos valdžios atžvilgiu, kultūrinės kovos su ja metodų propaganda ir anksčiau minėtos jų pažiūros į katalikybę jaunajai lietuvių katalikų dvasininkijai buvo priimtinos. Tai ir nulėmė jos aktyvų dalyvavimą leidžiant varpininkų periodinę spaudą šiuo laikotarpiu.

¹⁹ Plačiau apie tai žiūrėti: R. Miknys, "Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888-1905 m.", *MAD*, 1988, t. 3(104), p. 62-63, 68.

²⁰ Prospektas. "Varpas" literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis, MAB, Smulkieji spausdiniai, nr. 1354.

²¹ Q.D ir K. [V. Kudirka], "Tėvyniški varpai", *Varpas*, 1890, nr. 1, p. 10; j.a. [J. Adomaitis-Šernas], "Reikia sutarties", *Varpas*, 1890, nr. 2, p. 19; Girininkas [P. Leonas], "Armėnai ir lietuviai", p. 42; Berželis [J. Vileišis], "Iš savo pastogės", *Varpas*, 1899, nr. 6, p. 95.

²² V. Merkys, *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje*, Vilnius, 1982, p. 26, 165; idem, *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, Vilnius, 1978, p. 165; idem, *Knygnešių laikai 1864-1904*, Vilnius, 1994, p. 202, 294-300.

²³ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 1, Tübingen, 1947, p. 129.

²⁴ Szernas [J. Adomaitis-Šernas], "Audiatur et altera pars!", *Varpas*, 1889, nr. 4, p. 56.

Tačiau idilija truko neilgai. Sparčiai vystantis kapitalistiniams santykiams, aštrėjo socialinės-ekonominės problemos, plito socializmo idėjos. 1895-1896 m. dalis kairiųjų (J. Bagdonas, K. Grinius, Stasys Matulaitis) parėmė besikuriančią socialdemokratų partiją²⁵. Kita vertus, šios partijos asmenyje liberalioji inteligentija įgijo rimtą oponentą iš kairės, su kuriuo santykiai ir polemika nemaža dalimi nulėmė kasmet didėjantį atvirą jos skaidymąsi į radikaliuosius ir nuosaikiuosius.

Dar 1894 m. varpininkų suvažiavime Mintaujoje (Jelgavoje) Maskvos universiteto lietuvių studentų draugijos narys Jonas Račiūnas savo draugų vardu reikalavo "Varpo" ir "Ūkininko" ideologiją pakreipti socializmo linkme²⁶. Pradžią atviram skilimui davė S. Matulaičio straipsnis 1895 m. "Varpo" 7 Nr. Jame buvo teigiama, kad nuo "Aušros" laikų tautinis judėjimas nė žingsnio nepažengė į priekį:

*"Dar ir šiandien lygiai kaip prieš dvylika metų rūpinamės vien tik pakelti patriotizmą ir pripratinti žmones skaityti, neaiškindami arčiaus kur turi nuvesti mus tas patriotizmas"*²⁷.

Ten pat buvo įrodinėjama, kad vien tik kultūrinio, šviečiamojo darbo nepakanka - būtina su visomis engiamomis tautomis stoti į kovą su carizmu kaip sistema, kuri yra "viso pikto šaknis". Dalis varpininkų, stovėjusių prie laikraščių redakcijų vairo (Jonas Kriauciūnas, J. Jablonskis, Antanas Kriščiukaitis-Aišbė, Pranas Mašiotas) bei aktyviai su jais bendradarbiausių (Gabrielis Landsbergis, P. Leonas), nesutikdami su tokiomis pažiūromis ir laikydami jas netgi žalingomis bendram tautiniam reikalui, iš organizacijos aktyvios veiklos pasitraukė. Vadovauti ėmėsi radikaliau nusiteikę varpininkai: S. Matulaitis (redagavęs "Varpą" ir "Ūkininką" iki 1896 m. pabaigos, iki 1898 m. buvęs komitetų nariu), J. Bagdonas, K. Grinius (ilgamečiai komitetų nariai). Jie buvo užmezgę artimus ryšius su socialdemokratais, dalyvavo bendruose susirinkimuose, padėjo jiems spręsti spaudos leidimo problemas.

Tai truko visus 1895-1898 m., nes kultūrinės veiklos ir tautinės savimovės baruose abiejų pusių pozicijos iš dalies sutapo²⁸. Tuo tarpu jaunoji konfesinė inteligentija toliau bendradarbiauti atsisakė ir, 1896 m. susibūrusi apie naujai pradėtą leisti laikraštį "Tėvynės sargas", į pirmą vietą atvirai iškėlė ne tautinį, o katalikišką pradą.

Nuosaikiųjų ir radikaliųjų liberalų varpininkų nesutarimų ašis, ypač jų pozicijų išsiskyrimo pradžioje, buvo nevienoda veiklos taktika, siekiant įgyvendinti tuos pačius tautinius reikalavimus. Nuosaikieji (J. Kriauciūnas, P. Matulaitis, Petras Vileišis, G. Landsbergis, Valentinas Urbonavičius-Urbonas, Jonas Basanavičius ir kiti), vadovaudamiesi nuostata, jog Rusijos caro valdžia - nepajudinama jėga, atviros konfrontacijos su ja

nepripažino, pasisakė už kompromisų, dalinių nuolaidų taktiką. Svarbiausias jų tikslas buvo atgauti legalią lietuvišką spaudą. Tai turėjo atverti kelią laisvesnei tautinei kultūrinei veiklai, pajėgiai subrandinti sąlygas politiniam veikimui²⁹. Radikalieji (S. Matulaitis, K. Grinius, J. Vileišis, J. Račiūnas, P. Višinskis ir kiti) - priešingai: buvo už aktyvius veiksmus, tapatino kultūrinę ir politinę veiklą (ypač tai ryšku 1898-1900 m.). Todėl jie atvirai kritikavo Rusijos valdžią, ragino platinti nelegaliąją spaudą, atsisaukimus su lietuvių reikalavimais, taip pat, siekdami diskredituoti rusų valdžią, propagavo kolektyvinius prašymus dėl spaudos, lietuvių kalbos, ūkininių draugijų steigimo: norėjo įrodyti, jog jų patenkinti nėra nesistengiama³⁰. Tačiau ir vieni, ir kiti pripažino tautinės vienybės būtinumą, siekiant užsibrėžtų tikslų, ir svarbiausiu uždaviniu laikė išsivadavimą iš Rusijos priespaudos³¹. Taigi tarp šių dviejų varpininkų sparnų "Varpas" iki amžiaus pabaigos dar sugebėjo išlaikyti pusiausvyrą. Čia reikšmingas V. Kudirkos, nuosekliai besilaikiusio tautinio kultūrinio darbo ir griežtos Rusijos valdžios kritikos derinimo linijos, įnašas. Dar 1896 m. nuosaikiams pradėjus puolimą, jog "Varpas" neturi savo aiškios programos³², V. Kudirka pasakė tiesiai: "*Tuo tarpu pakanka ir vieno "Varpo", kurio programos yra tautiškai-demokratiškas*"³³. Tačiau, V. Kudirkai mirus (1899), polarizacija tarp nuosaikiųjų ir radikaliųjų pamažu ryškėjo.

²⁵ K. Grinius, *op. cit.*, p. 178; J. Bagdonas, "Iš varpininkų veiklos", in *Varpas ir varpininkai*, Kaunas, 1939, p. 27.

²⁶ K. Grinius, *op. cit.*, p. 178.

²⁷ N. [St. Matulaitis], "Kritika ir bibliografija. Ūkininko priedai 1894 metų", *Varpas*, 1895, nr. 7, p. 114.

* Kalbant apie atskirus asmenis, reikia pažymėti, kad nedaugelis iš jų išlaikė nuosekliai idėjines pažiūras (V. Kudirka, K. Grinius, P. Višinskis); kiti dažniausiai arba kairėjo (S. Matulaitis), arba dešinėjo (J. Bagdonas).

²⁸ Plačiau apie tai žiūrėti: R. Miknys, "Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888-1905 m.", p. 62, 65.

²⁹ Da-gyvas [G. Landsbergis], "Be ko nepakilsime", *Varpas*, 1902, nr. 11, p. 234-236; J.Š-s. [?], "Reikia mums susiprasti", *Varpas*, 1896, nr. 2, p. 13-14.

³⁰ S.Ž. [K. Grinius], "Maskolių valdžia ir lietuviai", *Ūkininkas*, 1899, nr. 7, p. 89; Liaudies draugas [?], "Persekiojimas finų ir mūsų kova prieš valdžią", *ibid.*, p. 99-100; Homo novus [V. Sirutavičius], "Vardan teisybės", *Varpas*, 1899, nr. 3, p. 37; Berželis [J. Vileišis], "Darbas legališkas ir revoliucinis", *Varpas*, 1901, nr. 3, p. 25-26; Keliaininkas [J. Čėsna], "Nepasitikėjime ant kitų", *Ūkininkas*, 1900, nr. 9, p. 130-131.

³¹ Q.D ir K [V. Kudirka], "Tėvyniški varpai", p. 10; j.a. [J. Adomaitis-Šernas], "Reikia sutarties", *Varpas*, 1890, nr. 2, p. 19; Berželis [J. Vileišis], "Iš savo pastogės", *Varpas*, 1899, nr. 6, p. 105.

³² S. [J. Spudulis], "Ką darom", *Varpas*, 1896, nr. 12, p. 177.

³³ [V. Kudirka], "Pro domo sua", *ibid.*, p. 178.

Po žiaurių Rusijos caro valdžios represijų prieš "Sietyno" draugiją, 1897-1898 m. Mintaujos (Jelgavos) lietuviško spektaklio rengėjus 1900 m. radikalieji varpininkai pradėjo griežtai kritikuoti nuosaikiųjų taktiką. P. Višinskis, Vladas Sirutavičius, Jonas Biliūnas, iš dalies ir J. Vileišis jau viešai išskėlė ne vien tautinius-kultūrinius reikalavimus, bet ir politinės kovos dėl demokratiškos laisvės būtinumą ir su kompromisais taikstyti nebenerėjo³⁴. Ypač griežtas buvo P. Višinskis: *"Mes mylim tėvynę, norim jai gero atnešt, mūsų priedermė yra pašalinti viską, kas tik jai kenkia. [...] Mes turim kovot, kovot ir kovot! Kas tik ne butų mūsų priešai, nežiurėsime: ar tai labai aukštai patatyta ypata, nors ji butų Dievo patepta ir Dievo siųsta valdymui svieta; lai būn ji caru ar popiežiu, vyskupu ar kunigu [...] Mes nepripažįstame kompromisų - tai diplomatų darbai eiti šunvuodegavimo ir apgaulės kekliais"*³⁵.

Nuosaikieji taip pat savo pozicijų neatsisakė. Likdama varpininkų gretose, dalis jų dar 1895 m. ėmė grupotis apie nelegalią Vilniaus lietuvių kultūrinę draugiją "Dvylika apaštalu", siekusių išgauti iš caro valdžios administracijos platesnes teises kultūrinei veiklai, plėtojusią kovą su lenkais dėl lietuvių bažnyčios Vilniuje ir apskritai besirūpinusią lietuviybės gynimu, vilniečių tautinės savimonės žadinimu ir stiprinimu. (Draugijos branduolį 1895-1904 m. sudarė: kun. Juozas Ambraziejus, Elijus Nonevičius, Donatas Malinauskis, Andrius Domaševičius (LSDP narys), Antanas Vileišis, V. Urbonavičius-Urbonas, Povilas Matulionis, Boleslovas Stankevičius ir kiti.)³⁶ Kiti (G. Landsbergis, J. Basanavičius bei kiti) tebebuvo aktyvūs varpininkų spaudos bendradarbiai³⁷, bet kitų klausimų, išskyrus tautinius-kultūrinius, savo darbuose nekėlė.

Taigi XX a. pradžioje liberalai varpininkai kaip visuomeninė-politinė srovė buvo aiškiai nevienalytė. Perdėm ryškūs skirtumai, nustatant santykius su Rusijos caro valdžia, renkantis veiklos taktiką, priemones ir būdus, grėsė gana tvirtoms lietuvių liberalų pozicijoms tautiniame judėjime, jų įtakos mažėjimu visuomenei, nes gilėjo ir bendra katalikiškos, socialdemokratinės ir liberalinės srovių idėjinė diferenciacija, žadėjusi neišvengiamą tarpusavio politinę kovą. Tai vertė liberalus varpininkus, taip pat aktyviai nusiteikusius radikaliuosius aiškiai apibrėžti savo grupuotės taktiką, tikslus, turėti vientisą veikimo programą ir bandyti konsoliduoti savo jėgas. Politinių konkurentų - socialdemokratų - pavyzdys rodė, jog, norint tai įvykdyti, būtina telktis į politinę partiją. O tam jau buvo visos prielaidos: minėtos diskusijos "Varpe", "Ūkininke" subūrė idėjinius bendraminčius, o varpininkų suvažiavimai, jų išrinkti komitetai, laikraščių redakcijos ir administracijos, pagaliau pati spauda buvo geras organizacinis pagrindas būsimai partijai.

1.2. LDP STEIGIMAS

1898-1902 m. "Varpe" buvo atvirai prabylama apie lietuvių visuomenės socialinę ir idėjinę diferenciaciją. Nuosaikieji varpininkai (J. Kriaučiūnas, J. Jablonskis, P. Vileišis, A. Vileišis), ištikimi tautinės vienybės šalininkai (J. Vileišis, Antanas Smetona), siekdami visos tautos konsolidacijos kovoje su Rusijos caro valdžia, žiūrėjo pavojų šiam procesui kaip tik minėtame reiškinyje. Partijų kūrimasis, jų akimis, galėjo skatinti idėjinę diferenciaciją ir skaidyti tautinį judėjimą.

1898 m. J. Vileišis partijų kūrimąsi to meto lietuvių visuomenėje laikė "Kaino ugnele", nes joje nematė aiškesnių socialinių ir idėjinių prieštaravimų. Pasak jo, tai vos ne mados, atėjusios iš Vakarų Europos, apraiška Lietuvoje. Bet tai, kas normalu ir natūralu Europos laisvoms tautoms, laisvai visuomenei, jo manymu, Rusijos imperijos engiamai tautai per didelę prabangą³⁸. Polemizuodamas su juo, socialdemokratas V. Sirutavičius, priešingai, įrodinėjo, jog socialiniai prieštaravimai Lietuvoje yra ryškūs ir objektyvūs, t.y. sąlygoti kapitalizmo raidos³⁹. Juos kėlė engėjų (dvarininkų, pramonininkų, turtingų ūkininkų) ir skriaudžiamųjų (dvaro, kumečių, fabriukų darbininkų, "ordinarčikų"-žemininkų) santykiai. Be to, jis pabrėžė, kad vidutiniai ūkininkai, pagrindinė tautinio judėjimo atrama, "ekonomiškai ir politiškai stipriausias Lietuvos luomas", taip pat skaidosi:

*"Dalis jų įgyja turtus (žemę ir pinigus), pradeda vesti visokius gešeftus, o iš antros pusės pulkai žmonių nustoja žemės ir turėdami, tik rankas ir pilvą, jieško peno kūnui..."*⁴⁰

Jis nurodė dėl švietimo didėjančius idėjinius skirtumus tautiniame judėjime tarp "gamtiškai-materialistiškos pažiūros" propaguotojų, prie ku-

³⁴ Blinda [P. Višinskis], ""Credo". Kilk ir kelk", *Varpas*, 1901, nr. 5, p. 50; Homo novus [V. Sirutavičius], "Vardan teisybės", *Varpas*, 1899, nr. 3, p. 37; Barzdyla Jonas [J. Biliūnas], "Piešinėlis apie mūsų inteligentus", *Varpas*, 1902, nr. 7, p. 151-152; Berželis [J. Vileišis], "Darbas legališkas ir revoliucinis", p. 35.

³⁵ Blinda [P. Višinskis], ""Credo". Kilk ir kelk!" p. 50.

^{*} 1904 m. draugija buvo legalizuota ir pasivadino "Vilniaus lietuvių savišalpos draugija". Jos veikla liko ta pati - kultūrinė ("Korespondencijos", *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 78-79)

³⁶ Z. Toliušis, Jonas Vileišis (Trumpa biografija), NB, f. 66-33, l. 294-296; P. Matulionis, Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje, VUB, f. 1-E 186, l.1-3.

³⁷ Plačiau apie tai žiūrėti: R. Miknys, ""Varpo" bendradarbiai ir varpininkų spaudos leidinių korespondencijos", in *Jaunųjų istorikų darbai* (Tezės), Vilnius, 1987, p. 152-153.

³⁸ Berželis [J. Vileišis], "Iš šiaurės padangės", *Varpas*, 1898, nr. 3/4, p. 56-57.

³⁹ Homo novus [V. Sirutavičius], "Vardan teisybės", p. 2.

⁴⁰ Ibid., p. 3.

rių priskyrė ir varpininkus, bei Lietuvos "stipriausios partijos" - katalikų konfesinės inteligentijos, kuri *"pripažįsta tautišką judėjimą tik ant tiek, kiek jis apgina katalikišką tikėjimą nuo schizmos [stačiatikybės. - R.M.]"*⁴¹. V. Sirtutavičius pripažino politinių partijų reikalingumą ir pažymėjo, kad *"kova tarp liet. partijų (tik dora, teisinga) nieko nekenkia tautiškam judėjimui, priešingai ji sujudina visus kampus mūsų Tėvynės, žadina iš miego ir pastiprina naujas spėkas"*⁴².

Ten pat buvo nurodyta, jog partijas vienija bendri tautos išsivadavimo uždaviniai, o skiria įvairių visuomenės sluoksnių interesų atstovavimas. Tačiau taip galima geriau įsigilinti į atskirų socialinių sluoksnių siekius, o po to bandyti juos derinti.

Naują impulsą diskusijai davė P. Višinskio straipsnis 1901 m. "Varpo" 5-6 Nr. "Ko mums šiandien trūksta?", kuriame jis įrodinėjo, jog tautinį judėjimą būtina kreipti aiškia politine vaga, ir todėl varpininkams pirmiausiai reikalinga parengta politinė programa⁴³. Tokios programos apmatus jis pateikė tame pačiame bei kitame numeryje paskelbtame straipsnyje "Credo". Jo nuomone, svarbiausias liberalų varpininkų tikslas turėjo būti nepriklausoma Lietuva, o didžiausias priešas - caro valdžia⁴⁴. P. Višinskis kritikavo nuosaikiuosius varpininkus, jų kultūrinį veikimą: jis pažymėjo, kad ne knygelės apie "gaspadorystę", "kaip kiaules auginti" (galvoje buvo turimas, matyt, P. Vileišis), bet politinės teisės ir laisvės gali garantuoti žmogaus ir tautos gerovę⁴⁵. Kartu jis pabrėžė lietuvių tautinio judėjimo demokratiškumą, pripažino būtinumą gerbti kitų Lietuvos tautų (rusų, lenkų, žydų, latvių) kultūrinės-tautinės teises, pasmerkė šovinizmą⁴⁶. Atsiliepdamas į P. Višinskio mintis, J. Biliūnas 1902 m. "Varpo" 7 Nr. straipsniu "Piešinėlis apie mūsų inteligentus" pritarė jo programiniams politiniams tikslams, bet griežtai kritikavo "Credo" nenuoseklumą, principų miglotumą⁴⁷. Jis įrodinėjo, jog politinė kova su Rusijos caro valdžia neįmanoma be partijos. Ji būtina kaip įrankis P. Višinskio paskelbtai politinei programai įgyvendinti. Partija, pagal jį, gali padėti suburti idėjinius bendraminčius, kurie ieškos būdų ir priemonių minėtam "idealui" pasiekti⁴⁸. J. Biliūnas ypač atkreipė dėmesį į partijų reikšmę politizuojant tautinį judėjimą, darant jį aukštesnio lygio.

*"Kai kurie bijo ir neapkenčia naujai gimusių partijų, bet man rodos, tose partijose, jei jos tiktai organizuotos, negalima matyti nė jokio pavojaus tautiškam judėjimui. Priešingai, ta tauta tvirta, kurioj yra stiprios, organizuotos su išdirbtomis programomis partijos, kur visas tautiškas darbas padalintas yra tarp atskirų, nors ir nesutinkančių partijų. Toks padalinimas triuso butinai reikalingas prie dabartinių sąlygų ir rodo tik tai sustiprėjimą tautiško organizmo"*⁴⁹.

Taigi ši teorinė diskusija galutinai įrodė liberalų varpininkų partijos kūrimo būtinumą. Kaip matyti iš laikraščio redaktorius J. Bagdono susirašinėjimo su M. Zauniūte, besirūpinusia "Varpo", "Ūkininko" finansais, leidyba, bei jai padėjusiu V. Mickevičiumi-Kapsuku, jau 1901 m. balandžio mėn. partijos klausimas buvo iškilęs ir praktiškai: "*Reik būtinai organizuotis į Partiją. Vasara reik skubintis susiprasti. Man rodosi sekasi pažinti žmones ir būtų galima pasirinkti geresnius vyrus*"⁵⁰, - rašė J. Bagdonas.

Lapkričio mėnesį jis vėl nekantraudamas klausinėjo abu apie partijos organizavimo reikalus, jos pavadinimą⁵¹. 1902 m. rugpjūtį organizaciniai partijos klausimai iš esmės jau buvo išspręsti, nes J. Bagdonas 1902 m. rugpjūčio 11 d. laiške P. Višinskiui nurodinėjo, jog tolesnis "Varpo", "Ūkininko" ir "Naujiečių" leidimas yra LDP rūpestis, o partijos pagrindiniai pajamų šaltiniai, jo nuomone, turėjo būti narių mokesčiai, laikraščių prenumerata, knygų prekyba ir aukos⁵².

Netrukus, 1902 m. spalio 17 (30) d., Šiaulių aps. grafo Vladimiro Zubovo Dabikinės dvare įvyko eilinis varpininkų suvažiavimas, tapęs LDP steigiamuoju (žr. 2 lentelę). Pasirašyti nutarimų protokolai rodo, kad jame dalyvavo J. Biliūnas, Petras Avizonis, P. Višinskis, K. Grinius, S. Matulaitis, A. Rucevičius, J. Vileišis, A. Bulota, Antanas Avizonis, J. Bagdonas, Jonas Sabas, Jurgis Šaulys, Vladas Putvinskis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, V. Mickevičius-Kapsukas, M. Zauniūtė. Suvažiavimo pirmininkas buvo P. Višinskis, sekretorius - A. Bulota⁵³; daugumą iš esmės sudarė radikalieji varpininkai, be to, tokie kaip J. Biliūnas, V. Mickevičius-Kapsukas, jau tuomet linko prie socialdemokratų ar tokie buvo (S. Matulaitis). J. Vileišis dalyvius yra suskirstęs į "liaudininkus revoliucionistus" (radikalieji

⁴¹ Idem, *Varpas*, 1899, nr. 2, p. 21.

⁴² Ibid., p. 22.

⁴³ Blinda [P. Višinskis], "Ko mums šiandien truksta?", *Varpas*, 1901, nr. 5, p. 50.

⁴⁴ Blinda [P. Višinskis], "'Credo'. Kilk ir kelk!", p. 50.

⁴⁵ Ibid., p. 51.

⁴⁶ Idem, *Varpas*, 1901, nr. 6, p. 61.

⁴⁷ Jonas Barzdyla [J. Biliūnas], "Piešinėlis apie mūsų inteligentus", p. 152-153.

⁴⁸ Ibid., p. 153.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ J. Bagdono laiškas M. Zauniūtei (1901 04 ?), VUB, f. 1-F604, l. 87.

⁵¹ J. Bagdono laišakai M. Zauniūtei ir V. Mickevičiui-Kapsukui (1901 11 10 ir 11 08), *ibid.*, l. 101, 107.

⁵² J. Bagdono laiškas P. Višinskiui (1902 08 11), *ibid.*, l. 134.

⁵³ "Iš Lietuvos demokratų partijos archyvo (1902-1905)", p. 209.

varpininkai), "ekonomistus" (socialdemokratinių pažiūrų atstovai) ir į evoliucionistus, tautininkus ar realistus (nuosaikieji varpininkai)⁵⁴. Todėl ir suvažiavime vėl kilo nesutarimų, ginčuose buvo ieškoma kompromisų.

P. Višinskis, gynęs radikalų pozicijas, kėlė savo "Credo" esminius teiginius ir reikalavo laikytis vieningos politinės linijos, privalomos visiems demokratams. Visi dalyviai sutarė, jog su Rusijos caro valdžia kovoti būtina. Tačiau nevienodai suprato, kurių priemonių reikia imtis bei kurio mis jėgomis remtis. Pagrindine tautinio judėjimo jėga P. Višinskis laikė valstietiją, ypač vidutinę, kaip gausiausią Lietuvos visuomenės sluoksnį. Evoliucionistų pozicijas gynęs A. Smetona linko remtis pasiturinčiais valstiečiais (ūkininkais), net dvarininkais, dvasininkais, nes jie taip pat pasisaką prieš Rusijos caro valdžią. J. Biliūnas reikalavo vienytis su darbininkais ir kaimo proletarais; tautinį klausimą sieti su socialiniu. P. Višinskis dėl taktikos nesutiko su nuosaikiais, kurie sakė, jog reikia kelti valstiečių (ūkininkų) kultūrą, gerinti jų ekonominę būklę ir be reikalo neerzinti valdžios. Jis kalbėjo apie kovą be išlygų⁵⁵.

Suvažiavimas oficialiai įkūrė Lietuvos demokratų partiją ir išrinko 3 žmonių vadovybę [komitetą] (žr. 2 lentelę). Nutarime buvo rašoma:

*"LDP - V. [Varpo. - R.M.] ir Ū. [Ūkininko. - R.M.] pakraipos žmonės, radikalų partija. Prie jos priguli tuo tarpu 15 žmonių [?], bet tai nereiškia visų prijaučiančių V. ir Ū."*⁵⁶.

Niekur nepavyko aptikti užuominų, kodėl partijos pavadinimui buvo pasirinktas demokratų vardas. Primename, kad liberalų vardas yra išvestinis, t.y. istoriografinis. Kaip pažymėjo V. Trumpa, patys varpininkai savęs tuomet taip nevadino - tiesiog laikė liaudies, tautos laisvės, demokratijos šalininkais. Todėl logiška, kad pavadinime - demokratų, o ne liberalų vardas.

Matyt, P. Višinskio parengto projekto pagrindu nutarimuose bendrais bruožais buvo nusakyta partijos organizavimas ir funkcionavimo principai. Partijos nariu galėjo būti asmuo, kuris laikosi partijos programos ir yra patvirtintas jos komiteto. Komitetas, suvažiavimo renkamas vieneriems metams, turėjo teisę šaukti suvažiavimą, rinkti ir atleisti laikraščių redaktorius, aiškintis nesutarimus tarp redaktorių ir bendradarbių, pats galėjo pasirinkti naują komiteto narį vietoj pasitraukusiojo. Be to, komitetas buvo atsakingas už vedamuosius "Varpo" straipsnius. Buvo pažymėta, jog *"LDP talpina straipsnius atitinkančius programą"*. Suvažiavimuose galėjo dalyvauti ne tik nariai, bet ir pakviesti svečiai. Nors LDP nariams oficialiai buvo draudžiama *"būti nariu kitų lietuviškų konspiratyvių partijų"*, bet bendradarbiauti su jomis nebuvo užginta. Partijos pagrindiniu spaudos organu pasirinktas "Varpas". Šalia jo toliau buvo leidžiamas "Ūkininkas" bei, stengiantis išvengti skilimo su "taikaus darbo" ir tautinės vieny-

bės idėjos propaguotojais nuosaikiais varpininkais, - "Naujienos"⁵⁷. Tarp kita ko, atskiru suvažiavimo nutarimų punktu buvo pažymėta: "*Naujienos turi būti nekaltos ir prieš valdžią, ir prieš kunigus*"⁵⁸. Taigi organizaciniu požiūriu susikūrusi partija buvo labai silpnai organizuota, nes stengėsi išlaikyti "Varpo" liberaliąsias tradicijas.

Pažymėtina, kad suvažiavimo nutarimuose išdėstyti partijos organizavimo ir funkcionavimo principai buvo papildyti specialiais antrojo LDP suvažiavimo 1903 m. rugpjūčio 15-16 (28-29) d. nutarimais. Faktiškai abiejų suvažiavimų nutarimai dėl partijos organizacinės struktūros sudarė jos įstatus. Papildant buvo aiškiau apibrėžta narystė. Be ankstesnių reikalavimų, nariui buvo numatytas vienerių metų kandidato stažas, o jo narystę vienbalsiai privalėjo tvirtinti suvažiavimas. Narys privalėjo mokėti LDP išdui dalį savo pajamų, rinkti partijai aukas ir "šėlpti ją raštais", kurti kuopas ir draugijas, kurios veiktų LDP idėjine kryptimi. Kiekvienas narys savo veiklos ataskaitą turėjo pateikti suvažiavimui⁵⁹. Suvažiavimuose aiškiai buvo nurodytos aukščiausiosios partijos valdžios funkcijos: "*Seimas tai vyr. LDP valdžia, kuri peržiūri dalyvių teises, pasirenka sau vadovą ir sprendžia apie seimo programą*"⁶⁰.

Partijos programai parengti steigiamajame suvažiavime buvo sudaryta 5 žmonių komisija (P. Višinskis, K. Grinius, J. Vileišis, J. Šaulys, F. Bortkevičienė)⁶¹, kuri turėjo sukurti jos projektą ir atspausdinti ne vėliau kaip tą pačių metų "Varpo" 12 Nr.

Atkreiptinas dėmesys, jog partija susikūrė kaip nelegali organizacija. Ji tokia išliko per visą savo veiklos laikotarpį - 1902-1915 m. Rusijos valdžia iš esmės iki 1905 m. iš lietuvių tautinio judėjimo aktyvo jos neišskyrė, o LDP veikėjus laikė vadinamosios "lietuvių partijos" dalyviais⁶². Po 1905 m. tik

⁵⁴ Jono Vileišio pastabos dėl J. Bagdono atsiminimų (1939), MAB, f. 12-666, l. 1.

⁵⁵ Ibid.; A. Petrika, *op. cit.*, p. 80-81.

⁵⁶ "Iš Lietuvių demokratų partijos archyvo", p. 209.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ 1903.08.15-16 (28-29) LDP seimo protokolas, VUB, f. 1-F614, l. 61.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ J. Bagdonas, "Iš varpininkų veiklos", p. 30.

⁶² Rusijos Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento Ypatingojo skyriaus viršininko slapto pranešimas pasienio punktų žandarų viršininkams (1903 03 22 (04 03)). [Prašo sekti ir stebėti J. Vileišį], Rusijos SRCVA, f. 102, Ypatingasis skyrius, ap. 1903 m., b. 352, l. 1-2; Kauno gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Policijos departamentui (1905 05 20 (06 02)). [Apie P. Višinskio politinį patikimumą], Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905, b. 264, d. 35, l. 25-25a.

kartais valdžios pareigūnų ataskaitose šmėkštelėdavo tautinių demokratų vardas⁶³, bet dažniausiai partijos nariai buvo tapatinami su socialdemokratais. 1902-1915 m. policijos agentų sekami ir Rusijos valdžios represijas patyrę J. Vileišis, K. Grinius, F. Bortkevičienė, A. Rimka ir kiti neretai buvo traktuojami kaip LSDP nariai⁶⁴.

1.3. LDP PAGRINDINĖS PROGRAMINĖS NUOSTATOS IR JŲ ĮTAKA PARTIJOS ORGANIZAVIMUI

Kaip ir buvo numatyta, 1902 m. "Varpo" 12 Nr. buvo išspausdintas LDP programos projektas. J. Vileišis atsiminimuose teigė, kad jį surašęs jis vienas, o partijos Centro komiteto ir komisijos nariai ne kartą diskutavę dėl atskirų teiginių ir redakcijos⁶⁵. Tačiau LDP archyve išlikęs projekto rankraštis⁶⁶ rašytas P. Višinskio, o taisytas, papildytas J. Vileišio. Beje, ir J. Bagdonas yra minėjęs, jog svarbiausi skyriai ("I. Musų siekiai; II. Musų reikalavimai") buvo rengti P. Višinskio⁶⁷. Taigi P. Višinskį ir J. Vileišį galima laikyti pagrindiniais projekto autoriais. Vienaip ar kitaip, akivaizdu, jog jo pagrindą sudarė P. Višinskio "Credo" teiginiai. Todėl projektas atspindėjo visų pirma radikaliųjų liberalų nuostatas.

Pagrindiniai tautinio judėjimo programos reikalavimai - tautiniai-kultūriniai - šiame projekte buvo numatyti visiškai realizuoti tik įgyvendinus politinius siekius. Politinį Lietuvos atgimimą, garantuojantį jos egzistenciją, laikydama pagrindiniu tautos tikslu, liberalioji inteligentija čia pirmą kartą artimesniais ir tolesniais partijos veiklos orientyrais aiškiai skelbė Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose ir nepriklausomos Lietuvos siekius: "*Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuva - tai tolimesnis siekis mūsų Lietuvių Demokratų Partijos [...] Tai tegali įvykti tik išgavus pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose*"⁶⁸.

Todėl svarbiausias partijos veiklos uždavinys buvo visapusiškas tautos ugdymas, jos paruošimas šiems siekiams. Suprantant, kad toks darbas Rusijos imperijos režimo sąlygomis sunkiai įmanomas, buvo numatoma "*eiti išvien su kilstančiomis prieš dabartinę valdžią Maskolijos [Rusijos. - R.M.] partijomis*", solidarizuotis su suomiais, latviais, ukrainiečiais, baltarusiais visų pirma už platesnių politinių laisvių iškovojimą, kelti tautinę kultūrą, savimonę ir politinį susipratimą. Čia pat buvo patikinta, jog tuo LDP nepasitenkins: "*Tardami "Lietuva - lietuviams", mes trokštame išgauti mūsų tautai tokią politišką tvarką, kuriai esant lietuviai galėtų patys save valdyti, nepriklausydami svetimiesiems, o kultūriškas jų ugis nebutų trukdomas svetimtaučių*"⁶⁹.

Gana išsamiai programos projektą aptarusio M. Römerio nuomone, šūkis "Lietuva - lietuviams" buvo nacionalistinis (nors ir gynybinio pobūdžio) ir liudijo radikaliųjų nuolaidas nuosaikiesiems, šio šūkio šalininkams⁷⁰. Kita vertus, pasak V. Trumpos, jame galima išvelgti ir nacionalinės (tautinės) demokratijos sampratą, pagal kurią vadovaujantis vaidmuo, kuriant valstybę, turėjo atitekti tiems, kurie geriausiai supranta lietuvių tautos interesus⁷¹. Matyt, tai ir įgalino minėtą kompromisą. Žinant P. Višinskio griežtas demokratines pažiūras, kitaip paaiškinti jo negalima. Apskritai programos projekte iš kitų tautų, gyvenusių Lietuvoje, buvo reikalaujama gerbti lietuvių tautinius-kultūrinius siekius ir jiems ne-

⁶⁹ Kauno gubernijos 1904 metų politinė apžvalga, Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905 m. (103), b. 1, d. 35 (A), l. 2a. Tas pat 1905 m., *ibid.*, ap. 1906, b. 59, d. 1 (A), l. 3.

⁷⁰ Vilniaus apsaugos skyriaus viršininko slapta pranešimas Rusijos vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentui [toliau - Policijos departamentui. - R.M.] apie J. Vileišio narystę LSDP (1905 05 13 (26)), Rusijos SRCVA, f. 102, Ypatingasis skyrius, ap. 1903, b. 352, l.7; Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Policijos departamentui apie J. Vileišio politinį patikimumą (1906 01 16 (29)), *ibid.*, Raštvedyba-3, ap. 1906 (104), b. 26, d. 16, l. 3-3a; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko slapta pranešimas Policijos departamentui apie Joanos ir Kazio Grinių areštą, kalinimą (1906 09 11-25) ir jų priklausymą LSDP (1907 11 29 (12 12)), *ibid.*, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1907 m., b. 26, d. 18, l. 60-61a; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos rajoniniam viršininkui [apie K. Griniaus priklausymą LSDP] (1912 07 09 (22)), VIA, f. 419, ap. 4, b. 81, l. 56; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų, Augustavo ir Seinų apskričių Žandarų valdybos viršininkui (1910 12 12 (25)) [Apie F. Bortkevičienės narystę LSDP], VIA, f. 1006, ap. 1, b. 324, l. 90a; Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos rajono viršininko pranešimas Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininkui apie A. Bulotos ryšius su LSDP (1912 08 31 (09 12)), VIA, f. 930, ap. 1, b. 503, l. 14a; Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos žinios apie LSDP (1912 02 28 (03 13)) [Nurodoma, jog 1906-1908 metais J. Vileišis buvo LSDP CK narys], VIA, f. 419, ap. 4, b. 81, l. 21; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų gubernatoriui apie Jaunimo būrelių veiklą ir A. Rimkos narystę LSDP (1912 02 23), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 55, l. 125a. Šią situaciją galime aiškinti eilinių agentų noru pasirodyti kuo darbštesniais prieš vyresnybę. Kadangi LSDP buvo įtraukta į pavojingų caro valdžiai organizacijų sąrašus, tai bet kokią atviresnę opozicinę veiklą buvo patogu priskirti šiai partijai. Kita vertus, artimi LDP ir LSDP veikėjų ryšiai, bendra veikla leido agentams, žandarų pareigūnams savaip traktuoti demokratų veikėjų partinę priklausomybę.

⁷¹ Jono Vileišio pastabos dėl J. Bagdono atsiminimų (1939), MAB, f. 12-666, l. 2.

⁷² Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas), VUB, f. 1-F614, l. 1-23.

⁷³ Iš Lietuvių demokratų partijos archyvo, p. 211.

⁷⁴ "Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas)", *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 258.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ M. Römer, *Litwa*, s. 297-298.

⁷⁷ V. Trumpa, "Lietuvos nepriklausomybės idėja", in *Lietuva XIX-tame amžiuje*, p. 138.

sipriešinti: "*Jokios neapykantos prieš svetimtaučius mes nekeliamo, bet besigindami namie nuo svetimtaučių mes visur ir visados stengsimės sušelpiti ir suremti savuosius ir atsiradus piktiems užgriovimams iš pusės svetimtaučių ginsimės ir kovosime prieš juos*"⁷². Vienas svarbiausių partijos dienos uždavinių buvo, "*idant nutautinimo vilnis į Lietuvą toliau nesiliėtų*". Todėl santykiuose su lenkais buvo atmetama jų Lietuvos, kaip Lenkijos "kresų" traktuotė, o pasisakoma už lygius laisvų tautų santykius⁷³.

Nesigilinant į būsimos autonomiškos Lietuvos pamatus, tuo metu pagrindinis dėmesys buvo skiriamas vietinio valdymo demokratiniams principams, pasisakoma už "visaluominio" Lietuvos seimo sušaukimą, kuris spręstų švietimo, ekonomikos ir visus krašto reikalus, "*kurie tik bus leist apsvarstymui*"⁷⁴. Kaip tik čia ir buvo viena iš neaiškiausių projekto vietų, nenusakant autonomijos ir vietinės savivaldos konkretaus turinio susidaro įspūdis, kad buvo siekiama tik vietinės savivaldos. Reikia, matyt sutikti su M. Römeriu, jog noras partijoje išsaugoti ir nuosaikiuosius elementus lėmė tokį koncepcijos "susidvejinimą"⁷⁵. Pažymėtina, kad buvo reikalaujama miestų, valsčių savivaldos, panaikinti draudimą dirbti lietuviams valdžios įstaigose. Tarp kitko, buvo pasisakoma prieš lietuvių tarnaviną žandarų, policijos įstaigose, kaip "*nutautinimo ir politiško apkvailinimo*" įrankį⁷⁶. Nors LDP nurodė, jog į tikėjimo dalykus nesikiša, buvo pabrėžta parapijų demokratinės savivaldos įvedimo svarba⁷⁷.

Vis dėlto svarbiausia programos projekte buvo švietimo, kultūros reikalai, kurie, kaip žinoma, tebebuvo pagrindiniai tautinio judėjimo artimiausi siekiai. Partija reikalavo, kad lietuviškas knygas bei kitus leidinius būtų leidžiama spausdinti lotyniškais raidėmis, suteikti lietuvių kalba lygias teises su rusų kalba, leisti lietuvių kalbą vartoti valdžios įstaigose bažnyčiose, viešose vietose, susirinkimuose; įvesti privalomą lietuvių kalbos mokymą mokyklose, taip pat Vilniaus ir Seinų kunigų seminarijose. Buvo pasisakoma prieš cerkvių mokyklas, kaip rusifikavimo priemonę, ir reikalaujama nemokamo pradinio mokymo lietuvių kalba valstiečiams įsteigti lietuviškas gimnazijas, atkurti Vilniaus universitetą, kuriame būtų lietuvių kalbos, lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos katedros. Mokyklose visus dalykus mokytojai turėtų dėstyti lietuvių kalba⁷⁸.

Ekonomikos srityje buvo reikalaujama: pašalinti suvaržymus valstiečiams (ūkininkams) pirkti žemę ir mišką, panaikinti išpirkos mokesčius ir natūrinės prievoles (kelių taisymo, policijos išlaikymo), palengvinti valstiečių kėlimąsi į vienkiemius, uždrausti stačiatikių kolonijų steigimą, duoti lengvesnėmis sąlygomis kreditą žemei pirkti ir ūkiui gerinti. Buvo numatomas valdžios žemių išdalijimas bežemiams. Miesto ir kaimo darbininkų reikalais buvo palikta rūpintis socialdemokratams. O iš sulenkėju-

šių dvarininkų, dvasininkų buvo reikalaujama "grįžti prie savo užmirštos autos ir priimti lietuvišką už naminę kalbą"⁷⁹.

Taigi išdėstyti programiniai postulatai gana adekvačiai išreiškė besikristalizuojančius visos tautos poreikius ir kartu tarytum sudarė realų pagrindą LDP pretenzijoms - tapti tautą vienijančiu veiksniu. Deja, joms įgyvendinti pasirinktos taktikos klausimas net ir teoriškai liko neišspręstas. Suprantant ir pabrėžiant projekte, jog atskirų luomų interesai dažniausiai prieštarauja vieni kitiems, buvo atsisakoma atstovauti kuriam nors luomui, bet ginti visų jų tautinius-politinius reikalavimus⁸⁰. Kartu buvo pabrėžiama, kad "*plačiau išdėstėme reikalavimus mūsų ūkininkų, nes tarpe jų, kaip skaitlingiausio visuomenės gaivalo, užsilikusio lietuvišku, išrandama labiausiai reikalingu pasidarbavimą. Politiškas šio luomo susipratimas jo teisybei liūdys ir tautos susipratimą ir bus stipriausiu ramsčiu sapamataviniui [pagrindimui. - R.M.] būsimos autonomijos etnografiškose ribose*"⁸¹.

Čia aiškiai buvo bandoma derinti ūkininkų, t.y. valstiečių, interesus su visos tautos interesais. Ir tai buvo neišvengiama, norint užsigarantuoti partijos veiklai socialinę bazę. Antra vertus, tai prieštaravo pirmajai formulotei ir atvėrė kelią naujiems ginčams, kurie, žinoma, neskatino liberaliosios inteligentijos konsolidacijos, devalvavo partijos pretenzijas "tautinės vienybės" šūkio realizavimui, kėlė rimtą pavojų tolesnei partijos egzistencijai.

Kaip matyti, jau savo partinės politinės veiklos pradžioje liberalai atsidūrė aklavietėje, kuri buvo šių aplinkybių išdava. Pirmą: socialinės ir idėjinės diferenciacijos lygis lietuvių visuomenėje jų buvo nepakankamai įvertintas, tai sudarė vieną iš svarbiausių prielaidų projektams, numatantiems, jog LDP turėtų būti "tautos partija", vienijanti visas demokratines jėgas, t.y. visą demokratinių pažiūrų inteligentiją. Vienas iš partijos ideologų J. Vileišis polemikoje su V. Sirutavičiumi rašė: "*Tiesa aš paženklinau ir dar prie to pasilieku juog luominiai nesutikimai mūsų visuomenėje silpnai*

² "Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas)", p. 266.

³ Ibid.

⁴ Ibid., p. 261.

⁵ M. Römer, *Litwa*, s. 306.

⁶ "Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas)", p. 261.

⁷ Ibid., p. 262.

⁸ Ibid., p. 259-261.

⁹ Ibid., p. 262-263.

¹⁰ Ibid., p. 262.

¹¹ Ibid., p. 264.

yra da apsiareiškę"⁸². Jo nuomone, ir jau egzistuojantys luominiai interesai negalėjo būti visiškai patenkinti priespaudos sąlygomis.

"Todėl, - teigė jis, - reikia atsiminti apie interesus visos plačios tėvynės, pavyzdžiui: mūsų tėvynės skandinamos plačiose Maskolijos pelkėse. Tokiu būdu čion pasikelia platūs visuomeniški siekiai, kurių įkūnijimui arba nors mažai daliai jų įkūnijimo gal prisidėti kitos grupės..."⁸³.

Kadangi inteligentijai buvo priskiriamas svarbiausias, telkiančios ir vadovaujančios jėgos vaidmuo kovoje su carizmu⁸⁴, tai buvo tikimasi, kad naujojoje partijoje jai susibūrus tautinių tikslų siekti diferenciacijos poveikis išnyks.

Antra (kylanti iš pirmos): LDP buvo pirmoji lietuvių partija, kuri, pasakbusi minėtus tautinius-politinius siekius, juos suabsoliutino, padarė savo programos šerdimi, dėl to sąmoningai atsisakė partijos potencialios socialinės bazės - ūkininkų - interesų atviro atstovavimo. LSDP, skelbusios iš esmės tapačius politinius siekius, išėities pozicija buvo visiškai kita. Ji taip pat pripažino tautinės vienybės būtinumą, tačiau atvirai skelbėsi ginanti darbininkų, jos nuomone, įtakingiausio, pažangiausio visuomenės luomo interesus. Todėl socialinis darbininkų luomo išsivadavimas buvo laikomas pagrindine tautinio išsivadavimo sąlyga⁸⁵. Tuo tarpu liberalų teoretikai J. Vileišis, P. Višinskis, kaip matėme, kovą dėl socialinių interesų manė esant per siaurą, netgi komplikuojančią kovą dėl tautinių politinių teisių. Ir tai buvo esminė partijos linija, nes 1905 m. P. Višinskis vėl teigė: svarbiausia stiprinti "*vien tik politiškają kovą, reikalaujant politiškosios autonomijos Lietuvai, tuo tarpu palikus šalyje kitus, ypač luomų reikalus*"⁸⁶. Apskritai LSDP veikla buvo vertinama teigiamai: "[...] tai yra pagirtinas jo [*Lietuvos darbininko*] - R.M.] darbas, už kurį visuomenė privalo būti dėkinga, nes jis duoda krūvelei žmonių ir prieg tam [*prie to*] - R.M.] žmonių visuomenėje nuglemžtų bendrą supratimą savo reikalų"⁸⁷.

Taip pripažindama LSDP vertę visuomenės sąmonėjimo, politizavimo procese, LDP stengėsi panaudoti jos veiklą savo universalesniems tikslams įgyvendinti⁸⁸.

Ir ypač svarbi trečia, lėmusi pirmąsias, aplinkybė: naujosios partijos kūrėjai P. Višinskis, J. Vileišis, F. Bortkevičienė, K. Grinius ir kiti kaip tik dėl minėtų nuostatų dar nepajėgė pastebėti V. Kudirkos organizuoto sąjūdžio ir naujos, numatomos partinės veiklos esminių skirtumų ypatybių. Visų pirma LDP nė žingsnio nepažengė į priekį nuo varpininkų pasirinktų veiklos būdų ir priemonių. Nors ir toliau svarbiausiu uždaviniu buvo laikomas tautinio-politinio sąmoningumo ugdyimas (tiesa, anksčiau atvirai tebuvo deklaruojamas vien tautinis aspektas), dabar jau projekte išdėstytuose reikalavimuose didžiausias dėmesys buvo skiriamas šviečia-

majam darbui ir ypač nelegaliosios spaudos leidimui. Taigi ir "Varpo", tapusio LDP organu, funkcijos išliko tos pačios, kaip buvo nubrėžtos 1888 m. prospekte: "[...] vienijimas lietuvių per inteligentiją"⁸⁹. "Varpas" privalėjo atlikti idėjų generatoriaus vaidmenį, sutelkti apie save kuo platesnį lietuvių inteligentų ratą. Savo ruožtu tai turėjo įtakos LDP organizavimo ir veiklos specifikai. 1902-1905 m. iš esmės visa partijos praktinė veikla tebuvo "Varpo", kitos nelegaliosios spaudos leidimo reikalai. Atsižvelgiant į juos, remiantis buvusia varpininkų organizacija, buvo formuojama partijos pagrindinių organų struktūra. LDP CK buvo sudarytas iš finansų, kontrolės, spaudos komisijų ir spaudos administracijos Mažonoje Lietuvoje, kurių funkcijos apsiribojo "Varpo" ir "Ūkininko" leidyba⁹⁰. Šie reikalai buvo pagrindiniai tarp svarstomų klausimų LDP suvažiavimuose (susirinkimuose)⁹¹. Kaip rodo minėti partijos įstatai, suvažiavimų medžiaga, CK narių susirašinėjimas su "Varpo" ir "Ūkininko" redakcija, LDP buvo atvira organizacija.

Partijos nariams nebuvo draudžiama bendradarbiauti su kitomis partijomis, susirinkimuose galėjo dalyvauti "svečiai", t.y. ne partijos nariai⁹². Tai leido telktis partijoje labai plataus spektro idėjinų pažiūrų inteligentijai: nuo nuosaikiųjų liberalų, tokių, kaip A. Smetona, V. Putvinskis, iki radikaliausiųjų - V. Mickevičiaus-Kapsuko, J. Šaulio, J. Biliūno, P. Avižonio, buvusių socialdemokratų pozicijose. Antra vertus, partijos darbe, ypač leidžiant "Varpą", kitą nelegaliąją spaudą, galėjo dalyvauti ir dalyvaudavo dalis nuosaikiųjų liberalų, dėl savo įsitikinimų nestojusių į LDP. A. Vileišis, P. Vileišis, V. Urbonavičius-Urbonas, P. Matulionis ir kiti

⁸² J. Berželis [J. Vileišis], "Iš savo pastogės", *Varpas*, 1899, nr. 6, p. 95.

⁸³ Ibid., p. 96.

⁸⁴ J. Berželis [J. Vileišis], "Iš šiaurės padangės", p. 38-39.

⁸⁵ Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos, [b. v.], 1896, p. 7, 8-9, 15.

⁸⁶ "Keletas žodžių apie "Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestą", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 94.

⁸⁷ J. Berželis [J. Vileišis], "Iš savo pastogės", p. 97.

⁸⁸ Iki 1902 m. ketvirto numerio "Darbininkų balsas" ir "Varpas" buvo redaguojamas vieno redaktorius - J. Bagdono, kuris skirstydavo medžiagą taip, kad pirmautų "Varpas" (E. Vidmantas, *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917*, Vilnius, 1979, p. 26-30).

⁸⁹ Prospektas "Varpas" literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis, MAB, smulkieji spaudiniai, nr. 1354.

⁹⁰ P. Višinskio pranešimas "Varpo" ir "Ūkininko" red. apie LDP CK darbą (1903 06 24), VUB, f. 1-F463, l. 25; Organizacija Lietuvių Demokratų partijos, VUB, f. 1-D262, l. 1.

⁹¹ P. Višinskio pranešimas M. Zauniūtei apie ruošiamo LDP suv. dienotvarkę (1902 07 23), VUB, f. 1-F463, l. 11; 1903 08 15-16 (28-29) LDP suv. dienotvarkė, VUB, f. 1-F614, l. 63.

⁹² Organizacija Lietuvių Demokratų partijos, VUB, f. 1-D262, l. 1.

LDP, "Varpą" remdavo lėšomis, prisidėdavo prie nelegaliosios spaudos platinimo⁹³. Analogišką pagalbą suteikdavo socialdemokratinės orientacijos Dorpato (Tartu) ir Maskvos lietuvių studentų draugijos⁹⁴.

Medžiagą, straipsnius "Varpui" teikdavo kai kurie LSDP nariai: V. Sirutavičius, Vladas Mongirdas, Vladas Požela, vėliau J. Biliūnas, kurie vyėsi patraukti "Varpą" kairėn, padaryti jį "nepriklausomu" inteligentijos organu. Čia įtakos, matyt, turėjo ir ta aplinkybė, jog tuo metu ėjęs "Darbininkų balsas" iš pradžių buvo daugiau liaudies laikraštis ir taikėsi prie jos kultūrinio lygio. Tad, išskyrus "Varpą", pasaulietinė inteligentija 1902 m., iš dalies ir 1903 m., neturėjo kito spaudos organo, kur būtų galima pasvarstyti rūpimus politinius-kultūrinius klausimus. Tuo stengėsi pasinaudoti LDP, kuri, kaip ir anksčiau varpininkai, bandė užsitikrinti plačią tautinės inteligentijos paramą, leidžiant "Varpą", kitą nelegaliąją spaudą, ir kartu sustiprinti savo, kaip intelektualinio-politinio centro, pozicijas tautiniame judėjime ir įgyvendinti programinius tikslus. Tačiau kaip parodė tolesnė įvykių raida, toks "atvirumas" gilėjančios idėjinės diferenciacijos sąlygomis sunkiai derinosi su liberaliosios inteligentijos konsolidacijos reikmėmis. LDP buvo skirtingų, dažnai priešingų idėjų kovos arena.

Paskelbtas programos projektas nesulaukė visų pirma LDP nuosaikiųjų, vadovaujamų "Varpo" redaktoriaus J. Bagdono, pritarimo. Jo šalininkams atrodė nepriimtinos projekto politinės nuostatos, kurios buvo traktuojamos kaip nepraktiškos, neatitinkančios laiko dvasios, nereališos⁹⁵. V. Mickevičiui-Kapsukui, J. Biliūnui, J. Šauliui bei kitiems nepasitenkinimą kėlė tautos ir atskiros luomo (ūkininkų) interesų sutapatinimas, projekto nenuoseklumas, stoka kovingumo⁹⁶. Svarstant projektą dar labiau išryškėjo nesutarimai su socialdemokratais. Jau 1902 m. tarp "Varpo" redaktoriaus J. Bagdono ir iš jo perėmusio nuo ketvirto numerio "Darbininkų balso" redagavimą Augustino Janulaičio kilusio konflikto užuomazga buvo ne asmeninio, bet idėjinio pobūdžio⁹⁷. Svarstant projektą, šie prieštaravimai paastrėjo ir išryškėjo bendradarbių pasaulėžiūros skirtumai, kartu ir laikraščių atsirbojimas. Prijaučiantys socialdemokratams traukėsi iš demokratų veiklos, nes pastarųjų orientacija į Rusijos valdžios tautinės politikos demaskavimą ir į švietimą, palikus nuošalyje socialinius klausimus, jų nepatenkino⁹⁸. 1902 m. pabaigoje prie "Darbininkų balso" pritapo ir į socialdemokratų gretas perėjo J. Biliūnas⁹⁹, o 1903 m. balandžio mėn. "Varpo" ir "Ūkininko" redakciją paliko V. Mickevičius-Kapsukas¹⁰⁰.

Stiprėjant socialdemokratų konkurencijai, iškilo aiškesnių principų būtinybė. 1903 m. rugpjūčio 15-16 (28-29) d. vykusiame antrajame LDP suvažiavime CK buvo įpareigotas tobulinti programos projektą, o P. Vi-

šinsio iniciatyva buvo priimti jį patikslinantys nutarimai, kuriais buvo numatoma vadovautis tol, kol bus patvirtinta programa. Juose pagrindinis LDP tikslas - nepriklausomos Lietuvos etnografinėse ribose siekis, kurį buvo rengiamasi įvykdyti remiantis ne kurio nors luomo, socialinės grupės ekonominiais interesais, bet rūpinantis visos lietuvių tautos politiniais-kultūriniais reikalais, naudojant kovos priemones¹⁰¹ (konkrečiai jos apibrėžtos nebuvo).

Nutarimai buvo labai svarbūs - jų įtaką LDP raidai ir "Varpo" likimui galima nusakyti šiais teiginiais. Siekimas atstovauti visai tautai, atvirai atsisakant ginti ekonominius ūkininkų interesus, lėmė LDP kaip siauros inteligentų organizacijos statusą, užkirto kelią galimybei užmegzti glaudesnius ryšius su liaudimi, savo socialine baze. O "Varpą" pasmerkė materialiniu (finansų ir medžiagos) požiūriu. Reikia pažymėti, kad šio momento svarbą dalis LDP narių puikiai suvokė. Visų pirma tai pasakytina apie tuometinį (nuo 1903 m. liepos iki 1904 m. liepos) "Varpo" redaktorių J. Šaulį. Jis, apžvelgdamas 1903 m. partijos darbą, pažymėjo "*stoką draugiško ir stipresnio ryšio tarp inteligentiškųjų spėkų ir minios atstovų, kuri ypačiai atjaučiama mūsų judėjime*", ir todėl LDP likimą siejo su ekonominio klausimo sprendimu¹⁰². Tačiau ne jis ir jo šalininkai lėmė partijos liniją, o kaip ir anksčiau - J. Bagdonas, P. Višinskis, J. Vileišis ir kiti, scholastiškai tebetraktavę ir gynę tautinės vienybės principą, ypač pastarasis, kuris, atsiliepdamas į J. Šaulio ir kitų tvirtinimus, rašė, kad "[...] *Gynimas*

⁹³ Z. Toliušis, Jonas Vileišis (Trumpa biografija), NB, f. 66-33, l. 12; P. Matulionis, Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje, VUB, f. 1-F186, l. 1-3; J. Šaulys, "Mano kelias varpininkų greto-se", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 47.

⁹⁴ J. Bagdono laiškas P. Višinskiui (1902 11 04), VUB, f. 1-E75, l. 15. (Laiškas klaidingai priskiriamas J. Šauliui. - *R.M.*); V. Kapsukas, "Korespondencijos", in *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1960, p. 436.

⁹⁵ Red. [J. Bagdonas], "Prie mūsų programo", *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 267; Jono Vileišio pastabos dėl J. Bagdono atsiminimų (1939), MAB, f. 12-666, l. 1-2.

⁹⁶ V. Kapsukas, "Lietuvių demokratų ir socialdemokratų partija", p. 211-213; B.C. [Blažiejus ar J. Česnys], "Dėlei Lietuvių Demokratų partijos programos", *Varpas*, 1903, nr. 8, p. 186.

⁹⁷ E. Vidmantas, *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917*, p. 28-29.

⁹⁸ J. Biliūnas, dar tik svarstydamas būsimojo projekto apmatius, buvo pareiškęs: "[...] Jeigu darbininkų krutėjime galima pasinaudoti kaip įrankiu kovos tautiškų darbininkų prispaudimu, dėl kogi, atžagariai, negalima tautiškame krutėjime pasinaudoti ekonomiškų prispaudimu ir eksploatacija?" ("Piešinėlis apie mūsų inteligentus", p. 154.).

⁹⁹ "P. Višinskio laiškas J. Bagdonui (1902 10 14)", in P. Višinskis, *Raštai*, Vilnius, 1964, p. 441.

¹⁰⁰ J. Bagdono laiškas LDP CK (1903 04 29), VUB, f. 1-F604, l. 141.

¹⁰¹ 1903 08 15-16 (28-29) LDP seimo protokolai, VUB, f. 1-F614, l. 61.

¹⁰² Red. [J. Šaulys], "Naujus metus pradėdami", *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 74.

*materijališkų kokios nors atskiros luomos reikalų [...] mums nerūpi. Svarbiausias uždavinys būtų suvienyti, sujungti tuos atskirus troškimus [...] liuosybės, kovojant už tautos liuosybę; tame mes regime istorišką ir pačios partijos rolę*¹⁰³.

Vis dėlto "tautinės vienybės" šūkio turinys nutarimuose buvo įgijęs ir kokybiškai naujų akcentų, su kuriais sietinas antras momentas. Čia, lyginant su projektu, buvo padarytas reikšmingas posūkis nuo "siaurų" tautinių-kultūrinių reikalavimų gynimo visų Lietuvos gyventojų politinių interesų atstovavimo link, etniniu požiūriu ir toliau išlaikant lietuvių tautos prioritetą.

*"L.D.P. tikslas yra laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuva jos etnografiškose ribose, rėdoma slaptu, lygiu ir visuotinu jos gyventojų išskirta mano. - R.M.] balsavimu"*¹⁰⁴.

Dėl to pamažu buvo atsisakoma spaudoje deklaruoti šūkį "Lietuva - lietuviams", o nuo 1904 m. pabaigos buvo bandoma užmezgti tiesioginius ryšius su Lietuvos lenkų, vėliau ir baltarusių, demokratų sluoksniais¹⁰⁵. Bet tai nereiškė, kad iš esmės keitėsi LDP požiūra į tautiškumą (lietuvybę), nes jis ir toliau, kaip nurodė J. Vileišis, buvo svarbiausias *"įrankiu [įrankis] išgautas pačias tiesas, kurių išdėstymą liudija L.D.P. - jos tikslas [nepriklausoma Lietuva. - R.M.] formuluotas per antrąjį tos partijos seimą [...]"*¹⁰⁶.

Atkreipiant dėmesį į bendras demokratines pozicijas, buvo manoma išplėsti bazę, kuria remiantis būtų galima įgyvendinti politinius tikslus. Tačiau ar taip buvo suprastas šis nuosaikiųjų liberalų žingsnis, ypač tų, kurie partijai nepriklausė, labai abejotina. Faktai iš "Vilniaus žinių", "Vilties", nors ir vėlesnio laikotarpio, leidžia manyti, jog čia jie galėjo įžiūrėti pavojų lietuvybei, ir tai skatino juos atsiriboti nuo LDP ir "Varpo".

Padėtį komplikavo ir nutarimuose pavartota kovos sąvoka. Radikaliausiųjų, kaip J. Šaulio ir kitų, nepatenkino neaiškus jos apibrėžimas¹⁰⁷, o nuosaikiesiams ji kėlė didelį priešišumą tariamu savo revoliucingumu.

Taigi nutarimai prieštaravimų kamuolį liberalų stovykloje ne išvyniojo, o dar labiau jį supainiojo. LDP organizaciniu požiūriu buvo silpna, o "Varpui" grėsė žlugimas¹⁰⁸. 1904 m. balandžio 3 d. laiške CK J. Bagdonas teigė, jog *"[...] rezoliucijos 1903 m. dar daugiau išaiškino ir sutvirtino pamatus LDP programo. Bet per tai situacija nepasigerino"*¹⁰⁹. Išėitį jis matė - stiprinti LDP organizaciją, įvedant griežtą narystę, sprendžiant visus savo reikalus be pašalinių asmenų: *"[...] Man rodos mums reikėtų laikytis šitokių dviejų principų: 1) nekelti baltiaus [suvažiavimo. - R.M.] pas svetimus ir 2) nepriimti visai svečių, tik savuosius [...]"*¹¹⁰.

Tuo tarpu CK su savo lyderiais P. Višinskiu ir J. Vileišiu jokių priemonių dėl to nesiėmė. Jie buvo tvirtai įsitikinę, jog partija be plačiosios inteligentijos pagalbos programoje užsibrėžtų tautinių tikslų nepasieks.

Gilėjant akivaizdžiai krizei, atomazga įvyko gana nelauktai. 1904 m. gegužės 7 d. Rusijos valdžios nutarimu buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas, ir tai reiškė vieno svarbiausių nuosaikiųjų liberalų siekių įgyvendinimą. Juos patenkino cenzūruota spauda, nes atsivėrė platesnės galimybės tautinei kultūrinei veiklai. Pasipylė padėkos caro valdžiai už spaudos leidimą. Ypač pažymėtina 155 asmenų padėka, išsiųsta 1904 m. gegužės 6 (19) d. Vilniaus generalgubernatoriui Piotru Sviatopolk-Mirskiui. Tarp pasirašiusių buvo nemažai artimų LDP, rėmusių "Varpą": P. Matulionis, G. Landsbergis, V. Urbonavičius-Urbonas, A. Vileišis, Emilija Vileišienė ir kiti¹⁰³. Jau pirmoji žinutė "Varpe" apie šį poelgį buvo labai drastiška: J. Šaulio iniciatyva šie inteligentai buvo pavadinti "išgamomis"¹⁰⁴. Tai sukėlė aštrią polemiką. J. Šaulys savo straipsniuose kritiškai pasisakė prieš tokius inteligentijos žingsnius, vadino ją "renegatais", "caro tarnais"¹⁰⁵, o būsimoje legaliojoje spaudoje, su kuria viltis siejo nuosaikieji, įžiūrėjo pavojų kovos su carizmo padariniais plėtojimuisi¹⁰⁶. J. Vileišis, siekdamas išvengti konfrontacijos, diferenciacijos, teisingo nuosaikiuosius ir pripažino tinkamais visus veiksmus, padedančius siekti tikslų¹⁰⁷. Polemikos įkarštyje J. Šaulys atsisakė "Varpo" ir "Ūkininko" redaktoriaus posto, nes vyraujančios partijoje kompromisinės nuotaikos jam buvo svetimos, o metų pabaigoje iš jos pasitraukė¹⁰⁸.

Dauguma nuosaikiųjų liberalų, matydami atsiveriančias perspektyvas legaliai kultūrinei veiklai, nūsuko ir nuo LDP, ir nuo "Varpo". 1904 m. birželio 14 d. J. Bagdonas savo laiške J. Vileišiui susirūpinęs rašė: "LDP nustoja dalies savo sąnarių ir daugelio šalininkų (per tą susimąžino LDP

¹⁰³ Berželis [J. Vileišis], "Prie programo klausimo", *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 74.

¹⁰⁴ 1903 08 15-16 (28-29) LDP seimo protokolas, VUB, f. 1-F614, l. 61.

¹⁰⁵ M. Römer, *Litwa*, s. 348-353.

¹⁰⁶ Berželis [J. Vileišis], "Prie programo klausimo", p. 73.

¹⁰⁷ Red. [J. Šaulys], "Naujus metus pradėdami", p. 3; LDP radikalų, ypač P. Višinskio, prapaguota "kova" jų pačių buvo suprantama kaip politinių reikalavimų kėlimas. J. Vileišis su ja siejo visas veiklos formas, nukreiptas prieš carizmą.

¹⁰⁸ J. Šaulio laiškas P. Višinskiui (1903 10 28), VUB, f. 1-E75, l. 29, 30.

¹⁰⁹ J. Bagdono laiškas LDP CK (1904 04 03), VUB, f. 1-F604, l. 148 (a-c).

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ V. Merkys, *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, p. 255; P. Matulionis, *Kaip lietuviai spietėsi Vilniuje*, VUB, f. 1-F186, l. 3.

¹¹² "Mūsų kronika", *Varpas*, 1904, nr. 6, p. 95.

¹¹³ Impr. [J. Šaulys], "Spaudos atgavimas", *Varpas*, 1904, nr. 12, p. 175.

¹¹⁴ Impr. [J. Šaulys], "Dėlei p. Berželio straipsnio", *ibid.*

¹¹⁵ Berželis [J. Vileišis], "Prie mūsų taktikos", *Varpas*, 1904, nr. 11, p. 155-157.

¹¹⁶ J. Šaulys, "Mano kelias varpininkų gretose", p. 46-49.

spėkos)¹¹⁷. Jis matė svarbiausias šios situacijos priežastis: teisingai jas siejo su spaudos draudimo panaikinimu ir idėjinėmis nuosaikiųjų šalininkų nuostatomis. Subjektyvusis veiksnys, t.y. J. Šaulio pozicija, jo nuomone, įvykių raidą tik pagreitino. Tuo tarpu P. Višinskis, J. Vileišis pastarąjį faktorių suabsoliutino ir vylėsi, kad padėtį bus galima ištaisyti "taktiška elgsena"¹¹⁸. Taikydami prie naujų aplinkybių, jie manė dalį LDP spaudos legalizuoti. 1904 m. birželio 13-14 d. Aleksandrijoje (prie Šiaulių) įvykusiame trečiajame partijos suvažiavime buvo nutarta nuo 1905 m. pradžios palikti nelegalų vieną laikraštį - "Varpą". Be to, viename iš nutarimų punktų buvo patariama redakcijai, laikantis programos "tautinės vienybės" principo, neskelbti atskirus asmenis užgaunančios medžiagos, nedaryti skubių išvadų apie visą "luomą" iš jam priklausančio vieno kurio nors asmens poelgio ir neiti prieš tikėjimą¹¹⁹.

Bręstančios demokratinės revoliucijos išvakarėse šie sprendimai buvo nesavalaikiai, kenkė LDP, kaip radikalių nuostatų organizacijos, prestižui, nes stokojo aiškesnės pozicijos, buvo kompromisinio pobūdžio, ir todėl skatino vis didesnę pagreitį įgaunančios inteligentijos idėjinę diferenciaciją. Jie, matyt, ir buvo ta paskutinė paskata, kuri įgalino socialdemokratų jaunuomenę nutraukti ryšius su LDP. 1904 m. liepos 12 d. Kairiškiuose, V. Sirutavičiaus tėviškėje, įvykusioje LSDP konferencijoje buvo teigiama: "[...] *kaipo smulkios buržuazijos ideologai demokratai nėra aiškūs revoliucionieriai, o ekonomikos tai net konservatoriai; politikos programos LDP yra visai neaiškūs [...], tautos klausimu stovi ant nacionalizmo pamato, praktiškiau savo veikime LDP negali sutverti tvirtos revoliucionierių armijos [...]*". Išdėstytų išvadų pagrindu buvo priimti nutarimai, kurie draudė turėti socialdemokratams bendrų reikalų su LDP, bendradarbiauti "Varpe", kitoje jos spaudoje, šelpti ją pinigais ir platinti. Iškilus tarpusavio prieštaravimams, įsakmiai buvo nurodoma vesti su LDP griežtą kovą¹²⁰. Turint galvoje tai, kad tą pačią vasarą nuosaikieji liberalai ėmėsi "Vilniaus žinių" leidimo, šis socialdemokratų poelgis reišė, jog LDP pretenzijos įgyvendinti "tautinės vienybės" šūkį, telkiant apie save demokratinių pažiūrų lietuvių inteligentiją, neturi jokio realaus pagrindo. Partija faktiškai buvo tapusi saujelės inteligentų grupe. Kaip pažymėjo J. Vileišis viename iš savo laišku J. Bagdonui, "[...] *patsai vardas "partija" yra veik viena tik fikcija [...]*"¹²¹.

Tačiau ir ši grupelė nebuvo vieninga. Kritiškoje situacijoje toliau vyko griežti, karštligiški ginčai tarp LDP vadovų P. Višinskio, J. Vileišio dėl partijos programos, organizavimo, veiklos taktikos. Nuo 1904 m. 8 Nr. vėl apsiėmęs redaguoti "Varpą", nuošalyje neliko ir J. Bagdonas. Manya-

mas, jog LDP veiklos pagrindas turi būti evoliucijos ir tautiškumo principai¹²², jis iš esmės priešingai vertino griežtesnės organizacijos prieš Rusijos valdžią reikalavimus ir gynė nuosaikiųjų liberalų (LDP nuosaikiųjų jėgų) pažiūras. J. Vileišis laviravo, bandė užimti tarpinę (tarp "evoliucionistų" ir revoliucionierių, "tautininkų", rėmusių "Varpą" ir LDP veiklą, ir "demokratų") poziciją, aukščiau visų principų išskeldamas tautinę vienybę, į abstrakčios "kovos" sąvoką mėgindamas sudėti suderintas legalaus ir nelegalaus darbo formas¹²³. Radikaliausiai nusiteikęs P. Višinskis, neatmesdamas tautinės vienybės idėjos, į pirmą vietą kėlė griežtą kovą su Rusijos imperikalizmu, pasisakė už demokratinius principus, tautos, kitų Lietuvos tautų politines teises¹²⁴.

Taigi 1905 m. LDP sutiko pergvyndama ir idėjinę, ir organizacinę krizę. Ją, matyt, lėmė ne tik aptartos objektyvios ir subjektyvios priežastys, veiksniai, tačiau ir jiems dariusios įtaką daugumos LDP veikėjų liberalistinės nuostatos. Anot V. Trumpos, visi liberalai sunkiai sutelkiami ir dėl "individo primato prieš kolektyvą"¹²⁵.

¹¹⁷ J. Bagdono laiškas J. Vileišiui (1904 06 14), VUB, f. 1-F 604, l. 153.

¹¹⁸ "P. Višinskio laiškas J. Vileišiui (1904 07 15)", in P. Višinskis, *Raštai*, p. 509; J. Vileišio laiškas J. Bagdonui (1904 07 13-14), VUB, f. 1-F562, l. 86-88.

¹¹⁹ Nutarimai nuo 14 06 1904. LDP seimo, VUB, f. 1-F614, l. 67-68.

¹²⁰ St. Kairys, *Lietuva budo*, p. 338-339.

¹²¹ J. Vileišio laiškas J. Bagdonui (1904 07 13-14), VUB, f. 1-F462, l. 86a.

¹²² J. Bagdono laiškas LDP CK (1904 11 21), VUB, f. 1-F 604, l. 163.

* Nuosaikieji liberalai: P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, Pranas Klimaitis, Mecislovas Davainis-Silvestravicius, T. Kašuba, Jurgis Daujotas ir kiti besigrupuojantys apie "Vilniaus žinias" ir aukščiau už kitus keliantys tautiškumo principą.

¹²³ J. Vileišio laiškas J. Bagdonui (1904 07 13-14), VUB, f. 1-F 462, l. 86-88; Berželis [J. Vileišis], "Prie mūsų taktikos", p. 156-158.

¹²⁴ Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 90-91.

¹²⁵ V. Trumpa, "Liberalinės minties raida Lietuvoje", p. 184.

2. LIETUVIŲ (LIETUVOS) DEMOKRATŲ PARTIJOS ORGANIZACINIS IR VISUOMENINIS- POLITINIS VEIKIMAS 1905 METAIS

Konservatyvi ir šovinistinė Nikolajaus II ir jo aplinkos politika, kurios laikantis buvo vengiama didesnių politinių bei socialinių reformų ir taip siekiama beatodairiškai išlaikyti neapibrėžtą monarcho valdžios autokratizmą, taip pat Rusijos kariuomenės nesėkmė kare su japonais bei finansinė krizė sąlygojo 1905 m. demokratinės revoliucijos pradžią imperijoje. Revoliucijoje veikusių įvairių politinių jėgų minimali užduotis, siekis buvo apriboti caro valdžią, iškovoti Rusijos politinės (pilietinės) tautos atstovavimo organą, įvedant konstitucinę monarchiją, ir pasiekti, jog būtų suteiktos pilietinės teisės visiems Rusijos gyventojams.

Tačiau 1905 m. įvykiai Lietuvoje nebuvo vien Rusijos revoliucijos apraiškos tąsa. Jie buvo savaimingi. Šį savaimingumą yra pastebėjęs ne vienas tyrinėtojas. Minėtini M. Römeris, A. Bulota, A. Tyla, S. Matulaitis, P. Čepėnas, kaip svarbiausią tų įvykių bruožą pirmiausia nurodę tautinius-politinius pradus¹. M. Römeris juose aptiko daug analogijų su 1848-1849 m. Europos tautų pavasariu ir pažymėjo, jog "*1905 metai buvo lietuvių tautinio judėjimo pavasariu*"². Jie tapo tam tikra riba, skiriančia du paskutinius, ir ypač svarbius, lietuvių tautinio atgimimo etapus. Viena, jie žymėjo "Aušros" ir "Varpo" laikotarpio, kuriam būdinga kova už lietuvių kultūrinės teisės (visų pirma už spaudą lotynišku šriftu), tautinės savimones žadinimas, pabaigą. Antra vertus - tais metais lietuvių klausimas Rusijos imperijoje atvirai iškilo kaip politinis, o tautinis judėjimas tapo masiškesnis ir visuomeniškai platesnis, t.y. politines-kultūrinės tautos reikmes suvokė bei už jas kovojo jau ir kiti liaudies sluoksniai, o ne vien tik jas pirmajame etape iškėlę inteligentai. Nuo tų metų veikla už politinį tautos

savarankiškumą vis labiau plėtėsi. Šia prasme buvo ypač reikšmingi DVS nutarimai, išreiškę lietuvių tautos valią ir pasiryžimą dėl Lietuvos politinės autonomijos. Punktas apie ją buvo įrašytas į visų lietuvių politinių jėgų programinius dokumentus, juo vadovaujantis buvo organizuojama tautinė-kultūrinė ir politinė veikla.

Tad koks vaidmuo teko LDP, kaip šie įvykiai, bendra politinė padėtis kreipė jos organizacinę veiklą, programos nuostatas, ir panagrinėsime šiame skyriuje.

Gali kilti klausimas: kodėl apsiribojome 1905 m., nes istoriografijoje, ypač sovietinio (tarybinio) laikotarpio, šiuos įvykius įprasta aptarinėti apibrėžiant 1905-1907 m. Mūsų nuomone, 1905 m. įvykiai Lietuvoje buvo žymiai savaimingesni, jų raiškos būdai ir priemonės skyrėsi nuo tokių pačių imperijoje 1906 m. (ypač nuo 1906 m. kovo mėn.). 1905 m. Rusijos valdžia sunkiai bekontroliavo politinę padėtį, ypač Lietuvoje. Nuo 1906 m. pradžios ji sustiprino represinių institucijų veiklą, siekdama nuleisti revoliucijos "gara". Įvedė Valstybės Dūmos pavidalo vos matomą parlamentarizmą ir, sumaniai derindama abu šiuos valdymo svertus, totaliai viešpatavo imperijoje iki 1915 m. 1905 m. atsiradusių politinių reiškinių, procesų raida 1906 m. buvo dirbtinai pristabdyta, ir visa monarcho valdžios politika iki pat 1915 m. buvo nukreipta minėtų procesų pasekmėms koreguoti ar likviduoti, kad nepasikartotų 1905 m. situacija. Todėl sąlygos politinių jėgų veiklai Lietuvoje 1905 ir 1906 m. (ypač nuo kovo mėn.) labai buvo skirtingos. Tad ir LDP organizaciniai bei politiniai-socialiniai veiksmai 1905 m., ieškant jų logikos ir paaiškinimo, gali būti nagrinėjami tik išskiriant juos iš įprastos 1905-1907 m. Rusijos demokratinės revoliucijos chronologijos.

2.1. LDP ORGANIZACINĖS PROBLEMOS, JŲ SPRENDIMAS IR REZULTATAI

Problemos, jų priežastys ir ieškojimų paskatos. 1905 m. įvykiai LDP užklupo netikėtai ir visiškai jiems nepasiruošusią nei organizaciniu, nei politiniu (programiniu) atžvilgiu. Naujomis sąlygomis organizacinės partijos problemos dar labiau paaštrėjo, iškilo partijos likimo klausimas. Ne

¹ S. Matulaitis, *Atsiminimai*, Vilnius, 1957, p. 145; M. Römer, *Litwa*, s. 339-436; A. Булат, *Литовцы*, СПб, 1909, A. Tyła, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, Vilnius, 1968; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 333-334.

² M. Römer, *Litewskie stronictwa polityczne*, s. 31.

vienas iš rašiusiųjų apie LDP veiklą revoliucijos laikotarpiu tai yra pažymėjęs. Organizacinį ir idėjinį pakrikimą partijos gretose pirmaisiais revoliucinių neramumų mėnesiais yra nurodę S. Kairys, K. Bielinis, J. Audėnas, V. Kvieska³. Į tai dėmesį yra atkreipę M. Römeris, A. Merkelis, Ernestas Galvanauskas⁴. Tai patvirtina ir archyvinė medžiaga, ypač vadovavusių partijai J. Bagdono ir P. Višinskio laišakai. Jau 1905 m. vasario 7 d. "Varpo" ir "Ūkininko" žurnalų redaktorius J. Bagdonas savo laiške LDP CK buvo labai sunerimęs dėl partijos veiklos ir organizacijos naujomis aplinkybėmis: *"Žodžiu nėra jokių žinių, jokių nusprendimų ir nurodymų, jokios pagalbos, jokio ryšio, jokios garantijos, jokios perspektyvos... Nuo I. VIII. (19) 04 progresyviškai žengiama prapultin..."*⁵.

O išėjus "Varpo" ir "Ūkininko" tretiesiems numeriams jis kategoriškai pareiškė, jog *"V. [\"Varpas\". - R.M.] Ū. [\"Ūkininkas\"] ant prapulties krašto. Priežastis - LDP bankrotas, priežastis LDP bankroto - spaudos leidimas [draudimo panaikinimas. - R.M.] [...] Organizacija pilnutėliai suirusi. [...] pirmiausia pakasu V. [arpa], o kiek vėliau Ū. [kininką]"*⁶.

Organizacijos stoką 1905 m. balandžio 10 d. laiške nežinomam asmeniui pažymėjo P. Višinskis⁷. Krizinę partijos organizacinę būklę apibūdina ir "Varpo" padėtis LDP netekus šalininkų iš nuosaikiųjų liberalų ir socialdemokratų. "Varpui" nuolat trūko lėšų, medžiagos. Nuo 1905 m. pradžios mėnraštis teišeidavo vieną kartą per du mėnesius (dvigubi numeriai, išskyrus trečiąjį ir šeštąjį). Labai sumažėjo korespondentų skaičius. 1902 m. "Varpe" buvo paskelbtos 56 korespondencijos, tuo tarpu 1905-aisiais - tik 9 (žr. 5 lentelę).

Šios LDP organizacinės suirutės priežastys buvo tokios pat kaip ir 1904 m., tik ekstremaliomis sąlygomis jos pasidarė dar akivaizdesnės.

"Skaudžiausiai demokratams keršijo "Varpo" juose auklėtas mentalitetas, kad inteligentai yra "tautos žiedas", skirtas tautai vadovauti, [...] Demokratai norėjo atstovauti visai tautai ir visiems vadovauti, tebevadovaudami patys sau ir nevisuomet sutartinai. Demokratai tikrai gyveno krizę, bet tikroji krizės priežastis buvo ta, kad jie nedarė jokių pastangų organizaciniai susirišti su ta socialine baze, kurios reikalus bandė atstovauti "Ūkininke", ir jie pasiliko izoliuota inteligentų grupė, atšlyjusi ir nuo kaimo..." - taip aiškino LDP situaciją 1905 m. S. Kairys⁸. Su išdėstytais teiginiais iš esmės sutinkant, reikia juos patikslinti. Pastangos suartėti su valstiečiais (ūkininkais), kaip vėliau matysime, buvo labai aktyvios ir konkrečios, ypač tų metų antroje pusėje. Tačiau krizę tiesiogiai sąlygojo jau minėtas partijos "liberalus" statusas, su juo susiję abstraktūs partijos organizaciniai principai, galioję tik popieriuje, bei programos stoka. Karšti 1904 m. ginčai dėl programos, veikimo dar labiau suaktyvėjo. Ki-

lo klausimas: ar, pasinaudojus caro valdžios pozicijų silpnėjimu, reikauti geresnių, palankesnių sąlygų tautinei-kultūrinei veiklai ir "revoliucijos" keliu stiprinti tautinį indentitetą, ar, jungiantis su visomis prieš Rusijos priespaudą pakilusiomis tautomis, per revoliucinę kovą gauti politines laisves, garantuojančias tautos egzistenciją.

J. Bagdonas, gindamas pirmąją poziciją, kritikavo antrąją - pabrėžė, jog LDP 1902-1904 m. savo veikloje daugiausia dėmesio skyrė spaudos gražinimo klausimui ir nepakankamai - kitoms tautinėms-kultūrinėms reikmėms⁹. Jis neigiamai vertino P. Višinskio, antrosios linijos šalininko, nuostatas: "*A-s [P. Višinskis] žuvs. Jis pilnutėliai yra nukrypęs į naujas vėžes, matyt, daug pasitikėdamas ant "naujojo kurso". Ko gi tikėtis nuo kitų?*"¹⁰. Polemika paspartino dviejų grupių atsiradimą pačioje partijoje: radikaliųjų, arba jaunųjų, ir nuosaiikiųjų, arba senųjų¹¹. 1905 m. vasarą-rudenį prie pirmųjų matome besiburiančius P. Višinskį, F. Bortkevičienę, K. Grinių, Adomą Sketerį, A. Bulotą, Joną Bortkevičių bei jaunesniuosius - Juozą Paršaitį-Gabrių, Vladą Paulikonį, Mykolą Sleževičių, E. Galvanauską, Praną Butkų... Į antrųjų grupelę, be J. Bagdono, telkėsi: ryškus lyderis A. Smetona, J. Jablonskis, P. Mašiotas, Povilas Gaidelionis, Kazimieras Žalys, Stanislovas Goesas, V. Putvinskis, J. Sabas... Dauguma jų sudarė varpininkų gvardijos likučius. Vidurio tarp radikaliųjų ir nuosaiikiųjų ieškojo, tebedegdamas tautinės vienybės idėja, J. Vileišis, kurio veiksmuose J. Bagdonas išvelgė autokratiškumo siekį, o straipsniuose - demokratinės dvasios stygių¹².

Dėl idėjinio skilimo partija kurį laiką balansavo ant prarajos krašto. Vienu metu atrodė, kad LDP vadovybėje viršų ima nuosaiikiosios, komp-

³ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 113-115; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 402; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 58; V. Kvieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai. Ligi Didžiojo seimo Vilniuje 1905", p. 54.

⁴ M. Römer, *Litwa*, s. 406; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 59; "Iš E. Galvanausko atsiminimų", *Varpas*, 1970/1971, nr. 10, p. 101.

⁵ J. Bagdono laiškas LDP CK (1905 02 27), VUB, f. 1-F604, l. 166.

⁶ J. Bagdono laiškas LDP vyriausybei [data nenurodyta], VUB, f. 1-F604, l. 168.

⁷ P. Višinskio laiškas neišaiškintam asmeniui (1905 04 10), in P. Višinskis, *Raštai* p. 551-552.

⁸ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 123.

⁹ J. Bagdono laiškas LDP vyriausybei [data nenurodyta], VUB, f. 1-F604, l. 168.

¹⁰ J. Bagdono laiškas LDP CK (1905 02 27), VUB, f. 1-F604, l. 166.

¹¹ M. Römer, *Litwa*, s. 406; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 59; "Iš E. Galvanausko atsiminimų", p. 101.

¹² J. Bagdono laiškas P. Višinskiui (1905 08 17-20), VUB, f. 1-F604, l. 173b.

romisinės tendencijos. Todėl P. Višinskis, nebesitikėdamas apginti savo pozicijų, 1905 m. kovo 20 d. iš komiteto pasitraukė¹³ ir įgijo platesnę veiksmų laisvę, bandė realizuoti savo liniją kaip eilinis LDP narys. Netrukus, po pusės metų, apie savo atsisakymą toliau dirbti "Varpo" ir "Ūkininko" redakcijoje pranešė M. Zauniūtė, galutinai apsisprendusi savo tolesnę veiklą susieti su socialdemokratais¹⁴. Trumpam laikui pavasarį dėl nesutarimų su J. Bagdonu ir P. Višinskiu iš aktyvaus LDP darbo buvo pasitraukęs J. Vileišis¹⁵, o 1905 m. balandžio 23 d., motyvuodamas nusivylimu LDP darbu, apie savo atsisakymą redaguoti laikraščius, baigiant šeštuoju "Varpo" numeriu, pranešė Škotijoje tebebuvęs J. Bagdonas¹⁶. Gelbėdamas padėti, susirinkęs ir posėdžiavęs 1905 m. gegužės 8-9 (21-22) ir birželio 14 (27) d. Vilniuje, partijos suvažiavimas laikraščių redagavimą ir partijos komiteto funkcijas pavedė LDP Vilniaus kuopai¹⁷ (žr. 2 lentelę). Tačiau "Varpo" ir "Ūkininko" tai nebeišgelbėjo. "Ūkininkas" sustojo išėjus dešimtajam tų metų numeriui, o vien tik J. Vileišio, K. Griniaus ir P. Višinskio prirašyti paskutiniai trys dvigubi "Varpo" numeriai taip pat rodė nelegaliojo "kudirkiško" laikraščio egzistavimo pabaigą. Nors ir buvo manyta toliau "Varpą" leisti neperiodiškai¹⁸, tačiau 1906 m. jis jau nepasirodė.

Tai aiškiai liudijo, jog 1902-1904 m. LDP puoselėta perspektyva tapti lietuvių inteligentiją vienijančiu centru 1905 m. dar labiau nutolo. "Aukšnio vidurio" paieškos atsidūrė aklavietėje. Revoliucinių įvykių Rusijoje kaitinami ryžtingiau nusiteikę inteligentai vis daugiau linko prie socialdemokratų, o nuosaikesnieji ir toliau atramos ieškojo apie "Vilniaus žinias" besitelkiančioje grupelėje. 1905 m. pirmojoje pusėje jos branduolį sudarė: P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, P. Klimaitis, M. Davainis-Silvestravičius, T. Kašuba, J. Daujotas. 1905 m. vasarą-rudenį prie jų prisijungė J. Basanavičius, Jonas Kaunas, P. Matulionis, J. Ambraziejus, Stanislovas Stakele, V. Urbanavičius-Urbonas, Antanas Vėgėlė. Ši grupelė, inicijuodama DVS sušaukimą, jo parengiamąjį darbą išnaudojo ir nuosaikiesiems liberalams sutelkti į partinę organizaciją. Tuoju pat po Seimo, 1905 m. gruodžio 10 d., jie įkūrė Tautiškąją lietuvių demokratų partiją¹⁹. Vis dėlto akivaizdus LDP persiskyrimas su "Vilniaus žinių" grupe įvyko dar metų pradžioje, kai P. Višinskis, protestuodamas prieš "Vilniaus žiniose" propaguojamas nacionalizmo idėjas, iš redakcijos pasitraukė²⁰. Netenkino LDP, visų pirma jos radikalų, ir nuosaikūs šios grupės veikėjų reikalavimai caro valdžiai: jie nesiekė toliau gana ribotos kultūrinės autonomijos²¹. Tuo tarpu pastarosios grupės įtaka Lietuvos politiniam gyvenimui vis labiau stiprėjo. 1905 m. iš LDP "tautinės vienybės idėjos" perėmusi propaganda, "Vilniaus žiniose" kaip svarbiausią propagandą tautišku-

mo principą, ji tapo rimtu politiniu konkurentu LDP ir LSDP. Apie tai liudija lemiamas jos vaidmuo sušaukiant DVS²².

Dar rimtesnis LDP konkurentas 1905 m. buvo ankstesnis varžovas - LSDP, kuri nors taip pat buvo nelegali, bet pakankamai gerai sutelkta, turėjo savo organizaciją ne tik miestuose, bet ir kaimuose. A. Tylos pateiktais duomenimis, provincijoje 1905 m. plačiausias jos organizacijų tinklas buvo Ukmergės, Šiaulių, Telšių ir kai kuriose Užnemunės apskrityse²³. LSDP organizacijos, kuopelės aktyviai veikė - agitavo valstiečius, rengė mitingus, demonstracijas. Čia LSDP rėmėsi ne tik "savo" atstovaujama luomu - kaimo proletariatu (žemės ūkio darbininkais), bet ir vidutiniais ir net stambiais valstiečiais²⁴ formuojant valstiečių vietinės savivaldos lietuviškus organus, demokratinant pradines mokyklas, t.y. paverčiant jas lietuviškomis. Vidutiniai ir stambieji valstiečiai, pats kultūringiausias kaimo elementas, lengviau už kitus sugebėjęs revoliucionizuotis, socialdemokratams buvo reikalingas įgyvendinant politinius-kultūrinius tautos išsivadavimo iš Rusijos priespaudos uždavinius, kuriuos 1905 m. jie laikė jei ne svarbesniais, tai bent vienodo reikšmingumo kaip ir kovos už darbininkų socialinės-ekonominės būklės pagerinimą²⁵. Todėl LSDP tapo įtakingiausia, veikliausia politine jėga Lietuvoje ir grasino LDP siekiamis remtis valstietija.

¹³ 1905 03 20 LDP CK nutarimai, VUB, f. 1 - F614, l. 68; P. Višinskio laiškas M. Zauniūtei (1905 04 13), VUB, f. 1 - B463, l. 72. Jame skundžiamasi J. Vileišio nenuosekliu ir "despotišku" elgesiu vadovybėje.

¹⁴ J. Vileišio laiškas M. Zauniūtei (1905 04 07), VUB, f. 1 - F462, l. 102.

¹⁵ P. Višinskio laiškas M. Zauniūtei [Vilnius 1905 ?], in P. Višinskis, *Raštai*, p. 558.

¹⁶ J. Bagdono laiškas P. Višinskiui (1905 04 23), VUB, f. 1 - F604, l. 169a.

¹⁷ Patvirtintieji nutarimai visuotino susirinkimo LDP 8, 9, 10 gegužės ir nutarimai 14 birželio 1905 m., VUB, f. 1 - F614, l. 131.

¹⁸ "Nuo "Varpo" ir "Ū-ko" redakcijos", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 133.

¹⁹ R. Miknys, E. Motieka, *op. cit.*, p. 94-95.

* Buvo kritikuojamas agresyvus nacionalizmas, kuriam būdingas perdėtas savo tautos interesų iškėlimas, neatsižvelgiant į kitų, ypač šalia gyvenančių, tautų interesus. Pažymėtina, kad LDP nariai dažnai pasisakydavo prieš tokį nacionalizmą, kuris jau nesutapo su liberaliu gynybinio pobūdžio nacionalizmu; jį išreiškė bendras lietuvių tautinis judėjimas, siekęs iškovoti lietuvių tautai lygias su kitomis tautomis kultūrinės, ekonominės ir politinės teises ir jas apginti.

²⁰ P. Višinskio laiškas Petru Vileišiui [1905 m. sausis], in P. Višinskis, *Raštai*, p. 537-539.

²¹ Varpo red. "Ar galime mes šelpti legališkąją spaudą", *Varpas*, 1905, nr. 4, p. 44.

²² R. Miknys, E. Motieka, *op. cit.*, p. 93.

²³ A. Tyla, *op. cit.*, p. 59.

²⁴ *Ibid.*, p. 196.

²⁵ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 81.

Tokios konkurencijos rimtumą demokratams 1905 m. rugpjūčio mėn. priminė ir ALRŠK, paskirstydamas surinktas aukas. Demokratai iš jų gavo 150, o LSDP "Draugo" organizacija - 225 dolerių. Ta proga komiteto kasininkas Jonas Šliūpas rašė: "[...] varpiečiai turėtų atsiminti, kad jeigu jie dėl revoliucijos Lietuvoje daugiau nepadarys, negu darę yra iki šiolai, tai gali iš Amerikos nedaug ką susilaukti [...]"²⁶. Taigi aštrėjanti politinė kova ir su socialdemokratais, ir su nuosaikiais liberalais kelė LDP partinio sutelktumo, partijos reorganizacijos būtinybę, norint išlaikyti demokratų veiksmingumą sparčiai besikaitaliojančių tautinių-revoliucinių įvykių kaideoskope.

Reikia pažymėti, kad šią būtinybę suvokė tiek LDP dešinieji, tiek ir kairieji. Abi pusės atkreipė dėmesį į partijos saviizoliaciją, ir buvo ieškoma būdų jai įveikti. Dar 1905 m. vasario 27 d. J. Bagdonas rašė: "*Aš vėlyčiau perkelti veikimą į miestus ir ten kurti kuopas, priimti į savo tarpą ir sodiečius, organizuoti kuopas sodžiaus. Be organizacijos negalima nė propaganda, nė agitacija...*"²⁷.

Tačiau iki pat 1905 m. vasaros partijos vadovybė konkrečių priemonių šiems siūlymams įgyvendinti nesiėmė. Tam trukdė minėti radikaliųjų ir nuosaikiųjų tarpusavio nesutarimai. Ginčai nenurimo ir po 1905 m. gegužės-birželio mėn. partijos suvažiavimo, kuriame CK funkcijos buvo perduotos Vilniaus kuopai. Kaip yra pažymėję F. Bortkevičienė, M. Rōmeris, kuopos nuosaikieji (A. Smetona, J. Jablonskis, P. Gaidelionis), būdami evoliucijos ir kultūrinio-tautinio darbo šalininkai, manė, jog liaudis dar yra nesubrendusi sąmoningai aktyviai veiklai ir dar negali būti savarankišku įvykių veiksmu. Iš esmės neprieštaraudami darbui tarp valstiečių, jį ir toliau ribojo kultūrinio švietimu, tautinės savimonės žadinimu. Baimindamiesi, jog politinis aktyvumas valstiečius gali skatinti destruktiviam veikimui, pasisakė prieš partijos kuopų, krypstančių į tokį darbą, kūrimą, ir radikaliųjų demokratų nuostatas vadino demagogija²⁸.

Jaunieji demokratai, įvykių genami, nekantravo ir, nelaukdami oficialaus partijos vadovybės pritarimo, pradėjo "ėjimą į liaudį", siekdami padėti pagrindą masinei politinei organizacijai, nes besivystanti Rusijos revoliucija tam teikė vilčių. Agitatoriais kaime dirbo studentai E. Galvanauskas (Čypėnai, Girsūdai), V. Paulikonis (Kavarskas, Taujėnai)²⁹, taip pat J. Paršaitis-Gabrys (Šunskai, Sasnava, Grižai, Paežeriai, Pilviškiai, Gudeliai), mitinguose žmonai Joanai Griniuvienei (socialdemokratai) talkininkavo K. Grinius (Marijampolė). J. Paršaitis-Gabrys, V. Paulikonis Suvalkijos kaimuose ėmė savavališkai kurti LDP kuopeles³⁰, kurių nariai uždarinėjo rusiškas mokyklas ir steigė jų vietoje lietuviškas. Šiai veiklai neprieštaravo, netgi skatino ne tik P. Višinskis, F. Bortkevičienė, bet

ir J. Vileišis, A. Smetona, V. Putvinskis, J. Jablonskis, nes tai sutapo su jų nuostatomis plėsti tautinę-kultūrinę veiklą. Todėl LDP vadovybė vienin-
gai ir aktyviai parėmė LMS kūrimą.

Lietuvių mokytojų susivienijimo įkūrimas. Pasak J. Paršaičio-Gabrio, 1905 m. vasarą jau iškėlus LDP CK idėją sušaukti lietuvių mokytojų suva-
žiavimą Vilniuje ir įkurti mokytojų sąjungą, niekas tam nepasipriešino ir
partijos vadovybė įpareigojo J. Paršaitį-Gabrį šiuos sumanymus vykdyti³¹.
Pasitelkę iš "Vilniaus žinių" grupės P. Klimaitį, pritarus F. Bortkevičie-
nei, J. Paršaitis-Gabrys liepos 26 d. sušaukė Suvalkijos mokytojų susirin-
kimą (dalyvavo 15 žmonių), kuriame buvo nutarta po kelių savaičių Vil-
niuje surengti Steigiamąjį mokytojų sąjungos suvažiavimą. Rugpjūčio
mėn. susirinkę iš pradžių J. Paršaičio-Gabrio ir P. Višinskio bute, o po to,
vengdami policijos, persikėlę ant Trijų Kryžių kalno, 40 mokytojų, vado-
vaujami minėtų iniciatorių, įkūrė LMS ir priėmė programą, paskelbtą
1905 m. "Varpo" 9/10 Nr.³² Joje buvo pasisakoma už mokslą gimtąja -
lietuvių kalba, pradinių mokyklų programos praplatinimą, mokytojų ren-
kamumą, politinės vyriausybės priežiūros ir rusifikacinių tendencijų mo-
kyklose panaikinimą, visuotinio privalomo mokslo įvedimą, Vilniaus uni-
versiteto sugrąžinimą ir t. t. Buvo užsibrėžta telkti po visą imperiją išsisk-
laidžiusius lietuvių mokytojus, tačiau susivienijimas turėjo būti ne tik pro-
fesinė, bet ir politinė organizacija, nes programa deklaravo kovą "*už poli-
tišką Lietuvos laisvę, be kurios negalima bus nei įvykdyti virš minėtos apš-
vietimo reorganizacijos [...]*"³³.

Susivienijimo nariai po suvažiavimo stengėsi didinti narių skaičių, agi-
tavo valstiečius uždarinėti rusiškas mokyklas, aktyviai patys dalyvavo šio-
se akcijose. LDP ir toliau rėmė LMS veiklą. J. Paršaitis-Gabrys, J. Jab-
lonskis, A. Smetona, P. Višinskis parengė ir "Ūkininko" 8 Nr. išleido atsi-
šaukimą "Šalin valdžios mokyklas", kuriame buvo raginama uždaryti se-

²⁶ J. Šliūpo laiškas "Varpo" ir "Ūkininko" redakcijai (1905 08 22), MAB, f. 56 - 155, l. 34, 35.

²⁷ J. Bagdono laiškas p. Vyr. (Centro Komitetui), VUB, f. 1 - F604, l. 166.

²⁸ F. Bortkevičienė, "Senam draugui", *Varpas*. Jubiliejinis Dr. K. Griniaus numeris, 1926, p. 189; M. Römer, *Litwa*, s. 406.

²⁹ A. Tyla, *op. cit.*, p. 88.

³⁰ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 963; LDP apskaita duotoji Amerikos lietuvių revoliucijos šelpimo komitetui (1906 01 14), VUB, f. 1 - F614, l. 283-291.

³¹ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 964.

³² *Ibid.*; M. Römer, *Litwa*, s. 363-364; *Lietuvių Enciklopedija*, t. 19, p. 135-136; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos (1905-1914)*, Vilnius, 1935, p. 13, 26, 29.

³³ "Lietuvių mokytojų suvažiavimo nusprendimai", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 97-98.

našias, pašalinti buvusius mokytojus ir išrinkti naujus - lietuvius. Be to, su LDP parašu buvo išleisti atsišaukimai: "Lietuviai, pagerinkime mūsų mokyklas!", "Apie vidutines mokyklas", "Žodelis į Lietuvos dvarininkus". Paskutiniame apeliuojant į sąžinę, sulenkėjusi Lietuvos bajorija buvo kviečiama paremti lietuviškųjų pradinių mokyklų kūrimą³⁴. Ne viena mokykla buvo uždaryta LDP vardu.

Tačiau LMS nebuvo pavaldi ar priklausoma LDP nei pagal statutą, nei pagal faktinę padėtį. 1905 m. pabaigoje didesnę įtaką susivienijimui turėjo nuosaikieji liberalai iš "Vilniaus žinių". Apie tai liudija ir 1905 m. gruodžio 6-7 d. įvykusio antrojo LMS suvažiavimo išrinkta valdybos sudėtis: G. Landsbergis (pirmininkas), Ona Pleirytė-Puidienė (sekretorė), P. Klimaitis, F. Bortkevičienė (kasininkė. - R. M.), J. Paršaitis-Gabrys³⁵. Pirmieji trys buvo "Vilniaus žinių" aplinkos žmonės, tačiau nežinoma, kad būtų kilę didesnių nesutarimų, nes lietuvių visuomenė, remdamasi 1865-1904 m. kovos už lietuvišką spaudą ir mokyklą tradicijomis³⁶, be išimties, kokia bebūtų jos klasinė padėtis ir kryptis, buvo vieninga mokyklų atžvilgiu. Tad susivienijimo veiklai pritarė, ją rėmė ir nuosaikieji liberalai, ir abiejų grupių demokratai, ir socialdemokratai, taip pat krikščionys demokratai.

Lietuvos valstiečių sąjungos steigimas. LMS kūrimas bei veikla pertvarkant mokyklas pralaužė ledus LDP vadovybėje ir grynai valstietiškos organizacijos steigimui. Ir čia lėmė LDP radikalų iniciatyva, F. Bortkevičienės, K. Griniaus pritarimas. Istoriografijoje neabejojama, jog LVS susikūrė, pritarus LDP, šios partijos jaunimo pastangomis³⁷. Tačiau, išskyrus M. Römerį ir J. Paršaitį-Gabrį, visų rašiusiujų dėmesys buvo sutelktas į patį LVS įkūrimo faktą, paskelbtą DVS (gruodžio 5 (18) d.), palikus nuošalyje sąjungos genezės klausimus. O jie reikšmingi tyrinėjant tolesnius LDP ir LVS organizacinius tarpusavio santykius bei idėjinių nuostatų įtakas.

Vienas svarbiausių LVS susikūrimo momentų yra tai, jog pirmosios būsimos valstiečių sąjungos kuopos radosi be LDP oficialaus nutarimo, spontaniškai. LDP nariai - J. Paršaitis-Gabrys, V. Paulikonis, E. Galvanuskas - tų metų vasarą-rudenį, agituodami mitinguose prieš caro administraciją, rusų mokytojus, demonstracijose, bendraudami su valstiečiais, pritarė ir kuopų kūrimuisi, taip pat patys jas organizavo. Kaip rodo mūsų anksčiau minėtas faktas Suvalkijoje, jos buvo vadinamos ir LDP kuopelėmis. J. Paršaitis-Gabrys yra minėjęs: "*1905 metų vasarą, važinėdamas po Suvalkiją, pradėjau steigti valstiečių sąjungos kuopas*"³⁸. Tai buvo tos pačios kuopos, kaip jis pažymi, tik "*kuriamos L.D.P. platformoj*". Dažnai jos buvo reorganizuojamos iš V. Mickevičiaus-Kapsuko "Draugo" organizacijos

(socialdemokratų) sukurtų kuopų³⁹. Panašiai veikė ir E. Galvanauskas. Lapkričio mėn. jis norėjęs konsultuotis su LDP vadovybe, bet F. Bortkevičienė patarė: "*Nieko nelauk ir nesitikėk iš senių. Veik ir toliau kaip tavo galva išmano*"⁴⁰. Tik lapkričio mėn. antrojoje pusėje J. Paršaitis-Gabrys pranešė iš pradžių P. Višinskiui, po to J. Vileišiui, A. Smetonai, J. Jablonskiui apie savo sumanymą kurti LVS, kuri su LDP būtų susijusi autonominiais ryšiais. Iš esmės LDP vadovybė sužinojo apie jau įvykusius faktus - būsimos sąjungos kuopelių egzistavimą - ir todėl atmesti šios idėjos negalėjo. Bet dėl sąjungos reikalingumo sunku buvo įtikinti net P. Višinskį.

"*Jeigu nori LDP kariuomenės, tai steig LDP kuopeles provincijoj, o partijos jėgų neskaldyk, naujos organizacijos nekurk, nes ji paskui gali ir partiją praryti*"⁴¹, - nuogastavo jis ir, žinoma, ne be pagrindo. Tik J. Paršaičiui-Gabriui pasirėmus Mokytojų susivienijimo praktikos pavyzdžiu, pavyko įtikinti ne tik P. Višinskį, bet ir kitus: A. Smetoną, J. Vileišį, J. Jablonskį. Pastarasis net patikslino naujos organizacijos vardą, pasiūlydamas vietoj "Ūkininkų" "Valstiečių" pavadinimą, kaipo apimantį platesnius visuomenės sluoksnius. Specialiame LDP CK posėdyje buvo aptartas LVS kūrimas, tai pavesta daryti J. Paršaičiui-Gabriui su sąlyga, jog LVS palaikys su LDP "*ankštą kontaktą*..."⁴². Subjektyvus šitokio sprendimo stimulus, matyt, buvo aktyvi F. Bortkevičienės parama, o objektyvus - supratimas, jog tik taip įmanoma išplėsti partijos veiksmingumą ir įtaką krašte, ir baimė netekti aktyvių jaunųjų narių, kurie jau buvo įkūrę kuopeles ir turėjo nors ir labai dar silpnus, bet visiškai savarankiškos veiklos pagrindus. Su

³⁴ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 965; A. Tyla, *op. cit.*, p. 124; "Lietuviškos mokyklos", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 121.

³⁵ *Lietuvių Enciklopedija*, t. 19, p. 136; V. Žilėnas, *op. cit.*, p. 26, 29.

³⁶ M. Römer, *Litwa*, s. 362-363.

³⁷ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 93-94; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 367; M. Römer, *Litwa*, s. 398-399; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t.1, p.296; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 63-66; J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 1, p. 13; V. Kviška, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai ligi Didžiojo Seimo Vilniuje 1905 m.", p. 62; M. Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai*, p. 41-42; E. Galvanausko prisiminimuose (*Varpas*, 1970/1971, nr. 10, p. 103-104) teigiama, jog LVS atsirado "be jokio ryšio su kokia nors esama partija", bet čia galvoje turimi DVS metu priimti "Valstiečių nutarimai", kurių pagrindą sudarė Čypėnų valsčiaus susirinkimo nutarimai.

³⁸ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 13.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ "Iš E. Galvanausko atsiminimų", p.101.

⁴¹ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 13.

⁴² *Ibid.*

tuo turėjo taikstytis pirmiausia P. Višinskis, nenorėjęs, jog radikalai LDP liktų mažuma, o ir A. Smetona, J. Jablonskis, J. Vileišis, suvokę, kur slypi LDP gyvastis revoliucinių įvykių sąlygomis.

Tačiau kokie veiksniai skatino jaunuosius LDP radikalus kurti savo organizaciją ir kodėl ketinta ją daryti autonomišką LDP? Niekam iš rašiusiųjų apie LVS nekyla abejonių, jog svarbiausias išorinis veiksnys, skatinęs LVS kūrimąsi, buvo 1905 m. liepos 31 d. - rugpjūčio 1 d. įvykusiame steigiamajame Rusijos valstiečių sąjungos suvažiavime įkurta sąjunga, artima socialistams revoliucionieriams (eserams), kurios radikali politinė programa ir revoliucinė taktika imponavo J. Paršaitį-Gabrį, E. Galvanauską ir skatino juos kurti panašią organizaciją Lietuvoje⁴³. J. Paršaičio-Gabrio rašytame ir lapkričio 25 d. "Vilniaus žiniose" išspausdintame atsišaukime į ūkininkus dėl "Lietuvių ūkininkų susivienijimo" steigimo gana išsamiai apibūdinta rusų sąjungos kūrimasis, jos veikimo principai⁴⁴.

Žinant idėjinę, organizacinę LDP padėtį, nesunku atsekti ir vidines LVS steigimo paskatas. Radikalai troško būti ne tokie priklausomi nuo partijos nuosaikiųjų ir laisviau bei efektyviau veikti. Kurti visiškai savarankišką organizaciją jautėsi per silpni. Be to, matyt, akivaizdi P. Višinskio, F. Bortkevičienės, K. Griniaus įtaka ir autoritetas partijoje teikė jiems vilčių, jog pavyks nukreipti partijos evoliuciją radikalesne kryptimi.

Gavus LDP CK pritarimą steigti LVS iki pat DVS pradžios vyko aktyvus organizacinis-parengiamasis darbas. J. Paršaitis-Gabrys paskelbė minėtą atsišaukimą į ūkininkus "Vilniaus žiniose", parengė ir išleido brošiūrą "Mūsų valsčius ir jo ydos", kurioje buvo smerkiama Rusijos valdžios priespauda, atkreipiamas dėmesys į valstiečių beteisiškumą, teismų galingumą, rusifikavimą per mokyklas⁴⁵. Brošiūros pagrindiniai teiginiai buvo paimti iš vienos pirmųjų Paežerių valsčiuje jo įkurtų LVS kuopų programinės deklaracijos⁴⁶. Remiantis jais buvo agituojama už LVS kuopų kūrimą, Sąjungos organizavimą⁴⁷. Be abejo, DVS sušaukimo idėja stimuliuojo LVS steigimo pagreitinimą. Vilniuje susikūrė iniciatyvinis LVS organizacinis komitetas iš J. Paršaičio-Gabrio, Liudo Girso, Donato Alseikos ir P. Butkaus⁴⁸. Visi jie aktyviai dalyvavo DVS OK darbe, todėl minėtame atsišaukime, ragindami valstiečius stoti į besikuriančią sąjungą, agitavo juos rinktis gruodžio 4-5 d. ir į Visuotinį lietuvių suvažiavimą. J. Paršaičio-Gabrio ir J. Basanavičiaus abipusiu susitarimu tuo pat metu buvo numatoma sušaukti ir LVS steigiamąjį suvažiavimą. Taip bandyta apsidrausti dėl Lietuvių suvažiavimo (DVS) dalyvių skaičiaus⁴⁹.

Pasak J. Paršaičio-Gabrio, iki DVS ir steigiamojo LVS suvažiavimo Suvalkijoje jo paties buvo įkurta 10 LVS kuopų. Žemaitijoje kuopas stei-

gė P. Butkus, Trakų apskrityje - L. Gira, Kauno apskrityje, apie Alsėdžius - D. Alseika. E. Galvanauskas mingavo Pakuršėje, Pasvalio apylinkėse, platindamas jo įkurtos Čypėnų valsčiaus kuopos taip pat jo parengtus ir suredaguotus nutarimus⁵⁰.

Steigiamasis LVS suvažiavimas įvyko antrosios - lapkričio 22 (gruodžio 5 d.) - DVS suvažiavimo dienos rytą. Dalyvavo apie 800 žmonių. Suvažiavimui deramai nepasirengta: nebuvo programos projektų, oficialiai niekur nepaskelbta suvažiavimo dienotvarkė. J. Paršaitis-Gabrys paskubomis bendrais bruožais paaikšino organizacijos uždavinius ir veiklos būdus. Diskusijoje, kurioje, be jo, kalbėjo E. Galvanauskas, D. Alseika, P. Višinskis, mitinginiu būdu buvo aptartos kuriamos sąjungos programinės nuostatos⁵¹. Buvo pritarta suvažiavimo programinei rezolucijai - "Nutarimas Lietuvos valsčių susirinkusių Vilniuje lapkričio 22 [gruodžio 5] 1905 m.", kuri buvo sudaryta remiantis Čypėnų ir Paežerių valsčių valsčių nutarimais (parengtais E. Galvanausko ir J. Paršaičio-Gabrio). Joje, pareiškus būtinumą rinkti savo Seimą, kuris, susirinkęs Vilniuje, turės valdyti kraštą, buvo išdėstyta artimiausių dienų veiksmų programa: nemokėti valdžiai mokesčių, šalinti caro valdžios pareigūnus, valdžios paskirtus mokytojus, rinkti naują valdžią, valsčių teismus keisti trečiųjų teismais, neleisti jaunimo į kariuomenę ir pan.⁵² Ši rezolucija sukonkretino DVS nutarimus; pasibaigus Seimui, jos buvo atspausdinta 26000 egz. ir platinta kartu su DVS nutarimais. Ji turėjo didelę įtaką valstiečių politiniam veikimui⁵³.

⁴³ M. Römer, *Litwa*, s. 398-399; St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 94; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 367; V. Kieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai. Ligi Didžiojo Seimo Vilniuje 1905", p. 59.

⁴⁴ J. Gabrys, "Atsišaukimas į ūkininkus", *Vilniaus žinios*, nr. 266, 1905 11 25.

⁴⁵ [J. Paršaitis-Gabrys], *Mūsų valsčius ir jo ydos*, Vilnius, 1905, p. 1-15.

⁴⁶ M. Römer, *Litwa*, s. 398-399.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 399.

⁴⁸ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 13.

⁴⁹ *Ibid.*; E. Motieka, "Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija", *Proskyna*, 1990, nr. 4-7, p. 239.

⁵⁰ J. Gabrys, "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 13, 14.

⁵¹ *Ibid.*, p. 58; M. Römer, *Litwa*, s. 399-405; St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 94; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 63-65; J. Audėnas yra klaidingai nurodęs, kad suvažiavime dalyvavo ir diskusijoje kalbėjo P. Ruseckas - jis į Vilnių iš Rusijos atvyko pasibaigus DVS (Žr.: P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 203.).

⁵² Nutarimas Lietuvos valsčių susirinkusių Vilniuje lapkričio 22 (gruodžio 5) 1905 m., MAB, f. 37-11440.

⁵³ K. Bielinis, *op. cit.*, p. 111; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 65; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 296.

J. Paršaičio-Gabrio teigimu, pritarus pačios organizacijos steigimui, viši susirinkimo dalyviai į ją įstoję ir buvęs patvirtintas provizorinis LVS komitetas: J. Paršaitis-Gabrys, L. Gira, D. Alseika, E. Galvanauskas, P. Butkus, Pranas Paršaitis-Siūlelis, Antanas Paršaitis⁵⁴.

Po suvažiavimo informaciją apie LVS įkūrimą, suvažiavime priimtus nutarimus dėl organizacijos veikimo pirmajame "Lietuvos ūkininko" numeryje paskelbė J. Paršaitis-Gabrys. Buvo nurodyta, jog kiekvienoje valsčiaus kuriamoje LVS kuopoje turi būti ne mažiau kaip penki nariai, susipažinę su Sąjungos tikslais bei uždaviniais. Kuopos išsirenka pirmininkus, kurie kas mėnesį aptaria savo apygardos reikalus ir jeigu reikia, savo atstovus siunčia į apskritis, gubernijos ir net visos Lietuvos valstiečių susirinkimą, turėjusį teisę rinkti sąjungos vadovybę - "Didįjį komitetą". Buvo raginama valstiečius vienytis į kuopas ir ruošti suvažiavimui, kuris turėjo priimti LVS programą. Joje buvo numatoma aptarti bendrųjų ganyklų, servitutų, girių ir miškų valdymo, kelių taisymo ir mokesčių klausimus. Visais reikalais patarta kreiptis į "Lietuvos ūkininko" redakciją⁵⁵. Čia LVS reikalais rūpinosi F. Bortkevičienė, vienintelė iš LDP vadovų įėjusi ir į LVS komitetą (įtraukta jau po LVS steigiamojo suvažiavimo)⁵⁶. Vis dėlto redakcijos prierasas minėtam J. Paršaičio-Gabrio straipsniui liudija LDP vadovybės, visų pirma šio legalaus LDP organo redaktorių A. Smetonos ir P. Višinskio, nepasitikėjimą susikūrusia organizacija⁵⁷. Platūs jaunųjų radikalų užmojai kėlė jiems nerimą, nes niekas negalėjo garantuoti, jog LVS iš autonomiškos LDP organizacijos netaps politine priešininke.

Periodinės spaudos legalizavimas: "Lietuvos ūkininkas". Ne mažiau svarbus organizacinės LDP veiklos 1905 m. faktas buvo jau minėto pirmojo legalaus neoficialaus partijos periodinės spaudos organo - "Lietuvos ūkininko" - išleidimas. Panaikinus lietuviškos spaudos draudimą (1904 m. balandžio 24 (gegužės 7) d.), atsivėrė naujos įtakos liaudžiai galimybės. Tuo pat metu pasidarė aišku, jog spartės naujos visuomenės politinės struktūros kristalizacija, neišvengiamai iškils naujos politinės jėgos ir todėl aštrės jų konkurencija dėl įtakos liaudžiai. Anksčiau mūsų aptarti nauja situacija, kurią LDP svarstė 1904 m., bei 1904 m. birželio 13-14 (26-27) d. Aleksandrijoje įvykusio suvažiavimo nutarimai dėl "Varpo" ir "Ūkininko" leidimo, 1905 m. straipsniai "Varpe" rodo, jog partijos vadovai suprato legalios, nors ir cenzūruojamos spaudos žadamas geresnes nei nelegalių leidinių perspektyvas idėjų propagandai ne tik tautinių-kultūrinių, bet ir politinių poreikių srityje, nors dėl pastarųjų ir buvo abejonių⁵⁸. Nepasinaudodama proga ir nelegalizuodama nors mažos dalies savo veiklos, LDP, siekusi bent kiek išplėsti savo įtaką visuomenei, būtų pasiel-

gusi per daug neapdairiai. Tai partijos vadovams paaiškėjo jau 1904 m. pabaigoje, kai jų su dideliu entuziazmu iš pradžių remtas pirmasis legalus dienraštis "Vilniaus žinios" pasirodė besąs labai atsargus ir patiklus caro valdžiai. P. Vileišis bei apie naująjį dienraštį besitelkiantys nuosaikieji liberalai bijojo jame kelti svarbias socialines ir politines problemas - labiau bandė parodyti kultūrinių-šviečiamųjų tautos poreikių svarbą žadinant tautinę savimonę. Be to, dienraštis, deklaruodamas tautos vienybę ir skelbdamasis "bepartiniu" organu, veikė ir nepartinę inteligentiją, ir valstietiją, t.y. pretendavo į tuos pačius sluoksnius kaip ir LDP, ir tapo politinio konkurento, o ne partnerio organu. J. Vileišis atsiminimuose yra pažymėjęs: "*Mes jautėme, jog negalime sutilpti tame laive, kuriame buvo pradėjusios plaukti mano mylimojo brolio a.a. Petro Vileišio leidžiamos "Vilniaus žinios". Tautinė jų vėliava negalėjo mums nepatikti - mes visi ją branginame, bet mes norėjome pasakyti naujus žodžius tiems darbo žmonėms, kurie rodos stumte stumė visą augantį ir stiprėjantį Rusijos demokratinį revoliucinį gyvenimą...*"⁵⁹.

Todėl partijos vadovybei pritarus, J. Vileišis 1905 m. sausio 12 (1904 m. gruodžio 30) d. padavė prašymą Rusijos vyriausiajai spaudos reikalų valdybai dėl "Lietuvos ūkininko" leidimo⁶⁰, kuris buvo gautas tų pačių metų gegužės 18 (31) d.⁶¹. Tačiau tik po 1905 m. spalio 17 d. caro manifesto paskelbimo švystelėjus vilčiai, kad susidarys sąlygos legaliai politinei veiklai, LDP, ieškodama galimybių organizacinei bei idėijinei krizei įveikti ir norėdama užmegzti platesnius ryšius su masėmis, gruodžio mėn. pradėjo leisti legalų savo neoficialų organą - "Lietuvos ūkininką"⁶².

Iš pradžių, gruodžio 3 (16) d., pasirodė "Lietuvos ūkininko" pranešimas, už redaktorių pasirašytas A. Smetonos, už leidėją - J. Vileišio. Jame

⁵⁴ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 94; J. Audėnas, *op. cit.*, p. 65; A. Smetona, "Vilniaus seimą atsiminus", *Lietuvis*, 1925 11 27, nr. 47, p. 2.

⁵⁵ J. Gabrys, "Lietuvos valstiečių sąjunga", *Lietuvos ūkininkas*, nr. 1, 1905 12 14, p. 10-11.

⁵⁶ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 15-16.

⁵⁷ J. Gabrys, "Lietuvos valstiečių sąjunga", p. 11.

⁵⁸ Nutarimai nuo 14 06 1904 LDP seimo, VUB, f. 1-F614, l. 67-68; Naujas Darbininkas [?], "Naujai išgauta spauda kaipo agitacijos įrankis", *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 42-44; "Varpo" Red. [P. Višinskis?], "Ar galime mės šelpti legališkąją spaudą?" *ibid.*, p. 44-45.

⁵⁹ J. Vileišis, "Pirmieji "Lietuvos ūkininko" numeriai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49.

⁶⁰ J. Vileišio prašymas Rusijos Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai (1905 01 12), Rusijos CVIA (P), f. 776, ap. 14, b. 264, l. 1.

⁶¹ Liudijimas apie "Lietuvos ūkininko" leidimą. Išduotas Rusijos Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos Jonui Vileišiui (1905 05 18), Rusijos CVIA (P), f. 776, ap. 14, b. 264, l. 16.

⁶² "Lietuvos ūkininko" pranešimas, Vilnius, 1905, J. Zavadskio spaustuve.

buvo nurodyta, jog "Lietuvos ūkininkas" skiriamas Lietuvos darbo žmonėms ir pirmiausia tiems iš jų, kurie žemę dirba bei iš jos gyvena. Per savaitę vieną kartą numatytame leisti laikraštyje buvo žadama visų pirma aptarinėti Lietuvos ūkio, bežemių, valsčių, mokyklų, švietimo reikalus. Gruodžio mėn. pasirodė du "Lietuvos ūkininko" numeriai; pirmasis - gruodžio 14 (27) d. Faktiškai abu buvo redaguoti P. Višinskio ir J. Jablonskio, pastarasis rūpinosi tik laikraščio kalba ir stiliumi⁶³. Savaitraštis buvo leidžiamas iš LDP pinigų, kuriuos aukėjo partijos nariai⁶⁴.

Be abejonės galima tvirtinti, jog, formuojant laikraščio programą, nusvėrė radikalų balsas. Todėl joje išskirtinis dėmesys - bežemiams, atsirado nauja darbo žmonių sąvoka, liudijanti atvirą partijos nusistatymą atstovauti visų Lietuvos žmonių interesams, o visų pirma - gausiausia visuomenės sluoksniui - valstietijai. Kaip tik nuo "Lietuvos ūkininko" pasirodymo LDP atvirai susisiejo su ja. Pirmieji du numeriai, laikantis minėtos programos, laiko dvasią atitiko. P. Višinskio duotas tonas buvo griežtas, pilnas revoliucinio ūpo⁶⁵. Tačiau tai sukėlė partijoje naujus konfliktus. Atsakingi už laikraštį leidėjas ir redaktorius (J. Vileišis ir A. Smetona), netikėdami Rusijos revoliucijos perspektyva ir atsargiai vertindami permainingą Lietuvos būklę, norėjo, kad laikraštis būtų nuosaikesnis, apsiribotų tik kultūriniais bei ekonominiais klausimais ir taip būtų naudingas Lietuvai. Anot jų, P. Višinskio linija buvo pavojinga, ir grėsė laikraščio uždarymas. Kilo naujų aštrių nesutarimų LDP Vilniaus kuopoje. F. Bortkevičienė, J. Bortkevičius P. Višinskį palaikė, o A. Smetona, J. Jablonskis, P. Gaidelionis buvo prieš. Prie šių šliejosi ir aktyviai ginčiuose nedalyvavęs J. Vileišis. 1905 m. gruodžio 24 d. įvykęs kuopos susirinkimas šiuos ginčius paskatino dar labiau. A. Smetona bandė perimti, nors ir nesėkmingai, "Lietuvos ūkininką" į privačią nuosavybę. Be to, siekta sustiprinti kontrolę faktiškam redaktoriui. Nesutikdamas su tuo, o ir dėl sunkios ligos P. Višinskis nuo redagavimo pasitraukė. Nuo 1906 m. pradžios savaitraštį redaguoti buvo paskirta A. Smetonai, o jam padėti - J. Jablonskį. Šalia to paties leidėjo, J. Vileišio, atsakingu redaktoriumi tapo P. Gaidelionis⁶⁶. Neoficialus partijos spaudos organas 1905 m. pabaigoje - 1906 m. pradžioje pateko į LDP nuosaikiųjų rankas.

Taigi "Lietuvos ūkininko" išleidimas tapo naujos konfrontacijos užuomazga partijoje ir padidino visų pirma organizacinės LDP krizės gilėjimo grėsmę, turint galvoje ką tik susikūrusią LVS. Kilo pavojus, jog sąjungoje besitelkiantys jaunieji radikalai, neatlėgus Rusijos revoliuciniam sąjūdžiui, gali nutraukti "autonominius" ryšius su LDP dėl nuosaikiųjų tendencijų stiprėjimo joje.

LDP pirmosios legalios kultūrinės organizacijos. LDP savo veiklą stenėsi legalizuoti ne vien leisdamą "Lietuvos ūkininką", bet ir steigdamą

kultūrinio pobūdžio organizacijas, jungiantis partijos žmonėms į jau susikūrusių draugijų veiklą. Revoliucinių įvykių spaudžiama rusų administracija kiek liberalizavo savo kultūrinę politiką Lietuvos atžvilgiu. 1905 m. tai įgailino kurti lietuviškas draugijas ir, patvirtinus jų įstatus, pradėti legalią kultūrinę veiklą. Atsivėrė galimybės tautiniam-kultūriniam, iš dalies ir politiniam, švietimui ne tik per periodinę spaudą, bet ir leidžiant knygas.

Dar 1905 m. vasario mėn. P. Višinskis Vilniuje pradėjo kurti "Šviesos" bendrovę knygoms leisti. Caro administracija bendrovės įstatus pasirašė 1905 m. gegužės 13 d.⁶⁷ Pagrindiniai "Šviesos" steigėjai buvo 6 asmenys: J. Bortkevičius, A. Domaševičius, P. Višinskis, V. Sirutavičius, V. Putvinskis ir Jokūbas Daumantas. Faktiškai bendrovės reikalus tvarkė P. Višinskis, todėl iki jo mirties (1906 m. balandžio 26 d.) ji sėkmingiausiai ir gyvavo. "Šviesos" leidinių kalbą taisė J. Jablonskis⁶⁸. Bendrovė, be literatūrinių-informacinių (Rucevičius A. *Rugiapiūtė*, 1905; Grinius K. *Šveicarija ir jos kalnai*, 1905), praktinio pobūdžio knygelių (Višinskis P. *Elementorius arba mokslas skaitymo ir rašymo*, 1905 ir 1906; Veitas M. *Apie kiaules*, 1905), leido ir politiniam švietimui skirtą literatūrą (Rusova S. *Kaip bulgarai laisvę įgijo*, I ir II d., vertė P. Bugailiškis, 1905; Višinskis P. *Žmogaus tiesos*, 1905; *Kas tai yra konstitucija*, 1906; *Vaina arba karė*, 1906; *Mūsų reikalavimai - apie žmonių atstovus valdžioje; Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas*, 1905)⁶⁹.

Pabrėžtinai į kultūrinės reikmės buvo nukreipta beveik tuo pat metu (1905 m. sausio 31 d.) J. Jablonskio iniciatyva Vilniuje įkurtos "Aušros" knygų leidimo bendrovės veikla. Pirmoje bendrovėje LDP nariai kooperavosi su socialdemokratais, tuo tarpu šioje - su nuosaikiais liberalais.

⁶³ F. Bortkevičienė, "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, Chicago, 1962, p. 224; V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, IV dalis, t. 1, Kaunas, 1935, skilt. 1603; A. Merkelio pastebėjimas, jog pirmuosius "Lietuvos ūkininko" numerius suredagavo vienas J. Jablonskis, yra nepagrįstas. (Žr.: A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 67.).

⁶⁴ F. Bortkevičienė, "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai".

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 224; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 67.

⁶⁷ "P. Višinskio laiškas A. Povyliui (1905 05 14)", in P. Višinskis, *Raštai*, p. 553.

⁶⁸ "P. Višinskio laiškas J. Mikuckaitei (1905 02 13)", *ibid.*, p. 545-547 (žr.: pirmą paaiškinimą. K. Grinius savo atsiminimuose klaidingai nurodo, jog P. Višinskis vadovavo "Aušros" knygų leidimo bendrovei, o "Šviesai", jo nuomone, - LSDP nariai (*Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 223).

⁶⁹ "P. Višinskio laiškas M. Zauniūtei (1906 02 19)", in P. Višinskis, *Raštai*, p. 591-594; F. Bortkevičienė, "Povilas Višinskis", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49.

Dvidešimt dviejų bendrovės steigėjų sąrašė, be J. Vileišio, P. Višinskio, J. Jablonskio, J. Bortkevičiaus, A. Smetonos, P. Gaidelionio, buvo įrašyti P. Matulionis, G. Landsbergis, J. Kriauciūnas, Justinas Svilas, D. Malinauskis, P. Klimaitis, Rapolas Paškevičius⁷⁰. Tad minėta orientacija buvo visiškai logiška.

Pavieniai LDP nariai aktyviai prisidėjo prie Vilniuje steigiamų kultūrinių, mokslo draugijų veiklos. 1905 m. lapkričio 23 d., steigiant teatro, muzikos ir meno draugiją "Vilniaus kanklės", į valdybą įėjo J. Vileišis, P. Gaidelionis, o veikloje dalyvavo A. Smetona, L. Gira, P. Butkus⁷¹. Visi jie nenutraukė savo kultūrinės veiklos Vilniaus lietuvių savišalpos draugijoje, kurios įstatais remdamasi 1904 m. sausio 29 d. legalizavosi nuo XIX a. pabaigos slapta veikusi "Dvylikos apaštalu kuopa"⁷². Pasitarimuose dėl Lietuvių mokslo draugijos nuo rugpjūčio 28 d. dalyvavo J. Vileišis ir J. Jablonskis, išrinkti į komisiją draugijos įstatams rengti⁷³. Kaune tarp "Dainos" draugijos steigėjų buvo Motiejus Lozoraitis⁷⁴.

Provincijoje LDP ir socialdemokratų kultūrinę sąjungą ryškiai patvirtino K. Griniaus ir J. Griniuvienės iniciatyva 1905 m. lapkričio 27 d. pradėjusi gyvuoti, bet tais pačiais metais dar nespėjusi legalizuotis Marijampolės "Šviesos" draugija. Steigiamajame susirinkime į valdybą buvo išrinkti: K. Grinius (pirmininkas), Veronika Milčinskaitė (sekretorė), Antanas Staugaitis (kasininkas) ir nariai: J. Skrinska, Varanka, Chmieliauskas. Knygynui-bibliotekai vadovavo J. Griniuvienė⁷⁵.

Draugija buvo kuriama kaip nepartinė, todėl, ją steigiant, dalyvavo ir krikščioniškajai demokratijai pritariantieji. Iki metų pabaigos, nors ir neužsiregistravusi, draugija spėjo nemažai nuveikti. Įsteigė nemokamą mokyklą vaikams, knygynėlius-bibliotekas Marijampolėje ir Gižuose. Mokyklą, kurioje dėstė valdybos narė V. Milčinskaitė, lankė 48 vaikai. Svarbiausias draugijos tikslas buvo švietimas. Tačiau nesutarimų išvengti nepavyko. Antrajame "Šviesos" susirinkime (1905 m. gruodžio 31 d.) daugumai balsavus prieš tikėjimo dalykų dėstymą mokykloje, septyni nariai (A. Staugaitis, Chmieliauskas, Babarskis, Miganskas, Varanka, J. Skrinska, Gavėnas) iš draugijos pasitraukė ir pareiškė su ją kovosią⁷⁶. Draugijos veiklos pikas buvo 1906-1908 m.

Minėtinos ir toliau nelegaliai veikusios G. Petkevičaitės-Bitės, F. Bortkevičienės, Jadvygos Juškytės vadovaujama "Žiburėlio" labdaros draugija bei siekianti panašių tikslų, tik daugiau politizuota "Kankinių kasa". Pastaroji, įsteigta 1903 m. Vilniuje, šelpė caro kalėjimuose laikomus lietuvių politinius kalinius, organizavo jų bylų gynimą. 1905 m. ypač padidėjo lėšų įplaukos iš Amerikos. Pinigai buvo dalijami LDP ir LSDP. Pirmiesiems "Kankinių kasoje" atstovavo F. Bortkevičienė, antriesiems - Filomena Grincevičiūtė. Amerikos lietuvių atstovas buvo J. Šaulys, tuomet gyvenęs Šveicarijoje⁷⁷.

1905 m. ir nuosaikieji, ir radikalieji LDP nariai vienodai aktyviai plėtojo lietuvių kultūrinį gyvenimą, matydami jame modernios lietuvių tautos kūrimosi, politinio lietuvių išsilaisvinimo pagrindą.

Partinės organizacijos požiūriu 1905 m. LDP ir toliau išgyveno gilią krizę. Nuosaikiųjų liberalų telkimas į TLDP, pabrėžtinas LSDP politinis aktyvumas, užkariavęs plačius visuomenės sluoksnius, gilino LDP nuosaikiųjų ir radikalų tarpusavio trintį. Pastarieji, įsitraukdami į varžybas su LSDP dėl platesnės visuomenės - valstiečių - paramos, skaldė partiją iš vidaus. LMS įkūrimas išplėtė partijos ryšį su liaudimi, pagausino jos veiklos priemonių arsenalą, bet organizaciniam sutelktumui nepadėjo, nes LMS precedentu pasinaudoję radikalai sukūrė autonominę LVS.

Jai susikūrus vis labiau buvo matyti naujo savarankiško politinio LDP priešininko atsiradimo ir visiško radikalų įsivyravimo partijoje, išstumiant iš jos nuosaikiuosius elementus, alternatyva, kurią dar paryškino "Lietuvos ūkininko" išleidimas. LDP organizaciniam sutelktumui perspektyvą teikė vien kultūrinė veikla.

2.2. LDP VISUOMENINĖ-POLITINĖ VEIKLA IR PARTIJOS NAUJŲ PROGRAMINIŲ NUOSTATŲ FORMAVIMAS

Politinių įvykių tėkmę Lietuvoje 1905 m. labiausiai lėmė dvi nelegalios partijos - LDP ir LSDP. Tai didesnių diskusijų nekeltantis ir istoriografijoje įsitvirtinęs teiginys⁷⁸. Tačiau, išskyrus M. Römerį, beveik visur jį už-

⁷⁰ Vilniaus gubernatoriaus pranešimas Vilniaus gubernijos Žandarų valdybos viršininkui (1905 01 31), Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905 m., b. 264, l. 11-12.

⁷¹ V. Maknys, *Lietuvių teatro raidos bruožai*, Vilnius, 1972, p. 118-119; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 80.

⁷² V. Maknys, *op. cit.*, p. 113-117; "Korespondencijos", *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 78.

⁷³ A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 89.

⁷⁴ Kauno gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Policijos departamentui (1905 06 02) (Kartu su juo yra pateiktas "Dainos" draugijos steigėjų sąrašas), Rusijos SRCVA, f. 102, Raštvedyba-3, ap. 1905 m., b. 264, d. 35, l. 10.

⁷⁵ Senapilės "Šviesos" centro komiteto ataskaita už 1905-1906 m. [Rašyta K. Griniaus], LLI, f. 61-187, l. 2.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 8, 10.

⁷⁸ M. Römer, *Litva*, s. 356; P. Girdzijauskienė, *1905-1907 metų revoliucija Lietuvoje*, Vilnius, 1955; A. Tyla, *op. cit.*, p. 59; Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 378; *Lietuvos TSR istorija*, t. 1; *Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1985, p. 323-332; K. Bielinis, *op. cit.*, p. 364-366.

gožia pažymėjimas, jog įtakingiausia, veikliausia politinė organizacija Lietuvoje tuomet buvo LSDP. Iš tikro niekas negali, o ir nesiruošia ginčyti to, kas pernelyg akivaizdu. Vis dėlto, 1905 m. įvykių tyrinėtojams sutelkiant dėmesį į šios partijos veiklą, įvairiais sumetimais buvo "nepastebima" ar tik prabėgomis užsimenama apie LDP. Be abejo, tai sąlygojo ir specialių tyrimų apie LDP stoka. Neišsiaiškinius LDP vaidmens, sunku tiksliau suvokti 1905 m. politinę-visuomeninę situaciją ir lietuvių politinės minties, jos raidos iki 1918 m. ypatybes. Bandydami dabar užpildyti šią istoriografijos spragą, norime kartu patikslinti ir gana laisvą, apologetišką S. Kairio teiginį: "*Kaimiško tempo evoliucionistai, prireikus nedrąsūs užsimoti, programiniai palaidi, tik 1905 metais išryškėję politiniais savo siekimais, - demokratai buvo pagauti netikėtų įvykių ir buvo jų nešami...*"¹⁷⁹

Partijos veiklos faktai ir pobūdis. Rusijos demokratinės revoliucijos 1905 m. įvykiams buvo būdinga viena, bendra ir Rusijai, ir Lietuvai, nepaisant pastarosios tautinių-politinių siekių specifikos, ypatybė: beveik iki 1905 m. spalio 17 d. caro konstitucinio manifesto egzistavo patvaldinėi sprespaudai priešingų politinių jėgų vieningas frontas. Pasak M. Römerio, tai buvo momentas, kai įvairių socialinių, tautinių problemų sprendimą jungė bendras politinių laisvių siekis. Kol nebuvo atramos nors minimalioms politinėms laisvėms, tol skirtingų socialinių tikslų siekiančių politinių jėgų (grupių, partijų, organizacijų) veiksmai buvo daugmaž vienos krypties: politinių laisvių (konstitucijos) iškovojimo siekis. Socialinių koncepcijų skirtumai lėmė tik aktyvesnį ar pasyvesnį dalyvavimą juose⁸⁰. Lietuvos politinės jėgos - ir pirmiausia lietuviškos, - tapatindamos save su šiuo frontu, tikėjosi bendrus laimėjimus panaudoti kuo platesniam Lietuvos tautinių-kultūrinių ir politinių poreikių įgyvendinimui.

Nagrinęjant šiomis aplinkybėmis veikusios LDP pasyvumą ar aktyvumą, jos veiklos pobūdį, būtina atsižvelgti į šiuos veiksnius. **Pirma:** kaip jau minėta anksčiau, LDP nagrinėjamu laikotarpiu buvo nelegali organizacija ir pergyveno gilią organizacinę krizę, 1905 m. pradžioje susidarius radikaliųjų ir nuosaikiųjų grupėms. Radikalai būrėsi į autonomišką LVS. **Antra:** toliau tebebuvo svarstoma partijos politinė-socialinė programa, t.y. ji nebuvo aiški. **Trečia:** toliau stiprėjo politinė konkurencija su LSDP dėl vadovavimo tautiniam-politiniam išsivaduojamajam judėjimui.

Po Kruvinojo sekmdienio (1905 m. sausio 22 (9) d.), aštrėjant politinei padėčiai imperijoje, LDP, priešingai LSDP, iki pat kovo mėn. viešai nepasirodė. Pavyzdžiui, LSDP jau sausio 25 (12) d. savo vardu išleistame manifeste atvirai pasisakė už caro valdžios nuvertimą, tautinės sprespaudos panaikinimą, reikalavo suteikti politines laisves, įvesti konstituciją ir pareiškė, jog Lietuva, kaip ir Lenkija, Suomija, Ukraina, valsty-

biškai tvarkytis turėtų pati⁸¹. Tuo tarpu demokratai nelegaliai ėjusio "Varpo" 1-2 Nr. informavo apie įvykius Peterburge, Rusijoje, pateikė žinių apie svarbesnius susirinkimus Rusijoje bei už jos ribų, supažindino su jų nutarimais. Pažymėtina J. Vileišio parengta informacija apie Peterburgo lietuvių (Vincio Matulaičio, Antano Smilgos, Antano Pavalkio) įteiktą peticiją Rusijos ministrui pirmininkui Sergejui Vitei. Joje gana nuolankiai buvo prašoma tokių pačių kaip rusams pilietinių teisių lietuviams, panaikinti religinę, tautinę priespaudą, palengvinti ekonominės veiklos sąlygas. Redakcijos pastaboje buvo kritikuota ir peticijos forma, ir nuosaikus, tautos poreikių neatspindintis, turinys⁸². Tame pat numeryje buvo ir labai radikalių raginimų. Netikint, jog dalinės nuolaidos galėtų panaikinti Lietuvos rusifikavimą ir engimą, buvo raginama "*patiems sutraukti vergijos pančius*"⁸³. Tačiau trečiajame "Varpo" numeryje, nors ir buvo demaskuotas kovo 3 d. išleistas caro reskriptas dėl vadinamosios Bulygino dūmos sušaukimo, nurodžius, jog pagal šį potvarkį sušauktas "parlamentas" nebus tikroji įstatymų leidimo įstaiga, bet jau abejota prasidedančio revoliucinio sąjūdžio Rusijoje rimtumu.

"[...] *Ar galima tos audros išvengti? Ar galima tai energijai surasti kitokią išeią? Žinoma! Dar laiko yra susiprasti... Bet ar vyriausybė mokės tą išmintingai sunaudoti? [...]*"⁸⁴

Taigi, veikiant pirmiems dviem nurodytiems veiksniams, LDP dėl imperijos įvykių perspektyvos aiškios pozicijos neturėjo. Dėl tų pačių priežasčių gana nesėkmingas buvo ir pirmas viešas LDP pasirodymas.

1905 m. balandžio mėn., politinio ceitnoto aplinkybėmis, LDP "Ūkininke" (Nr. 5), vėliau atskira brošiūra paskelbė programinį atsisaukimą "Lietuviai, neapsileiskime". Jo autorystė priskiriama P. Višinskiui⁸⁵. Šis, matyt, norėdamas suderinti partijos radikalų ir nuosaikiųjų požiūrį, atsisaukime išdėstė poziciją, kuri buvo labai neaiški, nenuosekli ir netgi prieštaringa. Partijos vardu buvo reikalaujama užbaigti karą, sutrumpinti tarnavimo laiką kariuomenėje, lietuviams tarnauti Lietuvos teritorijoje. Buvo reikalaujama panaikinti Lietuvos žemių kolonizaciją, leisti valstiečiams laisvai pirkti žemės ūkius, nemokėti išperkamujų mokesčių, suly-

⁷⁹ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 123.

⁸⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 354-355.

⁸¹ J. Vilčinskis, *Lietuvos socialdemokratija*, London, 1985, p. 55-56.

⁸² P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių balsas", *Varpas*, 1905, nr. 1/2, p. 1-2.

⁸³ J. Aitis [Vileišis Jonas?], "Nauja Rusijos politika ir Lietuva", *ibid.*, p. 10-11.

⁸⁴ [?] "Nauji monai", *Varpas*, 1905, nr. 3, p. 26.

⁸⁵ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, t. 1, Kaunas, 1935, p. 4, skilt. 1634.

ginti bajorų, miestiečių ir valstiečių teises taisant kelius, įvesti lietuvių kalbą į administracines įstaigas, leisti lietuviams katalikams tarnauti valdžios įstaigose, Rusijos pavyzdžiu įvesti žemstvas (vietinę savivaldą). Galų gale buvo reikalaujama spaudos, susirinkimų, žodžio, žmogaus teisių laisvės ir Lietuvos autonomijos, - *"leisti lietuviams surinkti Vilniuje seimą, o jis paskirs atstovus į Rusijos seimą"*. Siekiant priversti caro valdžią įvykdyti reikalavimus, buvo agituojama nepildyti vyriausybės įsakymų: nemokėti mokesčių, netaisyti kelių, rinkti valstiečių luominių įstaigų vadovus, neleisti vaikų į rusiškas valsčiaus mokyklas, valsčiuje patiemis visus nutarimus rašyti lietuviškai, rusiškus užrašus keisti lietuviškais⁸⁶... Krinta į akis ryškūs nenuoseklumai, prieštaravimai. Kaip reikėjo suprasti, suderinti reikalavimus Lietuvos autonomijai su tokiais pat žemstvom? Be to, Lietuvos autonomijos kompetencijai aiškiai priklausė vietos mokesčių, prievolių, žemės sutvarkymo, administravimo reikalai, kurių atskirais punktais atsišaukime buvo reikalauta iš caro valdžios...

Panašius nesusipratimus atsišaukime nurodė J. Bagdonas 1905 m. rugpjūčio 16 d. laiške LDP vadovybei⁸⁷. Jų kilmę aiškino skubotu atsišaukimo rengimu, mechanišku 1902 m. LDP programos projekto teiginių perkėlimu, mažai atsižvelgiant į pakitusią politinę padėtį. Beje, pastarąjį momentą savo darbe yra pažymėjęs ir S. Kairys⁸⁸.

LSDP vadai, tuomet stengęsi stiprinti socialdemokratų pozicijas Lietuvos politiniame gyvenime, suskubo panaudoti atsišaukimo turinio neaiškumus griežtai LDP kritikai. Augustinas Janulaitis "Darbininkų balso" 7 Nr. straipsnyje "Tautos suvedžiojotai", remdamasis minėtais nenuoseklumais, apibūdino LDP ne kaip revoliucinę, į respublikos valdymo formą orientuotą, bet kaip į konstitucinės monarchijos trokštančią, labai nuosaikiai reformistinę partiją. Partija, kuri palieka carą, nenorėdama atimti jam sosto, rūpinasi turtingųjų ūkininkų reikalais, nes esą atsišaukime *"plačiai kalbama apie skriaudas daromas pastojant į gimnazijas, prieinamas pasiturinčių tėvų vaikams, o apie beturčius nėra paminėta"*⁸⁹. Atsišaukimo kritikos apibendrinimas buvo negailestingas: *"Demokratai" programos neturi [...] išsižadėjo nepriklausomos Lietuvos [...]"*⁹⁰. Toks politinio konkurento išpuolis privertė labai sunerimti LDP ir skatino ją aiškiau formuluoti garsinamas partijos politines nuostatas, pagyvinti praktinę veiklą tarp valstiečių (ūkininkų).

"Įsileisti su LSDP į ginčą, bet į rimtą ginčą. Mes turime V.["Varpą"] ir neprivalome bijoti, kad ginčai galėtų blogą įspūdį padaryti ant minios.[...] Palikti tą straipsnį be atsakymo tai būtų iš mūsų pusės nuodėmė, nupuldytas kredito ir bankrotas", - patarinėjo 1905 m. vasarą CK "Varpo" redaktorius J. Bagdonas⁹¹. "Varpo" 7-8 ir 9-10 Nr. įmantriai kandžiomis repli-

komis buvo atsakyta socialdemokratams (A. Janulaičiui) paaiškinus, jog atsišaukime buvo kalbama apie LDP minimalius reikalavimus, ir jis neišreiškė principinių partijos siekių⁹².

Šis LDP ir LSDP 1905 m. politinės kovos epizodas buvo neatsitiktinis, bet būdingas tų partijų santykiams, tik dėl polemikos nelegalioje spaudoje bene ryškiausiai atspindėjęs jų politinės kovos konkurencijos aštrumą. Apie konkurencijos priežastis esame trumpai užsiminę aiškindamiesi LDP organizacinės veiklos problemas, tačiau socialdemokratams būdingo politinio aktyvumo, pagrįsto destruktivumu, apraiškos jaunųjų radikalų veiksmuose uždarančios rusiškas mokyklas, pertvarkant valsčiaus įstaigas bei, kaip vėliau matysime, LDP programinių teiginių radikalėjimas verčia mus kiek plačiau ties jomis sustoti.

LDP ir LSDP, kaip politinių partijų, interesai susipriešino veikloje remiantis tam tikrais visuomenės sluoksniais. Programose pasidalijimas tarp jų egzistavo: LDP nuo pat 1902 m. nors ir netiesiogiai, bet aiškiai rėmėsi valstiečiais (ūkininkais), lietuviškiausiu visuomenės sluoksniu. LSDP visada ir visur prisistatydavo darbininkų interesų gynėja. Tačiau nuo 1896 m. jos politiniai siekiai - Lietuvos valstybingumo atkūrimo alternatyvų paieškos - vertė ją sau paramos ieškoti kuo plačiausiuose demokratinuose sluoksniuose, mažiau pasikliauti vien linkusiais internacionalizuotis darbininkais. Išdavytės pastarųjų reikalui LSDP dėl to neįjautė, nes taktikos sumetimais jai demokratinė tautinė valstybė buvo pereinamoji pakopa į socialistinę valstybę, tuo tarpu demokratams tai buvo maksimumo programa⁹³. Pagrindinę Lietuvos visuomenės dalį sudarė valstiečiai (73,3%). Jie buvo ir lietuviškiausias (77,1% lietuvių) sluoksnis. Be to, 93,3% lietuvių 1897 m. sudarė valstiečiai⁹⁴.

Taigi savaime suprantama, kad LSDP, kaip ir LDP, neatsisakydama tautinės savimonės ugdymo, daug vietos skirdama kultūriniam darbui, sa-

⁹² Liet. Dem. Partija [P. Višinskis?], "Lietuviai, neapsileiskime", *Ūkininkas*, 1905, nr. 5, p. 40.

⁹³ J. Bagdono laiškas LDP CK (1905 08 16), MAB, f. 56-156. l. 7-8.

⁹⁴ St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 120.

⁹⁵ A. Janulaitis, "Tautos suvadžiotojai", *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 7, p. 62-65.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 65.

⁹⁷ J. Bagdono laiškas LDP CK (1905 08 16), MAB, f. 56-156, l. 7.

⁹⁸ [?] "Iš literatūros ir gyvenimo", *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 79-80; Ylins [?], "Balsiečių šposai", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 103-106.

⁹⁹ V. Merkys, "Lietuvos socialdemokratų ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.)", in *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*, Vilnius, 1989, p. 19.

¹⁰⁰ R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*, p. 93; V. Merkys, "Klasės ir klasių kova", in *Lietuvos TSR istorija*, t. 1, Vilnius, 1985, p. 292.

vo veiklą nukreipė į kaimą ir ten ieškojo paramos. Ji ne tik dirbo tarp kaimo proletariato - samdinių bei jų potencialios bazės - mažžemių (apytikriais duomenimis, XIX a. pabaigoje ši grupė Vilniaus gubernijoje sudarė 42, Kauno ir Suvalkų - po 41% visų valstiečių)⁹⁵, bet stengėsi patraukti, savo tikslams panaudoti didžiausią valstiečių dalį - vidutiniokus (Vilniaus gub. - 54, Kauno gub. - 44, Suvalkų gub. - 42%), o kartais net stambiuosius ūkininkus. Kaip pažymėjo Mykolas Biržiška, *"sunkiau pasiekiami dvaro darbininkai ir labiau nuo kitų ūkininkų atsilikę bežemiai ir mažžemiai irgi nedaugiausiai partijoje tesvėrė, tuo tarpu gyvesni, energingesni ir labiau apsiskaitę pasiturintieji ūkininkaičiai ir net ūkininkai nekartą šlijo nuo demokratų leidžiamo "Ūkininko" prie karingesnio ir revoliucingesnio "Darbininkų balso", tuo ne tik aštrindami tarppartines LSDP ir LDP varžytynes ir spirdami LDP būti kovingesne ir ryžtingesnes, bet ir pačią LSDP kiek "suūkininkaitindami", kas suprantama, neleido jai ištaisyti grynai proletarinės partijos pobūdžio ir sukeldavo jai iš šalies priekaištų"*⁹⁶.

1905 m. LSDP propagavo ne vien tik socializmo idėjas (visuotinė laisvė, lygybė, gerovė), kurios, beje, irgi buvo patrauklios iš socialinės priespaudos varžtų galutinai neišsivadavusiems valstiečiams (išperkemieji mokesčiai, prievolės, bendrų ganyklų, servitutų ir miškų naudojimo problemos), bet daug dėmesio skyrė tautinėms reikmėms: propagavo politinę Lietuvos autonomiją, demokratinę Lietuvos Respubliką, vietinę savivaldą, tautinę švietimo sistemą⁹⁷. Būdama geriau organizuota bei siūlydama ryžtingas priemones toms pačioms idėjoms realizuoti, LSDP provokavo LDP aktyvesnei, radikalesnei veiklai.

Pažymėtina, kad demokratai, jausdami už savo nuogaros nuolatinio konkurento šešėlį, nepasidavė jam veiklos būdų, priemonių ir taktikos požiūriu, nors atrodė, jog, norint atlaikyti šią konkurenciją, būtina tai padaryti. Jų veiklai, priešingai socialdemokratų triukšmingumui, dažnai išoriniam kovingumui, ir toliau buvo būdingesnis įprastas varpininkams "akademizmas", fundamentalumas, besiremiantis objektyviu situacijos vertinimu, realių jėgų ir galimybių apskaičiavimu. Ypač tai buvo būdinga veiksmams, aktualinantiems Lietuvos politinės autonomijos klausimą, tačiau tai aptarsime atskirai, nes iki šiol jie tebėra mažai matoma LDP veiklos pusė. Pastaroji pagal pobūdį, mūsų manymu, priskirtina pusiau legaliai, oficialiai tautinės-politinės strategijos koncepcijos formavimo aukštesnio politinio lygio veiklai. Tuo tarpu visa kita, apie kurią kalbame, buvo nukreipta į masinį politinį lygmenį ir buvo agitacinio-propagandinio pobūdžio nuo vasaros, ypač lapkričio-gruodžio mėnesiais, davusi nemažų praktinių rezultatų. 1905 m. ne kartą "Varpe" buvo pažymėta, jog, norint nusikratyti Rusijos

politinį jungą, reikalingas politinis ir tautinis žmonių susipratimas. O jį buvo rengiamasi aktyvinti tik agitacija ir propaganda⁹⁸. 1905 m. gegužės 8-10 (21-23) d. vykusiame LDP suvažiavime buvo pabrėžta: "*Partija pripažįsta agitaciją už svarbiausią darbą. Agitatorių užlaikymui įsteigiamas agitatorių išdas*"⁹⁹. Tarp agitacijos ir propagandos priemonių svarbus vaidmuo buvo skiriamas "Varpui" ir "Ūkininkui", ypač garsinant priimtus oficialius partijos nutarimus, bei specialių atsisaukimų leidimui.

Po pirmosios nesėkmės demokratų politiniai žingsniai buvo labai kryptingi: Lietuvos politinės autonomijos, Steigiamojo Seimo Vilniuje sušaukimo idėjos, politinių ir asmens laisvių, vietinės savivaldos, tautinės mokyklos, išperkamujų mokesčių, natūrinių prievolių panaikinimo reikalavimų propaganda. Besirutuliojant 1905 m. įvykiams aiškėjo, jog Lietuvos politinių jėgų pastangos turi būti nukreiptos į visų carizmu nepatenkintų sluoksnių telkimą. LDP bandė čia pritaikyti kiek modifikuotą tautinės vienybės idėjos laikų patirtį - koordinaciniam darbui stengėsi suburti apie save visų pirma demokratinių nuostatų lietuvių inteligentus ir rasti dar vieną nišą savo veiklai naujomis sąlygomis. Deja, kaip tik šios veiklos metu labiausiai ir išryškėjo LDP bei LSDP nesutarimai, netgi priešiškus.

LDP iniciatyva 1905 m. balandžio 7 d. Vilniuje sušauktas lietuvių demokratinės inteligentijos susirinkimas minėtų lūkesčių nepateisino. Dauguma dalyvių buvo Vilniaus LDP kuopos nariai ir tik vienas kitas socialdemokratas¹⁰⁰. F. Bortkevičienės teigimu, jos salone buvo susirinkę: J. Bagdonas, F. Bortkevičienė, J. Vileišis, J. Sabas, P. Višinskis, dr. Kazys Ralys, dr. Juozas Jarašius, V. Mickevičius-Kapsukas, S. Kairys¹⁰¹. Susirin-

⁹⁵ V. Merkys, "Klasės ir klasių kova", p. 292.

⁹⁶ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 2, Los Angeles, 1953, p. 119. LSDP, 1905 m. tapusi lietuvių nacionalinio judėjimo įtakingiausia politine organizacija, prarado savo klasinį charakterį ir dėl to V. Mickevičiaus-Kapsuko buvo pavadinta smulkiosios buržuazijos partija. (V. Kapsukas, "Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija", in V. Kapsukas, *Raštai*, t. 7, Vilnius, 1964.)

⁹⁷ J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija*, p. 56-67.

⁹⁸ Naujas Darbininkas [?], "Naujai išgauta spauda kaipo agitacijos įrankis", *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 42.

⁹⁹ 1905 m. gegužės 8-9(10) d. Lietuvių D. P. susirinkimo nutarimai, VUB, f. 1-F614, l. 120.

¹⁰⁰ Prie charakteristikos LSDP [Pastabos 1905 metų šeštajam "Echo" numeriui. Autorius nenustatytas], LLL, f. 1-689, l. 3a.

¹⁰¹ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 14. Abejojame, ar visi čia minėti asmenys dalyvavo pasitarimuose, nes apie savo tokią veiklą nieko nekalba S. Kairys, aprašydamas šiuos pasitarimus (*Tau Lietuva*, p. 119), bei, kaip matyti iš redakcijos pasirašyto prieraišo po J. Vileišio str. "Varpe" "Lietuvių reikalavimai", ribotą informaciją apie juos turėjo tuometinis "Varpo" redaktorius J. Bagdonas (*Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 41).

kimo nutarimai, paskelbti "Lietuvių reikalavimų" vardu "Varpe", buvo labai politiškai, kvalifikuotai parengti ir rodė puikų demokratų politinės padėties suvokimą. Glaustame tekste nuosekliai buvo išdėstyti aktualiausi Lietuvos poreikiai: baigti karą, sušaukti steigiamuosius susirinkimus Peterburge (Rusijos valstybei) ir Vilniuje (etnografinės Lietuvos), pastarojo atstovus renkant demokratiškai. Delegatams išrinkti kaip būtinos sąlygos buvo nurodytos asmens ir piliečio demokratinės laisvės, visų tautų, tikėjimų ir luomų lygybė, kurią turėjo garantuoti įstatymai. Etnografinės Lietuvos valdžios pagrindu turėjo tapti autonomija su seimu Vilniuje¹⁰². Pažymėtina, jog 1905 m. gegužės 8-10 (21-23) d. LDP suvažiavime "Lietuvių reikalavimai" buvo patvirtinti kaip programinis partijos dokumentas¹⁰³.

Tokia pat nesėkme baigėsi dar vienas bandymas. Birželio mėn. LDP išleido vieną kovingiausių atsišaukimų "Išvien į kovą!" Pradėjusi kreipti: "*Atsikratykim nuo Maskolių caro biurokratų valdžios, kuri per tiek metų slėgė Lietuvą politiškai, ekonomiškai ir tautiškai! [...] Lietuva pati savimi turi rūpintis, ir nieks kits į jos reikalus neprivalo kištis!*", LDP jame toliau dėstė - tik šį kartą kategoriškiau - jau skelbtus asmens ir politinių laisvių, steigiamojo seimo Vilniuje, demokratinės Lietuvos politinės autonomijos reikalavimus¹⁰⁴. Visi demokratiški elementai, partijos ir joms nepriklausiusieji buvo raginami vienyti bendram darbui. Buvo pranešta, jog LDP yra įkūrusi "Kovos išdą" autonomiškos Lietuvos siekiui įgyvendinti. Visus, branginusius šią idėją, demokratai kvietė rinkti pinigus, steigti kovos kuopas, skleisti laudyje mintį apie autonomiją. Atsišaukime LDP inicijavo bendro partijų ir nepartinių "*kovos centrinio komiteto*", kuris vadovautų vieningai kovai, sukūrimą. Nepavykus įkurti, buvo žadėta veikti savarankiškai¹⁰⁵.

Aišku, kvietimas bendram darbui pirmiausia buvo adresuotas LSDP. Bet ar galėjo LDP vadovai tikėtis socialdemokratų pritarimo? Tikriausiai ne, nes po minėto išpuolio prieš demokratų dėl atsišaukimo "Lietuviai, neapsileiskime!", buvo matyti, jog su silpnėjančiu politiniu konkurentu socialdemokratai buvo linkę ne bendradarbiauti, o pasiruošę, progai pasitaikius, smogti jam naujus smūgius. Demokratų vadovybė tai jautė. Matyt, iš dalies reikia sutikti su K. Bielinio užuomina, kad demokratai šiuo poelgiu daugiau norėjo įrodyti ALRŠK, jog jie Lietuvos labui ne mažiau veikia už LSDP, ir taip užsitikrinti finansinę paramą¹⁰⁶. Tai patvirtintų ir 1905 m. liepos 24 d. LDP vadovybės laiškas ALRŠK, kuriame buvo pažymėta: "*išleidome tam tikrą atsišaukimą į visuomenę "Visi išvien į kovą!", laukiame tos mūsų propozicijos pasekmių.*

Mes trokštame, kad toks laikinas visų revoliucijos spėkų susivienijimas įvyktų kuo greičiausiai [...]"¹⁰⁷. Juolab jog ir Centrinio kovos komiteto

įkūrimo idėja kilo tarp išeivių, tik LDP pirmoji spėjo ją pagarsinti kaip realizavimo iniciatorė. 1905 m. gruodžio 25 d. "Atvirame laiške broliams amerikiečiams" LDP rašė: "*Jūs pirmi atjautėte tos vienybės reikalingumą. Bet jos nebuvo, nebuvo nė suvienyto "Centralinio Kovos komiteto". Neįvyko jis nė mums kviečiant visus "išvien į kovą" eiti ir suvienytomis pajėgomis varyti laukan atkaklų prispaudėją [...]*"¹⁰⁸

Vienaip ar kitaip, demokratų pastangos pasirodė besą bergždžios. LSDP, gavusi didesnę ALRŠK paramos dalį (255 dol., o LDP - 150 dol.), jautėsi padėties šeimininge ir tikėjosi revoliuciniame darbe apsieiti be LDP pagalbos. Socialdemokratų akimis, LDP buvo generolas be armijos¹⁰⁹, t. y. dėl jos silpnų ryšių su valstiečiais (ūkininkais) mažai ką galinčia nuveikti partija. LSDP taip ir nesugebėjo įveikti savo siaurų partinių interesų. Matydami, jog Centrinio kovos komiteto sukūrimas atvertų naujas veiklos perspektyvas LDP ir padėtų sustiprinti aiškiai silpnesnes nei jų pozicijas išsivaduojamajame judėjime, socialdemokratų šią demokratų akciją sužlugdė.

Matyt, F. Bortkevičienės, J. Vileišio iniciatyva liepos mėn. Kaune buvo sušauktas dar vienas lietuvių inteligentų susirinkimas. Kaip nurodė J. Vileišis, jame dalyvavo demokratų partijos nariai, kai kurie LSDP veikėjai bei nepartiniai (iš viso apie 30 asmenų). Buvo aptariamoms bendro darbo galimybės, bet "*kalbos virto kietu ginču tarp socialdemokratų ir demokratų ir iš bendro darbo nieko neišėjo*"¹¹⁰. Metų pabaigoje laiške Amerikos lietuviams LDP su apgailstavimu rašė: "*Privatiški partijų reikalai stovėjo aukščiau, negu tėvynės labas; mes baisiausiai išlojoti laikraščiuose [A. Janulaičio straipsnis "Tautos suvadžiotojai". - R. M.]; kaip tik pasklydo Europoje garsas apie pinigų padalijimą*"¹¹¹.

¹⁰² P-tis [Jonas Vileišis], "Lietuvių reikalavimai", *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 41.

¹⁰³ 1905 m. gegužės 8-9(10) d. Lietuvių D. P. susirinkimo nutarimai, l. 122.

¹⁰⁴ Lietuvių Demokratų Partija, "Išvien į kovą!", *Varpas*, 1905, nr. 6, p. 57.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ K. Bielinis, *op. cit.*, p. 366-367.

¹⁰⁷ LDP laiškas Amerikos lietuvių revoliucijos šelpimo komitetui (1905 07 24), VUB, f. 1-F614, l. 251.

¹⁰⁸ Lietuvos Demokratų Partija, "Atviras laiškas broliams amerikiečiams", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 131.

¹⁰⁹ V. Kapsukas, "*Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija*", p. 559.

¹¹⁰ P-tis [J. Vileišis], "Lietuviškųjų partijų atstovų susivažiavimas Kaune", *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 75.

¹¹¹ Lietuvos Demokratų Partija, "Atviras laiškas broliams amerikiečiams", p. 131.

LDP nepavyko sukurti net savo komiteto, o "Kovos izdas" nebuvo paremtas taip, kaip tikėtasi. Be minėtų 150 dolerių¹¹², į izdo kasą tais metais buvo įplaukę 83,54 rub.¹¹³

Ryškesnis LDP indėlis į liaudies politinį švietimą, minėtų politinių siekių, reikalavimų propagandą ir agitaciją. Be aptartų atsišaukimų, 1905 m. LDP išleido dar 5 kovingus ir ryžtingus: "Gana, jau, gana!", "Šalin caro "dūmą!", "Šalin valdžios mokyklas!", "Lietuvos Ūkininkai!" bei "programinio pobūdžio "Broliai, Lietuviai!" Bendram politiniam švietimui buvo išleistos brošiūros: "Valdžiai spaudą leidus", ""Šventoji" caro valdžia", "Kur dingsta mūsų mokesčiai", "Policijos viešpatavimas"¹¹⁴. Prie jų priskirtini ir minėtos "Šviesos" knygų leidimo bendrovės leidiniai. Atsišaukimai buvo platinami ne vien tik tarp valstiečių, miestelių, miestų gyventojų, bet, kaip rodo K. Griniaus laiškas M. Zauniūtei, ir tarp kareivių.

*"Mums labai reikalingi rusiški ir lietuviški atsišaukimai į kareivius Rusijos. Dabar pas mus du svarbiausiu darbu patiems apsiginkluoti ir kareivius perkalbėti, kad neitų priešais mus [...]"*¹¹⁵. Deja, šios veiklos medžiagos daugiau aptikti nepavyko.

Iš esmės turėdami tik vieną kitą partijai priklausiusią kuopelę, demokratų bandė šalia LSDP veikti kaimuose, bažnytkaimiuose, miesteliuose ir tiesiogiai. Pavieniai partijos nariai (E. Galvanauskas, J. Paršaitis-Gabrys, V. Paulikonis, P. Butkus, K. Grinius, L. Gira, D. Alseika ir kiti) dalyvavo demonstracijose, kalbėdavo mitinguose, vykdė rusų mokytojų pašalinimo akcijas. Tačiau dažniausiai ši veikla buvo susijusi su LMS ir LVS organizavimu, jų veiklos pradžia.

LDP ataskaitos ALRŠK duomenimis, partijos siųsti agitatoriai spalio mėn. uždarė 6 valdines (rusiškas) mokyklas: Suvalkų gubernijos Marijampolės apskrityje Šunskų, Sasnavos, Gižų, Vilkaviškio apskrityje Gudelių, Paežerių, Čista Rudos. Akcijų metu per susidūrimą su policija partijos agitatorius buvo sužeistas¹¹⁶.

Ypač aktyviai praktiškai LDP veikė lapkričio-gruodžio mėnesiais, agitacija, ypač valstiečių, jų demonstracijos pasiekė savo viršūnę. Partijos agitatoriai lapkričio 26-28 d. vyko į Aleksotą, Garliavą, Veiverius (Suvalkų gub. Marijampolės aps.), kur uždarė mokytojų seminarijas. Be to, lapkričio 27 d. lankėsi Taujėnų valsčiuje (Kauno gub. Ukmergės aps.), lapkričio pabaigoje - gruodžio pradžioje buvo išvykę į Vilniaus gubernijos Trakų apskritį bei į Pasvalį, Pumpėnus (Kauno gub. Panevėžio aps.). Gruodžio mėn. jų buvo aplankyti: Sumiliškiai, Budiškiai (Vilniaus gub. Trakų aps.), dar kartą Pasvalys ir Pumpėnai, Čypėnai, Grimdai, Subačius, Biržai, Radviliškis, Vabalninkas (Kauno gub. Panevėžio aps.), Garliava, Pakuonis, Prienai (Suvalkų gub. Marijampolės aps.). Iš-

vykoms buvo naudojamos "Kovos išdo" lėšos. Kaip buvo nurodyta atas-kaitoje, "*Visur agitatoriai sakė "pamokslus" viešai - ant turgaviečių, šale bažnyčių, valsčiuose ir po kaimus; žadino politiškąjį susipratimą ir skelbė autonomijos Lietuvai reikalingumą, uždarinėjo monopolius ir rusų mokyklas, teismus [...] grovė senąją valsčių tvarką [...] kaimiečių tarpe tvėrė organizacijas; taipo gyvu žodžiu, raštais ir savo pavyzdžiu parodė žmonėms caro valdžios boikoto takus [...]"*¹¹⁷

LDP agitatorių pastangomis uždarytų mokyklų, monopolijų, sudemokratintų valsčiaus įstaigų, teismų skaičiaus nustatyti praktiškai neįmanoma, nes šiose akcijose, kaip ir mitinguose, demonstracijose dažnai buvo veikta kartu su socialdemokratais. Dėl to ne kartą buvo kilę ginčų tarp LDP ir LSDP, atsiskaitant už nuveiktą darbą¹¹⁸. Tačiau priešingai lietuvių politinių jėgų telkimo bandymams, čia socialdemokratai ir dėl LVS kūrimosi vis labiau radikalėję demokratai bendrą kalbą surado. Įtakos, matyt, turėjo ir tai, jog socialdemokratai, apimus vidinei kovai tarp LSDP ir "Draugo" grupės, po 1905 m. rugsėjo mėn. susijungimo pastarosios spaudimu rudenį daugiau dėmesio ėmė skirti darbui su kaimo proletarais¹¹⁹. Tai silpnino jos priešišumą demokratams ir sudarė palankias sąlygas bendram darbui. Antra vertus, vienos ar kitos akcijos bendra autorystė nė kiek nesumenkino ir nemenkina LSDP, kaip aktyviausios organizatorės, įvaizdžio. Savo ruožtu taipogi akivaizdus LDP įnašas į šias akcijas, kaip ir į bendrą agitacinį-propagandinį darbą už politinę Lietuvos autonomiją, politines ir pilietines laisves.

Naujos partijos politinės-socialinės programos nuostatos. LDP neturėjo patvirtintos programos iki pat 1906 m. vasario mėn. M. Römeris taikliai pažymėjo, jog jos koncepcijos pagrindiniai momentai išryškėjo jau karštesniais 1905 m.¹²⁰ LDP radikalų grupės stiprėjimas, di-

¹¹² LDP CK padėka Amerikos Lietuvių revoliucijos šelpimo komitetui (1905 m. rugsėjis), VUB, f. 1-F614, l. 253.

¹¹³ "Kovos Išdas", *Varpas*, 1905, nr. 6, p. 72; "Kovos Išdas", *ibid.*, nr. 7/8, p. 88.

¹¹⁴ "Naujieji Lietuvių Demokratų Partijos išleidimai", *ibid.*, nr. 9/10, p. 108.

¹¹⁵ K. Griniaus laiškas M. Zauniūtei (1905 12 17), VUB, f. 1-D790, l. 27.

¹¹⁶ Lietuvos Demokratų Partija, "L.D.P.-jos apskaita, duotoji Amerikos "Revol. Šelp. Komitetui"" (1905 12 25), *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 132. Šis agitatorius buvo J. Paršaitis-Gabrys, vėliau plačiai aprašęs susidūrimą su policija ir mokyklų uždarymo akciją. (Žr.: "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", p. 965-967, 996-997.)

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 132-133.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 132.

¹¹⁹ M. Römer, *Litwa*, s. 357; A. Tyla, *op. cit.*, p. 194-196.

¹²⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 407.

dėjanti santykių su LSDP įtampa ir pastangos aktyviau dalyvauti įvykiuose sąlygojo politinės-socialinės programos naujų nuostatų išryškėjimą. Kokių?

LDP atsišaukimų, jos organizatorių pasitarimų, susirinkimų nutarimų, "Varpo" straipsniuose nuolatinio dėmesio centre buvo keletas svarbesnių klausimų: tai Lietuvos autonomijos, pilietinės ir asmens laisvės bei su jomis susijęs tautinių mažumų, valstiečių (ūkininkų) reikalai, žemės klausimas.

Akivaizdu, jog 1905 m. besiformavusios demokratų politinės-socialinės koncepcijos šerdis buvo Lietuvos politinės autonomijos reikalavimas. Kaip ir 1902-1904 m., šios autonomijos branduoliu ir toliau tebebuvo laikoma etnografinė Lietuva¹²¹, bet pati autonomijos formuluotė tapo konkretesnė, aiškesnė. Demokratai, vildamiesi, jog revoliucijos įvykiai pakeis Rusijos imperijos valdymo tvarką, padarys ją konstitualizuota ir demokratiškesne, pirmą kartą oficialiai iškėlė, kaip anksčiau jau buvo padariusi LSDP, Lietuvos santykiuose su kitomis Rusijos imperijos tautomis federalizmo principą.

"Autonomiškoji Lietuva susideda lygiomis tiesiomis [teisėmis. - R. M.] su visomis dabartinės Rusų valstybės tautomis ir šalimis federacijon. Santikius, jų tiesas ir priedermes išaiškįs parlamentas iš susivienijusių šalių ir tautų atstovų", - skelbė balandžio mėn. priimtų "Lietuvių reikalavimų" trečiasis punktas¹²². Neaptariame čia etnografinio ir federacinio principų santykio, kaip ir kiekvieno jų reikšmės, kurią nurodė demokratai Lietuvos politinės autonomijos formuluotėje, kadangi tai dėl patogumo analizuosime nušviesdami LDP veiksmus aktualinant autonomijos klausimą. Pats autonomijos reikalavimas visur buvo siejamas su valsčių, miestų, apskričių valdymo politine demokratine organizacija, decentralizacija, tačiau jomis besiremianti pilietinių ir asmens laisvių programa nebuvo ribojama vien Lietuvos politine autonomija, bet buvo taikoma visai Rusijos valstybei. Tai žodžio, spaudos, susirinkimų, tikėjimų (religijos), draugijų ir streikų laisvė, asmens ir namų neliečiamybė, visų lygybė atsakant pagal įstatymą¹²³. Būtina pažymėti, kad Lietuvos politinė autonomija LDP buvo tik tarpinis etapas į visišką Lietuvos nepriklausomybę. 1905 m. pabaigoje, "Varpe" aiškindamas LDP programinius siekius, P. Višinskis teigė: "Jeigu mes dabar iš atžvilgio šio svarbaus momento skelbiame reikalavimą politiškos autonomijos Lietuvai, mes nesakome, kad tai galutinas mūsų tikslas, bet manome, kad atėjo patogiausias laikas tą idėją praplatinti tarp žmonių, už ją kovoti, o kad šiandien dar nesame pasirengę atsiskirti nuo rusų valstybės [...]". Ten pat buvo pabrėžta: "Vienu žodžiu, mūsų politiškas idealas - nepriklausoma Lietuva, jos maždaug etnografiškose ribose pačių gyventojų valdoma su Seimu Vilniuje [...]"¹²⁴

Nauja ir ypač svarbu buvo tai, jog demokratai, 1905 m. tikslindami Lietuvos politinės autonomijos formuluotę ir ieškodami būdų jai įgyvendinti, galutinai iš savo programos išbraukė nacionalizmo apraiškas ar galimybes joms atsirasti. Jie, formuluodami lietuvių politinės (pilietinės) tautos tapimo, Lietuvos valstybingumo koncepciją, ėmė remtis pilietiniu, o ne tautiniu veiksmu, kaip labiausiai atitinkančiu LDP gintus demokratinus principus. Pagal šią koncepciją LDP į besikuriančią lietuvių politinę (pilietinę) tautą įtraukė visus tam tikros teritorijos gyventojus, nepriklausomai nuo jų etnografinių, kultūrinių-tautinių, kalbinių skirtumų. P. Višinskis minėtame straipsnyje ("Demokrato balsas") pabrėžė: "*Žydai, vokiečiai, latviai, rusai, lenkai, totoriai ir kiti, kuriuos likimas atnešė į Lietuvą - yra Lietuvos gyventojais, ir jiems turi būti užtikrintos lygios su lietuviais tiesos*"¹²⁵.

Kartu buvo pripažinta lietuvių, lenkų, žydų, rusų ir kitų teisė į tautinį ir kultūrinį atskirumą, lygiavertiškumą tautiniam-kultūriniam vystymuisi: "*Mes aiškiai suprantame, kad viena tauta neprivalo kištis į kitos tautos reikalus, kad nė viena tauta neturi tiesos versti kitos tautos žmones išsižadėti savo tautystės [...]*"¹²⁶

Ne tik šiame straipsnyje, bet ir LDP išleistuose atsišaukimuose ("Išvien į kovą!", "Broliai, lietuviai!"), minėtuose "Lietuvių reikalavimuose" buvo tvirtinama, kad kitų tautų, būsiančių tautinėmis mažumomis, lygias teises Lietuvoje turės garantuoti konstituciniai įstatymai. Taigi LDP vienokio ar kitokio Lietuvos valstybingumo realizavimo planus tiesiogiai siejo su Lietuvoje gyvenančių tautų bendrų politinių interesų atsiradimu ir dėl to prasidedančiu naujos lietuvių politinės (pilietinės) tautos formavimusi. Todėl metų pabaigoje pasikeitė partijos pavadinimas. Vietoje senojo - "Lietuvių..." atsirado "Lietuvos demokratų partija", pabrėžiant visos Lietuvos gyventojų interesų atstovavimą¹²⁷. Tai jau nebuvo labai nauja, nes

¹²¹ P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių reikalavimai", p. 41; Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 90.

¹²² P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių reikalavimai", p. 41.

¹²³ Ibid.; Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", p. 90-91; Lietuvių Demokratų Partija, "Broliai, lietuviai!", *Ukininkas*, 1905, nr. 6, p. 30; Lietuvių Demokratų Partija, "Išvien į kovą!", p. 57.

¹²⁴ Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", p. 90-91.

¹²⁵ Ibid., p. 90.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Lietuvos Demokratų Partija, "Žodelis į Lietuvos dvarininkus", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 121.

1905 m. vasarą teritorinės, o ne tautinės organizacijos pobūdį partijos pavadinime įtvirtino šeštasis LSDP suvažiavimas¹²⁸. Tiek pastaroji, tiek ir LDP, keisdamos pavadinimą, turėjo ir praktinių išskaičiavimų. LDP, matyt, tikėjosi palengvinti savo kaip politinės organizacijos funkcionavimą, jeigu pavyktų užsitikrinti platesnių visuomenės sluoksnių paramą.

1905 m. LDP buvo bene vienintelė partija Lietuvoje, bandžiusi pateikti sprendimą vienam aktualiausių - žemės ūkio - klausimui. Kaip nurodė M. Römeris¹²⁹ bei A. Tyla¹³⁰, net LSDP šiuo klausimu programos dar neturėjo; ją formulavo vėliau - 1907 m. Tuo tarpu LDP jau neslėpdama, jog remiasi valstiečiais (ūkininkais), gina jų interesus¹³¹, brėžė aiškius savo agrarinės programos štrichus. Kokie jie?

Dar atsišaukime "Broliai, lietuviai!" buvo prabilta apie žemės maksimumo nustatymą vienam gyventojui ir žemės viršnormio nacionalizavimą: *"Kadangi mūsų krašte yra daugybė žmonių, kurie savo rankomis norėtų žemę dirbti, o yra daug tokių ponų, ką negali savo žemės apžioti, tai turi būti paskirta, kiek daugiausiai gali valdyti vienas žmogus, o šita žemė turi būti visos Lietuvos žeme kartu su dabartine "skarbava" [išdo, valstybės. - R.M.]. Ta žemė turi būti duodama valdyti žmonėms, kurie gali ir nori savo rankomis tą žemę dirbti už nedidelį užmokestį. Tie pinigai turi eiti viso krašto, visos Lietuvos apšvietimui ir kitiems reikalams"*¹³².

Beje, apie žemės (ir darbo įrankių) nacionalizavimą demokratų programos paaikškinimuose užsiminė ir P. Višinskis ten pat pažymėdamas, jog ir kaimo darbininkų klausimas tiesiogiai siejasi su agrariniu¹³³. LDP radikalai ir jiems prijaučiantieji aktyviai ieškojo galimybių aprūpinti žeme bežemius ir mažžemius. Čia nemažai nuveikė K. Grinius, savo teorinius samprotavimus išdėstęs darbe, išspausdintame iš pradžių "Varpe", o 1906 m. išėjusiam atskira brošiūra - "Teisingas žemės valdymas Lietuvoje". Jis, pasiremdamas oficialia statistika, nustatė pagrindinius žemės valdytojus Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijose ir nurodė, jog *"pusė Lietuvos žemių priguli valdžiai ir dvaroniams, daugybė žemės darbo žmonių, beveik trečdalis visų krašto gyventojų, neturi žemės arba turi per mažai jos"*¹³⁴. Pagal K. Grinius pateiktus duomenis, apie 500000 iš 1500000 valstiečių buvo bežemiai ir mažžemiai, arba tik 5 iš 11 valstiečių žemės turėjo pakankamai. Vilniaus gubernijoje bežemiai ir mažžemiai sudarė trečdajį visų gyventojų, bet apie pusę žemės buvo dvarininkų ir valdžios rankose, Kauno gubernijoje - jos daugiau kaip pusė¹³⁵. Tokį žemės valdymą apibūdinęs kaip neteisingą, o caro valdžios politiką dėl išpirkos mokesčių sumažinimo (nuo 1906 m.) ar panaikinimo (nuo 1907 m.) - kaip pasityčiojimą iš žmonių, kurie jau tris kartus užsimokėjo už gautas žemes po baudžios panaikinimo, K. Grinius perspėjo valstiečius, jog beviltiška tikėtis

dvarų žemės iš caro ir jo valdininkų¹³⁶. Teisingam žemės valdymui ieškodamas teorinio sprendimo, jis nerado atsako socialdemokratų programoje¹³⁷, bet aiškiai buvo sužavėtas Rusijos eserų siūlytu variantu. Tiesa, K. Grinius savo darbe jų taip pat neįvardijo, o vadino mokslo žmonėmis, bet teiginiai: "žemė turi prigulėti tam, kuris dirba ir iki jis ją dirba", "visa žemė su giriomis, su pelkėmis, su vandenimis turi visiems krašto gyventojams prigulėti", "pirmučiausiai žemės valdymą prižiūri valstiečių kuopa", "Visas žemes, kurios priguli prie pavietaų, valdo per savo išrinktuosius visi pavieto gyventojai"¹³⁸, kurie buvo jiems priskiriami, tai įrodo. Savo žemės ūkio programoje eserai reikalavo socializuoti privačių žemvaldžių žemę ir perduoti ją demokratiškai sukurtoms bendruomenėms bei teritorinėms bendruomenių sąjungoms naudotis lygiateisiškai¹³⁹. Akivaizdu, jog jų programoje K. Grinių imponavo galimybė demokratinę ir socialinio teisingumo idėjas įgyvendinti *in corpore*, t.y. realizuoti tik abi iš karto. Iš pirmo žvilgsnio tai atitiko ir besiformuojančios naujos lietuvių tautos poreikius, nes socialinis-ekonominis ir tautinis konfliktai tarp jos branduolio, daugumos - valstiečių ir veik sulenkėjusių ar rusų tautybės dvarininkų sutapo. Taip sprendžiant klausimą, žemė atitektų valstiečiams, tai sustiprintų tautos pozicijas perimant krašto ekonomiką į savo rankas. Tačiau 1905 m. naujos tautos vienybei socialiniu-ekonominiu požiūriu ėmė grėsti stiprėjanti valstiečių diferenciacija, todėl situacija tapo sudėtingesnė. Kaip matyti, K. Grinius šių pokyčių dar nebuvo pakankamai įvertinęs ir todėl Lietuvos gyvenimui ieškojo eserų idėjų pritaikymo. Bet čia K. Grinius nebuvo "balta varna" tarp kitų LDP narių. Šias eserų idėjas palaikė ir E. Galvanauskas, ir P. Ruseckas¹⁴⁰, ir apskritai jų šūkius apie permainas

¹²⁸ J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija*, p. 58; M. Römer, *Litwa*, s. 366.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 368-369.

¹³⁰ A. Tyla, *op. cit.*, p. 178-179.

¹³¹ Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", p. 91.

¹³² Lietuvių Demokratų Partija, "Broliai, Lietuviai!" p. 30.

¹³³ Demokratas [P. Višinskis], "Demokrato balsas", p. 91.

¹³⁴ Laumės vaikas [K. Grinius], "Teisingas žemės valdymas Lietuvoje", *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 120.

¹³⁵ *Ibid.*, p. 114-115.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 116-117.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 118.

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ *Политические партии*. Сборник программ существующих в России политических партий, Москва, 1906, с. 30-31.

¹⁴⁰ E. Galvanausko laiškas nežinomam asmeniui (1906?), VUB, f. 1-F614, 1-as laiškas; P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 203.

žemės ūkyje Lietuvoje platinu, kaip rašo A. Tyla, atostogų į kaimą iš didelių miestų parvykę gimnazistai, studentai¹⁴¹.

Minėtame darbe K. Grinius žemės klausimo sprendimą tiesiogiai siejo su demokratiniu valdymo įsigalėjimu Lietuvoje: *"Kada Lietuva pati valdysis, kada bus nugriautas caro jungas, tad visa krašto valia bus Lietuvos seimo rankose. Tasai seimas aprūpys visus mūsų krašto reikalus. Žemės valdymą jisai irgi sutvarkys"*¹⁴².

Jis pateikė tokio valdymo sutvarkymo bendrą schemą, kur svarbiausias vaidmuo buvo skirtas seimui ir vietinei savivaldai: Lietuvos seimas sukuria žemės fondą. Be atlyginimo į jį patenka caro, jo giminės ir Rusijos valdininkams priklausiusios žemės. Kita dalis žemių patenka į jį, įvedus žemės valdymo maksimumą, seimui paliekant spręsti atlyginimo ar neatlyginimo klausimą. Fondas papildomas ir kitu būdu: iš dvarininkų išperkami miškai, kaip dalis jų žemių, kurias būtų suinteresuoti parduoti patys žemvaldžiai dėl didelių progresyviųjų mokesčių¹⁴³. Toliau viską tvarkyti buvo siūloma pagal eserų programą: valstiečių kuopų, valsčių, gminų, pavietų, gubernijų savivaldos paskirsto žemę iš fondo mažžemiams ir bežemiams už mažą mokesį. Mokesčius ir skiriamos žemės kiekį nustato vietinių gyventojų susirinkimai¹⁴⁴.

Taigi kaip tik žemės klausimu 1905 m. LDP narių dėstytos programinės nuostatos ryškiausiai rodė V. Trumpos¹⁴⁵ pastebėtą liberalų krypsnį "liaudinio socializmo" link, jų radikalėjimą, kairėjimą. Įdomu tai, jog ir P. Višinskis, ir K. Grinius vengė aiškiai apibrėžti požiūrį į privatinę žemės nuosavybę, o kalbėjo apie žemės nacionalizavimą, socializavimą. Nors K. Griniaus siūlyta žemės klausimo sprendimo programa oficialiai LDP nebuvo patvirtinta, bet jos skelbimas "Varpe" išreiškė LDP poziciją ir suteikė tam tikrų kozirių konkurencijoje su LSDP, 1905 m. sukėlusia valstiečių įtarimą: kadangi pastaroji mažai domisi žemės klausimu, vadinas, pasidavė ponų valdžiai¹⁴⁶.

1905 m. LDP programinių nuostatų pokyčiai liudija partijos posūkį nuo grynai tautinės į naują radikalią liaudininkų krypties politinę-socialinę programą.

LDP pastangos aktualinti Lietuvos politinės autonomijos klausimą. Istoriografijos iki šiol dar nėra specialiai nagrinėti XX a. pradžios bandymai kelti į oficialų politinį lygį Lietuvos politinės autonomijos klausimą. Todėl, norėdami išsiaiškinti LDP vaidmenį ir reikšmę šiuose bandymuose, turime pirmiausia kiek plačiau aptarti aplinkybes, priežastis, sąlygojusias ir lėmusias tokį demokratų veiklos aktyvumą, ir tik po to imtis nagrinėti mums rūpimą temą.

1904 m. spalio 13-15 (rugsėjo 30 - spalio 2) d. Paryžiuje vykusį Rusijos revoliucinių ir liberaliųjų partijų konferenciją, kurioje labai aktyvūs buvo lenkų PPS (Polska partja socialistyczna) veikėjai Witold Jodko-Narkiewicz (V. Jodko-Narkievičius), Bronisław Endrzejewski (B. Endžejevskis), Kazimierz Kelles-Krauz (K. Keles-Krauz), "Liga narodowa" (endejų) lyderiai Roman Dmowski (R. Dmovskis) ir Zygmunt Balicki (Z. Balickis), taip pat suomių tautininkai (K. Cilliakus), priėmė nutarimus, kuriuose buvo reikalaujama atstatyti Suomijos konstitucinių teisių pažeidimus, įvesti demokratinę santvarką Rusijoje, pasisakoma prieš caro valdžios tautų engimo politiką ir už tautų apsisprendimo teises¹⁴⁷. Įtakingiausias lenkų politinės jėgos - endekai, PPS, - neatsisakydamas savo programinių maksimalistinių Lenkijos nepriklausomybės siekių, ėmė ieškoti ir naujų būdų jiems įgyvendinti. Be senųjų radikalų (didžiųjų valstybių karinio konflikto, Rusijos vidaus politinės 1904 m. lapkričio suirutės, vedančios į pilietinį karą, lenkų ginkluoto sukilimo), kuriuose buvo aiški intencija kurti Lenkiją tik ant Rusijos griuvėsių, vis dažniau buvo apsisistojama ties politinės ir teisinės Lenkijos Karalystės autonomijos su steigiamuoju seimu Varšuvoje idėja. Ypač aktyvūs jos šalininkai buvo Andrzejaus Niemojewskio (A. Niemojevskio) vadovaujama Varšuvos inteligentų grupė, kuri solidarizavosi su rusų liberaliuoju konstituciniu judėjimu.

Naują impulsą politinėms jėgoms veikti autonomijos kryptimi suteikė 1904 m. lapkričio 19-22 (6-9) d. pirmasis Rusijos zemstvų veikėjų suvažiavimas. Iš priimtų jame nutarimų išsiskyrė reikalavimas išplėsti vietinę savivaldą visoje imperijos teritorijoje, t.y. ir Lenkijos Karalystės bei Šiaurės vakarų krašto gubernijose, kur dėl "ypatingos" caro politikos zemstvų nebuvo.

Šiomis aplinkybėmis natūraliai šalia Suomijos ir Lenkijos Karalystės autonomijos problemų į dienos šviesą veržėsi ir analogiškas Lietuvos klausimas. Tačiau jo kelias į oficialų politinių svarstymų lygį buvo kur kas sunkesnis, sudėtingesnis nei pirmųjų. Komplikacijų nebūtų buvę, jei kalba būtų ėjusi tik apie vietinę savivaldą, tačiau galvoje buvo turimas politi-

¹⁴¹ A. Tyla, *op. cit.*, p. 181.

¹⁴² Laumės vaikas [K.Grinius], "Teisingas žemės valdymas Lietuvoje", p. 119.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Ibid., p. 119-120.

¹⁴⁵ V. Trumpa, "Liberalinės minties raida Lietuvoje", p. 185.

¹⁴⁶ A. Tyla, *op. cit.*, p. 179

¹⁴⁷ *Общественное движение на польских землях. Основные идейные течения и политические партии в 1864-1914 г. г.*, Москва, 1988, с. 185.

nės-administracinės autonomijos statusas. Tai ir atvėrė duris įvairiems politiniams ginčams, nes istorinio valstybės tęstinumo, net ir tautos apsisprendimo teisės požiūriu Lietuva turėjo nepalyginti daugiau problemų nei Lenkija, Suomija. Nekalbant jau apie Rusijos valdančiųjų sluoksnių kategorišką nuostatą, jog buvusi LDK teritorija - tai "[...] *исконно русские земли*"; tam tarnavo ir ypač aktyvios jos ateities atžvilgiu buvo lenkų politinės jėgos, kurios retoriškai klausdavo - kas yra Lietuva, kokia Lietuva turėtų būti, o tiksliau - su kuo ji, prie ko?

1904 m. liepos mėn. Tokijuje lankęsis PPS lyderis Józef Piłsudski (J. Pilsudskis) ten paskelbtame savo memoriale pareiškė, jog iš Rusijos sprespaudoje esančių tautų savarankiškai egzistuoti ir valstybėms sukurti yra tinkamos tik "istorinės" tautos. Prie jų jis priskyrė lenkus, suomių, gruzinus ir su išlygomis armėnus. Tuo tarpu "neistorinių" tautų - lietuvių, baltarusių, latvių ir iš dalies ukrainiečių - ateities perspektyvas matė sambūvyje su atgimstančia Lenkija (labai glaudžioje federacijoje)¹⁴⁸.

Endekų ideologai R. Dmowski, Jan Ludwik Popławski (J. L. Poplawskis), matydami lietuvių, kaip ir ukrainiečių, tautines aspiracijas XIX a. pabaigoje, pripažindami jų tautinį individualumą, remdami jų tautinės ("gentinės - plemienny") savimonės (kartu ir politinės) sustiprėjimo procesus¹⁴⁹, šiuos besivystančius tautinius judėjimus siekė panaudoti naujai Lenkijai kurti, jai išsivaduoti iš Rusijos sprespaudos. Dar 1895 m. R. Dmowski netgi primygtinai įrodinėjo, jog lietuvių liaudies kultūrinis vystymasis svarbus visai Lenkijai, ir todėl lietuvių kalbos gryninimas, literatūros puoselėjimas sudaro vieną iš lenkų patriotizmo punktų. "*Lietuvių kalba, - pabrėžė jis, - kaip viena iš mūsų tautinių kalbų, laikytina lygiaverte su lenkų*"¹⁵⁰. Priešingai PPS lyderiams, jie kategoriškai pasisakydavo prieš numatomus federacinius valstybinius ryšius, nes, jų nuomone, ir politiniu, ir kultūriniu požiūriu lietuvių gyvenamasis kraštas - lenkiškas. Todėl logiška, kad ir šioje teritorijoje jie projektavo naująją unitarinę tautinę Lenkijos valstybę. Tačiau abi pusės, argumentuodamos savo pozicijas, vieningai teigė, jog atbundanti lietuvių tauta, t.y. lietuvių liaudis, stojusi į tautinio vystymosi kelią, neturi arba yra netekusi savo istorinio luomo (bajorijos) ir todėl politine (pilietine), kultūrine prasme valstybiškai tvarytis dar nesubrendusi.

Reikia pasakyti, kad šiuos lenkų politinius siekius iš dalies skatino ir jų gyvybingumą palaiškė sudėtinga etnopolitinė-etnosocialinė Lietuvos padėtis. Lietuvių tautinis judėjimas, kuris rėmėsi valstietija, jau buvo tapęs savarankiška socialine-politine jėga ir savo vilčių su lenkų tautiniu judėjimu nesiejo, o siekė sustabdyti ne tik rusifikavimą, bet ir polonizavimą, Lietuvą atlietuvinti. Sparčiai politizuodamasis jis išryškino savarankiško

Lenkijos ateities atžvilgiu Lietuvos modelį. Kaip matėme, mūsų aptarto 1902 m. LDP programos projekto 1903 m. taisymuose aiškiai jau buvo pasisakoma už nepriklausomą Lietuvos valstybę, o pereinamajame į ją etape - už politinę Lietuvos autonomiją etnografinėse ribose¹⁵¹. Be to, Lietuvos politinį-teisinį savarankiškumą (federacijos arba autonomijos lygmeniu) savo siekiuose 1896-1905 m. deklaravo ir LSDP. Taigi buvo iškelta modernios - tautinės valstybės idėja, norint įtvirtinti lietuvių tautos egzistenciją. Deja, Lietuvos bajorų dauguma, artima lenkų kultūros tradicijoms, dar tebegyveno unijos su Lenkija svajonėmis ir todėl lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu buvo nusiteikusi priešiška, jiems buvo nesuprantama ir tautinės valstybės idėja. Kodėl? Kaip pažymėjo M. Römeris, dalis bajorijos nepasitikėjo lietuvių liaudies kultūros potencialiomis galimybėmis individualiam vystymuisi ir todėl nematė tautinio judėjimo perspektyvos. Kita - ir nemaža dalis - niekaip nenorėjo atsisakyti savo privilegijuotos luominės padėties ir dalytis piliečio teisėmis, politinės valdžios monopolium su paprastais liaudimi, kadangi, jų supratimu, liaudis ir visuomenė buvo priešpriešos. Aišku, savo esme demokratinis lietuvių tautinis judėjimas jiems buvo nepriimtinas¹⁵². Kita vertus, diskriminacinė bajorijos atžvilgiu caro politika po 1863-1864 m. sukilimo, prasidedant lietuvių tautiniam judėjimui, susilpnino jos socialinę įtaką ir vaidmenį visuomeniniame kultūriname gyvenime, dėl to ji iš tikro pasijuto savotiškoje šio gyvenimo periferijoje. Tai dar labiau ją skatino kreipti savo žvilgsnius į Lenkiją, ten ieškoti atramos, siekti dar didesnio kultūrinio-politinio bendrumo su ja. Savo ruožtu didėjo ir lietuvių inteligentijos, kilusios daugiausia iš valstiečių, tautinio judėjimo iniciatorės, nepasitikėjimas savo bajorija, įtarumas lenkų tautinio judėjimo atžvilgiu. Be to, vis dažnesnės agresyvaus nacionalizmo apraiškos pastarajame, rusų šovinizmo spaudimas norom nenorom lietuvių tautinį judėjimą skatino veikti siaurų tautinių interesų vage¹⁵³. Todėl ir vidinė, ir išorinė lietuvių-lenkų konfrontacija augo tarsi užburtame rate ir kėlė rimtas kliūtis politinės Lietuvos autonomijos siekiams.

¹⁴⁸ J. Tomaszewski, "Kresy wshodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w.", in *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 6: *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław, 1988, s. 105.

¹⁴⁹ W. Suleja, "Kresy Wshodnie w myśli politycznej polskiej irredenty w okresie popowstaniowym (1864-1914)", *ibid.*, s. 177.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ "Programas Lietuvių Demokratų partijos (projektas)", p. 258; 1903 08 15/16 (28-29) LDP seimo protokolas, VUB, f. 1-F614, l. 61.

¹⁵² M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków, 1906, s. 20-22.

¹⁵³ A. Kulakauskas, "Šaka, atskilus nuo tautos...", *Sietynas*, 1988, nr. 3, p. 96.

Aptartame kontekste kiek netikėta atrodo 1905 m. "Varpo" 1/2 Nr. paskelbta informacija pavadinimu "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa". Jos autorius P-tis (J. Vileišis) gana išsamiai nušvietė Vilniuje 1904 m. gruodžio mėn. įvykusį, kaip kad tekste pabrėžta, lietuvių - (1) kalbančių lietuviškai ir (2) nesuprantančių lietuviškai - ir lenkų pasitarimą: prašo organizavimą ir pateikia jo rezoliuciją. Pastarosios kol kas plačiau nenauginėdami, atkreipsime dėmesį, kad joje buvo reikalaujama Lietuvos konstitucinės autonomijos, besiremančios demokratizmo pagrindais, ir Rusijos demokratinio pertvarkymo¹⁵⁴. Taigi aišku, kad pasitarime iš abiejų pusių dalyvavo demokratinų sluoksnių atstovai, istoriografijoje žinomi Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų būrelio vardu. Ši grupuotė čia pirmą kartą išėjo į politinę areną, ko XIX a. pabaigos - XX a. pradžios lenkų-lietuvių santykiuose nėra buvę. Kaip pažymėjo M. Römeris, Helena Römer-Ochenkowskaja (H. Römer-Ochenkowskaja), taip pat J. Jurkiewicz (J. Jurkiewiczus)¹⁵⁵, jie tapo ir 1905 m. balandžio (gegužės-birželio) mėn. vykusių Lietuvos ir Baltarusijos miestų demokratinės inteligentijos konsultacinių suvažiavimų Lietuvos autonomijos klausimu iniciatoriais.

Pavyko nustatyti, jog būrelyje dalyvavo Vilniaus LDP kuopos nariai (P. Višinskis, J. Vileišis, F. Bortkevičienė, P. Gaidelionis (?), A. Smetona (?), J. Jablonskis) ir Vilniaus lenkų demokratinė inteligentija: T. Vrublevskis, Ludvik Abramowicz (L. Abramovičius), Jan Kłott (J. Klotas), Bronisław Krzyżanowski (B. Kżyżanovskis), Józef Bukowski (J. Bukovskis) ir kiti¹⁵⁶. Pažymėtina, kad daugumas pastarųjų buvo susiję su LDK bajorija, o aptariamuoju laikotarpiu socialinės padėties požiūriu buvo išeiviai iš stambių ir vidutinių dvarininkų, smulkiųjų bajorų, miestiečių. Bendras jų bruožas - LDK piliečio savimonė, požiūris į Lietuvos ir Baltarusijos teritoriją kaip į vieningą, nedalomą politinę, visuomeninę ir ekonominę visumą. Jie teigiamai vertino lietuvių, taip pat kylantį baltarusių tautinį judėjimą, pasisakė už krašte (Lietuvoje ir Baltarusijoje) gyvenusių lietuvių, lenkų, žydų, baltarusių ir kitų tautų artimą bendradarbiavimą bendram labui. Aišku, kad motyvai, kurių skatinami jie laikėsi šios nuostatos, negalėjo būti vienodi. Pasak M. Römerio, H. Römer-Ochenkowskajos, besiplečiant lietuvių ir prasidedant baltarusių tautiniams judėjimams, dalis lenkų visuomenės pajuto grėsmę būti izoliuotais krašte visuomeniniu-politiniu ir socialiniu požiūriu ir todėl siekė užmegzti kuo glaudesnį ryšį su vietinėmis etninėmis grupėmis (baltarusių ir lietuvių). Jos atstovai, išsaugodami savo kultūrinį-tautinį ryšį su Lenkijos visuomene, remdamiesi pilietiškumo principu, kartu su kitais gyventojais siekė įeiti į visuomeninį-politinį darinį, besiformuojantį buvusioje LDK teritorijoje¹⁵⁷. Vilniaus lenkų demokratinė inteligentija XX a. pradžioje jau buvo įsisąmo-

ninusi atskiro nuo naujos Lenkijos buvusios LDK teritorijos vystymosi būtinumą ir priešiška buvo tiek lenkų, tiek lietuvių šovinistinėms ir separatistinėms tendencijoms. Tai ir atvėrė perspektyvą jos bendrai veiklai su LDP veikėjais, kurie kėlė Lietuvos autonomijos klausimą¹⁵⁸, buvo nusiteikę tam reikalui ieškoti visų **Lietuvoje gyvenusių** tautų atstovų paramos.

Dar būrelio darbo pradžioje išryškėjo bendradarbiavimo su kitomis Lietuvos tautomis siekis, keliant Rusijos tvarkos pakeitimo, Lietuvos autonomijos klausimus. Jau iš pradžių, 40-ies metų teismo reformų įvedimo Rusijoje (1864) proga, Vilniaus lenkų-lietuvių būrelio demokratai planavo surengti pokylį, kuriame turėjo dalyvauti lietuviai, žydai, lenkai ir rusai. Jo metu buvo numatyta priimti bendrus reikalavimus caro valdžiai, tačiau pokylis neįvyko. Viena, nenorėta paklusti Vilniaus poli-cmeisterio reikalavimui pristatyti gubernatoriui dalyvių sąrašą. Antra, - jame atsisakė dalyvauti lietuvių atstovai, nes buvo atmesta jų formuluotė viename iš rengtų nutarimų punktų. Joje lietuviai, nurodydami savo, kaip etninės grupės, ypatingą padėtį gyvenamojoje teritorijoje, kontekste "kiekvienai Rusijos tautai duodama teisė spręsti apie save" siūlė išskirti "Lietuvių tautos" vardą. Nebuvo priimtas ir jų pateiktas Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose reikalavimas: "[...] visi susirinkusieji (lietuviai, lenkai, žydai ir rusai) reikalauja lietuviams ir kitoms tautoms gyvenančioms Lietuvoje (suprantama etnografiškose ribose) kuo plačiausios autonomijos, paremtos ant demokratizmo pamatų, kurie tai galėtų pilninteliai užtikrinti tiesas visoms tautoms, gyvenančioms Lietuvoje ir esančioms mažumoje"¹⁵⁹. Be to, lietuviai su lenkais protestavo prieš norėjusius rusams atstovauti "Северно-западное слово" redakcijos dalyvavimą, nes, anot jų, laikraštis skleidė reakcines idėjas.

Krinta į akis tai, kad jau iš karto lietuvių pozicija - politinės Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose siekis, lietuvių vaidmens besiformuo-

¹⁵⁴ P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa", *Varpas*, 1905, nr. 1/2, p. 3.

¹⁵⁵ М. Ромер, Е. Ромер-Охенковская, "Поляки", in *Формы национального движения в современных государствах*, СПб., 1910, с. 375; J. Jurkiewicz, "Demokracy Wileńscy w latach 1905-1914 (Zarys działalności i myśli politycznej)", *Acta Baltico-Slavica*, t. XV, 1983, s. 162.

¹⁵⁶ Plačiau apie tai rašyta: R. Miknys, "Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai", in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 180-187.

¹⁵⁷ М. Ромер, Е. Ромер-Охенковская, "Поляки", с. 364.

¹⁵⁸ R. Miknys, "Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai", p. 182.

¹⁵⁹ P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa", p. 2-3.

jančioje politinėje (pilietinėje) tautoje pabrėžimas - tapo visų tolesnių nesutarimų ašimi. Šiuo atžvilgiu tam tikrą išimtį sudarė "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopos reikalavimai". Jų antrame punkte, kur aiškiai buvo keliamas federacijos principas tautiškai apsisprendusių tautų santykiuose su konstitucine Rusija, buvo ši Lietuvos autonomijos etnografinės ribose formuluotė: "[...] Reikalaujame, idant rusų konstitucija būtų paremta ant pamatų liuosos federacijos tų šalių (etnografiškose ribose) gyventojų, kurie apreiškę savo tautos ypatingumą ir reikalauja autonomijos (patvaldytės) savo tautai (Lietuva [išskirta R.M.], Lenkija, Finai, Ukraina)"¹⁶⁰.

Pentame punkte buvo ypač pabrėžti tokios autonomijos demokratiniai pagrindai, "kurie užtikrintų lygias teises visoms tautoms, Lietuvoje gyvenančioms, nors ir pasiliekančioms mažumoje".

Faktiškai kuopos reikalavimams buvo paimtas lietuvių demokratų variantas, kurį jie kiek pakoregavę, išryškinę svarbiausius niuansus, gynė diskusijose balandžio, gegužės (gegužės, birželio) mėn. Kyla klausimas: kas įgalino, skatino sutikti su juo vadinamąją lenkų pusę, ar nebuvo kompromiso? Iš tikro buvo. Ir jis slypėjo gana abstrakčiose reikalavimų formuluotėse. Atkreiptinas dėmesys į kituose punktuose vartojamus terminus Lietuva, Lietuvos žemė, kurie tarsi neutralizuoja antrame punkte išreikštą etnografinį principą. Juolab kad liko neaišku, koks numatomoje federacijoje lauktų likimas tų tautų, kurios dar neapreiškusios savo "ypatingumo". Visų pirma baltarusių. Išeitų, kad buvo palikta galimybė, sprendžiant jų ir panašių į juos tautų likimą, vadovautis nuostata, jog jos jungiasi prie istoriniu, kultūriniu, ekonominiu požiūriu artimų, "apreiškusių savo ypatingumą" tautų, autonomijų. Taigi, šie reikalavimai neužkirto kelio ir istorinei Lietuvos valstybingumo koncepcijai, kurią gynė vietiniai lenkų demokratiniai inteligentai, realizuoti. O ir pati etnografinės Lietuvos samprata, kaip rodo artimo lenkų būrelio aplinkai M. Römerio pažymėjimai, aptartomis sąlygomis buvo palanki istorinės Lietuvos perspektyvai. Svarbu, kad etnografinės sienos buvo skiriamos nuo etnolingvistinių. Su Latvija jos buvo nužymėtos tradiciškai kultūriniu, ekonominiu, istoriniu, tautiniu požiūriu susiformavusia riba, su Lenkija - atribojamos, atsižvelgiant į tautinį principą, Seinų ir Suvalkų apskrityse. Su Baltarusija jos apytiksliai buvo tapatinamos su Vileikos, Dysnos apskričių riba, be to, Lietuva turėjo apimtį dalį Gardino gubernijos, pradedant nuo jos vidurio - vakarų ir Minsko gubernijos Naugarduko apskritį¹⁶¹. Remiantis išvardytomis aplinkybėmis, pasidaro visiškai suprantamas lenkų inteligentų palankumas iredentų kuopos priimtiems reikalavimams.

Tuo tarpu lietuvių demokratų pusė, jausdama šiose formuluotėse pozicijų netvirtumą, stengėsi tikslinti, konkretinti savo nuostatą Lietuvos

autonomijos etnografinėse ribose atžvilgiu. 1905 m. kovo 25 - balandžio 7 d. Vilniuje vykusio minėto lietuvių demokratinės inteligentijos pasitarimo trečiame reikalavimų punkte buvo pasisakoma už Lietuvos federacinius ryšius su visomis Rusijos valstybės tautomis.

"III. *Autonomiškoji Lietuva susideda lygiomis tiesomis su visomis dabartinės Rusų valstybės tautomis ir šalimis federacijon. Santikius, jų tiesas ir priedermes išaiškįs parlamentas iš susivienijusių šalių ir tautų atstovų*"¹⁶².

Taigi buvo kalbama apie atskirų politinių vienetų savitą sąjungą ir, saivame suprantama, jog šalia kitų ir Baltarusija buvo traktuojama kaip vienas iš tokių politinių vienetų ir kartu aiškiai atskiriama nuo Lietuvos. Lietuvos politinės autonomijos etnografinėse ribose samprata čia tapo konkreti ir neginčijamai apibrėžta.

Vis labiau įsibėgėjantys Rusijos revoliucijos įvykiai skubino ieškoti bendrų sprendimų. Balandžio 9-13 (22-26) d. Maskvoje vykusiame zemstvų veikėjų antrajame suvažiavime lenkų atstovai iškėlė Lenkijos autonomijos klausimą, kurį buvo nutarta svarstyti būsimuose forumuose. Suspėta į tą suvažiavimą nusiųsti atstovą ir iš Lietuvos. "Varpe" rašoma: "[...] ant kurio nuo lenkų dalies iridentų kuopos buvo pasiųstas ir iš Vilniaus vienas atstovas [...]"¹⁶³. Iredentams atstovavo T. Vrublevskis, dar Peterburgo laikų draugystės su žinomu advokatu Vladimiru Danilovičiumi Spasovičiumi metu (1885-1890) suartėjęs su rusų liberalais¹⁶⁴. Tai patvirtina ir įspūdingi T. Vrublevskio pasirodymai tų metų rudens miestų ir zemstvų veikėjų suvažiavimuose, kur jo asmuo išsiskyrė net Piotro Nikolajevičiaus Miliukovo, Vladimiro Dmitrijevičiaus Nabokovo, Fiodoro Rodičevo, Maksimo Maksimovičiaus Kovalevskio, Piotro Dolgorukovo, Piotro Bergardovičiaus Struvės, Jevgenijaus Valentinovičiaus de Roberti veiklos fone.

Deja, perskaičius suvažiavime "Lietuvių ir lenkų iridentų kuopos" programą, be didelio rusų liberalų nusistebėjimo, rimtesnio dėmesio ji nesulaukė¹⁶⁵. Todėl, atstovui grįžus į Vilnių, autonomistų būrelyje buvo nuspręsta, kad vėl kelti Lietuvos autonomijos klausimą galima tik jį plačiai apsvarsčius, paruošus jam tvirtus teisinius-politinius teorinius pag-

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ M. Römer, *Litwa*, s. 395-397.

¹⁶² P-tis [J. Vileišis], "Lietuvių reikalavimai", p. 41.

¹⁶³ P-tis [J. Vileišis], "Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų", p. 73.

¹⁶⁴ Hel. Rom. [E. Römer], "Śp. Tadeusz-Stanisław Wróblewski", *Kurjer Wileński*, 1925 07 25, nr. 152.

¹⁶⁵ P-tis [J. Vileišis], "Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų", p. 73.

rindus. Tam buvo numatyta sušaukti Lietuvos tautų atstovų suvažiavimą Vilniuje.

Toks suvažiavimas įvyko netrukus, balandžio 22 (gegužės 4) d. ir jame "buvo svarstomas politiškas Lietuvos programos"¹⁶⁶, t. y. Lietuvos politinės autonomijos klausimas. Dalyvavo lietuviai, baltarusiai, lenkai ir žydai. Bendro nutarimo priimti nepavyko, nes išsiskyrė dvi priešingos nuomonės. Lietuviai - LDP atstovai - griežtai laikėsi savo nustatytos etnografinės Lietuvos koncepcijos, nes, jų nuomone, baigiamąjį lietuvių tautos atgimimo etapą turėjo vainikuoti politinė autonomija. Kitų tautų atstovai tekalbėjo apie istorinės Lietuvos politinę autonomiją. Jų supratimu, istorinė Lietuva apėmė "Северо-западный край", arba Lietuvą ir Baltarusiją (Vitebsko, Gardino, Mogiliovo gubernijas, Vileikos ir Dysnos apskritis), ir istorinių, kultūrinių, ekonominių ryšių požiūriu turėjo būti nedaloma¹⁶⁷. Nepavykus susitarti, ketinta susirinkti dar kartą.

Į gegužės 19-21 (birželio 1-3) d. Vilniuje vykusį suvažiavimą lietuvių teatvyko tik penki ar šeši, neturėję jokios kuopelės ar partijos įgaliojimų, t. y. privačiai, ir, aišku, jokių nutarimų lietuvių vardu jie priimti negalėjo. Vėliau paaiškėjo, kad ir kiti neatstovavo politinėms grupėms ar partijoms, todėl visi, apie trisdešimt dalyvių, suvažiavimo nutarimus nusprendė laikyti neprivalomais¹⁶⁸.

Svarstymų objektas buvo Vilniuje priimti minėti "Lietuvių reikalavimai". Lietuviai atstovai buvo priversti pagrįsti etnografinės Lietuvos atskyrimą nuo Baltarusijos. Iš esmės neturėdami nieko prieš Baltarusijos autonomiją, pripažindami tautoms ar teritorijoms, sudarančioms atskirą kultūrinę, ekonominę, visuomeninę struktūrą, autonomijų principą teisingu, lietuviai teigė, jog jo realizavimas priklauso nuo tos šalies, krašto gyventojų savimonės. J. Vileišis, aiškindamas lietuvių poziciją, pažymėjo: "Buvo nurodoma, jog Baltarusijos tautiškas judėjimas nesąs įgavęs dar tam tikros pakraipos link autonomijos, jog galutinai įvykdinimas tos autonomijos priderės tik nuo tų tautos spėkų, kurios norės ją remti, kad pačios minios gali paremti tokius politiškus idealus, negalima sąs statyti tokio politiškojo programo, nes jis per daug jau atsiduodąs idealizmu, paprasta fantazija"¹⁶⁹.

Lietuvių demokratų nuomone, baltarusiams atstovavusi inteligentų saujelė dar neatstovavo tautai, nes pastaroji buvo "neprabudusi". Todėl baltarusių formuojamas autonomijos postulatą buvo laikomas nelogišku, kadangi jis natūraliai dar nekilo iš tautos atgimimo proceso. Šiai nuomonei apginti argumentų jie turėjo pakankamai. Kaip nurodė analizavęs šiuos procesus M. Römeris, baltarusiai, dar neišveikę sunkumų kelyje į tautinę formaciją, savo etnografinėje teritorijoje buvo labai nevienalyčiai ir ekonominiu, ir kultūriniu požiūriu. Aiškiai išsiskyrė: 1) stačiatikiška,

rusų kultūros veikiamą, Rytų Baltarusiją; 2) etnografiniu-kultūriniu požiūriu individualesnė daugiausia stačiatikiška, veikiamą tiek lenkų, tiek rusų kultūrų, Vidurio Baltarusiją; 3) daugiausia katalikiška, kurioje didžiausia lenkų ir lietuvių kultūrų įtaka, Vakarų Baltarusija, arba Lietuvos Rusia¹⁷⁰.

Priešingai baltarusiams, lietuviams politinė autonomija turėjo užbaigti tautos konsolidaciją, natūralų jos kultūrinio vystymosi etapą. Šiame kelyje mažiausiai komplikacijų žadėjo suvažiavime ginama etnografinės Lietuvos koncepcija. Pasirinkus antrąją - istorinės Lietuvos - lietuvių būtų tapę tautine mažuma, o kartu būtų pakitęs jos, kaip etninės tautos, vaidmuo besiformuojančioje politinėje (pilietineje) tautoje. Todėl logiškai kilo abejonių, ar pajėgs dar nesustiprėjusi lietuvių kultūra atsispirti ne tik senas tradicijas, bet ir turinčiam potencialias sąlygas plisti LDK kultūros lenkiškajam variantui. Ne be pagrindo šioje koncepcijoje buvo įžvelgiamas pavojus net lietuvių tautos egzistencijai.

Taigi suvažiavimuose, sprendžiant Lietuvos politinės autonomijos klausimą, lietuvių demokratai sąmoningai rėmėsi ir tautos apsisprendimo teise, vadovaudamiesi jos interesais, rinkosi tautinę valstybę, su kuria ir buvo siejamas istorinio valstybingumo tęstinumas.

Nedidelis būrelis baltarusių inteligentų, remdamiesi istorinės Lietuvos koncepcija, siekė bendros Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos, tikėdamiesi atsiriboti nuo rusų ir lenkų kultūrinės įtakos ir, padedant atgimusiai Lietuvai, sužadinti savo tautos gyvastį.

Lietuvos ir Baltarusijos lenkai ir žydai, politiškai (pilietybės prasmė) dar nesusijungę su lietuvių tauta, geresnę perspektyvą matė istorinės Lie-

¹⁶⁶ Ibid.

* Abiejų suvažiavimų dalyvis, Vilniaus gydytojas Antoni Kuczewski (A. Kučevskis), po 20 metų raštuose atsiminimuose nurodė kai kurių juose dalyvavusių asmenų pavardes. Buvo paminėtos šios: Witold Abramowicz (W. Abramovičius, Vilnius), Stanisław Bagiński (S. Baginskis, Vilnius), A. Domaševičius (Vilnius), Jentys (Minskas), S. Kairys (Vilnius), Zygmunt Kruszewski (Z. Kruševskis, Vilnius), B. Krzyżanowski (Vilnius), A. Kuczewski (Vilnius), Jan Luckiewicz (J. Luckievičius, Vilnius), Zygmunt Nagrodzki (Z. Nagrodzki, Vilnius), Aleksandras Narutavičius (Žemaitija), Alaiza Paszkiewiczówna (A. Paškievičūvna) - "Ciotka", Jurgis Romas (Vilnius), Ignacy Wirsztyło (I. Viršyla, Vilnius), Woźnicki (Vožnickis, Vilnius), Aleksandr Własow (A. Vlasovas, Vilnius), Vladimiras Zubovas (Šiauliai) - ["Gorść wspomnień z przed lat 20", *Przegląd Wileński*, 1926 01 10, nr. 1, p. 2-4.]

¹⁶⁷ Ibid.; M. Römer, *Litwa*, s. 349.

¹⁶⁸ Ibid., p. 73.

¹⁶⁹ Ibid., p. 74.

¹⁷⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 349-350.

tuvos politinėje autonomijoje¹⁷¹. Lietuvos lenkų demokratinė inteligenti-ja suvažiavimuose į pirmą vietą kėlė istorinę teisę, įžiūrėdama joje daug rimtesnę pagrindą nei tautos apsisprendimo teisę Lietuvos politinei autonomijai realizuoti, o ypač iškeliant jos klausimą oficialiems politiniams svarstymams. LDK istorinės ir kultūrinės tradicijos, teritorijos ekonominis bendrumas, LDK pilietinės savimonės rudimentai, paremti naujais demokratiniais valdymosi principais, jų manymu, galėjo garantuoti visų čia gyvenančių tautų normalų būvį ir evoliuciją. Jiems buvo nesuprantama, kaip galima skaidyti vieną kūną į dvi dalis. Be abejonės, lenkiškai kalbantis elementas labiausiai jautė tos teritorijos bendrumą, taip pat kaip ir žydai, joje sudarė nedalomą visumą ir tautiniu požiūriu. Tai dar labiau stiprino jų motyvus, skatinančius veikti istorinės Lietuvos politinės autonomijos kryptimi.

Vis dėlto kompromisiniai sprendimai, siekiant pateikti bendrą programą rusų liberalų forumams, paskutiniame autonomistų suvažiavime buvo surasti. Juose buvo pripažintas būtinumas siekti tiek Lietuvos, tiek ir Baltarusijos politinės autonomijos. Jų tarpusavio santykiams, kaip ir santykiams su Rusija, nustatyti buvo numatyta sušaukti steigiamąjį susirinkimą Vilniuje "*nuo visų Lietuvos ir Baltarusijos gyventojų*"¹⁷². Susirinkimui sušaukti buvo nutarta įsteigti Vilniuje "Centralinį biurą", į kurį įeitų po du asmenis ir vieną kandidatą nuo visų keturių suvažiavime dalyvavusių tautų. Atstovų neišsirinko tik lietuviai, kurie pasiliko teisę šaukti savo atskirą "Visuotinį lietuvių susirinkimą". Šiuo žingsniu Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų būrelio oficiali veikla baigėsi.

Faktai rodo, jog lietuviai toliau vystė savarankišką politinę liniją. Tuoj pat po šio suvažiavimo Panevėžyje LDP iniciatyva buvo surengtas "Lietuvių, susidedančių iš visokeriopų Lietuvos draugijos luomų; šeimynų grynai lietuviškomis ir lenkiškomis tradicijomis atstovų" susirinkimas, sudėjęs taškus lietuvių pusei atstovavusių autonomistų projektuose. Išplečiant Vilniuje kovo mėn. priimtus "Lietuvių reikalavimus", susirinkimo pirmuose dviejuose nutarimų punktuose buvo pažymėta: "*1. Federatinis sutvarkymas reorganizuotosios Rusų Viešpatystės vienat-vienas pritinka. 2. Prie šios federatijos Lenkų karalystė ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė prisideda kaipo trys savarankės kitą kitai lygios etnografiškai-politiškos vienetos: Lenkija, Lietuva ir Baltarusija su trimis provincijiniais seimais: Varšuvoje, Vilniuje ir Minske. N.B. Ukrainos šalįs padaro atskirą politišką vienetą su seimu Kijeve*"¹⁷³.

Toliau buvo nusakomi demokratiniai valdymo principai, pažymima, jog "*etnografiškai skirtinga mažuma prisideda prie didžiumos ir pritaria politiškosioms jos aspiracijoms*" ir atskiru punktu buvo pabrėžiama: "*Lenkiš-*

*kosios kultūros Lietuvos piliečiai už viešpataujančią krašto kalbą pripažįsta lietuvišką ir jos mokėjimą pripažįsta būtinai reikalingu kiekvienam. Kiti gi Lietuvos piliečiai lenkiškąją kalbą ir kultūrą laiko lygioje pagarboje, rūpinasi pramokti ir jos vartojimą namie ir viešuose susirinkimuose pripažįsta teisingu. Taip pat ir su kitomis kalbomis*¹⁷⁴.

Šiais sprendimais buvo žengtas dar vienas ryžtingas žingsnis nuo modifikuoto istorinio valstybingumo idėjos link projektuojamo naujojo, kurio esmę išreiškė tautinė valstybė. Apžvelgti projektai, paminėti sprendimai rodo, jog ateities Lietuva LDP narių buvo įsivaizduojama ne tik kaip lietuvių - etninės tautos - valstybė, o Lietuvos žmonių - piliečių, t.y. lietuvių politinės (piliietinės) tautos valstybė. Politines ir kultūrines sąsajas su LDK buvo stengiamasi pabrėžti ir kiek galima jas išsaugoti. Nebuvo atsakoma ir kultūriškai atitolusio nuo etninio kamieno savo istorinio luomo - bajorijos. Kelias į besiformuojančią lietuvių politinę (piliietinę) tautą jai buvo paliktas atviras ir, kaip matėme, dalis jos atstovų naują Lietuvą jau kūrė.

Grįžtant prie Panevėžio susirinkimo, pažymėtina, jog jo nutarimus buvo bandyta padaryti veiksniais. Pranešimas apie juos buvo perduotas birželio mėn. (26-27 d.) vykusios kasmetinės Šiaulių gegužinės dalyviams. Tačiau čia susirinkę lietuvių inteligentai (daugiausia LDP, LSDP nariai) jo nesvarstė. Nesėkmingai baigėsi ir jau minėtas bendrų pozicijų su LSDP ieškojimas liepos mėn. Kaune demokratų surengtame inteligentų pasitarime. Kompromisinė pasitarimo rezoliucija, teigianti, jog Lietuvos politinę autonomiją turėjo deklaruoti steigiamasis seimas Vilniuje¹⁷⁵, iš esmės buvo "popierinė". Vis tik pasitarime socialdemokratams ignoruojant LDP pasiūlymą bendrai veiklai, demokratai išrinko tris atstovus - K. Grinių, inž. Vaclovą Bielskį ir P. Višinskį - į rugsėjo mėn. Maskvoje įvyksiantį minėtą penktąjį Visos Rusijos žemstvų ir miestų veikėjų suvažiavimą (1905 m. rugsėjo 12-15 (21-27) d.)¹⁷⁶. Jie, atstovaudami Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų lietuviams, turėjo pranešti Rusijos liberalams, jog šalia Lenkijos autonomijos klausimo, kuris bus svarstomas šiame suvažiavime, jau yra pribrendę ir Lietuvos autonomijos svarstymai. 1905 m. rugsė-

¹⁷¹ P-tis [J. Vileišis], "Iš Lietuvos susivažiavimų nutarimų", p. 75; St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 119.

¹⁷² P-tis [J. Vileišis], "Iš Lietuvos susivažiavimų nutarimų", p. 75.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid., p. 76.

¹⁷⁶ Ibid.; St. Kairys, *Tau Lietuva*, p. 119.

jo 8 (20) d. įvykusiame grupės lietuvių susirinkime šie atstovai buvo patvirtinti, parengtas specialus pareiškimas. Jame neigiamai buvo įvertintas caro reskriptas dėl vadinamosios Bulygino Dūmos sušaukimo, nurodytas ir pagrįstas Lietuvos tautinis bei kultūrinis savitumas, jos skirtingumas palyginti su kitomis Rusijos gubernijomis ir reikalaujama Lietuvos autonomijos su demokratiškai išrinktu seimu Vilniuje¹⁷⁷. Tačiau rugsėjo mėn. suvažiavime atstovai dalyvavo neturėdami balso teisės. Todėl pareiškimas oficialiai nebuvo pagarsintas. Atstovai jį įteikė tik suvažiavimo organizaciniam biurui¹⁷⁸. Kaip lygiateisiai dalyviai tie patys atstovai dalyvavo kitame, šeštajame, Visos Rusijos žemstvų ir miestų veikėjų suvažiavime (1905 m. lapkričio 6-13 (18-25) d.)¹⁷⁹.

Tačiau ir šie konkretūs, ryžtingi veiksmai realių rezultatų nedavė. Matyt, T. Vrublevskio protekcijos dėka šie trys išrinkti atstovai, patekę tarp 400 dalyvių, pajuto, jog tapo rimto politinio žaidimo įrankiu.

Rusijos liberalai, tuomet jau besitelkiantys į Konstitucinių demokratų (kadetų) partiją, buvo tų suvažiavimų iniciatoriai ir sudarė jų dalyvių daugumą. Stengdamiesi įgyvendinti Rusijos demokratizavimo, decentralizavimo planus, į jų realizavimą bandė įtraukti ir tautinių pakraščių liberalias politines jėgas. Lenkijos autonomijos klausimas jiems tebuvo tik patogus šių planų realizavimo įrankis. Kaip rodo P. Miliukovo atsiminimai, apie realią Lenkijos autonomiją nebuvo nė kalbos. Ir atskirose būsimųjų kadetų (P. Miliukovo, Piotro ir Dmitrijaus Dolgorukovų ir kitų) derybose su lenkų atstovais (Aleksandru Lednickiu, Lietuvos lenku, žemvaldžių atstovu, vienu iš žymių kadetų asmenų bei kitais) 1905 m. balandžio 20 (7) d. ir rugsėjo bei lapkričio mėn. suvažiavimuose Lenkijos teisė į autonomiją buvo pripažįstama tik etnografinėse ribose¹⁸⁰ ir su sąlyga, jog ji nesikėsins į Rusijos valstybės vientisumą. Lenkai, pirmuoju atveju A. Lednicki, antruoju - T. Vrublevskis užtikrino, jog tokios sąlygos laikysis, manydami politinio žaidimo eigoje įgyti naujų švietalų ir, susiklosčius palankioms aplinkybėms, savo partiją laimėti. Tuo tarpu rugsėjo mėn. suvažiavime atskiru nutarimu priimtas Lenkijos autonomijos reikalavimas turėjo tik numalšinti lenkų aistras, kad, jais remiantis, būtų galima tiesti kelią demokratinei-konstitucinei Rusijai. Kaip nurodo K. Grinius, *"Suvažiavimo plenumo kunigaikštis Eugenij Trubeckoj karštai palaikė Lenkijos autonomiją, pasakęs, "Jei mes paleidžiame lenkus iš šio suvažiavimo be autonomijos, tai mes tuo pačiu jiems sakome: žinokitės su savo autonomija, ieškokite jos, kaip patys išmanote, t.y. renkitės sukilimui!"*¹⁸¹

Lietuvių nusiteikimas kelti Lietuvos autonomijos klausimą šeštajame (lapkričio mėn.) suvažiavime grėsė priimtai rezoliucijai dėl Lenkijos autonomijos bei tolesniems Lenkijos autonomijos klausimo svarstymams.

Visų pirma "torpeda" tokiai rezoliucijai būtų tapusi Suvalkų priklausomybės vienam ar kitam autonominiam dariniui problema. Antra - precedentas kitoms Rusijos imperijos tautoms, ką iliustruotų teiginys, jog, suteikus autonomiją Lenkijai, to paties imtų geisti ir Lietuva; taip pat nėra jokių garantijų, kad šito anksčiau ar vėliau nesiektų ir kitos tautos. Todėl kaip nesavalaikį Lietuvos autonomijos siekį įvertino P. Miliukov ir kaip skandinantį Lenkijos autonomiją - A. Lednicki¹⁸².

Kad lietuvių nusiteikimą siekti Lietuvos politinės autonomijos bandė naudoti savo tikslams Rusijos liberalams priešiškos juodašimčių, šovinisčių (būsimos "Rusijos tautos sąjungos" veikėjai) politinės jėgos, rodo informacija apie lietuvių nuostatas "Новое время". Šis laikraštis, nuo 1905 m. buvęs juodašimčių organu, vadovaujamas Aleksejaus Sergejevičiaus Suvorino, aktyviai gynė savojo monarchizmo idėjas. Atspausdinęs savo laikraščio korespondento pasikalbėjimą su P. Višinskiu apie lietuvių norą gauti autonomiją, pirmojo lūpomis perspėjo rusų visuomenę, *"kad ji gerai pagalvotų, kaip reikėtų apsisaugoti nuo tokių nesubrendusių mažųjų Rusijos įnamių pretenzijų, o ko gero ir nuo jų bandymų. [...] Tai esąs pavyzdys, kaip paveikęs manifestas mažąsias Rusijos imperijos tautas. Jei gausianti autonomiją viena kokia tauta, tai netrukus tą patį reikėsia duoti ir kitoms. Kas gi tada liks iš Rusijos imperijos? Austrija-Vengrija? O gal su Rusija būsia dar blogiau? [...]"*¹⁸³

Pajutę padėties rimtumą, lietuviai lapkričio mėn. suvažiavime, išskyrus K. Griniaus repliką dėl Lenkijos autonomijos ribų Suvalkų gubernijoje ir V. Bielskio prašymą išklausti lietuvių reikalavimus, oficialiai nekalbėjo. Nors, kaip rodo rankraštinė medžiaga, ir K. Grinius, ir P. Višinskis, ir V. Bielskis buvo pasirengę perskaityti suvažiavimui oficialių lietuvių pareiškimą ir siūlyti priimti specialią rezoliuciją dėl Lietuvos autonomijos,

¹⁷⁷ 1905 m. rugsėjo 8(20) dienos pareiškimas dėl Lietuvos autonomijos [Rašyta P. Višinskio ranka. Pridėta prie "Резолюция съезда земских и городских деятелей 12-15 сентября 1905 года по вопросам о правах человека и гражданина"], LLI, f. 1-704, l. 1.

¹⁷⁸ Kauno, Suvalkų, Vilniaus gub. lietuvių gyventojų atstovų pareiškimas zemstų ir miestų veikėjų suv. Maskvoje Biurui [juodraštis], LLI, f. 1-704, l. 1

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ П. Милуков, *Воспоминание (1859-1917)*, т. 1, N.Y., 1951, с. 273, 304; idem, *Национальный вопрос*, Прага, 1925, с. 16-164; Akta 5 i 6 zjazdów ziemskich 1905 r. w Moskwie, MAB, f. 9-1155, l. 16*, 118.

¹⁸¹ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 160.

¹⁸² Ibid., p. 155, 157-158.

¹⁸³ Ibid., p. 155-156; P. Višinskio ir K. Griniaus interviu redaktoriui prieš penktąjį visos Rusijos zemstų ir miestų atstovų suvažiavimą, VIA, f. 378, ap. BS, 1905 m., b. 406, l. 4.

kokia buvo priimta anksčiau dėl Lenkijos autonomijos. Pranešimo, kuris buvo adresuotas nuo Kauno, Vilniaus, Suvalkų gubernijų lietuvių atstovų suvažiavimo Biurui, juodraštyje buvo pažymėta, kad pirmą kartą lietuvių atstovai dalyvauja suvažiavime su balso teise, tačiau ar galės ją pasinaudoti, abejojama. Nuogaštaujama, jog Lietuvos autonomijos klausimo į suvažiavimo darbotvarkę Biuras nesirengia įtraukti. Todėl griežtu tonu buvo pareikšta, jog, nepaisant rusifikavimo politikos, 40 metų spaudos draudimo, rusų biurokratijos bendros priespaudos, kuri, pasak Muravjovo, buvo pasirengusi "paguldyti Lietuvą ant menčių", subrendo lietuvių tautinė savimonė, kurios savita išraiška ir buvo populiarėjantis tarp jų Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje reikalavimas. Be to, buvo pažymėta: "*Autonominės Lietuvos pagrindu buvo laikoma teritorija, kurioje gyvena lietuviai o taip pat ir vietos apgyvendintos tautiškai nevienalyčių gyventojų, t.y. tos, kurios yra linkusios prie Vilniaus, kaip centro ir norės jungtis į Lietuvos autonomiją. Autonominėje Lietuvoje, besiremiančioje demokratiniais pradais, bus garantuotos joje gyvenančių tautinių mažumų teisės*"¹⁸⁴.

Ten pat išlikę P. Višinskio parengtos kalbos suvažiavime apmatai rodo, jog autonomijos reikalavimas turėjo būti paremtas stipria istorine argumentacija: LDK savarankiškumu Liublino unijoje, apeliuojama į 1795 m. Lietuvos prijungimo prie Rusijos manifestą, pagal kurį, anot P. Višinskio, pirmajai buvo paliktos tokios pat teisės kaip ir minėtoje unijoje, pažymima, kad tokias teises Lietuvai patvirtino ir Vienos kongresas...¹⁸⁵ Tos pačios kalbos apmatuose kaip svarbus argumentas Lietuvos politinei autonomijai reikalauti buvo pateikiamas tautinio atgimimo procesų apibūdinimas. Ypač buvo atkreipiamas dėmesys į jų ypatingą raidą, kurios išraiška, pagal P. Višinskį, buvo tautinio judėjimo idėjinė-politinė diferenciacija į "liberalinę ir klerikalinę srovę", politinių partijų susikūrimas¹⁸⁶.

Galima manyti, jog šį lietuvių ryžtą silpnino draugiška, gana palanki - su mažomis išimtimis - lietuviams lapkričio 7 (19) d. konsultacijų su lenkų atstovais A. Lednickiu, Z.(?) Balickiu, Swięciskiu (Svienciskiu), Lopacińskiu (Lopacinskiu), Baikowskium (Baikovskiu), Straszewicziumi (Straševičiumi), Nowodworskium (Novodvorskiu), Suligowskium (Suligovskiu), T. Vrublevskium atmosfera. Konsultacinio pasitarimo protokolinė santrauka P. Višinskio užrašų knygelėje rodo, jog, siekdami išvengti lietuvių ir lenkų susidūrimo dėl Suvalkų lietuviškosios dalies svarstant Lenkijos autonomijos reikalavimą, lenkų veikėjai pripažino lietuvių teisę į autonomiją ir gerbė ją, siūlė tęsti Vilniaus lenkų ir lietuvių demokratų pradėtą veiklą, kvietė rengti konsultacinius visų partijų suvažiavimus autonomijos klausimu¹⁸⁷. Kompromisas buvo rastas: Lenkijos autonomijos ribos suva-

žiovime nebrėžiamos, ir Suvalkų gubernijos lietuviškosios dalies klausimas neiškyla. Strategiška, ieškant sąjungininkų Lietuvos politinės autonomijos siekio reikalavimui ateityje, tai buvo logiškas, situaciją atitinkantis poelgis. Priešingu atveju būtų smūgiuota peiliu į vienintelių galimų sąjungininkų, kaip realios politinės jėgos Rusijos imperijoje, Rusijos demokratinių sluoksnių nugarą. Antra vertus, patogi proga etnopolitiniams siekiams deklaruoti buvo vis dėlto praleista. J. Basanavičius vėliau ne kartą dėl šios progos priekaištavo K. Griniui ir galbūt dėl tų priekaištų pastarasis yra pasakęs: "*Reikėjo lietuviams pasirodyti, pasireklamuoti. Mat, dar nemokėjome politinio meno...*"¹⁸⁸

Šia politine akcija LDP veikla, keliant Lietuvos politinės autonomijos klausimą 1905 m., nesibaigė. Vis dėlto šioje veikloje iniciatyvą demokratų prarado. Ją perėmė nuo 1905 m. pradžios aktyviai propagavę tautos vienybės šūkį apie "Vilniaus žinių" dienraštį susitelkę ir jau rudenį save vadinę Tautiniais demokratais nuosaikieji liberalai (P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, A. Klimaitis, M. Davainis-Silvestravičius, V. Urbonavičius-Urbonas, P. Matulionis, kun. J. Ambraziejus)¹⁸⁹.

Kaip nurodo labai išsamiai DVS organizavimo ir eigos klausimus tyrinėjęs E. Motieka, bendra politinė situacija, sėkmingai besiskiriantys keliai Lenkijos autonomijos projektai etnopolitinius siekius reikalavo neatidėliotinai deklaruoti. Tačiau ir LDP, ir LSDP, nors ir ne kartą 1905 m. pareiškusios būtinumą šaukti Vilniuje seimą (daugiausia kalbėta apie steigiamąjį seimą), pernelyg rėmėsi Rusijos revoliucijos įvykiais ir, belaukdamos jų kulminacijos, nepakankamai atsižvelgė į specifines Lietuvos sąlygas ir gana aukštą lietuvių tautinės savimonės lygį. Todėl tautinių demokratų grupė, vadovaujama J. Basanavičiaus, ir ėmėsi etnopolitinius siekius deklaruoti¹⁹⁰. Jų iniciatyva buvo sudarytas OK, J. Basanavičiaus parengto

¹⁸⁴ Kauno, Suvalkų, Vilniaus gub. lietuvių gyventojų atstovų pareiškimas zemstvių ir miestų veikėjų suv. Maskvoje Biurui [juodraštis], l. 1-2.

¹⁸⁵ P. Višinskis, Straipsnis spaudai [Tekstas be pavadinimo. Įvardytas fondo tvarkytojo], LLI, f. 1-695, l. 2.

¹⁸⁶ Ibid., l. 3.

¹⁸⁷ P. Višinskio užrašų knygelė, LLI, f. 1-814, l. nenumuruoti.

¹⁸⁸ K. Grinius, *op. cit.*, t. 2, p. 162.

¹⁸⁹ Apie nuosaikiųjų liberalų organizavimąsi į tautiškąją lietuvių demokratų partiją plačiau žiūrėti: R. Miknys, E. Motieka, "Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės", p. 93-102.

• Todėl mes atskirai plačiau nenagrinėjame LDP veiklos, rengiant ir pavedant DVS.

¹⁹⁰ E. Motieka, "Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija", p. 233-234.

teksto pagrindu buvo parašytas "Atsišaukimas į lietuvių tautą", kviečiąs dalyvauti tautos susirinkime, parengtas ir išsiųstas "Memorandumas grafiui Vitei", reikalaujantis Lietuvos autonomijos (su Suvalkija), politinių (piliетinių) teisių ir laisvių, lietuviškos mokyklos... Tiesa, pasitarimuose dėl OK sudarymo dalyvavo LDP nariai: J. Jablonskis, P. Višinskis, V. Paulikonis, J. Vileišis ir kiti, o į OK pateko F. Bortkevičienė ir P. Višinskis (vėliau dėl konflikto su J. Basanavičiumi, svarstant "Atsišaukimo į lietuvių tautą" projektus, jį pakeitė J. Vileišis), pačioje LDP, jos komitete vyko karštos diskusijos dėl dalyvavimo tokiame darbe, buvo abejojama (P. Višinskis), ar nevirš šis suvažiavimas tik kultūrinių, o ne politinių reikalavimų arena. Buvo pasisakoma ne prieš pačią suvažiavimo idėją, o prieš jos realizavimą tautinių demokratų pasiūlytos programos pagrindu. (J. Basanavičiaus pasiūlytas programos variantas buvo akademinis, nukrypęs į kultūrinius dalykus.) Po karštų debatų LDP CK posėdyje, kuris, matyt, įvyko spalio 21 (lapkričio 3) d. arba 22 (4) d., partijos šulų - F. Bortkevičienės, A. Smetonos, J. Vileišio - tvirtas nusistatymas įveikė P. Višinskio poziciją ir buvo nutarta OK darbe dalyvauti¹⁹¹. Tačiau, artėjant suvažiavimui, OK pasuko LDP programos link (į rengtą suvažiavimo programą buvo įtrauktas ir Lietuvos politinės padėties svarstymas). Nors LDP ir dalyvavo OK veikloje (A. Smetona, Kazimierz Okulicz (K. Okuličius), J. Jablonskis, besikuriančios LVS atstovai V. Paulikonis, J. Paršaitis-Gabrys, L. Gira, P. Butkus), tačiau į lietuvių suvažiavimą žiūrėjo su nepasitikėjimu ir taktiką pamažu pradėjo keisti: ėmė platinti literatūrą, stengėsi patraukti lietuvių inteligentiją, pasiskubino išleisti "Lietuvos ūkininko" kreipimąsi į būsimus skaitytojus...¹⁹² Tokia LDP pozicija, vedant tarpusavio derybas su tautiniais demokratais, derinant nuostatas, prisidėjo prie DVS sušaukimo sėkmės ir tuo pačiu patarnavo etnopolitinių siekių deklaravimui.

Seime lapkričio 21-22 (gruodžio 4-5) d. LDP dalyvavo labai aktyviai. Vienas iš seimo pirmininkų buvo A. Smetona, suvažiavimo tonui įtaką darė P. Višinskis, A. Bulota, M. Sleževičius, J. Paršaitis-Gabrys, organizacinius reikalus padėjo tvarkyti F. Bortkevičienė, J. Bortkevičius, J. Vileišis. Beje, kaip nurodė E. Motieka, A. Smetona buvo pirmininkas posėdžio, svarsčiusio Lietuvos autonomijos klausimą. O ir pačiame posėdyje demokratai buvo aktyviausi: A. Smetona pasisakė 4 kartus, A. Bulota - 3, o P. Višinskis - 2. Tai daugiau negu LSDP - 7 - ir tautiniai demokratai - 2 kartus¹⁹³. Pažymėtina, kad priimtas reikalavimas dėl Lietuvos politinės autonomijos: "[...] Reikalauti Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje, išrinkto visuotinu, lygiu, tiesiu [tiesioginiu. - R.M.] ir slap-

tu balsavimu, neskiriant lyties, tautos, tikėjimo. Toji autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškos Lietuvos, kaipo branduolio, ir tų pakraščiu, kurie dėl ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio, ir kurių gyventojai priklausyti prie jos panorės...¹⁹⁴ natūraliai kilo iš 1902-1905 m. deklaruotų LDP narių politinės programos teiginių, atsisaukimų tezių bei Lietuvos tautų suvažiavimuose, pasitarimuose su LSDP užimtų LDP pozicijų. Reikalavimo formuluotės - dėl Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose - tiesioginės sąsajos su pastaraisiais abejonių nekelia ir manome, jog šiuo atžvilgiu LDP įnašas iš visų to meto Lietuvos politinių partijų, grupių yra vienas svariausių.

¹⁹¹ Ibid., p. 236.

¹⁹² Ibid., p. 238-239.

¹⁹³ E. Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius, 1993, Disertacijos humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsniui įgyti mašinraštis, l. 198-199.

¹⁹⁴ J.S-ilius [J. Basanavičius], *Iš didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, Vilnius, 1925, p. 20.

3. LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA 1906-1915 METAIS

Istorijos atkarpa tarp karštųjų 1905 m. ir Pirmojo pasaulinio karo pradžios ypatinga politinių, kultūrinių, idėjinių, socialinių-ekonominių procesų sparta, jų įvairovė visoje Rusijos imperijoje ir Lietuvoje. Ir ten, ir čia vyko intensyvi visuomenės socialinė diferenciacija ir politinė poliari-zacija, lydima naujus pagreičius įgavusios kapitalistinės ekonomikos vys-tymosi bei veikiama stiprėjančio tautinio faktoriaus.

Caro valdžia, pasiremdamą visų pirma konservatyviomis imperijos po-litinėmis-socialinėmis jėgomis, šiuos procesus stengėsi kontroliuoti, kreipti jų raidą sau naudinga linkme, siekdama įgyvendinti iškilusias reik-mes: stiprinti susvyravusias monarchijos pozicijas imperijoje, kelti pašli-jusį po pralaimėjimo japonams Rusijos tarptautinį autoritetą ir ruošti aršiai konkurencinei kovai dėl kolonijų bei ekonominės ir politinės įtakos pasaulyje. Kita vertus, ryškėjo, jog šių reikmių, ypač paskutiniųjų dviejų, įgyvendinimas daug priklausys nuo to, ar taps Rusija modernios visuome-nės valstybe, t. y. ar susiformuos rusų pilietinė visuomenė. Caro aplinkos politikams nelabai buvo aišku, kaip tai derinti su monarchijos stiprinimo uždaviniu ir todėl, nepaisant gana sudėtingos ir subtilios politinės situaci-jos, tiesmukiškai buvo pasitikima represinėmis-policinėmis priemonėmis ir, stiprinant senąją politinę sistemą, buvo naikinami 1905 m. atsiradusio parlamentarizmo daigai. Buvo atsisakyta suteikti liaudžiai 1905 m. spalio 17 (30) d. manifestu žadėtas demokratines laisves, o dėmesys sutelktas į caro valdžios ir stambiosios buržuazijos, dvarininkų politinę sąjungą: pas-tarųjų naudai padidintas rinkimų į Valstybės Dūmą cenzas (1907 m. bir-želio 3 (16) d. caro manifestas dėl Valstybės II Dūmos paleidimo, numa-tyta išpirkimo būdu sudaryti žemės fondą žemės klausimui spręsti (Pietro Arkadjevičiaus Stolypino žemės reformos įstatymas - 1906 m. lapkričio 9 d. ir 1910 m. birželio 14 d.).

Iš esmės tebebuvo tęsiama agresyvaus valstybinio šovinizmo politika Rusijos imperijos pakraščių atžvilgiu. Toliau buvo praktikuojama rusifikacija, kolonizacija, plačiai taikomas "skaldyk ir valdyk" principas tautų tarpusavio santykiuose. Įvairiu metu daugiau ar mažiau buvo toleruojamas silpnesnių etnografinių tautų kultūros, siekiant jas supriešinti su šalia esančiomis stipresnėmis, labiau priešingomis ir pavojingesnėmis Rusijai. Ypač tais atvejais, kai geriau išsivysčiusios kultūros įtakoje buvo aukštesnioji visuomenės dalis, nes siekta ją atskirti nuo tautos branduolį sudariusios žemesniosios, o pastarąją patraukti savo pusėn (Lietuvoje - tai lenkų ir lietuvių kultūrų susidūrimas).

Dėl to bei dėl 1906 m. kiek liberalizuoto valdymo tautinės kultūros suvaržymus caro vyriausybė susilpnino, ir 1906-1907 m. Lietuvoje išsiplėtojo atstovavusių įvairioms politinėms-idėjinėms srovėms inteligentų veikla mokslo, meno ir literatūros, spaudos, švietimo srityse. Buvo steigiamos švietimo ir kultūros draugijos, ekonominės lietuvių smulkiųjų gamintojų, valstiečių organizacijos (skolinamosios-tauposios kasos, kooperatyvai, žemės ūkio draugijos), leidžiama periodinė spauda. 1907-1908 m., prasidėjus Rusijos valdžios represinių priemonių revoliucijos pasekmėms likviduoti laikotarpiui, radikalesnės tautinės draugijos, organizacijos buvo uždarytos, bet jos, kaip ir toliau veikusios, kartu su periodine spauda pagilino Lietuvos visuomenės politinę poliarizaciją, prisidėjo prie pagrindinių lietuvių politinių-idėjinių srovių galutinio susiformavimo. Politinių srovių atstovai, ir sukūrę, ir nesukūrę partijų, veikė nelegaliai, bet turėjo savo legalią periodinę spaudą: krikščioniškoji demokratija (krikščionys demokratai) - "Draugiją", "Šaltinį", "Nedėdienio skaitymus", "Vienybę"; tautinė demokratija (tautiniai demokratai) - "Viltį" (idėjiniu požiūriu), "Vairą"; liberalinė demokratija (demokratai liaudininkai) - "Lietuvos ūkininką", "Lietuvos žinias", "Vilniaus žinias"; socialinė demokratija (socialdemokratai) - "Naująją gadynę", "Skardą", "Žariją", "Visuomenę".

Pagal pasaulėžiūrą jos susitelkė į du pagrindinius blokus: radikalųji - kairijį (socialdemokratai, demokratai), arba - kaip jie save vadino - „pirmėivius“, ir nuosaikųjį - dešinijį (krikščioniškoji ir tautinė demokratija), pirmųjų vadinti "atžagareiviais". Įvykus aiškiam politinių jėgų susigrupavimui, jų atstovai tarpusavio polemikoje, diskusijose ieškojo perspektyvų lietuvių tautai, konkrečių galimybių Lietuvos politiniam savarankiškumui atkurti.

LDP šiame vyksme buvo aktyvus veiksnys ir turėjo tam tikrą įtaką minėtiems reiškiniams, procesams, kaip ir pastarieji jos raidai.

3.1. LDP ORGANIZACINĖS EVOLIUCIJOS IR VEIKLOS YPATUMAI

LDP, "Lietuvos ūkininkas" ir LVS. Bene svarbiausia šio laikotarpio partijos organizacinės evoliucijos išdava buvo nuosaikiųjų veikėjų pasišalinimas, o tiksliau - išstūmimas iš jos. Taip buvo išspręsta 1905 m. iškilusi alternatyva. 1910 m. viename iš savo straipsnių "Lietuvos žiniuose" M. Rōmeris apie "Lietuvos demokratų" atsiliepė kaip apie partiją, susidedančią iš LVS liekanų, o L. Gira "Viltyje" 1911 m. teigė, jog iš partijos pasišalino tikrieji demokratai ir ilgainiui prisidėjo prie "viltininkų". Liko joje tik keletas jaunuolių ir "*būrelis žmonių išauklėtų sulenkėjusios dvarininkų luomos tradicijose, paviršutiniai sudemokratėjusių ir dar paviršutiniau sulietuvėjusių Lietuvos dvarininkų*". Taigi įvykių ir procesų raida realizavo antrą galimybę. LVS netapo savarankiška politine organizacija ir nunyko, bet jos organizatoriai, šalininkai perėmė vadovavimą LDP ir ją panaudojo savo siekiams, susijusiems su "liaudinio socializmo" idėja, įgyvendinti. Tautinėms vertybėms pirmenybę atidavusieji - nuosaikieji - L. Giros įvardyti kaip "tikrieji demokratai", LDP paliko ir toliau atstovavo tautinei demokratijai arba ieškojo galimybių, karts nuo karto bendradarbiaudami su LDP, demokratinio tautinio centro organizacijai sukurti (P. Leonas).

Istoriografijos iki šiol tik nurodyta², bet dar neaprašyta, kaip tai įvyko organizaciniu požiūriu. Per daug nesigilinant neabejojama tik dėl klausimo "kodėl". Skilimą lėmė radikaliųjų demokratų ir jaunimo iš LVS susižavėjimas rusų revoliucinių partijų, organizacijų (narodnikų, eserų, enesų, trudovikų) idėjomis. Tai nustelbė tautinę mintį, grynai tautinius poreikius³. Tiesa, V. Kvieska yra pateikęs nemažą faktų, susijusių su skilimo procesu, bet nuodugniau jo nenagrinėjo⁴. O tai būtina, siekiant išsiaiškinti LDP organizacinės raidos ypatumus bei su jais susijusį lietuvių liberalų socialistėjų, "liaudinio socializmo" idėjos atsiradimo aplinkybes Lietuvos politinėje mintyje. Taigi kaip?

Caro vyriausybė po Maskvos sukilimo pralaimėjimo suaktyvinusi represijas prieš revoliucijos dalyvius 1905 m. pabaigoje, jas tęsė 1906 m. Vyriausybės vadovu paskyrus P. Stolypiną jos dar labiau išsiplėtė, tapo drastiškesnės. Lietuvoje siautėjo ne tik policija, žandarai, bet ir baudžiamieji būriai. Vien į Kauno guberniją buvo pasiųsta 14 kuopų pėstininkų ir 4 eskadronai raitelių. Visur buvo grąžinama senoji tvarka, kai kuriose vietose aktyvių įvykių dalyvių namai, norint įbauginti, buvo apšaudomi iš

patrankų, patys dalyviai buvo suimami, kalinami. Iš valsčių buvo reikalaujama didelių baudų už sunaikintas degtinės monopolio parduotuves, caro portretus, raštvedybos knygas, renkami nesumokėti mokesčiai¹. Caro valdžia šias represijas įteisino. Dar 1905 m. vasario 15 (28) d. įvesta sustiprintos apsaugos padėtis Suvalkų gubernijoje spalio 31 (lapkričio 12) d. buvo pakeista karo stoviu, kuris su maža pertrauka išbuvo iki 1908 m. rugsėjo (spalio 11) d. 1905 m. balandžio 21 (gegužės 3) d. tokia sustiprintos apsaugos padėtis buvo paskelbta Vilniuje, o atšaukta tik 1910 m. balandžio 21 (gegužės 3) d. Kauno gubernijoje ji galiojo nuo 1905 m. rugpjūčio 15 (28) d. iki 1909 m. rugpjūčio 12 (25) d. Vietos administracija tuo metu naudojosi ypatingais įgaliojimais. Be to, Vilniaus ir Varšuvos generalgubernatoriai turėjo teisę leisti privalomuosius potvarkius, bausti jų pažeidėjus. 1912 m. panaikinus Vilniaus generalgubernatoriaus instituciją, šie įgaliojimai buvo perduoti Kauno ir Vilniaus gubernatoriams⁶.

Ši padėtis darė įtaką LDP ir LVS organizacinei raidai, jų tarpusavio santykiams. Per 1906 m. pirmojo pusmečio represijas didelius nuostolius patyrė LVS. Daugelis iš Sąjungos veikėjų pakliuvo į kalėjimus, kiti turėjo slėptis. Iš Lietuvos pasitraukė pagrindiniai jos organizatoriai J. Paršaitis-Gabrys ir E. Galvanauskas⁷. Dauguma kuopų iširo, o naujų niekas nekūrė. LVS veikla apmirė⁸.

Mažiau veikli LDP tokių netekčių nepatyrė. Tik radikalai buvo priversti laikinai riboti savo aktyvumą ir taikytis su atsargia legalia nuosai-

¹ M. Römer, "Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės", *Lietuvos žinios*, 1910 05 01 (14), nr. 34. Apžvalga, *Lietuvos žinios*, 1911 06 25 (07 08), nr. 72.

² A. Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 33.

³ V. Kvieska, "Tautos vieningumo siekiant", *Lietuvos aidas*, 1934 05 09, nr. 105; 1934 05 11, nr. 106; J. Tumas, "Viltininko Tumo Vilniaus atminimai", *Vairas*, 1931, nr. 10, p. 160-161; L.A. [A. Smetona], "Praeities pėdsakais", *Lietuvos aidas*, 1929, nr. 55, 61, 66; M. Barnėnas, "Viltį" atsiminus", *Vairas*, 1932, nr. 11, p. 141-142, 148.

⁴ V. Kvieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai", *Varpas*, 1931, nr. 1, p. 33-59.

⁵ M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1988, p. 166.

⁶ *Lietuvos TRS istorija*, t. I, Vilnius, 1985, p. 333, 339.

⁷ F. Bortkevičienės laiškas M. Zauniūtei (1906 05 19), VUB, f. 1-F474. 24 laiškas; "Lietuvos demokratų partija", in *Lietuvių enciklopedija*, t. 16, Boston, 1958, p. 113; M. Zauniūtė, 1905-1906 m. ne kartą pareiškusi, jog išeina iš LDP, iki pat 1914 m. nenutraukė ryšių su demokratais, ypač su F. Bortkevičiene, J. Vileišiu, M. Sleževičiumi.

⁸ Pranešimas duotas atstovui važiuojam į Peterburgą ant susirinkimo Dūmos Biuro kuopos [trudovikų] narių I.X.1906, MAB, f. 37-11440, l. 13-14; V. Naujukas [D. Alseika], "Lietuvos valstiečių sąjunga", *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 44, p. 522; *Ko reikia valstiečiams* [Parengė Pranas Paršaitis-Siūlelis ir P. Ruseckas], Vilnius, 1907, p. 16-17.

kiųjų taktika. Vilniuje, po kratos Bortkevičių bute, buvo areštuotas jo šeimininkas, iš aktyvaus darbo turėjo pasitraukti F. Bortkevičienė. "Lietuvos ūkininko" būstinė, norint išvengti policijos apsilankymų, iš Bortkevičių buvo perkelta pas J. Vileišį (Odminių 31), kuris laikraščio 3-31 Nr. pasirašinėjo už redaktorių ir leidėją. Iš tiesų jis mažai kišosi į redagavimą - viskas buvo A. Smetonos bei jam talkininkavusių J. Jablonskio, Juozo Tūbelio rankose⁹. Nauja politinė padėtis tarsi patvirtino jų pasirinktos "organinio darbo" teorija besiremiančios taktikos teisingumą. J. Bagdonas 1906 m. vasario 5 (18) d. laiške partijos vadovybei rašė: "*Man rodos, užstojo pas mus gadyne organizacinio darbo tautiškai-kultūriškoje dirvoje, lygiai taip, kaip pas Lenkus po nelaimingojo 1863 m. sukilimo. [...] Lietuvoj vėl viešpatauja reakcija, o mums trūksta spėkų tai reakcijai atremti. Priežastis to liūdno apsireiškimo, man rodos yra ta, kad mes dar neseniai pradėjome arti savo dirvą, kad apšvietimas ir tautiškas susipratimas dar yra vos tik palytėjęs tautos kūną, kad šaltinis mūsų tautos spėkų - veik viena iš kairio likusioji inteligentija ir tai dar ne visai sveika, bet didelėj daly lenkomanijos ligos apimta*"¹⁰.

Aplinkybės "atrišo" nuosaikiųjų rankas. Laikraštis prarado kovingumą, tapo atsargus ir lojalesnis valdžiai. Straipsniuose apie Rusijos Valstybės I Dūmos veiklą, ypač A. Smetonos rašytuose, buvo tik informuojama ir vengiama pateikti komentarą, savo nuomonę apie ten svarstytus klausimus. Tik iš Dūmos buvo tikimasi galimų pertvarkymų Rusijos imperijoje, palankesnių sąlygų lietuvių tautai vystytis¹¹. Ypač daug buvo laukta iš kadetų (Rusijos konstitucinių demokratų), su kuriais A. Smetona solidarizavosi sprendžiant žemės klausimą, gynė juos nuo V. Mickevičiaus-Kapsuko pilnų revoliucinės dvasios užpuolimų ir pritarė jų žemės fondo per išpirkimą sumanymui. V. Mickevičiaus-Kapsuko samprotavimai apie bendros žemės nuosavybės įvedimą aprūpinant žeme bežemius ir mažžemius Lietuvoje A. Smetonai tebuvo "*oru paremti svajojimai*"¹². LDP radikalų, LVS veikėjų bei žmonių, "pavydėjusių" LSDP įtakos liaudžiai, neatvėsusių nuo 1905 m. įvykių ir laukiančių jų tšos, toks laikraštis nepatenkino. Redakcija, partijos vadovybė gaudavo nemažai laiškų iš asmenų, nepatenkintų "Lietuvos ūkininku". Štai P. Ruseckas, susirašinėdamas iš kalėjimo su F. Bortkevičiene, kritikavo, priekaištavo dėl laikraščio atsargumo, akino jam suteikti demokratiškesnę, jo supratimu, ir labiau laiką atitinkančią kryptį: "*Reikia, kad L.U. [\"Lietuvos ūkininkas\". - R.M.] smarkiau rašytų apie valdžią. Juk N.G. [\"Naujoji gadyne\". - R.M.] tuose pačiuose sąlygose eina į švietą ku ir L.U., bet jiems vienok dršos netrūksta ir jie pasekmiu nebijo*"¹³.

Jam, neslepiančiam savo simpatijų eserų programai, ypač kliuvo A. Smetonos kadetiška linija dėl žemės¹⁴. P. Ruseckas buvo linkęs pritarti

V. Mickevičiui-Kapsukui. Šiuo klausimu tuomet buvo aršiai ginčijamasi, nes partijai Dūmoje atstovavę Juozas Kubilius, Laurynas Lopas, Petras Vitkauskas, Juozas Sabalys (Sabalis) ir Jonas Girnius laukė patarimų bei sprendimų¹⁵. P. Rusecko kritikai pritarė F. Bortkevičienė, ir abu ėmėsi LDP organizacinių reformų. Beje, apie jas, kaip rodo F. Bortkevičienės laišakai M. Zauniūtei, buvo jau galvota metų pradžioje, o ketinta vykdyti 1906 m. sausio mėn., - šeštajame LDP suvažiavime (žr. 2 lentelę), t. y. tame pačiame, kuriame buvo svarstyta ir priimta partijos programa. Reformų tikslas, anot F. Bortkevičienės, jau tuomet buvo "atskirti du veiksmū, nes turime jaunų sąnarių"¹⁶. Tai reiškė, jog buvo rengiamas radikalų atsiskyrimas nuo nuosaičių ir tam sutrukdė tik represijos. Naujoje situacijoje buvo sumanyta perimti į radikalų rankas "Lietuvos ūkininką" ir atkurti LVS. Momentas buvo palankus, nes 1906 m. birželio 26-27 (liepos 9-10) d. Vilniuje buvo kviečiamas eilinis LDP suvažiavimas (žr. 2 lentelę) minėtiems žemės klausimams svarstyti.

Pažymėtina, jog sunku tiksliai atsekti "reformininkų" veiksmų eiliškumą. P. Rusecko atsiminimuose, kur yra plačiausiai aprašyti šie įvykiai, ir A. Smetonos išėjimas iš redakcijos, ir klausimas dėl LVS atkūrimo, programos ir įstatų priėmimo bei atkūrimo patvirtinimas - viskas minima nagrinėjus LDP aštuntajame suvažiavime¹⁷, vykusiame 1906 m. rugsėjo 17-18 (30 - spalio 1) d. Vis dėlto LDP archyvo medžiaga, F. Bortkevičienės pažymėjimas, jog "Lietuvos ūkininko" redakciją J. Bagdonas perėmė po 1906 m. birželio (liepos) mėn. LDP suvažiavimo (septintojo)¹⁸, ir paties

⁹ F.B. [F. Bortkevičienė], "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai, *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, l. 2.

¹⁰ J. Bagdonas, "Lietuvos ūkininko" sukaktuvių proga", *ibid.*, l. 4.

¹¹ A.S. [A. Smetona], "Valstybės Dūma", *ibid.*, 1906, nr. 12, p. 183; A. Užugirietis [A. Smetona], "Dar apie Valstybės Dūmą", *ibid.*, nr. 15/16, p. 237.

¹² A. Užugirietis [A. Smetona], "Naujoji gadynė" ir "Žemės klausimas", *ibid.*, nr. 32, p. 426-427; nr. 33, p. 434-435.

¹³ P. Rusecko laiškas F. Bortkevičienei 1906 m. [Balandžio-gegužės mėn.], VUB, f. 1-614. 3-ias laiškas, l. 412.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ F. Bortkevičienės laiškas M. Zauniūtei (1906 04 27 (05 10)), VUB, f. 1-F474, 23 laiškas.

¹⁶ F. Bortkevičienės laišakai M. Zauniūtei (1905 12 27 (01 09) ir 1906 01 02 (01 15)), VUB, f. 1-F474, 13 ir 14 laišakai.

¹⁷ P. Ruseckas, "Iš mano darbų "Lietuvos ūkininkui"", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, l. 5; P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", *Varpas*, 1926, p. 208-210.

¹⁸ F. Bortkevičienė, "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai.

J. Bagdono teiginys¹⁹, kad jis, atvykęs iš Škotijos, pradėjo darbą rugsėjo 2 (15) d., mūsų spėjimą patvirtina; jog "reformos", arba "smurtas", kaip vadina P. Ruseckas, apėmė birželio-rugsėjo (liepos-spalio) mėn. laikotarpį, o ne įvyko vienu ypu. Todėl reikia manyti, kad dalis P. Rusecko, F. Bortkevičienės suformuotos opozicijos veikė jau ir LDP septintajame suvažiavime. Tokią opoziciją, be "reformų" organizatorių, "seniams" demokratams sudarė jaunieji - P. Paršaitis-Siūlelis, P. Butkus, E. Galvanuskas, D. Alseika, V. Paulikonis, A. Rucevičius, bei senieji - K. Grinius, J. Bortkevičius, A. Sketeris, M. Zauniūtė, Juzefa Višinskienė, M. Sleževičius - radikalai²⁰. Juos parėmė nepatenkinti laikraščio finansinė būklė bei sumažėjusiu skaitytojų skaičiumi J. Bagdonas, J. Vileišis, Stanislovas ir Teresė Goesai, V. Putvinskis ir kiti²¹.

Kaip rodo LDP septintojo suvažiavimo (birželio-liepos mėn.) protokolo kopija, tuomet buvo išrinktas faktinis laikraščio redaktorius, o jam padėti dirbti sudarytas trijų asmenų komitetas²². Redaktoriai, matyt, tapo J. Bagdonas, o A. Smetona, nesutikęs keisti laikraščio idėjinės-politinės krypties, toliau dirbti atsisakė. Tikėtina, kad redakcijos perėmimas galėjo užsitęsti iki rugsėjo mėn. Kas įėjo į laikraščio komitetą, išsiaiškinti nepavyko. Partijos vadovavimas kaip ir anksčiau buvo paliktas LDP Vilniaus kuopai²³ (žr. 2 lentelę).

Kitas svarbus "reformininkų-opozicionierių" laimėjimas šiame suvažiavime - priimtas nutarimas ir jo formuluotė apie LVS atkūrimą: "*III. Nuspręsta suorganizuoti žemės darbo žmonių sąjungą (Valstiečių Sąjungą), kuri aiškintų ir rodytų žmonėms bežemiams ir mažžemiams, kas reikalinga, kad pagerėtų jų buitis, kaip įgyti laisvę ir žemę*"²⁴. Taigi, "opozicionieriai", palaužę nuosaikiųjų priešinimąsi LVS atkūrimui, jau šiame suvažiavime realizavo dalį savo sumanymų. LVS reikalingumą svariai bylojo žemės klausimo, svarstyto ir šiame suvažiavime, aktualumas. Pagal priimtą metų pradžioje programą partija kaip ir anksčiau ruošėsi "*rūpintis ne vien tik kai-kurių Lietuvos gyventojų reikalais, bet visos Lietuvos dalykais*"²⁵ ir tiesiogiai savo ryšio su valstiečiais (ūkininkais) nenurodė. Tik programoje apie taktiką numatytiems tikslams pasiekti buvo pažymėta, jog LDP "*rūpintis organizuoti plačią Lietuvos Ūkininkų Sąjungą ir Lietuvos darbo žmonių sąjungas*"²⁶. Lietuvos ir Rusijos politinių svarstymų darbotvarkėje atsiradęs žemės klausimas vertė demokratams viešai pripažinti savo pakraipą socialinių sluoksnių atžvilgiu ir realizuoti minėtus programinius teiginius. Tai, matyt, ir tapo rimčiausiais "opozicionierių" argumentais palaužiant nuosaikiųjų LDP narių priešinimąsi LVS atkūrimui.

Konkrečiai LVS atkūrimu rūpinosi P. Ruseckas. Jo iniciatyva 1907 m. liepos 23-24 (rugpjūčio 6-7) d. įvyko vadinamasis "LVS atnaujintojų suva-

žiavimas", kuriame dalyvavo septyni buvę sąjungiečiai ir trys svečiai²⁷. Jie svarstė ir pritarė laikinajai LVS programai bei įstatams, išrinko LVS CK ir nutarė sušaukti Sąjungos kuopų atstovų suvažiavimą "galutinei programai sudaryti"²⁸.

Laikinosios LVS programos projektą parengė P. Ruseckas, remdamasis DVS priimtais "Nutarimais Lietuvos valsčionių...", J. Paršaičio-Gabrio straipsniu pirmajame "Lietuvos ūkininko" numeryje (1905 m.), K. Griniaus brošiūrele "Teisingas žemės valdymas Lietuvoje" ir eserų literatūra²⁹. Todėl joje puikavosi eserų šūkis "Laisvę ir žemę - darbo žmonėms"³⁰, o aptariant žemės klausimą, pirmiausia buvo pabrėžtas bežemių ir mažžemių aprūpinimas žeme; jos valdymo reikalai palikti spręsti "darbo žmonių kuopoms". Programoje nurodyta, jog turi būti įsteigtas žemės fondas; miškai, vandenys ir kiti žemės turtai turi priklausyti "ne atskiriems valdytojams, bet darbo žmonių kuopoms, srytiems [sritims. - R.M.] ir visai šaliai"³¹. Nurodytas progresyvinio pelno mokesčio įvedimo būtinumas³². Politinėje programos dalyje išdėstyta demokratinės Lietuvos autonomijos tvarka, kur ypač plačios teisės numatytos vėlgi vietinei savivaldybei - valsčiams³³.

¹⁹ J. Bagdonas, "Lietuvos ūkininko" sukaktuvių proga", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, l. 4. Suklydo ir A. Merkėlis, nurodydamas, jog A. Smetona "Lietuvos ūkininko" redaktorius pareigų atsisakė 1906 09 17-18 (09 30-10 01) vykusio LDP suvažiavimo metu (*Antanas Smetona*, p. 69).

²⁰ P. Ruseckas, "Iš mano darbų "Lietuvos ūkininkui"", l. 5; idem, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 209.

²¹ Ibid.

²² Septintas Lietuvos Demokratų partijos susivažiavimas. Birželio 26-27 dien. (liepos 9-10 d.) 1906 m. [protokolo kopija], VUB, f. 1-F614, l. 84.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., l. 83.

²⁵ *Lietuvos demokratų partijos programa*, Tilžė, 1906, p. 7.

²⁶ Ibid., p. 16.

²⁷ Lietuvos Valstiečių sąjungos laikinė programa, VUB, f. 1-F614, l. 345; LVS išlaidos už 1906 m., MAB, f. 37-11448, l. 25^a (toliau lapai nenumeruoti); V. Naujukas [D. Alseika], "Lietuvos Valstiečių Sąjunga", *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 44, p. 522. Šiame straipsnyje D. Alseika mini dvi datas - tiksliau neįvardydamas liepos mėnesį ir rugpjūčio 23 ir 24 d. Archyvinė medžiaga, kita literatūra (*Ko reikia valstiečiams*, Vilnius, 1907, p. 17) rodo, jog tikslu yra liepos mėnesio (sen. st.) data.

²⁸ Lietuvos Valstiečių Sąjungos laikinė Programa, VUB, f. 1-F614, l. 345; V. Naujukas [D. Alseika], "Lietuvos Valstiečių Sąjunga", p. 522.

²⁹ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 208.

³⁰ Lietuvos Valstiečių Sąjungos laikinė Programa, VUB, f. 1-F614, l. 339.

³¹ Ibid., l. 342.

³² Ibid., l. 343.

³³ Ibid., l. 339.

Be to, buvo deklaruotos pilietinės ir asmens laisvės, nemokamas pradinis, o "beturčiams ir mažaturčiams" - vidurinis mokslas³⁴. Taktikoje pažymėta švietimo ir ginkluotos kovos reikšmė³⁵. Nacionalizacijos, socializacijos momentai, pabrėžiant darbo žmonių kuopų vaidmenį, išskirtinis dėmesys bežemiams ir mažžemiams programoje rodė, jog atsikurianti Sąjunga tęsė pirmtakų tradicijas ir Lietuvoje stengėsi pritaikyti rusų narodnikų, ypač jų atšakos - eserų, idėjas.

Archyvinė medžiaga liudija, jog pasibaigus "LVS atnaujintojų suvažiavimui" išrinktas CK (žinoma, kad įėjo P. Ruseckas ir F. Bortkevičienė) užmezgė ryšius su eserams artimos RVS vadovais. Šios Sąjungos spaudos organo "Красное знамя" leidėjas Aleksandr Amfiteatrov 1906 m. rugsėjo 17 (30) d. laiške iš Paryžiaus LVS CK nariui P. Ruseckui dėkojo už atsiųsta žinutę apie LVS, prašė papildomų žinių ir tikėjosi per Maskvą arba Paryžių užmegzti tiesioginius ryšius. Lietuvos valstiečių atstovus kviesdamas dalyvauti rengiamame Rusijos valstiečių suvažiavime, įtikinėjo esąs "autonomistas", ramino, jog susijungimas su RVS sąjungiečiams negresia³⁶.

Šie ryšiai, kaip ir narodnikų pakraipos organizacijoms artima idėjinė orientacija jau iš anksto nežadėjo "taikaus sambūvio" ne tik su "kietais" LDP nuosaikiais (A. Smetona, J. Bagdonu, K. Žaliu, P. Gaidelioniu), bet ir linkstančiais prie radikalų (J. Vileišiu, P. Leonu, S. Goesu). Rugsėjo 17-18 (30 - spalio 1) d. Vilniuje įvykęs aštuntasis LDP suvažiavimas ir įvykiai po jo tai patvirtina.

Šiame suvažiavime pirmiausia buvo baigti tvarkyti "Lietuvos ūkininko" leidimo reikalai. Didelį deficitą nutarta dengti iš partijos kasos ir auksų, skirtų LDP, o visa atsakomybė už laikraščio leidimą, jo politinę liniją buvo paskirta redaktoriui. Specialiu nutarimu buvo pažymėta: "*Kas link laikraščio pakraipos, nutarta vesti jį grynai partijos pakraipoje ir skaityti politišku partijos organu*"¹³⁷. Taigi, nors ir nelegaliai, bet buvo įteisintas "Lietuvos ūkininko", kaip LDP spaudos organo, statusas.

Be to, po diskusijų "reformininkams-opozicionieriams", padedant K. Griniui³⁸, pavyko pasiekti, kad būtų patvirtinta kompromisinė LDP ir LVS sambūvio formuluotė: "*4. Apie L.V.S. įkūrimą nutarta: a) Lietuvos Valstiečių Sąjunga (L.V.S.) yra organizacija prie LDP^{jos} (reikia suprasti LVS yra LVS^{jos} organizacija); b) LDP^{jos} programa LVS Centro komitetas pilnai sutinka ir platina partijos literatūrą; c) LDP^{jos} komitetas perleidžia LVS Centro komitetui dalį kasos išdo, žiūrint į reikalavimus; d) LVS Centro komitetas duoda ataskaitą LDP komitetui, šiam pareikalavus; e) LVS centro komitetas išleidžia atsišaukimus tik su LDP komiteto pritarimu lygiai kaip ir kitus raštus; f) LVS Centro komitetas renka sąjungai pinigų; g) LVS Centro*

*komitetas tik su LDP komiteto pritarimu susineša su kitomis revoliucijinėmis partijomis ir užmezga su jomis ryšius*³⁹.

Taigi nutarimas apibrėžė labai ribotą LVS autonomiškumą nuo LDP. Bet dar nesustiprėjusi Sąjunga laimėjo finansinę paramą ir galimybę disponuoti bendru spaudos organu, nes į laikraščio komitetą kaip LVS CK atstovas buvo išrinktas P. Ruseckas⁴⁰.

Suvažiavimo eigoje LVS nariai susirinko į atskirą pasitarimą, kurio pirmininkas buvo K. Grinius, ir priėmė minėtą laikinąją programą, įstatų, vėliau išleistus atskiromis brošiūrėlėmis, atitinkamai 238 ir 248 egz. tiražu⁴¹. LVS veikėjai vis dėlto nebuvo linkę riboti savo veiklos laisvės, kaip to reikalavo LDP suvažiavime priimta formulotė, ir jau šiame pasitarime paskelbė specialų pareiškimą LDP suvažiavimui. Jame, be kita ko, buvo pažymėta, jog LVS yra ne tik politinė, bet ir profesinė, nepartinė organizacija, turinti savarankiškai veikiantį komitetą, kuris pats rūpinasi Sąjungos literatūros leidimu, o visi valstiečiai, prisidėję prie LVS, nėra LDP nariai, ir todėl *"LVS yra organizacija prie LDP, o ne dalis LDP"*⁴². Tačiau kas vertė LDP nuosaikiuosius jungtis į tokį aiškiai nepatvarų sambūrį?

Be abejo, pirmiausia viltis, jog, padedant LVS, jos kuriamoms kuopoms, pavyks pagerinti "Lietuvos ūkininko" finansinius reikalus, vėl išeiti į viešumą, ir, įrodžius, jog LDP gyvuoja, veikia, gauti pinigų iš išeivių - taip pat kaip ir anksčiau. LDP autoritetas ALRŠK akyse buvo labai sumažėjęs: partija rugsejo mėn. iš jo tegavo 1,17, tuo tarpu LSDP buvo paskirta 465,65 dol.⁴³ Todėl M. Zauniūtė prašė: *"Susimildami, jeigu norite, kad vardas Jusų kultų, tada kuo greičiausia reikia kitaip veikti pradėti [...]"*⁴⁴.

³⁴ Ibid., l. 340-341.

³⁵ Ibid., l. 344-345.

³⁶ A. Amfiteatrovo laiškas LVS CK nariui (1906 09 17 (30)), MAB, f. 37-11444.

³⁷ Lietuvos demokratų partijos susivažiavimų (1906 09 17-18 ir 1906 11 01) protokolai, VUB, f. 1-F614, l. 98-99.

³⁸ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 209.

³⁹ Lietuvos demokratų partijos susivažiavimų (1906 09 17-18 ir 1906 11 01) protokolai, l. 100-101.

⁴⁰ Ibid., l. 99; P. Ruseckas, "Iš mano darbų "Lietuvos ūkininkui", l. 6.

⁴¹ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 209-210; V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. I, skilt. 1741.

⁴² LVS CK pranešimas LDP narių susirinkimui (1906 09 17 (30)) [Kopija], MAB, f. 37-11448, l. 1-2.

⁴³ M. Zauniūtės laiškas F. Bortkevičienei (1906 11 09 (22)), MAB, f. 56-130, l. 156.

⁴⁴ M. Zauniūtės laiškas F. Bortkevičienei (1906 10 30 (11 12)), *ibid.*, l. 136.

Todėl išrinktas LDP komitetas (žr. 2 lentelę) skubėjo pranešti Amerikos lietuvių laikraščiams ("Lietuvai", "Vienybei lietuvininkų") apie LVS įkūrimą⁴⁵.

Antra. Partija, kaip buvo pažymėta viename iš to paties komiteto susirinkimų protokolų, ir toliau organizaciniu požiūriu buvo nesusitelkusi, t. y. neturėjo priimto statuto, "*miniose kuopų, kurios tarp kátko platintų laikraštį*"⁴⁶. Ir čia buvo manyta, jog LVS pagelbės išsaugoti jos politinį gyvybingumą konkurencijoje su LSDP, TLDP bei vis stiprėjusia ir plėtusia savo kultūrinę veiklą krikščioniškąja demokratija.

LVS iš tikro buvo labai aktyvi, bet beveik nesikonsultavo su LDP komitetu, veikė pagal savo poreikius ir kryo į visišką nepriklausomybę. Ne nutraukė, o toliau plėtė ryšius su RVS, be to, juos užmezgė su Valstybės Dūmos trūdovikų kuopa. 1906 m. spalio 1 (13) d. kaip LVS atstovas tos kuopos narių susirinkime dalyvavo E. Galvanauskas⁴⁷ ir perskaitė P. Rusecko bei P. Paršaičio-Siūlelio parengtą pranešimą. Jame buvo pažymėtas LVS artimumas LSDP, siekis įstoti į RVS, buvo nurodyta, jog LVS pripažįsta teisingu žemės socializacijos principą ir teroro taktiką⁴⁸. Reikšmingi LVS organizacinio darbo laimėjimai: per paskutinius tris 1906 ir pirmuosius 1907 m. mėnesius buvo įkurta apie 30 kuopų⁴⁹ (6 lentelėje pateikti ne pilni duomenys, o tik pagal išlikusias archyve LVS kuopų ataskaitas LVS CK). Todėl jau 1906 m. gruodžio 27-28 (1907 m. sausio 8-9) d. Vilniuje, M. Putvinskaitės bute, įvyko visuotinis LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimas. Dalyvavo 30 atstovų⁵⁰.

Iš įgaliotinių pasisakymų, išlikusių konspektų matyti, jog daugumą kuopų narių sudarė bežemiai ir mažžemiai, buvo atvejų (pvz., Kupiškio kuopoje), kai į LVS kuopas žmonės perėjo iš ten pat veikusių socialdemokratų kuopų⁵¹. Per gana trumpą laiką LVS nuveikė gana daug: išplatino 6000 egz. dar 1906 m. balandžio-gegužės mėn. parengto LVS atsišaukimo "Lietuvos valsčionys!", 2750 "Lietuvos valstiečių sąjungos atsišaukimo" egz. (jį parengė P. Ruseckas 1906 m. liepos mėn.), 200 egz. Sąjungos programų ir įstatų, 400 knygelių, įsteigė du knygynėlius⁵². Šis darbas buvo atliktas padedant susikūrusioms kuopoms ir rodė, jog, plėsdama savo veiklą, LVS neatsitiktinai tapo konkurente net LSDP. S. Matulaitis iš esmės tai pripažino jau 1906 m. gruodžio pradžioje: jis bandė sumenkinti LVS nuopelnus Lietuvos visuomeniniame-politiniame gyvenime⁵³.

Norint dar labiau išplėsti savo įtaką kaime, sustiprinti kuopas, įgaliotinių suvažiavime buvo nutarta neapsiriboti darbu vien tarp bežemių ir mažžemių, o už LVS agituoti visus valstiečius. Todėl buvo pažymėta: "*Prie Sąjungos priguli susipratę darbo žmonės visokio turtingumo*"⁵⁴. Dalyviai pritarė ir tolesniam ryšių su RVS bei trūdovikų darbo kuopa Dūmoje plėto-

jimui⁵⁵. Pritarę laikinosios programos bendram principui "Žemę valdo tie, kurie ją dirba ir kol ją dirba", pačią programą ketino pataisyti, aiškiau suformuluoti jos punktus, ypač žemės klausimu. LVS CK paskirti sudarytojai - P. Ruseckas, K. Grinius ir, kaip nurodo P. Ruseckas, A. Rimka⁵⁶, - buvo įpareigoti iki 1907 m. vasario 15 (28) d. nuspręsti ir paskelbti kaip nuolatinę ar kaip projektą Sąjungos programą. CK buvo įpareigotas galutinai sutvarkyti ir atskirai atspausdinti jau pataisytus P. Rusecko įstatus, tiesa, jų viešai neskelbti⁵⁷.

Renkantis veiklos taktiką, buvo nutarta užsiimti kultūriniu darbu, o LDP ir LVS santykių raidai svarbus buvo pabrėžimas, jog reikia stengtis LDP spaudos organą - "Lietuvos ūkininką" - priartinti prie Sąjungos dvasios⁵⁸. Kovos dėl šio laikraščio rezultatai kaip tik ir lėmė, kaip vėliau matysime, įsitvirtinusių idėjinę-politinę kryptį, užfiksuotą 1914 m. LDP programoje, bei LDP vartimą radikaliųjų demokratų ir "sajungiečių" organizacija.

Po šio suvažiavimo, 1907 m., ypač jų pradžioje, LVS kūrė kuopas, plėtė jų darbą. Kaip rodo išlikę LVS archyvo fragmentų duomenys, sausio-kovo mėn. įsikūrė ir aktyviai veikė Pajevonio ir Vaitkabilių valsčių kuopos,

⁴⁵ Antras LDP komiteto susirinkimas (1906 09 23 (10 06)) [Protokolo kopija], VUB, f. 1-F614, l. 88.

⁴⁶ Penktas LDP komiteto susirinkimas (1906 11 05 (18)) [Protokolo kopija], *ibid.*, l. 92.

⁴⁷ E. Galvanausko laiškas P. Ruseckui (?) [1906?], *ibid.* Laiškai [nenumeruoti].

⁴⁸ Pranešimas duotas atstovui važiuosiam į Peterburgą ant susirinkymo Dumos Biuro kuopos [trudovikų] narių (1906 10 01 (13)), MAB, f. 37-11440, l. 8-9, 13-14.

⁴⁹ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 211.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 209; V. Kieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai", p. 45; P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 211.

⁵¹ Visuotino LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimo protokolas (1906 12 27-28 (1907 01 08-09)), MAB, f. 37-11448, l. 20-21.

⁵² "Pirmojo "Lietuvos Valstiečių Sąjungos" įgaliotinių suvažiavimo nutarimai", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 3, p. 42; Kas nuveikta? [LVS CK ataskaita suvažiavimui 1906 12 27-28 (1907 01 08-09)], MAB, f. 37-11448, l. 1-1a; LVS atsišaukimai, VUB f. 1-F614, l. 370-371, 396.

⁵³ M. [S. Matulaitis], "Lietuvos Valstiečių Sąjunga" ir socialistai, *Naujoji gadynė*, 1906 12 07 (20), nr. 29, p. 455.

⁵⁴ "Pirmojo "Lietuvos Valstiečių Sąjungos" įgaliotinių susivažiavimo nutarimai", p. 43.

⁵⁵ Visuotino LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimo protokolas (1906 12 27-28 (1907 01 08-09)), MAB, f. 37-11448, l. 19.

⁵⁶ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 209.

⁵⁷ Visuotino LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimo protokolas, MAB, f. 37-11448, l. 20; "Pirmojo "Lietuvos Valstiečių Sąjungos" įgaliotinių susivažiavimo nutarimai", p. 43.

⁵⁸ Visuotino LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimo protokolas, MAB, f. 37-11448, l. 21.

padidėjo narių skaičius Laukeliškių kuopoje (žr. 6 lentelę). Jų, kaip ir kitų kuopų, nariai rūpinosi valstiečių švietimu ir savišvieta, lavinimusi: skaitė "Lietuvos ūkininką", "Naująją gadynę", "Skardą", "Vilniaus žinias", buvo įrengę skaitytklas-knygynėlius, platino atsišaukimus, "pirmėivišką" literatūrą. Šioje veikloje dažnai kooperuodavosi su Marijampolės "Šviesos" skyriais. Be to, LVS kuopos veikė bendrai su labai susilpnėjusiu, nesugebėjusiu savarankiškai dirbti LMS⁵⁹. 1906 m. gruodžio 30-31 (1907 m. sausio 12-13) d. vykęs LMS penktasis suvažiavimas, kuriame dalyvavo ir LVS delegatas, buvo priėmęs nutarimą organizacijų veiklą sujungti, įtraukiant mokytojus į LVS kuopų darbą: kurti lietuviškas mokyklas, šviesti valstiečius⁶⁰. Vis dėlto, metams įpusėjus, kuopų veikla ir toks LVS darbas rimo, siaurėjo, o metų pabaigoje, kaip nurodė P. Ruseckas⁶¹, visai apmirė. Anot jo, tam įtakos turėjo po 1907 m. birželio 3 (16) d. Valstybės II Dūmos paleidimo sustiprėjusi minėta Rusijos vidaus represinė politika ir dėl to slūgęs revoliucinis ūpas. Be to, kuopose aktyviai veikė LVS nariai studentai, revoliucijos įvykiams aprimus, išvyko į Rusijos universitetus tęsti mokslų⁶². Kuopos neteko savo vadovų ir iro. Reikia pažymėti, kad žandarai sekė LVS kuopas dar prieš Dūmos paleidimą, ir jau tada jos patyrė pirmuosius nuostolius. Gražiškių valsčiaus kuopos ataskaitoje, rašytoje 1907 m. gegužės 13 d., buvo nurodyta, kad narių labai sumažėjo (nuo 33 iki 20) pasitraukus kai kuriems iš jų į užsienį dėl persekiojimo⁶³. Taigi galima manyti, kad caro valdžios priemonės sužlugdė LVS masinę veiklą ir sąlygojo jos, kaip politinės organizacijos, apmirimą.

Minėtu laikotarpiu LVS CK toliau rūpinosi organizacijos savarankiškumu, nepriklausomumu nuo LDP stiprinimu. Dar labiau sustiprėjo LVS ryšiai su RVS bei trudovikų kuopa Dūmoje. Nuo 1907 m. vasario 20 d. (n. st.) funkcionavusioje Rusijos Valstybės Dūmoje trudovikų kuopos frakcijai priklausė LDP radikalas A. Bulota. 1907 m. liepos mėn. LVS atstovas, matyt, vėl E. Galvanauskas, dalyvavo ir skaitė pranešimą apie savo organizaciją, jos veiklą RVS narių ir trudovikų kuopos suvažiavime. Pranešime jis nurodė bendrą su šiomis organizacijomis LVS siekį: panaikinti biurokratinę savivalę ir įvesti darbo žmonių valdžią⁶⁴. Daug dirbta rengiant LVS programą, nors kuopų įgaliotinių suvažiavimo duotų terminų nesilaikyta. Programos projektas, laikinieji įstatai K. Griniaus galutinai buvo parengti tik 1907 m. rugpjūčio 1 d.⁶⁵ Juos ketinta svarstyti, aptarti numatyta 1907 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn. sušaukti LVS organizatorių suvažiavime⁶⁶, kuris dėl Sąjungos organizacinių sunkumų taip ir neįvyko. Tačiau, jam rengiantis, savo samprotavimus dėl programos į LVS CK buvo atsiuntę E. Galvanauskas⁶⁷, J. Paršaitis-Gabrys⁶⁸. Jie, kaip ir K. Grinius, savo siūlymuose pabrėžė žemės klausimo sprendimo svarbą, laikantis principo: "Žemė priklauso tiems, kas ją dirba", bei Lietuvos politinės

autonomijos iškovojimo siekį. Tačiau, pavyzdžiui, K. Grinius savo projekte, kaip ir 1906 m. LDP programoje, atkreipė dėmesį į tautines mažumas ir siūlė garantuoti laisvą politinį bei kultūrinį jų vystymąsi⁵⁹, o J. Paršaitis-Gabrys įrodinėjo, jog Sąjunga privalo pasidaryti konspiratyvi⁶⁰, tuo tarpu E. Galvanauskas, apeliuodamas į enesus Aleksejų Grigorjevičių Pešechnovą, Venediktą Aleksandrovičių Miakotina, Vasilijų Vasiljevičių Vodovozovą, anarchistus K. Elebacherį, Piotrą Nikolajevičių Kropotkina, įtikinėjo, jog programoje būtina aptarti socializmo tvarką, o jį traktuoti kaip galutinį organizacijos tikslą ir, formuluojant principines programos nuostatas, atsižvelgti į tendencijas vystytis visuomenei per demokratinę ir socialistinę respublikas, anarchijos link⁶¹. Taigi jau 1907 m. "liaudinio socializmo" idėją buvo bandyta perkelti į LVS programą, ir tai rodė, jog idėjinė takoskyra su LDP nuosaikiais, besiremiančiais ieškojimais, kaip stiprinti tautinį identitetą bei sukurti palankesnes sąlygas tautai vystytis, tapo perdėm ryški, kad dar būtų galima išlaikyti bendrus organizacinius ryšius.

Būtina pažymėti, jog šie ryšiai nutrūko ne dėl paprasto skilimo, t.y. kai LVS būtų atskilusi nuo LDP ar pastaroji būtų natūraliai skilusi į dvi dalis,

⁵⁹ Laukeliškių LVS kuopos komiteto atsakymai LVS CK (1907 02 26), MAB, f. 37-11447, l. 3; Garliavos LVS kuopos atsakymai LVS CK [1907], MAB, f. 37-11449, l. 1; Pajevonio valstiečių nutarimas (1907 02 18), MAB, f. 37-11450; Pranešimas LVS CK nuo LVS Ramygalos kuopos komiteto (1907 m.), MAB, f. 37-11455, l. 1-3.

⁶⁰ LVS programinių dokumentų, suvažiavimų protokolų, nutarimų, laiškų LVS CK fragmentai (1906 m. spalio-gruodis), MAB, f. 37-11440, l. 10, 16; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos*, p. 43, 60.

⁶¹ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 211.

⁶² Ibid.

⁶³ Gražiškių valsčiaus kuopos ataskaita LVS CK (1907 05 13), MAB, f. 37-11451, l. 1-1a.

⁶⁴ Darbo kuopos ir Rusijos valstiečių sąjungos konferencija, *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 31, p. 462-463; E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui (1907 07 02 (19)), VUB, f. 1-F614, laiškai [nenumuoti].

⁶⁵ Laumės Vaikas [K. Grinius], Lietuvos Valstiečių Sąjungos programos projektas. Laikiniai LVS-gos organizacijos įstatymai, VUB, f. 1-F614, l. 353-357, 359.

⁶⁶ E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui, VUB, f. 1-F614, laiškai [nenumuoti].

⁶⁷ E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui (1907 07 02 (19)), ibid.

⁶⁸ J. Gabrio laiškas LVS organizatorių suvažiavimui (1907 08 14 (27)), MAB, f. 37-11452, l. 1-4.

⁶⁹ Laumės Vaikas [K. Grinius], Lietuvos Valstiečių Sąjungos programos projektas, VUB, f. 1-F614, l. 355.

⁷⁰ J. Gabrio laiškas LVS organizatorių suvažiavimui (1907 08 14 (27)), MAB, f. 37-11452, l. 2a.

⁷¹ E. Galvanausko laiškai LVS CK nariui [vienas iš jų 1907 02 (19), kiti be datos], VUB, f. 1-F614, laiškai.

bet dėl nuosaikiųjų atstūmimo, "atmetimo" nuo LDP. Šitai lėmė originali K. Griniaus ir F. Bortkevičienės pozicija. Jie tuo pačiu metu sugebėjo daryti įtaką abiejų organizacijų veiklai.

Nuo pat 1906 m. rugsėjo mėn. įvykusio LDP aštuntojo suvažiavimo, kuriame oficialiai buvo įteisintas bendras LDP ir LVS veikimas, J. Bagdono, J. Vileišio, A. Smetonos įtarumas dėl galimo LVS atsiskyrimo neranyko. Dar daugiau - minėtoji LVS vadovų veikla jų nerimą didino ir vertė ieškoti preventyvių priemonių. Todėl 1906 m. rugsėjo-spalio mėn. buvo bandyta kurti savarankiškas LDP kuopas kaime. Iš karto po suvažiavimo - rugsėjo 23 (spalio 6) d. susirinkime - išrinktas komitetas (žr. 2 lentelę), kuriame nuosaikieji demokratai J. Vileišis, J. Bagdonas, A. Smetona, oficialiai ne partijos narys, bet aktyvus bendradarbis J. Kubilius buvo aiški dauguma prieš F. Bortkevičienę ir reikalavo neatidėliojant kurti LDP kuopas⁷². Tas pat buvo pažymėta ir spalio 31 (lapkričio 13) d. LDP komiteto posėdžio nutarime, aiškinant, jog tai padės įveikti gilia "Lietuvos ūkininko" finansinę krizę⁷³. Apie priimtus nutarimus kurti LDP kuopas (dėl nepasitikėjimo LVS veikėjais) M. Zauniūtei 1906 m. lapkričio 10(23) d. laiške rašė F. Bortkevičienė: *"Matau, kad dėdė B. [Bagdonas. - R.M.] visai jau pasiduoda... [A. Smetonai. - R.M.] ir Jonui [J. Vileišiui. - R.M.]. Aš nesuprantu kaip jie tą neatjaučia, kad tik tokiu būdu galime prieiti prie žmonių ir dirbti plačioje minioje. Jie įsikalę į galvą, [...] kad nori atsiskirti ir elgiasi kaip su savo žmonėmis"*⁷⁴.

LDP radikalai bei jiems prijauciantieji norėjo išlaikyti po aštuntojo demokratų suvažiavimo susidariusią padėtį ir manė, jog atskirų kuopų kūrimas nulemtų LVS ir LDP persiskyrimą. O tai, jų manymu, be žalos, nieko abiem ir taip nestiprioms organizacijoms neatneštų. M. Zauniūtė klausė F. Bortkevičienę: *"Girdėjau, kad užmanoma šale LVS kuopų tverti LDP kuopas; kam, kodėl? Aš nemoku to suprasti, kad ir tie patys darbai rastų žmonių prielankumą, juk tai jau bus atsiskyrimas, jau dvi partijos [...]"* ir tvirtino, jog *"baisiausias nuodas jeigu vienas kitam pradeda netikėti, užmesti norėjime poniavoti; norime atsiskirti, niekinti vienas kito didžiuodamosi savuoju (užmesti blogus norus). Negaliu atsiginti nuo mislės kad prie tokių sąlygų abiem neužilgo tikrai ateis galas. Vis gi stengiasi įgyti viltį, kad ir vieni ir kiti nenorės persiskyrimo ir darys viską jei [jog. - R.M.] jį išvengt"*⁷⁵.

LDP kuopos taip ir nebuvo sukurtos, nes 1907 m. rugpjūčio 4-5 (17-18) d. vykęs dešimtas LDP suvažiavimas vėl pripažino būtinumą jas kurti. Vis dėlto suvažiavimo nutarime buvo pažymėta, jog *"tokiomis LDP kuopomis galinčios būti L.V.S. kuopos"*⁷⁶. Šią formuluotę lėmė minėtas LVS organizacinis susilpnėjimas bei aiškus LVS veikėjų ir LDP radikalų pasiryžimas suvienyti savo jėgas vienoje partijoje perimant vadovavimą

LDP, padaryti partiją radikalioji organizacija ir savo idėjas įgyvendinti jos vardu. Tokią versiją pateikia minėta formuluotė. Kaip tik šiuo metu subrendo neišvengiamas LDP skilimas į radikalus ir nuosaikiuosius.

Dar 1906 m. rudenį ir LDP radikalai (F. Bortkevičienė, K. Grinius), ir LVS vadai (P. Ruseckas, E. Galvanuskas) suvokė, jog LDP idėjinę kryptį ir radikalų kovos su nuosaikiais (A. Smetona, J. Jablonskiu, J. Bagdonu, P. Leonu) baigtį lems "Lietuvos ūkininko" užvaldymas. Spaudos, laikraščių vaidmuo visuomeniniame-politiniame gyvenime buvo itin svarbus ir reikšmingas. Ji tam tikra idėjine linkme švietė, lavino ir auklėjo žmones ir padėjo idėjinėms-politinėms srovėms, joms atstovaujančioms partijoms, organizacijoms telkti savo šalininkus ir per juos plėtoti savo kultūrinę-politinę veiklą.

Tačiau "Lietuvos ūkininko" redakcija vis dar tebebuvo nuosaikiųjų rankose. Nors, kaip minėjome, į laikraščio komitetą įėjo F. Bortkevičienė, P. Ruseckas, daug svėrė redaktoriaus J. Bagdono žodis, nes jį aštuntasis LDP suvažiavimas buvo įpareigojęs atsakyti už laikraščio idėjinę pakraipą. Be to, atsakingu redaktoriumi iki pat 1907 m. 38 Nr. pasirašinėjo irgi nuosaikis - P. Gaidelionis⁷². Po minėto suvažiavimo nuosaikieji, būdami dauguma LDP vadovybėje (žr. 2 lentelę), stengėsi dar labiau sustiprinti savo įtaką laikraščiui, apdrausti jį nuo radikalų ir LVS kėslų. Prisidengę "Lietuvos ūkininko" finansiniais sunkumais, jie pasiekė, kad 1906 m. lapkričio 1 (14) d. LDP suvažiavimas (devintasis) priimtų nutarimą dėl bendrovės "Lietuvos ūkininkui" leisti sukūrimo⁷³. Konkrečios bendrovės steigimo galimybės buvo svarstytos LDP komiteto posėdžiuose⁷⁴, tačiau ji įkurta nebuvo, nes F. Bortkevičienė, laikraščio leidimui pasakyusi 5000 rublių⁷⁵, pašalino bendrovės kūrimo būtinumą ir, būdama leidėja, faktiškai ėmė disponuoti laikraščio materialine baze. Tai sužlugdė nuosaikiųjų užmačias išlaikyti laikraštį savo rankose ir suteikė naujų galimybių radikalams bei LVS veikėjams kovoje su nuosaikiais.

⁷² LDP komiteto susirinkimas 23.IX.1906 [protokolo kopija], VUB, f. 1-F614, l. 90.

⁷³ LDP komiteto susirinkimas 31.X.1906 [protokolo kopija], *ibid.*, 92.

⁷⁴ F. Bortkevičienės laiškas M. Zauniūtei (1906 11 10(23)), VUB, f. 1-F474, 45 laiškas.

⁷⁵ M. Zauniūtės laiškas F. Bortkevičienei (1906.11.09(27)), MAB, f. 56-130, l. 159.

⁷⁶ X susivažiavimas LDP (4-5(17-18) VIII.1907) [protokolo kopija], VUB, f. 1-F614, l. 162.

⁷⁷ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija* d. 4, t. 1, skilt. 1708, 1823.

⁷⁸ Devintojo LDP suvažiavimo nutarimai (1906 11 01(14)) [kopija], VUB, f. 1-F614, l. 102.

⁷⁹ LDP komiteto susirinkimų (1906 11 05 (18) ir 11 16(29)) protokolai [kopijos], *ibid.*, l. 92-94.

⁸⁰ F. Bortkevičienė, ""Liet. ūkininko" administracija ir finansai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, l. 7.

A. Smetona, matydamas, jog laikraštis iš nuosaikiųjų rankų slysta, 1907 m. balandžio-gegužės mėn. ėmėsi naujo laikraščio ("Vilties") organizavimo. Šiam darbui pasitelkė žinomus tautos vienybės idėjos šalininkus: Juozą Tumą, J. Basanavičių, V. Urbonavičių-Urboną, Roką Šliupą, Aleksandrą Dambrauską-Jakštą, Vladą Mironą⁸¹.

J. Bagdonas redagavo toliau, bet nepasitenkinimas ir opozicija jam, kaip ir apskritai nuosaikiesiams, didėjo. E. Galvanauskas, būdamas kairiųjų bloko (LVS, LSDP, radikaliųjų demokratų, Bundo) šalininkas rinkimuose į Dūmą, buvo nepatenkintas "Lietuvos ūkininko" aršiais išpuoliais prieš socialdemokratų. Jis nepritarė ir P. Leono straipsniams, kuriuose pastarasis gynė bei propagavo Dūmoje kadetų liniją⁸², ir tiesmukai pažymėjo: "*Leonas k-detas, arba mūsų senis demokratas, su kuriuo mums ne važiuot toli vienam vežime*"⁸³.

Tačiau didžiausias LDP radikalų ir LVS veikėjų nepasitenkinimas kilo dėl J. Bagdono straipsnių. Todėl atsirado patogus pretekstas pašalinti jį iš redaktoriaus pareigų.

1907 m. birželio 3 (16) d. paleidus Rusijos Valstybės II Dūmą, Lietuvos politinės grupuotės ėmė intensyviai ruošti naujiems rinkimams. Paaštrėjo "pirmievių" ir "atžagareivių" konfliktas. LDP dešimtojo suvažiavimo, įvykusio 1907 m. rugpjūčio 4-5 (17-18) d. (žr. 2 lentelę), nutarime dėl rinkimų į Dūmą buvo pakartota aštuntojo suvažiavimo priimta nuostata: rinkimuose pirmiausia blokuotis su LSDP, o trūkstant balsų, agituoti už tautinės demokratijos (buvusios TLDP) ar žydų kandidatus. "*Su klerikalais [krikščioniškosios demokratijos atstovais. - R.M.] ir konservatoriais [dvarininkais. - R.M.] į jokiais derybas neiti*"⁸⁴. J. Bagdonas ir A. Smetona buvo priešingos nuomonės. Nieko ilgai nelaukdamas, J. Bagdonas "Lietuvos ūkininko" 38 Nr. paskelbė savo straipsnį "Vienintelė praktiška išeiga", kuriame kvietė tartis su dvarininkais⁸⁵. Savo pozicijai ginti buvo parengęs dar du straipsnius, skirtus "Lietuvos ūkininko" 40 Nr.: "Ar tartis su dvarininkais" ir "Dar dėlei tarybų"⁸⁶. Tačiau LDP CK nariai (J. Vileišis, F. Bortkevičienė, P. Ruseckas, M. Sleževičius) šiam žingsniui pasipriešino. 1907 m. rugsėjo 30 (spalio 13) d. laikraščio komiteto susirinkime jie nutarė sulaikyti 40 Nr., išimti iš jo J. Bagdono straipsnius, kaip prieštaraujančius partijos pakraipai, o redakcijai vadovauti pavedė išvakarėse išrinktam jos komitetui: J. Bagdonui, M. Sleževičiui, L. Girai⁸⁷. Protestuodamas prieš šį sprendimą, siedamas jį su LVS CK nario P. Rusecko intrigomis, J. Bagdonas iš CK pasitraukė, tačiau redaktoriaus pareigų neatsisakė⁸⁸.

LDP CK, atsižvelgdamas į tai, laikraštį redaguoti įpareigojo M. Sleževičių ir L. Girą ir spalio 21 (lapkričio 2) d. nutarė sušaukti visuotinį LDP

suvažiavimą partijos ir laikraščio organizacinėms problemoms apsvarstyti⁸⁹. Šiame - vienuoliktajame - suvažiavime J. Bagdonas buvo atleistas iš redaktoriaus pareigų, o pats kartu su A. Smetona atsisakė toliau dirbti LDP CK (žr. 2 lentelę). Į komitetą buvo išrinkti J. Vileišis (pirmininku), F. Bortkevičienė (sekretore), M. Sleževičius, A. Rucevičius (kasininku), o kandidatais - L. Gira, P. Ruseckas, pastarasis - kaip LVS CK narys. Komitetas turėjo suformuoti laikraščio redakciją⁹⁰. "Lietuvos ūkininką" iki 1908 m. spalio mėn. pabaigos redagavo M. Sleževičius, P. Ruseckui ir J. Višinskienei talkininkaujant⁹¹. Oficialiai buvo patvirtinta, kad iš LDP J. Bagdonas ir A. Smetona išstojo tik 1908 m. spalio 5 (18) d. - tryliktojo LDP suvažiavimo metu⁹². Tačiau partijos darbe praktiškai jie nebedalyvavo. A. Smetona visas jėgas buvo sutelkęs "Vilčiai", nes ten rado tribūną tautiškumo, tautos vienybės idėjų propagandai bei, anot jo, tautos egzistencijai pavojingo radikalų teorinės demokratijos - liaudiškumo - kritikai. Kartu su juo prie "Vilties" pritapo J. Jablonskis, P. Mašiotas, K. Žalys, P. Gaidelionis bei 1906-1907 m. partijos veikloje aktyviai dalyvavęs, nors ir nelaikęs savęs LDP nariu, J. Kubilius⁹³. Jų pasitraukimas reiškė nuosaičių pralaimėjimą ir pasitraukimą iš LDP.

LVS ir LDP praktiškai susiliejo į vieną organizacinę struktūrą, jų veikėjams perėmus "Lietuvos ūkininko" leidimą ir redagavimą. Ir tai buvo

⁸¹ A. Merkeliš, "Viltis", *Vairas*, 1932, nr. 11, t. 6, p. 192-193.

⁸² E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui [P. Ruseckui? 1907 m.], VUB, f. 1-F614, laiškai.

⁸³ E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui (1907 07 02 (15)), *ibid.*

⁸⁴ LDP aštuntojo (1906 09 17-18 (09 30-10 01)) ir dešimtojo (1907 08 04-05(17-18)) suvažiavimų nutarimai [kopijos], *ibid.*, l. 113, 162.

⁸⁵ J. B. [J. Bagdonas], "Vienintelė praktiška išeiga", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 38, p. 426-427.

⁸⁶ J. Bagdono laiškas LDP CK (1907 10 01), VUB, f. 1-F604, l. 184.

⁸⁷ LDP CK susirinkimų protokolai 1907 09 29 ir 1907 09 30 (1907 10 12 ir 10 13) [kopijos], VUB, f. 1-F614, l. 172, 173.

⁸⁸ J. Bagdono laiškas LDP CK (1907 09 30(10 13)), VUB, f. 1-F604, l. 183.

⁸⁹ LDP CK susirinkimo protokolas 1907 10 01(14) [kopija], VUB, f. 1-F614, l. 145.

⁹⁰ Protokolas Visuotinojo nepaprasto LDP susivažiavimo spalio 21 d. 1907 m., *ibid.*, l. 185, 186.

⁹¹ F. B. [F. Bortkevičienė], "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai"; Protokolas LDP Komiteto susirinkimo spalio 12 dieną 1908 m. (1908 10 25), VUB, f. 1-F614, l. 235.

⁹² Ištrauka iš visuotinojo 5 10 08 (1908 10 18) LDP suvažiavimo protokolo, *ibid.*, l. 233.

⁹³ "Kodėl ir kaip "Viltis" atsirado. Ką apie tai sako Vilties kūrėjas ir pirmasis Redaktorius, dabartinis Lietuvos Respublikos prezidentas p. Antanas Smetona", *Lietuvos aidas*, 1932 nr. 235; J. Tumas, "Atminimai: Viltininko Tumo Vilniaus atminimai", *Vairas*, 1931, nr. 10, 15, p. 166.

sąmoningas, gerai apgalvotas žingsnis, nes idėjinė takoskyra tarp radikalų ir nuosaikiųjų 1907 m. buvo jau nebeįveikiama ir trukdė tolesnei LDP radikalų ir LVS narių veiklai. Prieš lemiamąjį suvažiavimą E. Galvanauskas pažymėjo: "*Nors tas gal p. B. [Bagdonui. - R.M.] ir nemalonu, bet jau čia nieko nepadarysi, toks matyt likimas visų jo "gvardijos generolų" kaip antai Petro Vileišio, Basanavičiaus ir K^a. [...] Todėl mes turime tik diplomatiškai pasistengti, nesikarščiuodami, paimt "L.Ū." ["Lietuvos ūkininką". - R.M.] į savo rankas*"⁹⁴.

Atskiri nuosaikiųjų pažiūrų veikėjai, tokie kaip P. Leonas, V. Putvinskis, S. Goesas, Jonas Staugaitis, ilgiau ar trumpiau priklausė partijai, bet idėjinei jos pakraipai įtakos jau neturėjo. Jie rėmė "Lietuvos ūkininką", partiją finansais, dalyvavo jos kultūrinėje veikloje, rinkimų į Dūmą kampanijose. 1908-1909 m. LDP CK dirbo P. Leonas (žr. 2 lentelę), nes per jį rinkimų į Dūmą metu buvo kontaktuojama su Kauno lietuvių demokratų kuopos komitetu. Jo nariai Stanislovas Raila, Kazimieras Samajauskas, R. Šliūpas, Tomas Žilinskas atstovavo taip iki galo ir nesusikūrusiai TLDP⁹⁵, telkė apie save veiklesnius pasauliečius, todėl LDP Kaune savo atramos neturėjo ir buvo priversta naudotis jų parama. Apskritai LDP kaip ir iki tol veikė Vilniuje, o kuopų, skyrių, kitokių kokių nors organizacinių vienetų Lietuvoje miestuose, miesteliuose, kaimuose nebuvo įkūrusi.

J. Vileišis, kuris daugiau dėl brolio Petro įtakos 1904-1906 m. linko prie nuosaikiųjų, vėl rodėsi esąs revoliucingas⁹⁶, keičiantis padėčiai partijos viduje, 1907 m. atvirai perėjo į radikalų pusę, kadangi, 1907-1909 m. su S. Matulaičiu leisdamas "Vilniaus žinias", gynė "pirmeiviškas" pozicijas.

Iki 1909 m. pradžios LVS oficialiai dar buvo laikoma autonominė LDP organizacija. 1908 m. P. Ruseckas priklausė LDP komitetui dar kaip LVS CK narys (žr. 2 lentelę). Todėl, susirūpinęs dėl neaiškios padėties, nežinomas asmuo 1907 m. spalio 2 (15) d. laiške iš Dorpatu (Tartu) F. Bortkevičienei pabrėžė, jog visi dalyvaujantys LVS organizavime inteligentai privalo būti LDP nariai. 1908 m. spalio 5 (18) d. įvykusio tryliktojo suvažiavimo dalyviai, norėdami ateityje išvengti panašių priekaištų bei situacijos dvilypumo, pavedė programos peržiūrėjimo komisijai (K. Griniui, P. Leonui ir J. Vileišiui) parengti ir naujas partijos organizavimo nuostatas, o remiantis jomis - naują partijos statutą, kurio, beje, patvirtinto partija neturėjo nuo pat 1906 m. sausio mėn. - šeštojo - suvažiavimo⁹⁷. Ar buvo priimtas toks statutai ir pagal kokius organizacinius principus partija veikė toliau, tiksliai pasakyti negalime, nes šiais klausimais medžiagos rasti nepavyko. Žinoma, kad 1912 m. birželio mėn. Vilniuje (J. Vileišio bute) įvykusi LDP konferencija šiuos klausimus svarstė dar kar-

tą⁹⁸. Matyt, mažai kas pasikeitė. Turint galvoje platų kultūrinį-organizacinį veikimą, apie kurį kalbėsime toliau, LDP, matyt, griežtos narystės neįsivedė, o liko atvira liberalių demokratinių pažiūrų žmonėms, t. y. silpnai organizuota. Išstūmus iš partijos nuosaikiuosius, dingo konfrontacija. Diskutuota, aiškintasi tik dėl demokratijos turinio. Bet ir čia vieningai buvo sutariama, kad demokratija, anot K. Griniaus, - liaudies galybė, pasiekta per socialistinę santvarką⁹⁹. Šią vienybę, kaip ir partijos funkcionavimą, lėmė "Lietuvos ūkininko" padėtis.

Iki pat 1915 m. LDP organizacinis ir idėjinis centras tebebuvo "Lietuvos ūkininko" redakcija. Laikraštį pakaitomis redagavo A. Rimka (1907 m. lapkritis-gruodis), K. Grinius su A. Rimka (1908 m. pirma pusė), A. Rimka (1908 m. antra pusė - 1912 m. kovas), P. Ruseckas (1912 m. kovas - 1914 m. gegužis) bei Julius Abraitis, Mečys Markauskas - iki 1914 m. galo. Jie buvo ir pagrindiniai straipsnių autoriai. Be to, nemažai rašė M. Römeris, G. Petkevičaitė-Bitė, P. Vitkauskas, Antanas Lingis, Juozas Balčikonis, Zigmas Žemaitis, A. Sketeris, Kostas Stiklius, K. Ralys, Matas Untulis, Antanas Sugintas, A. Bulota, E. Galvanauskas, M. Sleževičius¹⁰⁰. Tai tą pačią, radikalių, pažiūrų žmonės, kaip ir tie, kurie rūpinosi finansais, leidyba. Stengiantis pagerinti dienraščio finansinę padėtį, 1908 m. vasario 24 (kovo 7) d. įvykęs dvyliktasis LDP suvažiavimas jo leidimą atidavė į bendrovės, kurios organizatoriais pasisiūlė būti F. Bortkevičienė ir K. Grinius, rankas. Partijos nariams buvo rekomenduota į ją stoti¹⁰¹. Beje, dar prieš suvažiavimą, LDP komitetui agituojant partijos narius už šią idėją, be sunkios LPD materialinės padėties, buvo pažymėta, jog "*pati L.D.P. nėra iki šiol tvirtai susiorganizavusi ir, neskaitant L. V. Sajungos, neturi tarp žmonių savo kuopų, kurios tarp kitko užsiimtų ir laikraščių platinimu*"¹⁰².

⁹⁴ E. Galvanausko laiškas P. Ruseckui (1907 m. spalio), VUB, f. 1-F474, 78 laiškas.

⁹⁵ R. Miknys, E. Motieka, *op. cit.*, p. 112.

⁹⁶ J. Bagdono laiškas M. Zauniūtei (1907 04 16(29)), VUB, f. 1-F604, l. 180.

⁹⁷ Nežinomo asmens laiškas F. Bortkevičienei (1908 10 02 (15)), VUB, f. 1-F612, l. 83; Tryliktojo LDP suvažiavimo protokolas (1908 10 05 (18)), VUB, f. 1-F614, l. 232.

⁹⁸ "Iš Lietuvos partijų gyvavimo. Pirmoji Lietuvos Demokratų partijos konferencija vasara 1912 m.", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 14.

⁹⁹ [K. Grinius], "Po septynerių metų", *ibid.*, p. 3.

¹⁰⁰ F. B. [F. Bortkevičienė], "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai", p. 2; V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt.: 1935, 2052, 2505.

¹⁰¹ Dvyliktojo LDP suvažiavimo protokolas (1908 02 24 (03 07)), VUB, f. 1-F614, l. 219.

¹⁰² LDP pranešimas apie bendrovės sumanymą [1907 m. lapkritis], *ibid.*, l. 227.

Taigi, perėmę "Lietuvos ūkininką" į savo rankas, radikalai taip siekė apsisaugoti ir nuo netikėtumų, kurie galėjo vėl atsirasti dėl silpnos LDP organizacijos. F. Bortkevičienės, K. Griniaus ir K^o vardu sukurta "Užsiti-kėjimo bendrovė "Lietuvos ūkininkui", kitiems laikraščiams ir knygoms leisti" buvo užregistruota 1908 m. vasario 28 (kovo 13) d.¹⁰³ Įstatyminį kapitalą sudarė F. Bortkevičienės 4000 rublių vertės knygu, saugomų pas Zavadskį, užstatas ir K. Griniaus 250 rublių¹⁰⁴. Iki 1914 m. finansinė laikraščio būklė gerėjo ir 1914 m. jis išsilaikė beveik pats. Deficito tebuvo 100 rublių¹⁰⁵. Matyt, didėjo prenumeratorių skaičius, daugiau laikraščio buvo išplatinama. Įprasta manyti, kad "Lietuvos ūkininko" buvo išleidžiama apie 3000 egz., bet tikslių duomenų, išskyrus Vaclovo Biržiškos nurodytus 1910 m. skaičius (3100-4000), apie tiražą nėra, taip kaip ir apie prenumeratorių skaičių.

Reikia pažymėti, kad, minint laikraščio įkūrimo penktąsias metines, buvo pateikta keletas skaičių apie prenumeratorius, pavyzdžiui, nurodyta, jog 1908-1910 m. jų buvo atitinkamai: Suvalkų gub. visus trejus metus - po 100; Kauno gub. - 220, 262 ir 262; Vilniaus gub. - 7, 10 ir 16. 1910 m. iš 100 prenumeratorių 80 buvo valstiečiai¹⁰⁶. Taigi, "Lietuvos ūkininko" kaip anksčiau "Varpo" ir "Ūkininko" paplitimo regionai buvo tie patys (žr. 4 lentelę), t. y. sutapo su XIX a. pabaigos aktyviausiais tautinio judėjimo regionais. Pats laikraštis buvo liaudies, o ne vien inteligentų ir labai padėjo skleisti demokratų idėjas, ugdančias tautinę-pilietinę savimoneį, gausinti ir telkti jų šalininkus. Ir tai buvo viena iš LDP radikalų ir buvusios LVS veikėjų bendros veiklos pasekmė.

"Varpas". LDP organizacinės veiklos vaizdas būtų nepilnas, jei nepaminėtume "Varpo" atkūrimo. 1907-1908 m. įvykus vidaus organizaciniams pasikeitimams demokratų partijoje, vėl suaktualėjo programos tikslinimo, svarstymo klausimai. Buvo pasigesta inteligentams skirtos laisvos spaudos. "Lietuvos ūkininkas", kuris buvo legalus ir skirtas įvairiems sluoksniams, senojo "Varpo" funkcijų atlikti negalėjo. Todėl LDP tryliktajame suvažiavime (1908 m. spalio 5 (18) d.) buvo nutarta atnaujinti "Varpo" leidimą užsienyje: *"kad būtų galima liuosai per spaudą svarstyti dabartinį Lietuvos politiškąjį ir ekonomiškąjį padėjimą, L.D.P. programą, taktiką ir jų nuo kitų partijų skirtumą, kad būtų kur talpinti L.D.P. apyskaitas ir t.t. nutarta vėl užsienyje pradėti leisti "Varpą" tokio pat leidimo ir formato, kaip ir pirmiau. Laikraštis turi būti grynai mokslinės pakraipos. Kai kurie narių jau iškalno [iš anksto. - R.M.] prisižadėjo apmokėti vieną, kitą "Varpo" išleidimą"*¹⁰⁷.

Taigi "Varpas" vėl turėjo tapti partijos spaudos organu.

Parengiamasis darbas buvo pradėtas labai greitai ir aktyviai. J. Vileišis su J. Bortkevičiumi žadėjo finansiškai paremti pirmuosius laikraščio numerius¹⁰⁸, M. Sleževičius užprašė M. Zauniūtę pasirūpinti "Varpo" spausdinimu Tilžėje, o programą surašyti buvo įpareigotas E. Galvanauskas. Redaguoti laikraštį ruošėsi pats M. Sleževičius Peterburge, kur dirbo lietuvių atstovų Dūmoje sekretoriumi¹⁰⁹. Viešai apie rengimąsi išleisti "Varpą" buvo pranešta per "Lietuvos ūkininką"¹¹⁰. Tačiau darbui iki galo atlikti pritrūko ir lėšų, ir organizacinių jėgų¹¹¹.

1912 m. birželio mėn. įvykusioje LDP konferencijoje buvo nutarta šį darbą atnaujinti¹¹². Laikraštį organizuoti ėmėsi caro valdžios persekiojimų vengęs ir į Mažąją Lietuvą pasitraukęs A. Rimka¹¹³. Jam redaguojant, buvo parengti ir Tilžėje išleisti trys "Varpo" numeriai. Pirmasis išėjo 1913 m. vasario 20 (kovo 5) d., antrasis - tą pačių metų spalio 2 (15) d., o trečiasis - 1914 m. balandžio mėn. Straipsnius laikraščiui, o iš tiesų žurnalui, daugiausia rašė pats A. Rimka, K. Grinius, M. Sleževičius, J. Vileišis, taip pat Lietuvos lenkų demokratų atstovas M. Römeris. Laikraštis turėjo, kaip įžanginiame straipsnyje buvo pažymėjęs K. Grinius, spiesti vienon partijon demokratų liaudininkus, padėti gvildinti jų programos klausimus, analizuoti politinę situaciją¹¹⁴. Išėję numeriai rodo, jog "Varpas" buvo pajėgus vykdyti jam keltus uždavinius. Specialiuose straipsniuose buvo aptarti rinkimai į IV Dūmą¹¹⁵, informuota apie LDP veiklą¹¹⁶,

¹⁰³ ""Lietuvos ūkininko" redakcija ir Administracija. Į skaitytojus" [pranešimas apie bendrovės "Lietuvos ūkininkui" leisti įkūrimą], *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 1, p. 1.

¹⁰⁴ Ibid.; "Užsitikėjimo bendrovės "Lietuvos ūkininkui" leisti įstatymai", 1908 02 25 (03 08), VUB, f. 1-F614, l. 220.

¹⁰⁵ F. Bortkevičienė, ""Liet. ūkininko" administracija ir finansai", p. 7.

¹⁰⁶ "Lietuvos ūkininkas 1905-1910", "Lietuvos ūkininkas" 5-rių metų gyvenimo paminėjimui [Priedas prie "*Lietuvos žinių*", 1910, nr. 96], p. 7.

¹⁰⁷ Ištrauka iš visuotinio 5.X.08 (1908 10 18) LDP suvažiavimo protokolo, VUB, f. 1-F614, l. 233.

¹⁰⁸ Tryliktojo LDP suvažiavimo protokolas (1908 10 05 (18)), *ibid.*, l. 232.

¹⁰⁹ M. Sleževičiaus laiškas M. Zauniūtei 1909 03 14 (27) ir 1909 04 08 (11), VUB, f. 1-F532, l. 301-302; Protokolas L.D.P. Komiteto susirinkimo Spalių 12 dienų 1908 m. (1908 10 25), VUB, f. 1-F614, l. 235.

¹¹⁰ "Žinios", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 43, p. 464.

¹¹¹ M. Römer, *Dziennik*, t. 3, MAB, f. 138-2230, l. 130.

¹¹² "Iš Lietuvos partijų gyvenimo", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 16.

¹¹³ M. Römer, *Dziennik*, t. 3, MAB, f. 138-2230, l. 130.

¹¹⁴ [K. Grinius], "Po septynerių metų", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 3-4.

¹¹⁵ Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimams praėjus", *ibid.*, p. 18-21; *idem*, "Rinkimus atsiminus", *ibid.*, nr. 2, p. 54-63.

¹¹⁶ "Iš Lietuvos partijų gyvenimo", *ibid.*, p. 14-18.

svarstyti ir analizuoti aktualūs Lietuvos politinės autonomijos¹¹⁷, žemės klausimai¹¹⁸, publikuotas A. Rimkos parengtas naujas LDP programos projektas¹¹⁹. Atsiliepimai spaudoje apie "Varpą", polemika su jame skelbtomis mintimis¹²⁰ rodo, jog laikraštis buvo svarbus ne tik LDP naujų politinių-socialinių nuostatų formavimuisi, bet ir davė naują impulsą visai Lietuvos politinei minčiai. Karui prasidėjus "Varpo" leidimas sustojo.

"Vilniaus žinios". "Lietuvos žinios". Šiems laikraščiams LDP organizacijoje teko savitas vaidmuo. Abu oficialiai tiesiogiai LDP nepriklausė, bet jų leidėjai skelbėsi atstovaują pažangiems demokratiniais sluoksniais, "pirmeiviams". Tai buvo LDP, LVS, LSDP idėjinės pakraipos žmonės, kuriuos vienijo nepakanta obskurantizmui, klerikalizmui, rūpinimasis liaudies gerove. Tačiau faktinis laikraščių statusas skyrėsi. 1907 m. rugsėjo 12 (25) d. nuo 141 Nr. J. Vileišis be oficialaus partijos pritarimo perėmė iš savo brolio Petro tolesnį "Vilniaus žinių" dienraščio leidimą, nes pastarasis dėl materialinių ir kitų problemų vienas dirbti nebepajėgė. Netrukus, lapkričio 1 (14) d. jis, susikooperavęs su socialdemokratu S. Matulaičiu, įsteigė bendrovę "Vilniaus žinioms" leisti ir taip dirbo iki 1909 m. kovo 4 (17) d.¹²¹ P. Vileišis, nesutikdamas su laikraščio pakraipa, norėdamas jį matyti tautą vienijančios, o ne skaldančios minties skleidėju, su šia bendrove toliau bendradarbiauti atsisakė ir kaip laikraščio savininkas jo leidimą nutraukė¹²².

"Vilniaus žinias" leidžiant minėtai bendrovei, LSDP ir LDP atstovai jose bendradarbiavo lygiaverčiais pagrindais. Kartu buvo rūpinamasi laikraščio materialine baze, redaguojama. Redaktoriais buvo demokratai J. Vileišis ir G. Petkevičaitė-Bitė, socialdemokratai S. Matulaitis, M. Biržiška. Laikraštėje, be minėtų redaktorių, daug rašė Zigmas Aleksa-Angarietis, P. Avižonis, Pelikšas Bugailiškis, Antanas Garmus, A. Janulaitis, Pranas Kuzma, K. Grinius, A. Bulota, P. Leonas, V. Paulikonis, A. Rimka, J. Staugaitis¹²³.

Nutraukęs "Vilniaus žinių" leidimą, J. Vileišis 1909 m. birželio 6 (19) d. pradėjo leisti naują laikraštį - "Lietuvos žinias", ėjusį iš pradžių du kartus per savaitę¹²⁴. Bet jau nuo spalio 17 (30) d. toliau jį leido "F. Bortkevičienės, K. Griniaus ir K. Užsitikėjimo bendrovė "Lietuvos ūkininkui", kitiems laikraščiams ir knygoms leisti". Bendrovės rankose laikraštis buvo iki 1915 m. rugpjūčio 15 (28) d., kol karas privertė nutraukti jo leidimą¹²⁵. Vien tai, kad "Lietuvos žinias", kaip ir "Lietuvos ūkininką", leido ta pati bendrovė, rodo jo faktinę priklausomybę LDP. Jos narių rankose buvo ir redakcija. Iš pradžių laikraštį redagavo J. Vileišis su M. Sleževičiumi, o bendrovės leidimo laikotarpiu nuolatos redakcijoje dirbo G. Petke-

vičaitė-Bitė, jai, vienas kitą keisdami, padėjo K. Grinius, M. Sleževičius, Jokūbas Šernas. Tik nuo 1914 m. rugpjūčio mėn. redaktoriumi dirbo nei socialdemokratams, nei demokratams jau nepriklausęs J. Šaulys. Redakcijai talkininkavo A. Rimka, P. Ruseckas, A. Sugintas, M. Markauskas, P. Bugailiškis¹²⁶.

1913 m. buvo bandyta "pridengti" šią gana lengvai pastebimą partinę priklausomybę: liepos 9 (22) d. "Lietuvos žinioms" buvo suteiktas dienraščio statusas, o joms leisti buvo nutarta įkurti atskirą nuo "Lietuvos ūkininko" bendrovę. Pranešime buvo pažymėta, kad "*būsimas dienraštis bus pašvęstas Lietuvos reikalams, prisilaikys demokratiškos pakraipos, bet ne partijinis*"¹²⁷. Taigi LDP ir toliau reiškė savo pretenzijas Lietuvos visuomenės centralizuojančio veiksnio funkcijoms, tik šį kartą jos buvo nukreiptos ne į tautos, bet į Lietuvos demokratinį jėgų vienijimą. Naujos bendrovės sudėtis mažai skyrėsi nuo ankstesnės ir buvo vėlgi akivaizdžiai "demokratiška": A. Bulota, F. Bortkevičienė, K. Grinius, G. Petkevičaitė-Bitė, J. Vileišis ir K. Žilinskis¹²⁸.

Nuo pat leidimo pradžios laikraščio pagrindinė paskirtis buvo rūpintis LDP programos idėjų skleidimu, populiarinimu, tačiau nevengta ir poleminių straipsnių. Demokratijos samprata, Lietuvos politinė autonomija bei su ja susijusios problemos, tautinis-kultūrinis gyvenimas, žemės klau-

¹¹⁷ Papalinis [?], "Lietuvos autonomija", *ibid.*, p. 8-13; L. V-kas [K. Grinius], "Apie šalies nepirigulmybę", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 99-105.

¹¹⁸ Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 38-46.

¹¹⁹ R-lis [A. Rimka], "Prie Lietuvos demokratų partijos programos taisymo", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 106-107.

¹²⁰ Apžvalga. "Kaip sutiko lietuvių visuomenė pirmąjį "Varpo" Nr?", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 72-78; - a. [?], "Gyvenimo ir spaudos atbalsiai", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 117-121.

¹²¹ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 1885, 2111; "Žinios", *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 10, p. 93.

¹²² Petro Vileišio laiškas Jonui Vileišiui (1908 03 04 (17)), LLI, f. 20-685, l. 7-9.

¹²³ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 1885-1892, 1990-2000, 2111-2112.

¹²⁴ Jonas Vileišis, "Pradedant leisti", *Lietuvos žinios*, 1909 06 06 (19), nr. 1; 1908 03 14 (27) Vilniaus gubernatorius buvo išdavęs leidimą leisti ir redaguoti "Lietuvos žinias" A. Morawskiui, tačiau dėl neaiškių mums aplinkybių jis leidimo nepanaudojo. 1908 05 19 (06 01) naujas leidimas (Nr. 10095) laikraščiu tokiu pat pavadinimu buvo išduotas jau Jonui Vileišiui. (Vilniaus gubernatoriaus pranešimai Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai (1908 03 14 (27) ir 1909 05 18 (31)), Rusijos CVIA (L), f. 776, ap. 22. 1908, b. 63, l. 1, 4.)

¹²⁵ "Lietuvos žinios", in *Lietuvių enciklopedija*, t. 16, p. 172; V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 2058.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ "Prie dienoraščio įsteigimo", *Lietuvos žinios*, 1913 07 09 (22), nr. 80.

¹²⁸ *Ibid.*

simas, tautiniai santykiai¹²⁹, - tai tik kelios pagrindinės temos, kurios rūpėjo "Lietuvos žinioms". Jų turinys buvo daug intelektualnesnis nei "Lietuvos ūkininko". Leidėjai, kiek buvo įmanoma carinės cenzūros sąlygomis, stengėsi tenkinti pažangiosios, demokratinės inteligentijos poreikius¹³⁰.

Didžiausią autorių aktyvo dalį sudarė demokratai, ypač radikalieji: A. Bulota, J. Staugaitis, K. Grinius, M. Sleževičius, A. Rimka, G. Petkevičaitė-Bitė, J. Paršaitis-Gabrys, P. Leonas, J. Vileišis, P. Vitkauskas. Daug rašė socialdemokratai: M. Biržiška, Konstantinas Jasiukaitis, A. Janulaitis, K. Stiklius, P. Avižonis, P. Bugailiškis; tautinės demokratijos pakraipos atstovai: O. Pleirytė-Puidienė, Kazys Puida, A. Vileišis, Stasys Šilingas, J. Basanavičius, Lietuvos lenkų demokratas M. Römeris¹³¹. Leidėjų ir redakcijos nuosekli ištikimybė demokratiniams principams laidavo šį kartais visiškai priešingų idėjų gynėjų bendradarbiavimą ir leido pelnyti demokratinio nepartinio laikraščio vardą, nepaisant, kaip pažymėjo M. Römeris, jo artimos giminystės su LDP¹³².

Leisdama "Vilniaus žinias" ir ypač "Lietuvos žinias", LDP, nepateikdama savęs kaip partijos, bet per savo narių veiklą sutelkė tam tikrą dalį Lietuvos pasaulietinės inteligentijos bendram šviečiamajam, kultūros propagandos darbui.

Šviečiamasis organizacinis darbas. Tęsdama 1905 m. tradicijas, LDP stengėsi plėsti savo įtaką kiek įmanoma panaudodama, be minėtos spaudos, ir kitas legalios veiklos teiktas galimybes. 1906 m. užsimezgsios "pirmievių" ir "atžagareivių" politinės varžytinės dėl įtakos liaudžiai tam ją dar labiau skatino. Vykstant caro valdžios represijoms, demokratų partijoje, kaip ir apskritai visuose lietuvių politiniuose sluoksniuose, išskyrus radikaliuosius būsimo bolševikinės pakraipos socialdemokratų, vyravo nuomonė, jog revoliucinių procesų nesėkmes lėmė politinio-tautinio liaudies brandumo stoka. Pradėdamas 1907 m. "Lietuvos ūkininkas" rašė: *"Revoliucijos reikalavimai, matyt, dar nebuvo minių reikalavimais, bet tikrai mažos dalies inteligentų ir susipratusių sodiečių [...] Kokios naudos galima tikėtis iš apgarsintų palaikių "liuositybių" ir "palengvinimų" jei žmonės jų naudos nesupranta, jeigu jie nenori jų ginti, arba nemoka jų ginti"*¹³³.

Kaip išeitis buvo siūloma šviesti ir organizuoti žmones: *"[...] reikia šviestis, skaityti. Reikia telktis į draugijas ir mokytis patiems tvarkyti savo reikalus"*¹³⁴. Todėl savo praktinių veiksmų programoje LDP pabrėžė, jog *"platinimas apšvietimo greta su steigimu yvairių draugijų (politikos, kultūros ir profesijų reikalams aprūpinti) bus vienu iš svarbiausiųjų mūsų rūpesčių"*¹³⁵. Taip buvo planuota stiprinti naujos lietuvių tautos pozicijas ekonomikos ir kultūros srityje.

Šios linijos buvo laikomasi visą nagrinėjamąjį laikotarpį. 1906-1915 m. LDP praktikavo liaudies masių švietimą, įvairių žinių propagavimą per

specialiai leistą spaudą ir per šviečiamojo-kultūrinio pobūdžio organizacijų veiklą.

Ypač ryški LDP organizacinė veikla pirmame bare. Pasinaudojant iš pradžių "Lietuvos ūkininko", o vėliau "Lietuvos žinių" materialine baze, intelektualinėmis pajėgomis, buvo išleisti specialūs priedai valstiečiams (ūkininkams), mokytojams, jaunimui, moterims, vaistininkams.

Per visą nagrinėjamąjį LDP veiklos laikotarpį (1902-1915) daugiau ar mažiau didžiausias dėmesys buvo skiriamas lietuvių valstiečiui (ūkininkui). "Lietuvos ūkininkas", "Lietuvos žinios" mirgėjo pasakymais, jog "*Dabartinė Lietuva, pasižymi kaip artojų šalis [...] mūsų tauta susideda iš žemdirbių valstiečių [...] Lietuvoje jėga - sodiečiai*"¹³⁶. Demokratų akimis, valstiečiai (ūkininkai) buvo tautos branduolys ir su jų ekonominės-materialinės padėties pagerėjimu buvo siejamos viltys įsigalėti krašto ekonomikoje, matoma visos tautos gyvavimo perspektyva.

Todėl pirmiausia rūpintasi teikti paramą jiems. 1906 m. spalio mėn. 21 d., kuriantis Marijampolės lietuvių krikščionių draugijai "Žagrė", dalis jos steigėjų, vadovaujami K. Griniaus, nepritardami susirinkimo nutarimui jungtis su krikščionių demokratų pakraipos "Žiburio" draugija ir pasisakydami prieš jos katalikišką pobūdį, ėmė veikti atskirai. 1907 m. sausio mėn. 27 d. jie įkūrė Marijampolės ūkininkų draugiją¹³⁷. Nepaisant aršios konkurencijos su "Žagre" bei valdžios palankumo pastarajai, draugija greitai augo: 1913 m. ji turėjo 22 skyrius ir 700 narių, o 1914 m. - apie 1100 narių. Nuo 1912 m. joje buvo sujungtos ekonominės ir kultūrinės funkcijos. Ji išlaikė savo parduotuves, didesniais kiekiais užpirkinėjo že-

¹²⁹ Gk. [K. Grinius], "Tautų rytojun bežiūrint", *Lietuvos žinios*, 1914 10 26 (11 08), nr. 171; J. Bekampis [J. Stankevičius], "Baltarusių balsas", *Lietuvos žinios*, 1914 12 24 (1915 01 06), nr. 196; R. [A. Rimka], "Demokratija ir tikybiniai tautininkai", *Lietuvos žinios*, 1913 01 19 (02 01), nr. 8; idem, "Dabartiniai Lietuvos demokratijos uždaviniai", *ibid.*, 1912 12 08 (21), nr. 145; Arpietis [?], "Truksta visuomeniškumo", *ibid.*, 1912 07 26 (08 08), nr. 87; K.J. [?], "Vilniaus lenkų-pirmeivių balsas", *ibid.*, 1911 04 21 (05 04), nr. 45; Domas Šidlauskis, "Visa Lietuva administratiriškai sujungtina vienan kūnan", *ibid.*, 1909 09 30 (10 13), nr. 34.

¹³⁰ "Lietuvos žinių" redakcija, "Pradedant", *ibid.*, 1909 10 17 (30), nr. 39.

¹³¹ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 2058-2060; t. 2, skilt. 2512-2515. Naudotasi "Lietuvos žinių" 1909-1915 m. komplektais.

¹³² M. Römer, *Dziennik*, t. 5, MAB, f. 138-2232, l. 29.

¹³³ Juozas [P. Ruseckas], "Ant Naujųjų metų slenksčio", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 1, p. 3.

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ "Nuo "Lietuvos ūkininko" redakcijos", *ibid.*, p. 2.

¹³⁶ Arpietis [?], "Truksta visuomeniškumo".

¹³⁷ P. Šalčius, *Raštai*, Vilnius, 1989, p. 394, 397.

mės ūkio mašinas, įvairius padargus, mineralines trąšas ir pardavinėjo vartotojams pigiau. Iki 1912 m. daugiau užsiiminėjo švietimu: rengė pas-kaitas apie žemės ūkį, agitavo už kooperacinį judėjimą¹³⁸.

Draugijos valdybos sumanymu prie "Lietuvos ūkininko" kaip mėnesi-nis, vėliau pasidaręs dvisavaitiniu, 1907 m. birželio 27 (liepos 10) d. buvo pradėtas leisti priedas "Žemė". Čia buvo rašoma žemdirbystės, sodi-ninkystės, daržininkystės agrotechnikos klausimais, pateikiama praktinių žinių iš gyvulininkystės ir kitų ūkio sričių. 1907 m. "Žemė" redagavo drau-gijos valdyba, o iš tikrųjų, matyt, K. Grinius, 1908 m. - agronomas Jonas Masiulis, likusį laiką - agronomas Jonas Kriščiūnas¹³⁹.

Kitas "Lietuvos ūkininko" priedas - "Mokykla" - buvo pradėtas leisti 1909 m. kovo 3 (18) d. ir kas keturios savaitės ėjo kaip LMS organas. Jos veikla tuomet buvo labai susilpnėjusi, ir šio priedo leidimas buvo viena iš nedaugelio jos reiškimosi formų. Visas "Mokyklos" leidimo išlaidas dengė LDP. Nuo 1912 m. šis priedas buvo leidžiamas prie "Lietuvos žinių". Jį redagavo K. Lekeckas, Zubrys, M. Šalčius, o nuo 1914 m. - Vilkaitis¹⁴⁰.

Medicinos ir sveikatos žinioms populiarinti prie "Lietuvos ūkininko" nuo 1909 m. liepos mėn. ėjo "Sveikata". Jis buvo leidžiamas atskiromis knygutėmis. Daug rašė K. Grinius, P. Avizonis, A. Sketeris, J. Jarašius ir kiti. Vaistininkams buvo skirtas "Lietuvos žinių" priedas "Farmaceutų rei-kaikai", ėjęs nuo 1911 m., o 1911-1913 m. prie "Lietuvos ūkininko" - "Žibu-tė", rašiusi moteris dominančiais klausimais. "Lietuvos ūkininką" reda-guojant A. Rimkai, 1910 m. nuo 33 Nr. buvo įvestas "Jaunimo skyrius", vėliau virtęs atskiru mėnesiniu priedu "Jaunimas". 1912 m. kovo mėn. A. Rimkai iš redakcijos pasitraukus, juo toliau rūpinosi P. Ruseckas¹⁴¹. Priedas buvo skirtas kaimo jaunimui.

Gimnazijų, universitetų jaunimui lavinti, telkti labai svarbus buvo "Lie-tuvos žinių" priedas "Aušrinė", pradėtas leisti 1910 m. vasario mėn. Jis buvo savarankiškesnis LDP atžvilgiu nei kiti priedai organizaciniu ir ypač idėjiniu požiūriu. Kaip pažymėjo V. Kavolis, studentai, pirmiausia Mask-vos universiteto, ėmėsi iniciatyvos leisti šį laikraštį, nuo ankstesnės tauti-nio atgimimo inteligentijos skyrėsi stipresniu asmeninės nepriklausomy-bės pabrėžimu, analizės gilumu, savitu liberalizmo, racionalizmo supratimu¹⁴². "Aušrinės" redakcijoje dirbo jau tuomet kaip asmenybės iš aplinki-nių išsiskyre S. Šilingas, Petras Klimas, Pranas Dovydaitis, Juozas Papeč-kys, Rapolas Skipitis, Agnietė Ambraziejūtė, Vladas Bukaveckas. Tarp rašiusiųjų iškiliausias buvo pirmas lietuvių profesionalus filosofas, psi-chologinės literatūros pradininkas Ramūnas Bytautas. Skelbdama origi-nalias mintis, žadindama diskusijas, "Aušrinė" toliau gilino tautinio judė-jimo idėjinę diferenciaciją. Krikščioniškosios demokratijos simpatikai,

vadovaujami P. Dovydaičio, priešpriešino idealizmą "Aušrinės" skelbtiems materializmui, racionalizmui ir nuo 1911 m. pradėjo leisti "Ateitį", kaip priedą prie "Draugijos".

Apie "Aušrinę" susispietusi moksleivija telkėsi savo mokymosi vietose, jungėsi į nelegalias savišvietos kuopeles. Didesnės jų turėjo po 30-40 narių. Aktyvios buvo Panevėžio, Marijampolės, Šiaulių, Vilniaus kuopelės. Bet žinomos ir Vilkaviškio, Ukmergės, Telšių. Susirinkimuose kuopelių nariai aptardavo "Aušrinėje" skelbtus straipsnius, skaitydavo referatus, diskutuodavo. Kai kurios kuopelės leido laikraščius. 1912-1913 m. tarp aušrininkų ėmė išsiskirti marksistinės (bolševikinės) pakraipos grupelės¹⁴³.

Be šių priedų, nuo 1906 m. kasmet buvo leidžiami "Lietuvos ūkininko" Vilniaus kalendoriai.

Vis dėlto, jeigu tikėsime spėjimais ir nuogirdomis paremta M. Šalčiaus statistika, LDP įtaka masėms per spaudą neprilygo tokiai pat krikščioniškosios demokratijos įtakai. Pastaroji prieš Pirmąjį pasaulinį karą išleisdavo 32500 egz. savo spaudos, o "Lietuvos ūkininkas" ir "Lietuvos žinios" su priedais - 8500 egz.¹⁴⁴

Iš organizacijų, kurioms vienaip ar kitaip LDP darė įtaką, be minėtos Marijampolės ūkininkų draugijos, 1906-1915 m. labiausiai šviečiamajame darbe pasižymėjo po 1905 m. toliau savo veiklą tęsusi K. Griniaus vadovaujama Marijampolės liaudies švietimo draugija "Šviesa". 1906 m. spalio 26 (lapkričio 8) d. ji legalizavosi - užregistravo savo įstatus. Steigėjais buvo pasirašę K. Grinius, J. Griniuvienė, Liudas Ciplijauskas, V. Milčinskaitė. Pagal įstatus draugijos tikslas buvo steigti mokyklas, pedagoginius ir vakarinius kursus, knygynėlius, platinti knygas ir kitus spaudinius, šelpiti besimokantį jaunimą¹⁴⁵. Tų pačių metų lapkričio 19 (gruodžio 2) d.

¹³⁸ Ibid., p. 402, 406-408; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 439.

¹³⁹ J. Kriščiūnas, "Kaip atsirado ir augo "Lietuvos ūkininko" priedas "Žemė", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, p. 3; K. Grinius, "Kaip aš buvau "Lietuvos ūkininko" redaktorium", ibid.

¹⁴⁰ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 2067; V. Žilėnas, *op. cit.*, p. 63-64.

¹⁴¹ "Jaunimas", *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1986, p. 111.

¹⁴² V. Kavolis, "Ramūnas Bytautas ir "Aušrinės" sąjūdis", *Aušrinė*, 1989, nr. 1, p. 37-39.

¹⁴³ P. Klimas, "Moksleivių sąjūdžio pusamžis", *Aušrinė*, 1990, nr. 1, p. 59; *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos bruožai* (Straipsnių, atsiminimų rinkinys. Sudarytoja: A. Murzaitė), NB, f. 10-411, l. 20, 40, 41, 43, 45, 50.

¹⁴⁴ M. Šalčius, *Dešimt metų tautiniai-kultūrinio darbo Lietuvoje (1905-1915)*, Chicago, 1917, p. 52.

¹⁴⁵ Einančio Suvalkų gubernatoriaus pareigas asmens informacija apie "Šviesos" draugijos registraciją (1906 10 27 (11.09)), LLI, f. 61-183. l. 1-2.

"Šviesos" narių susirinkime buvo išrinktas CK iš septynių narių: K. Griniaus (pirmininkas), L. Ciplijausko (sekretorius), J. Griniuvienės (knyginkė), V. Milčinskaitės (kasininkė), Bronislavo Pavalkio, R. Majaus, Antano Verbylos.

Draugija jau tuomet turėjo 50 narių¹⁴⁶. Iki 1908 m. rudens ji dar labiau padidėjo ir turėjo 17 skyrių, kuriuose buvo apie 600 narių¹⁴⁷. Dauguma narių buvo valstiečiai. Be minėtų asmenų, vėliau vadovybėje dirbo: T. Dmochauskienė, Petras ir Pijus Vitkauskai, S. Klimas, M. Aleksūtė¹⁴⁸, o skyriuose - J. Staugaitis, Juozas Akelaitis, Juozas Kudirka, Juozas Rimša, Pijus Grigaitis, Juozas Kačergis¹⁴⁹. Didžiausi skyriai buvo įsikūrę Naujamiestyje (Vladislavove) (63 nariai), Vilkaviškyje (63), Kybartuose (52), Griškabūdyje (44), Šakiuose (44). Gana nemažas buvo Vilkaviškio apskrities Didvyžių skyrius (39)¹⁵⁰. Draugijos skyriai turėjo bibliotekėles-skaityklas (jose buvo apie 2500 knygų), įvairiomis temomis rengė paskaitas, lietuviškus vakarus, rūpinosi daraktorių (nepatentuočių mokytojų) legalizavimu, privačių mokyklų steigimu. Marijampolėje draugija subūrė chorą ir kursus mokytojams rengti, įsteigė mergaičių pradinę mokyklą¹⁵¹.

Būdama idėjine pakraipa "pirmieviška", draugija pasisakė prieš tikėjimo ir politikos reikalų sujungimą, todėl nuolat konfrontavo, varžėsi dėl įtakos su ten pat veikusiu "Žiburiu", "Žagre". "Šviesos" vadovai K. Grinius, J. Staugaitis kaltino "Šaltinį" konservatyvizmu, biurokratizmu, kritikavo pastarojo agitaciją prieš "Šviesą", "Lietuvos ūkininką"¹⁵². Sprendžiant kai kuriuos klausimus, pavyzdžiui, steigiant mokyklas, buvo bandyta dirbti bendrai¹⁵³. Nors draugijai daugiau įtakos darė demokratai, bet jos veikloje dalyvavo ir socialdemokratai bei savo pažiūromis pastariesiems artimesni žmonės. Tarp draugijos narių buvo platinami: "Žarija", "Skardas", "Naujoji gadynė", "Vilniaus žinios", "Lietuvos ūkininkas"¹⁵⁴. Priešingai "Žiburio" draugijai, "Šviesa" didelę dėmesį skyrė politiniam švietimui, Lietuvos autonomijos idėjos propagandai¹⁵⁵. Skyrių bibliotekėlės-skaityklos platino tokias knygas kaip: *Kas tai yra politiška partija?* 1906; *Darbininkų kalendorius*, 1907; *Apie žmonių atstovus*, 1907; *Kaip valdomi amerikiečiai*, 1906; *Papasakojimas iš prancuzu revoliucijos*, 1906¹⁵⁶.

Caro valdžia, vykdydama valstybinio šovinizmo politiką, iš dalies buvo suinteresuota lietuvių kultūros vystymu ir lietuvių tautinės savimonės žadiniu, nes norėjo atskirti lietuvių valstietišką liaudį nuo sulenkėjusios bajorijos ir taip panaikinti jos kultūrinės-politinės sąsajas su Lietuvos senuoju valstybingumu, kad ji taptų tuomet besiformuojančios modernios rusų politinės (pilietinės) tautos dalimi. Kaip pažymėjo 1908 m. lapkričio 15 (28) d. per susitikimą su A. Bulota Rusijos valstybės ministras pirmininkas P. Stolypinas, "[...] lietuvių tautiškumas etc. tiek būsiąs kenčiamas ir

*nepersekiojamas ant kiek jis nebus separatiškas (t.y. lietuviai nesistengs atsisukti nuo rusų) ir revoliucijoniškas (neis prieš valdžią)*¹⁵⁷.

Caro valdžia 1906-1915 m. daugiau ar mažiau toleravo krikščionių demokratų kultūrinę veiklą, nes ji buvo mažiau atvirai priešiška, daugiau stiprino lietuvių tautinius-kultūrinius pagrindus, tuo tarpu minėta "Šviesos" veikla, kaip ir LDP politinė programa, buvo aktyvesnė, opoziciškesnė, turėjo net politinio priešinimosi elementų, kurie, griežtinant caro valdžios "tautinių pakraščių" politiką, 1907-1908 m. į jos rėmus nebetilpo.

Po ilgo sekimo bei saugumo agentų gerai parengtų provokacijų Marijampolės žandarų viršininkas rotmistras Kislinkis 1908 m. rugsėjo 22 (spalio 5) d. padarė kratą pagrindinėje draugijos būstinėje Marijampolėje ir draugiją uždarė. Rugsėjo 23-24 (spalio 6-7) d. tas pat įvykdyta visuo-

¹⁴⁶ Senapilės [Marijampolės] Šviesos Centro komiteto ataskaita (1906 12 ?), LLI, f. 61-187, l. 1-2.

¹⁴⁷ Petras [P. Ruseckas], "Dvi draugiji", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 41, p. 442; K. Grinius, "1908-tieji metai Lietuvoje", *ibid.*, 1909, nr. 1, p. 2. Literatūroje yra nurodyti ir didesni skaičiai. P. Čepėnas, pasiremdamas K. Griniaus atsiminimais, pažymėjo, jog buvo įkurta 19 "Šviesos" skyrių, kuriuose buvo 700 narių (*Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 470.), o *Tarybų Lietuvos enciklopedijoje* (t. 4, Vilnius, 1988, p. 24.) teigiama, jog buvo 23 skyriai ir daugiau kaip 1000 narių. Mes remiamės organizacijos veikimo pabaigoje pateiktais duomenimis, nes manome, kad jie patikimesni.

¹⁴⁸ K. Grinius, "Iš draugijų gyvenimo", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 3, p. 41.

¹⁴⁹ Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko 1909 04 06(19) nutarimas dėl "Šviesos" veiklos, VIA, f. 419, ap. 4, b. 70, l. 22-25.

¹⁵⁰ Marijampolės "Šviesos" skyrių narių sąrašai draugijos likvidacijos byloje, VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 135, 144, 148, 160, 243, 256.

¹⁵¹ K. Grinius, "Iš draugijų gyvenimo"; V. Maknys, *op. cit.*, p. 149; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 471.

¹⁵² "Juodašimtiškas lapelis", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 32, p. 349; K. Griniaus laiškas (1907 07 22 (08 04)), rastas kratos pas J. Kudirką metu. 1908 12 03 (16) kratos protokolas, VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 205; J. Kudirkos parodymai. 1908 12 13 (26) apklausos protokolas, *ibid.*, l. 217; K. Jasinskio parodymai. 1908 12 16 (29) apklausos protokolas, *ibid.*, l. 219-220. J. Staugaičio laiško "Šaltinio" redaktoriui juodraštis [be datos]. Rastas 1908 10 22 (11 04) kratos metu, *ibid.*, l. 84.

¹⁵³ K. Grinius, "Iš draugijų gyvenimo".

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko nutarimas (1909 04 06(19)) dėl "Šviesos" veiklos, VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 18a.

¹⁵⁶ Laikino spaudos reikalų komiteto Vilniuje pirmininko raštas Suvalkų gub. Vilkaviškio ir Vladislavovo [Naumiesčio] apskrčių Žandarų valdybos viršininkui (1908 11 27(12 10)), *ibid.*, l. 199.

¹⁵⁷ "Mūsų atstovo A. Bulotos apsilankymas pas ministerių pirmininką Stolipiną", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 48, p. 516.

se draugijos skyriuose. Iki metų pabaigos taip pat iškratyti pagrindiniai "Šviesos" veikėjai (K. Grinius, J. Staugaitis, L. Ciplijauskas, J. Kačergis), areštuoti visi CK nariai. Iš viso buvo suimti 22 draugijos nariai. Suimtiesiems bei visai "Šviesos" veiklai, remiantis agentų parodymais, buvo inkrimnuotas kaltinimas vykdžius Rusijos valstybei pavojingą veiklą, priklausius draudžiamai socialdemokratų partijai. Sufabrikavus kaltinimą, Varšuvos generalgubernatorius devyniolika "Šviesos" draugijos narių siūle išstremti 5-2 metams į tolimąsias Rusijos gubernijas¹⁵⁸. Tačiau Rusijos vidaus reikalų ministras, draugijos veikloje nusikaltimo neradęs, 1909 m. liepos mėn. bylą nutraukė. Vis dėlto pritaikius Varšuvos generalgubernatoriaus administracines nuobaudas, K. Grinius, J. Griniuvienė, L. Ciplijauskas, J. Kačergis, J. Rimša ir dar šeši nariai buvo išstremti iš Suvalkų gubernijos 2-3 metams. Draugija savo veikos nebeatnaujino¹⁵⁹.

LDP vadovybė, "Lietuvos ūkininko" redakcija ieškojo ir surado naują formą šviečiamajai veiklai tęsti. A. Rimka, F. Bortkevičienė, pasiremdami suomių pavyzdžiu¹⁶⁰, jau 1909 m. ragino kaimo jaunimą telktis į būrelius ir šviestis. "Lietuvos ūkininko" 30-32 Nr. buvo išspausdinti pavyzdiniai tokių būrelių įstatai, aprašyti pagrindiniai organizaciniai principai ir veiklos formos. Būrelių organizatorių patarėju ir vadovu tapo nuo "Lietuvos ūkininko" 33 Nr. pradėjęs eiti priedas "Jaunimas". 1909 m. rugpjūčio mėn. buvo įkurti pirmieji jaunimo būreliai¹⁶¹. Neaišku kiek jų iš viso susikūrė ir veikė 1909-1912 m., bet žinoma, kad jie buvo paplitę toje pačioje teritorijoje, kaip ir "Šviesa". Žandarų duomenimis, jaunimo būreliai telkėsi Suvalkų gubernijos trijose apskrityse: Vilkaviškio, Marijampolės, Naumiesčio¹⁶², kur buvo susekti šeši (Atmoniškio, Liepalotų, Norvaišų kaimuose ir Naumiesčio mieste bei Šakiuose, Pilviškiuose). Buvo įkurtų būrelių ir Kauno gubernijoje¹⁶³. Būreliai jungė LDP, LSDP ir net bolševikinės pakraipos socialdemokratų šalininkus¹⁶⁴.

Būrelių organizatoriai, paskelbę tikslą - šviesti ir šviestis, buvo įsteigę bibliotekėles-skaityklas, turėjusias po 100-300 knygų, rinko iš besiburiančio juose jaunimo pinigus, už kuriuos prenumeravo, po to platino demokratų ir socialdemokratų spaudą (tarp jos buvo "Kova", "Keleivis", "Darbininkų lapelis"), rengė knygų aptarimo ir skaitymo vakarus. Kai kurie būreliai leido ranka rašytus laikraščius. Knygomis, spauda apsirūpindavo per "Lietuvos ūkininko" redakciją; būrelių organizatoriams ji duodavo rekomendacijas veiklai plėtoti. Būrelių nariams buvo nedraudžiama dalyvauti "Žiburio" veikloje. Vasarą būreliams pagelbėdavo į namus sugrįžę moksleiviai, studentai, apie "Aušrinę" besitelkusių būrelių nariai - aušrininkai¹⁶⁵. Pastariesiems patarimus tokiam darbui teikė specialus "Aušrinės" priedas "Vasaros darbai", pradėjęs aušrininkų "ėjimą į laudį".

Matyt, nemaža dalis Suvalkų gubernijoje veikusių būrelių narių anksčiau priklausė "Šviesai", o iš draugijos buvo "paveldėta" dalis bibliotekėlių-skaityklų knygų.

Jaunimo būrelių veikla prislopo, kai 1912 m. vasario 23 (kovo 8) d. Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininkas įsakė Marijampolės apskrities Žandarų valdybos viršininkui rotmistruui Kislinskiui kaimo jaunimo būrelius likviduoti¹⁶⁶. Po kratų "Lietuvos ūkininko" redakcijoje, taip pat pas kai kurių būrelių vadovus, pasirėmus saugumo agentų pranešimais, buvo iškelta byla "Lietuvos ūkininko" leidėjai F. Bortkevičienei ir atsakingajai redaktorei Marijai Radzevičienei, faktiškajam redaktoriui A. Rimkai bei kai kurių būrelių aktyvistams - Povilui Brazaičiui, Justinui Lukšiui, Onai Stikliūtei, Antanui Plaušinaičiui, Antanui Grybui¹⁶⁷. Kaip ir "Šviesai", buvo pateikti panašūs kaltinimai: F. Bortkevičienė ir M. Radzevičienė esą priklausiusios LSDP, su pastarąja buvo susietas "Lietuvos ūkininkas" ir jo priedas "Jaunimas". LSDP buvo priskirtas ir jaunimo būrelių kūrimas, jų veiklos koordinavimas bei kontrolė. A. Rimkai pavyko pasislėpti, kiti buvo areštuoti ir tardomi. Neradus pakankamai įkalčių, byla buvo nutraukta, kaltinamieji paleisti¹⁶⁸. Taip pasibaigus bylai, Vilka-

¹⁵⁸ Švietimo-kultūros draugijos "Šviesa" likvidavimo byla (1908-1909 m.), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 3, 39-40, 82-85, 88; Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko nutarimas (1909 04 06(19)) dėl "Šviesos" veiklos, *ibid.*, l. 22-24.

¹⁵⁹ K. Grinius, "Kaip aš buvau "Lietuvos ūkininko" redaktorium"; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 471.

¹⁶⁰ Mok-s A. V. [A. Vireliūnas], "Suomių jaunimo rateliai", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 47, p. 694.

¹⁶¹ [A. Rimka], "Iš jaunimo gyvenimo (Suvalkų gub.)", *ibid.*, 1909, nr. 32, p. 286.

¹⁶² Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko pranešimas Varšuvos generalgubernatoriui (1912 02 23 (03 08)), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 55, l. 2a.

¹⁶³ Suvalkų gub. Vilkaviškio ir Vladislavovo [Naumiesčio] Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininkui (1912 02 27 (03 12)), *ibid.*, l. 34-35.

¹⁶⁴ V. Kvieška, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai".

¹⁶⁵ Suvalkų gub. Vilkaviškio ir Vladislavovo [Naumiesčio] Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininkui (1912 02 27 (03 12)), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 55, l. 24-26; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų gubernatoriui (1912 05 18(31)), *ibid.*, l. 125-125a; A. R. [A. Rimka], "Iš kaimo jaunimo gyvenimo", *Lietuvos ūkininkas*, 1910, nr. 28, p. 258-259.

¹⁶⁶ Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko įsakymas Marijampolės Žandarų valdybos viršininkui (1912 02 23 (03 08)), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 55, l. 8.

¹⁶⁷ Asmenų kaltinamų dėl "Lietuviško jaunimo būrelių" veiklos sąrašas, *ibid.*, l. 185.

¹⁶⁸ Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko susirašinėjimas dėl M. Radzevičienės, F. Bortkevičienės ir kt., tardytų "Lietuviško jaunimo būrelių" byloje, *ibid.*, l. 2, 4, 8, 26-28, 73, 87-88.

viškio ir Naumiesčio Žandarų valdybos viršininkas rotmistras Krušinskis, ypač aktyviai dalyvavęs likviduojant jaunimo būrelius, rekomendavo Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininkui neleisti valstiečiams rengti vakarų, spektaklių, kad šie vėl nesusitelktų, arba leisti tik laiduojant vietos katalikų dvasininkams, siekiantiems pritraukti jaunimą į "Žiburio" draugiją¹⁶⁹.

Priklausoma nuo LDP ir jai vadovaujant 1906-1915 m., toliau Vilniuje veikė "Žiburėlio" labdaros draugija, užsiėmusi besimokančio liberalių pažiūrų jaunimo šelpimu. Kasmet draugija išskirdavo 1500-2000 rb stipendijoms ir pašalpoms. Nuo 1906 m. draugija veikė legaliai. Registruojant steigėjais buvo užrašyti J. Bagdonas, F. Bortkevičienė, P. Gaidelionis, J. Vileišis, S. Matulaitis, G. Sapkauskaitė, bet vadovavo F. Bortkevičienė, J. Višinskienė, o valdybai įvairiu metu priklausė M. Römeris, A. Bulota, Marija Putvinskaitė-Žmuidzinavičienė, Bronislava Biržiškienė¹⁷⁰.

Rūpindamiesi švietimo plėtimu, LDP nariai aktyviai dalyvavo ir ne jų idėjinėje įtakoje buvusių draugijų veikloje. Minėtinas savo tikslais tapачios Marijampolės "Šviesai" Vilniaus "Aušros" pavyzdys. Ši draugija daug dėmesio skyrė Rytų Lietuvos - Vilniaus ir Gardino gubernijų - lietuvių švietimui. Įvairiose Lietuvos vietose draugija turėjo 19 skyrių. 1907 m. kovo 8 (21) d. steigiant draugiją į valdybą pateko tuometinis LDP CK pirmininkas ir "Lietuvos ūkininko" redaktorius J. Bagdonas, komiteto narys J. Vileišis. Šalia jų dirbo A. Smetona, kunigai - J. Tumas ir Alfonsas Petrulis¹⁷¹. 1908 m. "Aušrą" rusų valdžia uždarė kartu su "Šviesa".

Kita organizacinė veikla. Kaip matome, idėjiniai bei pasaulėžiūros skirtumai ir su jais susiję partiniai interesai paliko gana ryškų atspaudą 1906-1915 m. tautinio-kultūrinio gyvenimo organizacijoje. Tačiau rusifikacijos pavojus, atgimstančios lietuvių tautos gyvybiniai poreikiai vertė idėjinius-politinius priešininkus ieškoti bendrų veikimo galimybių. Ypač tai buvo svarbu, siekiant išugdyti kokybiškai naują kultūrinę visuomenę, pajėgiančią visų pirma kultūrinėje sferoje pasipriešinti Rusijos imperiniam kėsłams. Tokių galimybių buvo rasta ir jos gana sėkmingai išnaudotos, steigiant ir išlaikant bendratautes institucijas: Lietuvių mokslo bei Lietuvių dailės draugijas.

LDP atstovai aktyviai dalyvavo abiejų organizacijų veikloje. Legalizuojant LMD 1907 m. vasario 28 (kovo 13) d. patvirtintus įstatus kaip steigėjai pasirašė J. Bagdonas, J. Vileišis, A. Smetona. LMD steigiamajame susirinkime visi jie buvo išrinkti į pirmąją jos valdybą: J. Bagdonas - nariu, J. Vileišis - sekretoriumi, o A. Smetona buvo bibliotekininkas¹⁷². Be to, draugijos nariai buvo: F. Bortkevičienė, P. Mašiotas, K. Grinius, M. Sleževičius, A. Bulota, G. Petkevičaitė-Bitė, P. Leonas, D. Alseika, L. Gira,

A. Rimka, J. Paršaitis-Gabrys ir kiti. Jie dalyvaudavo kasmetiniuose LMD suvažiavimuose, skaitydavo paskaitas, mokslinius pranešimus, rašė straipsnius LMD spaudos organui "Lietuvių tauta", rengė vadovėlius ir t.t.¹⁷³ Žinomos LMD akcijos - Tautos namų statybos - vieni iš organizatorių buvo A. Bulota, J. Vileišis, Z. Žemaitis¹⁷⁴.

Tarp LDD steigėjų buvo J. Vileišis. 1907 m. rugsėjo 2 (15) d. steigiamojo draugijos suvažiavimo išrinktas į valdybą, joje dirbo visą laiką. Draugijos, besirūpinančios dailės parodų rengimu, moraline ir materialine parama lietuviams dailininkams veikloje aktyviai dalyvavo P. Leonas, F. Bortkevičienė¹⁷⁵.

Kiek kitokia nei šių dviejų draugijų buvo Vilniaus "Rūtos" padėtis. Ji buvo steigiama kaip "pirmeiviška", t.y. liberalinės demokratinės pakraipos kultūrinė organizacija. Grįžęs į Vilnių po studijų Odesos universitete, vienas žymesnių LDP veikėjų M. Sleževičius ėmėsi kurti "Rūtos" draugiją. 1908 m. rugsėjo 25 (spalio 8) d. buvo įregistruoti jos įstatai, sudaryti pagal panašios Odesos "Rūtos". 1909 m. sausio 11 d. (n. st.) įvyko steigiamasis Vilniaus "Rūtos" susirinkimas. Ji buvo užsibrėžusi tikslą jungti ir "kultūriškai šviesti" Vilniaus ir Vilniaus krašto lietuvius. Veikla buvo labai plati: nusamdytose patalpose įkūrė biblioteką, skaityklą, rengė paskaitas, minėjimus, koncertus, spektaklius. Draugija turėjo chorą, vaidintojų, tautinių šokių ir deklamuotojų būrelius. 1909 m. savo salėje surengė 86, o 1910 m. - 89 vakarus¹⁷⁶. Vilniaus kultūriniam gyvenime, 1908 m. nunykus "Vilniaus kanklėms", "Rūta" greitai užėmė vadovo pozicijas, tapo viso Vilniaus lietuvių kultūrinio gyvenimo centru. Ilgą laiką "Rūtai" vadovavo A. Domaševičius, tačiau veikloje, be paties M. Sleževičiaus, K. Griniaus, F. Bortkevičienės, P. Rusecko, Z. Žemaičio, L. Giros bei socialdemokratų M. Biržiškos, A. Janulaičio, labai aktyvūs buvo J. Basanavičius, J. Tu-

¹⁶⁹ Ibid., l. 127a.

¹⁷⁰ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 8. M. Römer, *Dziennik*, t. 2, MAB, f. 138-2229, l. 5; K. Gr. [K. Grinius], "Mūsų visuomenės gyvenimas", *Lietuvos žinios*, 1914 01 24 (02 06), nr. 19.

¹⁷¹ Vilniaus "Aušros" draugijos veiklos apžvalga (1907-1908 m.), MAB, f. 255-1248, l. 1.

¹⁷² A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 89-90.

¹⁷³ J. Jurginis, "Lietuvių mokslo draugija", *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius, 1975, p. 47-50, 67, 75-80, 92-93, 95-97.

¹⁷⁴ Ibid., p. 60-62.

¹⁷⁵ "Lietuvių dailės draugija", in *Lietuvių enciklopedija*, t. 16, Boston, p. 31; M. Römer, *Dziennik*, t. 2, MAB, f. 138-2230, l. 184.

¹⁷⁶ J. Būtėnas, M. Mackevičius, *Mykolas Sleževičius: Gyvenimas ir darbai*, p. 33-34; V. Maknys, *op. cit.*, p. 123.

mas, D. Malinauskis, Augustinas Paškevičius, P. Vileišis, G. Sapkauskaitė, t.y. priešingos "stovyklos" atstovai¹⁷⁷.

"Rūtos" choras ir vaidintojų būrelis važinėjo po Vilniaus kraštą, nuo 1911 m. draugija leido "Teatro" žurnalą, padėjo kurti Vilniaus lietuvių artistų sąjungą. "Rūta" buvo ir visos Lietuvos kultūrinis centras¹⁷⁸.

Taigi LDP atstovai aktyviai dalyvavo organizuojant ir vystant visos tautos kultūrinių institucijų veiklą.

3.2. LDP POLITINĖS-SOCIALINĖS PROGRAMOS BRUOŽAI

LDP požiūrį politiniais-socialiniais klausimais pilniausiai, tiksliausiai rodo programiniai dokumentai, partijos narių straipsniai spaudoje. 1906-1914 m. buvo svarstytos ir priimtos dvi partijos programos. Pirmoji buvo aptarta šeštajame LDP suvažiavime 1906 m. sausio 14-15 (27-28) d.¹⁷⁹ Išlikęs programos rankraštis su autografais rodo, jog pagrindinis jos autorius buvo K. Grinius, o taisė, redagavo J. Vileišis¹⁸⁰. Su programos projektu buvo susipažinęs ir spėjo savo pastabas pareikšti P. Višinskis. Tad pagrįstai jiems ir priskiriama programos autorystė¹⁸¹. Spausdinti parengtas rankraštis buvo datuotas 1906 m. kovo 4-ąją (17), o atskira brošiūrėle programa buvo išleista tais pačiais metais Tilžėje¹⁸². Tai buvo pirmoji oficialiai patvirtinta LDP programa, nes rengtoji 1902 m. taip ir liko projektu. Kaip minėjome, joje atsispindėjo naujos 1905 m. įvykių sąlygotos demokratų idėjinės nuostatos.

1906-1908 m. pokyčiai LDP organizacinėje struktūroje, susiję su LVS susijungimu, lėmė dar didesnę demokratų idėjinį radikalėjimą, nes LVS aplinkoje kilusios idėjos jų buvo plėtojamos. Todėl nuo LDP tryliktojo suvažiavimo susirūpinta programą atnaujinti, o jos diskutuotiems klausimams svarstyti buvo ketinta "Varpo" leidimą atnaujinti užsienyje¹⁸³. 1912 m. birželio mėn. LDP konferencija 1906 m. programą pripažino kaip programą minimum, kurią reikėjo peržiūrėti ir papildyti. Tam reikalui bei programos maksimum projektui parengti buvo sudaryta speciali komisija¹⁸⁴. Matyt, jai vadovavo A. Rimka, nes jis buvo pasirašęs 1914 m. balandžio mėn. "Varpo" 3 Nr. paskelbtą LDP programos projektą¹⁸⁵. Pristatant projektą, buvo pažymėta, jog jis parengtas remiantis 1906 m. programa. Šis projektas buvo nuodugnai svarstytas, net keturias dienas (1914 m. birželio 11-14 d.) vykusiame specialiai tam sušauktame LDP suvažiavime. Kiek žinome, jame dalyvavo tik 9 partijos nariai ir 8 svečiai. Įrašius pastabas ir papildymus, projektas buvo patvirtintas kaip partijos

programa. Pažymėtina, jog kaip tik šiame suvažiavime buvo iškeltas partijos pavadinimo keitimo klausimas. Siūlyta į pavadinimą įtraukti socializmo vardą. Tačiau, apsvarsčius pasiūlymą, pasilikta prie demokratų partijos vardo¹⁸⁶.

Taigi šios dvi LDP programos akivaizdžiai rodo demokratų idėjinę evoliuciją, pirmiausia susijusią su minėtais pokyčiais partijos organizavime. Antra vertus, ir pasikeitusi politinė padėtis lėmė skirtingus programų akcentus. 1906 m. programoje didžiausias dėmesys buvo skirtas Lietuvos politinės autonomijos, politinio Lietuvos sutvarkymo klausimams, kurie buvo labai aktualūs, nes, visiškai nenuslopinus revoliucijos, dar buvo tikimasi staigių esminių pokyčių Rusijoje. 1910-1914 m. ryškėjant galimybėms tokius pasikeitimus pasiekti evoliucijos, t.y. reformų būdu, daugiau pradėta domėtis visuomenės sutvarkymo problemomis, todėl 1914 m. programa parengta pirmiausia atsižvelgus į būsimos Lietuvos socialinės santvarkos modelį. Bet atotrūkių tarp programų nėra. Akivaizdžios pagrindinių 1914 m. programos teiginių ištakos yra 1906 m. programoje. Ir šiose programose, ir spaudoje, ypač 1913 m. atnaujinto "Varpo" straipsniuose, daugiausia apsisotą ties Lietuvos politinės autonomijos ir savarankiškos valstybės, žemės, tautinių mažumų ir pagaliau visuomenės socialinės santvarkos klausimais. 1906-1915 m. jie sudarė LDP politinės-socialinės programos šerdį. Todėl trumpai apžvelgsime LDP požiūrį į kiekvieną iš jų atskirai.

Visuomenė ir socialinė santvarka. Pradedame aptarinėti nuo šio LDP požiūrio, kadangi jis susijęs su partijos atstovaujamų sluoksnių klausimu, juo remiantis buvo formuluoti kiti programiniai teiginiai. Jau minėjome,

¹⁷⁷ V. Maknys, *op. cit.*, p. 121-123.

¹⁷⁸ *Ibid.*, p. 122.

¹⁷⁹ F. Bortkevičienės laiškas M. Zauniūtei (1906 01 02 (15)), VUB, f. 1-F474, 18 laiškas.

¹⁸⁰ Lietuvos demokratų partijos programa [projektas], VUB, f. 1-F614, l. 33-42.

¹⁸¹ K. Grinius, "Truputis atsiminimų apie Povilą Višinskį", *Varpas*, 1931, nr. 2, p. 154. J. Audėnas programos autorystę klaidingai priskiria vienam P. Višinskiui (*Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, p. 44.)

¹⁸² *Lietuvos demokratų partijos programa*, Tilžė, 1906, 16 lapų.

¹⁸³ Tryliktojo LDP suvažiavimo protokolas (1908 10 05 (18)), VUB, f. 1-F614, l. 232.

¹⁸⁴ "Iš Lietuvos partijų gyvenimo", p. 16.

¹⁸⁵ R-lis [A. Rimka], "Prie Lietuvos demokratų partijos programos taisymo, Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas] [toliau - Lietuvos demokratų partijos programa [projektas], *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 106-113.

¹⁸⁶ 1914 06 11-14 vykusio LDP suvažiavimo protokolų, aprašymo fragmentai, MAB, f. 199-1, l. 10, 12, 15-18, 19, 21, 24.

jog pagrindiniai 1906-1914 m. LDP ideologai domėjosi, studijavo narodnikų idėjas, kurias XX a. pradžios poreikiams bandė pritaikyti pastarųjų pasekėjai eserai ir enesai. K. Grinius, E. Galvanauskas, P. Ruseckas kūrybiškai jomis naudojosi rengdami LVS programas bei siūlydami sprendimą žemės klausimui 1906-1907 m., 1908 m. LVS susijungus su LDP, ieškota jų pritaikymo LDP programoje. Apskritai norint giliau analizuoti, kurie narodnikystės ideologai, kokios narodnikų idėjos ir kaip veikė Lietuvos politinę mintį, būtina atlikti specialius tyrinėjimus. Mes apsiribosime tik bendrais samprotavimais, tiesiogiai liečiančiais LDP programines nuostatas.

Akivaizdu, jog minėtiems LDP ideologams pirmiausia įtaką turėjo enesų partijos ideologo ir organizatoriaus A. Pešechnovo idėjos, skelbtos žurnale "Русское братство"¹⁸⁷. Jis, kaip ir V. Miakotin bei kiti jo šalininkai, savo teorijoje gynė žinomą sociologinę schemą žmogus-visuomenė, pagal kurią buvo teigiama, kad įvairių socialinių jėgų priešpriešos visuomenėje neturi būti, o visi santykiai tarp žmonių buvo apibūdinami jų interesais, grindžiami grupiniu solidarumu. Todėl enesų partija, pasak A. Pešechnovo, turėjo remtis tomis socialinėmis grupėmis, kurių interesai labiausiai atitiko asmenybės interesus. Tokios, jo nuomone, buvo engiamų, nuskriaustų žmonių grupės¹⁸⁸. Bendradarbiavimo, tarpusavio pagalbos idėjas laikydamas svarbiausiu socialinės pažangos veiksmu, A. Pešechnov tvirtino, jog ateis laikas, kai visa žmonija susitelks į vieną neperskiriamą visumą ir sudarys vieną visuomenę, kurią išreikš "liaudinio socializmo" tvarka. Svarbiausias vienijimo elementas turėjo būti sąmonė (savimonė)¹⁸⁹.

LDP ideologams, siekiantiems, jog partija atstovautų visos Lietuvos interesams, ši teorija tapo atramos tašku, formuluojant naujus programinius teiginius. 1913 m. A. Rimka pažymėjo, jog, "tvarkant visuomenės ar valstybės gyvenimą, leidžiant naujus įstatymus ir t.t., mes turime statyti pirmą vieton ne atskiro žmogaus, ne kokio vieno žmonių būrio, ar luomo reikalus, bet visuomenės, t.y. visų žmonių, plačiųjų minių ir to krašto, kame tos minios gyvena"¹⁹⁰. Toms "plačiosioms minioms", A. Rimkos, K. Griniaus ir kitų nuomone, atstovavo liaudis - "darbo žmonės", kapitalistinio ūkio sąlygomis išnaudojami nedidelės visuomenės grupės¹⁹¹. K. Grinius, demokratijos sampratą tapatindamas pirmiausia su tokia liaudimi, jos interesais, į 1906 m. LDP programą įvedė terminą "darbo žmonės": "*Mūsų partija pasiliks ir toliau grynai demokratiška; rūpės jai visos etnografiškos Lietuvos reikalai; remsis ji ir toliau ant plačiųjų darbo žmonių minių [išskirta R.M.]*"¹⁹². Ką reiškė "darbo žmogaus" sąvoka, išsamiau paaiškino A. Rimka 1913¹⁹³ -1914 m.¹⁹⁴

Ji apėmė ne tik grynai iš savo darbo pragyvenančius samdomus darbininkus, smulkiuosius amatininkus, pramonininkus, mažąžemius, bet ir vidutinius ūkininkus, pirklius bei valstybės, visuomenės, privačių įstaigų tarnautojus, darbo inteligentus, nes jie *"ne lengviau ir ne mažiau dirba, kaip paprasti samdininkai [...] tuo tarpu pelno kartais dar mažiau, ne kitas vrastas darbininkas"*¹⁹⁵. Taigi buvo krypta į atstovavimą vidurinio - vidutinio - Lietuvos visuomenės sluoksnio interesams. Ateities Lietuvos visuomenė įsivaizduota kaip vidutinių sluoksnių visuomenė. Buvo manyta, jog jis, būdamas jau tuomet gausiausias, ateityje dar labiau plėsis, visų pirma gausėjant vidutinių valstiečių (ūkininkų). A. Rimka nesutiko su socialdemokratų (ypač bolševikinės pakraipos) požiūriu į smulkiuosius (mažąžemius) ir vidutinius valstiečius bei apskritai ir į vidutinius visuomenės sluoksnius (amatininkus, prekybininkus ir kt.) kaip pereinamąją klasę, t.y. jų vartimą iš smulkiųjų buržuja proletariatu. Jis, remdamasis statistika apie Vokietijos žemės ūkio raidą 1882-1907 m. bei Kauno gubernijos 1897-1900 m. duomenimis apie žemės ūkių dydį, įrodinėjo smulkiojo ir vidutinio (5-20 ha) ūkių gajumą, našumą, matė pastarojo, o ne stambiojo ūkio perspektyvą Lietuvoje ir kartu tikėjosi vidutinių valstiečių - ūkininkų skaičiaus didėjimo¹⁹⁶.

Tai buvo pažymėta ir 1913 m. LDP programos projekte bei 1914 m. priimtoje programoje¹⁹⁷. Kaip žinoma, valstiečiai (ūkininkai) sudarė didžiąją daugumą Lietuvos visuomenės (73,3%), tarp jų vyravo lietuviai (77,1 %). Todėl demokratų jie buvo laikomi "darbo žmonių" branduoliu, dažnai jų vardu programų teiginiuose ir buvo stengiamasi kalbėti¹⁹⁸. Dar-

¹⁸⁷ E. Galvanausko laiškas P. Ruseckui [?] (1907 07 02(15)), VUB, f. 1-F614, laiškai.

¹⁸⁸ Г. Алексеева, *Народничество в России в XX в. Идеиная эволюция*. Москва, 1990, с. 146.

¹⁸⁹ Ibid., p. 144-145.

¹⁹⁰ A. R-ka [Rimka A.], "Vedamasis straipsnis", *Lietuvos ūkininkas*, 1913, nr. 5, p. 47.

¹⁹¹ [K. Grinius], "Po septynerių metų", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 3-4; R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 108.

¹⁹² *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 6.

¹⁹³ Ramulis [A. Rimka], "Pirmiau ir dabar", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 6-7.

¹⁹⁴ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 108; 1914 06 11-14 vykusio LDP suvažiavimo protokolų, aprašymo fragmentai, MAB, f. 199-1, l. 21.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Ramulis [A. Rimka], "Pirmiau ir dabar", p. 7; idem, "Prie žemės klausimo", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 42-46; 1914, nr. 3, p. 93-94.

¹⁹⁷ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 108; Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 15-16.

¹⁹⁸ R. [A. Rimka], "Kiek gali sektis naujai "tautiškai politikai"?" *Lietuvos žinios*, 1912 12 06 (19), nr. 144; R. [A. Rimka], "Dabartiniai Lietuvos demokratijos uždaviniai", *ibid.*, 1912 12 08 (21), nr. 145.

bininkų (proletariato) klausimas nebuvo išryškinamas: "[...] *tuo pačiu jau pabrėžiame, kad smulkiųjų bei vidutiniųjų ūkininkų (ligi jie neišnaudoja samdomų darbininkų) reikalai mums rūpės, nežiūrint, kad tokie žmonės nėra proletarais*"¹⁹⁹. Anot demokratų, valstiečiai (ūkininkai) sudarė pagrindinę besiformuojančios "naujos" lietuvių tautos dalį, jos daugumą ir lėmė jos demokratiškumą²⁰⁰. Todėl, pagal juos, darbo žmonių bendriausi interesai išreiškė visos tautos, Lietuvos, kartu ir kiekvieno asmens svarbiausius interesus.

LDP teoretikai, pripažindami egzistuojančią "darbo žmonių" turtinę nelygybę, laikydami ją tam tikrose ribose neišvengiamu, net normaliu, reiškiniu²⁰¹, lygiai taip pat kaip ir valstiečių (ūkininkų) socialinės diferenciacijos procesą²⁰², manė, jog visus "darbo žmones" vienija ta pati išnaudojamųjų padėtis kapitalistinėje visuomenėje ir bendras visų jų siekis pakeisti jos santvarką teisingesne²⁰³. 1913-1914 m. esminė LDP nuostata buvo ta, jog kapitalizmas nesutaikomas su aukščiausiuoju gamtos įstatymu, asmenybės pašaukimu, nes užkirto kelią kiekvienam žmogui "*turėti ir vienodas teises bei vienodas pareigas*"²⁰⁴, ir todėl būtina jį reformuoti.

Demokratai manė, jog tai gali garantuoti tik "liaudinio socializmo" santvarka. Apie tokį visuomenės susitvarkymą pirmą kartą buvo prabilta dar 1906 m. programoje. "*Mūsų partija [...] rūpėsis [...] pasiekti tokį Lietuvos sutvarkymą, kur būtų plačių minių vyriausybė, lygybė ir liuosybė su teisingu turtu paskirstymu*" [išskirta R.M.]²⁰⁵. Kaip matome, apie socializmą atvirai čia dar nekalbėta. Tik, kaip minėjome, dėl jo buvo diskutuota 1907 m. rengiant LVS programą. 1912 m. birželio mėn. LDP konferencijos nutarime apie naujos partijos programos maksimum rengimą buvo pažymėta, jog ši programa "*turi remtis liaudies socializmo pamatais*"²⁰⁶. 1913 m. programos projekte, 1914 m. programoje buvo paaiškinta, jog socialistinis visuomenės sutvarkymas nereiškia turtų perdalijimo į lygias dalis, o tik panaikinimą žmogaus išnaudojimo kito žmogaus, sukūrimą sąlygų, "*kur visi žmonės, turėdami lygias teises ir atlikdami vienodas pareigas, lygiai galėtų naudotis ir visais mokslo bei kultūros vaisiais*"²⁰⁷. Išnaudojimo panaikinimas buvo susietas su privačios pagrindinių gamybos priemonių (irankių) nuosavybės panaikinimu ir liaudies nuosavybės, faktiškai valstybinės nuosavybės, joms įvedimu²⁰⁸. Buvo manyta, jog toks socializmas garantuos demokratijos, t.y. liaudies (daugumos) valdžios įsigalėjimą Lietuvoje, kai valstybė, bažnyčia tarnaus gyventojams, o ne gyventojai joms, kiekvienas pilietis darys įtaką politiniam ir ekonominiam-visuomeniniam gyvenimui, kur geriausiai galės pritaikyti ir visuomenės gerovei panaudoti savo gabumus ir jėgas²⁰⁹. Be to, bus įgyvendintas liberalistinis principas, "*kad kiekvienas žmogus yra sau tikslas, kad kiekvieno asmens žmogiškoji vertė yra vienoda*"²¹⁰.

Ši liberalistinių minčių "prošvaistė" liudija, kad naujoje LDP idėjinių-politinių nuostatų sistemoje buvo bandyta vystyti "Varpo" liberalizmo tradiciją. Tačiau čia, dar labiau nei "Varpo" liberalizme, kaip išeities taškas buvo nurodytas Šviečiamosios epochos ideologų Jan Jacque Rousseau (Žano Žako Ruso), net liberalizmo pagrindus dėjusių fiziokratų teiginys apie "natūralias Žmogaus teises" bei "natūralias pareigas". O tai, kaip žinoma, liberalinės minties teoretikų (visų pirma Jeremy Benthamo (Džeremy Bentamo), Benjamino Constanto (Konstanto)) buvo kritikuojama, pripažįstama fikcija, nesuderinama su bendromis individualizmo, utilitarizmo nuostatomis, išreiškusiomis klasikinio liberalizmo premisos esmę. Pati mintis, jog pagrindinis liberalistinis principas bus pasiektas remiantis LDP apibrėžto "liaudinio socializmo" tvarka, prieštaravo liberalizmo teoretikų (J. Benthamo, D. A. Smitho) tvirtinimui apie "minimalizuotą" valdžios institucijų poveikį individų tarpusavio santykiams. Politinė sistema visada jų buvo traktuojama kaip kažkoks vidinis reiškinys visuomeninės-ūkinės sistemos atžvilgiu, laikant, jog valdžios santykį su šia sistema sieja individuali psichologija²¹¹. Matome, kad priešingai manė LDP ideologai, suteikdami pirmumą ne individualiai, o kolektyvinei psichologijai: valdžios ir valdymo institucijas buvo numatyta pajungti ne individo, o visuomenės interesams, lygiai taip pat visuomenės gerovei turėjo būti naudojami individo "gabumai ir jėgos".

¹⁹⁹ Ramulis [A. Rimka], "Pirmiau ir dabar", p. 7.

²⁰⁰ T.B. [P. Leonas], "Dėlei atstovų rinkimo į Valstybės Dūmą", *Lietuvos ūkininkas*, 1912, nr. 36, p. 357.

²⁰¹ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas] p. 109; 1914 06 11-14 vykusio LDP suvažiavimo aprašymo, protokolų fragmentai, MAB, f. 199-1, l. 12.

²⁰² M. Römer, "Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės", *Lietuvos žinios*, 1910 04 17(30), nr. 31; Ramulis [A. Rimka], "Pirmiau ir dabar", p. 5-6.

²⁰³ [K. Grinius], "Po septynerių metų", p. 3-4; "Pirmoji Lietuvos demokratų konferencija vasarą 1912 m.", *ibid.*, p. 15-16.

²⁰⁴ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 107.

²⁰⁵ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 8.

²⁰⁶ "Pirmoji Lietuvos demokratų partijos konferencija vasarą 1912 m.", p. 16.

²⁰⁷ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 109; Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 17.

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 107 ir l. 15; "Pirmoji Lietuvos demokratų partijos konferencija vasarą 1912 m.", p. 15.

²⁰⁹ [K. Grinius], "Po septynerių metų", p. 5.

²¹⁰ Moksleivis [P. Grigaitis], "Besimokančios jaunuomenės reikalai", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 37-38.

²¹¹ J. Szacki, *op. cit.*, s. 161-162.

Vieną pagrindinių veiksnių, siekiant aptartos visuomenės tvarkos, LDP teoretikai, kaip ir A. Peščonov, pirmiausia laikė švietimo plėtimą. Jis turėjo pakelti žmonių savimonės lygį, nes, anot jų, *"tik apsišvietę žmonės gali savo ir visuomenės reikalus suprasti, tik tada jie gali esamosios tvarkos netikumą pažinti, tik tuomet jie gali įsitaisyti tokią tvarką ir tokią visuomenės surėdymą, kuris jiems patiems ir visai žmonijai būtų naudingas"*¹². Tokio socializmo apraiškas K. Grinius, A. Rimka matė jau egzistuojančioje - kapitalistinėje - tvarkoje. Tarp institucijų, kurios jau šioje santvarkoje telkia žmones į bendrą viso pasaulio visuomenę ir tarnauja arba potencialiai gali ateityje tarnauti pažangai, viso pasaulio žmonėms, jie minėjo pašta, telegrafą, tarptautines sutartis dėl geležinkelių, Raudonąjį Kryžių, tarptautines mokslo ir kitas draugijas, susivienijimus; ekonomikoje - valstybės monopolij, trestus, kartelius...¹³ Buvo iškeltas lemiamas internacionalizmo, visuomenėjimo ir specializacijos vaidmuo, siekiant harmoningo asmens vystymosi, žmonijos pažangos bei su ja tapatinatos **realaus "liaudinio socializmo" tvarkos** įvedimo.

Taigi LDP teoretikų istorinė-sociologinė koncepcija, jeigu ją jau galima taip vadinti, nors ir konstruota pagal rusų enesų teoriją, buvo artima ir europietiška, kitaip dar vadinamai smulkiaburžuazinio socializmo, tradicijai. Koncepcijoje aiškiai matyti daugiausia europietiškomis socializmo teorijoms būdingi bruožai: viena, tradicinio racionalizmo, scientizmo, pozityvizmo apraiškos, antra, - akivaizdus sąlytis su liberalizmo ir "buržuazinio" radikalizmo idėjomis. Beje, tai patvirtina ir tas faktas, jog, ginant minėtus teiginius, pažiūras buvo propaguoti ir bandyta remtis Otto Brauno, Wilhelmo (V.) Grumacho, Kasparo Schmidto (K. Šmito), Arthuro Schultzo (A. Šulco), Gustavo F. Steffeno (G. Stefeno), Davido Koigeno (D. Kojgeno), Karlo Kautskio ir kitų darbais¹⁴. Pažymėtina, jog Rusijos bolševikų ir Lietuvos kairiųjų socialdemokratų (V. Mickevičiaus-Kapsuko ir kitų) socializmo teorijose išvardytų bruožų kaip tik ir trūksta.

Ši koncepcija, kritikavusi kapitalizmo blogybes, iš esmės pripažino santvarkos sužmoginimo ir jos evoliucijos link - "liaudinio socializmo" tvarkos galimybę. Buvo smerkiama privati stambioji pramonė bei prekyba, bet, "darbo žmonės" buvo skatinami vystyti pramonę, prekybą bei žemės ūkį per kooperatyvus¹⁵. Kooperacija, ypač žemės ūkyje, buvo tikimasi slopinti kapitalizmo blogybes, pasipriešinti "darbo žmonių" engimui. Lietuvos ekonomikos pagrindą, pagal LDP programinius teiginius, turėjo sudaryti smulkus ir vidutinis ūkis. Akivaizdžius valstiečių (ūkininkų) ir samdomų darbininkų tarpusavio prieštaravimus buvo siūloma spręsti švietimo būdu: kai abi pusės pasieks tam tikrą sąmonėjimo lygį, sugebės sudaryti teisingą sutartį ir jos sąmoningai laikysis, matydamos joje abipusę naudą¹⁶.

Stambieji žemvaldžiai, pirkliai, pramonininkai daugiausia buvo lenkai, žydai, vokiečiai, todėl koncepcija, gindama "darbo žmonių", faktiškai lietuvių tautos interesus, buvo nukreipta prieš juos, kurie buvo laikomi ne tik socialiniu, bet ir nacionaliniu "darbo žmonių" priešu. Taigi koncepcijoje aiškiai išreikšta ir tradicinio gynybinio nacionalizmo ideologija, kuri vyravo lietuvių tautiniame judėjime. Remiantis šia koncepcija, buvo siekiama išstumti iš ekonominio Lietuvos gyvenimo įsigalėjusius kitataučius verslininkus, žemvaldžius ir sudaryti palankias sąlygas visapusiškam lietuvių tautos vystymuisi. A. Rimka rašė tiesiai: "[...] *Bet teisybė ir tai, kad prie lietuvių kalbos kėlimo, lietuviškų mokyklų steigimo, muziejų taisymo, prie lietuviškos literatūros leidimo ir palaikymo, greičiau prisidės lietuvis vertelga, nekaip žydas, lenkas, latvis. Nes jiems pirmiausia rūpi savoji, nelietuviškoji kultūra, o lietuvis darbininkas geriausia gali tobulintis vėl tik savoje gimtoje kultūroje [...] - tai ir lietuviai darbininkai neturi priešintis "lietuviškajai pramonei", nesipriešindami saviesiems kultūros poreikiams. [...] Lietuvių demokratiškoji inteligentija turi rūpintis savosios pramonės bei prekybos kėlimu, ygiai kaip rūpinasi žemės ūkio kultūros kėlimu, ir tai remiamos ne tik visuomenės politikos ir ekonomijos, bet ir darbo žmonių reikalų gynimo žvilgsniu*"²¹⁷.

Tai akivaizdi tautinio kapitalizmo propaganda.

Tad 1906-1914 m. LDP istorinė-sociologinė koncepcija Lietuvos sąlygomis vertintina kaip originalus projektas, siekęs suderinti bei įgyvendinti tuo pačiu metu demokratinę, tautinę ir socialinio teisingumo idėjas.

Žemės klausimas. LDP ideologai, kalbėdami šiuo klausimu 1906-1914 m., griežtai skyrė jį į dvi dalis: žemės ūkio kultūros kėlimo ir žemės valdymo²¹⁸. Pirmuoju, kaip minėjome, neabejodami pasisakė už smulkaus

²¹² Lietuvos demokratų programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 16.

²¹³ [?] "Savais reikalais", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 34; R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 107-108.

²¹⁴ "Apžvalga", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 30-31; "Literatūroje", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 83; "Gyvenimo ir spaudos atgarsiai", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 117-121.

²¹⁵ M. Girinaitis [M. Sleževičius], "Sodžiaus kooperacijos", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 24, p. 270-272; Lietuvos ūkininko Redakcija [K. Grinius], "Iševystė ir pramonija-parodos", *ibid.*, 1910, nr. 18, p. 161-162; "Antroji Lietuvos demokratų partijos konferencija rudenį 1912 m.", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 16-17; Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", *ibid.*, nr. 2, p. 38-39; R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 113.

²¹⁶ [?] "Dar dėlei ūkininkų santykių su darbininkais", *Lietuvos ūkininkas*, 1910, nr. 33, p. 302-303; [?] "Ūkininkai ir samdininkai", *Lietuvos ūkininkas*, 1914, nr. 28, p. 265-267.

²¹⁷ R. [A. Rimka], "Pramonė, prekyba ir buržuazija", *Lietuvos žinios*, 1914 06 05(18), nr. 122.

²¹⁸ Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 94-95.

ir vidutinio žemės ūkio plėtojimą, kaip našiausią, produktyviausią ūkininkavimo formą, ir priešingai manė apie stambiają žemėvaldą. Todėl rėmė ir skatino Lietuvoje vykdyti P. Stolyfino skirstymo į vienkiemius reformą, įvairių ūkio draugijų, kooperatyvų kūrimąsi²¹⁹. Ši pozicija programose atskirai nebuvo užfiksuota, bet iš esmės ji darė įtaką LDP programų teiginiams apie žemės valdymą, suteikdama jiems realesnį, nuosaikesnį turinį.

Gana radikalios, proeseriškos nacionalizacijos, socializacijos bruožų turėjusios 1905 m. nuostatos į 1906 m. LDP programą nebuvo įrašytos, nors vienas iš pagrindinių jos autorių buvo tų nuostatų propaguotojas K. Grinius. Programoje pasitenkinta bendrais teiginiais. Buvo pažymėta, jog visa Lietuvos žemė priklauso autonomijai, o carinei valdžiai palikta teisė tik išsipirkti, Lietuvos seimui leidus, dalį tos žemės. Visą žemės valdymo tvarką turėjo nustatyti minėtasis seimas. Jis turėjo numatyti žemės valdymo maksimumą vienam gyventojui, sudaryti žemės fondą, paėmus be atlyginimo caro, jo šeimos, pareigūnų (majoratinių) dvarų valdas, bei iš viršijusios maksimumą žemės, išperkant ją valstybės lėšomis. Iš fondo žemės turėjo gauti bežemiai ir mažžemiai. Seimui, be to, buvo numatyta pavesti rūpintis žemės gerinimu, servitutų tvarkymu, valstiečių perkėlimu į vienkiemius, o minėtos autonominės kuopos, valsčiai, apskritys turėjo rūpintis tik bendra žemės valdymo priežiūra²²⁰.

Rengiant 1914 m. programą, A. Rimka kritikavo 1906 m. programą dėl jos abstraktumo, nekonkretumo²²¹. Jam užkliuvo ir K. Griniaus knygelėje "Teisingas žemės valdymas" iškelta žemės valdymo per autonomines kuopas idėja. Joje A. Rimka matė savivalės ir anarchijos apraiškas. O LVS rengtose programose bei minėtame leidinyje "Ko reikia valstiečiams" propaguotą principą "Žemę valdo tik tas, kuris ją dirba arba tas, kuris galės apdirbti tik savo jėgomis", socializacijos, nacionalizacijos reikalavimus atmetė kaip nenuoseklius, neatitinkančius poreikių ir realijų. Pagal A. Rimką, ir žmonių psichologija, ir ūkio ypatybės be jokių išlygų vertė pripažinti privatinę žemės nuosavybę. Pasiremdamas anksčiau minėtomis Vakarų Europoje paplitusiomis perspektyvaus valstiečių ūkio idėjomis tvirtino, kad žemės nuosavybė turėjo būti valstiečių ūkio pagrindas: "*be privatinės žemės nuosavybės mūsų ukis šiandien plėtotis negalėtų*"²²².

Svarstant naująją LDP programą 1914 m. birželio 11-14 d., su mažais pataisymais buvo priimtas A. Rimkos siūlytas žemės valdymo projektas, skirtas irgi Lietuvos autonomijai. Jo pagrindą sudarė 1906 m. programos teiginiai. Iš esmės visi jie buvo įtraukti į naująją programą, tik šiame variante sukonkretinti. Buvo nusakytos sąlygos, kuriomis bežemiams ir mažžemiams Lietuvos seimas turėjo suteikti žemę iš sudaryto žemės fondo: visiškai privačiai nuosavybei - už grynus pinigus, ilgalaikiai nuomai - su

teise įsigyti tą žemę nuosavybėn, ilgalaikei nuomai (25 m.) - su teise nuomą pratęsti. Atskiru paragrafu buvo pažymėta, jog žemė gali būti duodama, išnuomojama ir parduodama juridiniams bei privatiems asmenims neviršijant nustatyto maksimumo. Privatiems asmenims spekuliuoti žeme turėjo būti uždrausta arba žemės prekyba turėjo būti bent suvaržyta įstatymo. Buvo nurodyta, jog valstybė išdo lėšomis turėtų padėti ūkininkams persikelti į vienkiemius, suteikti jiems paskolas, pašalpas, remti švietimą. Vietinei savivaldai, autonominiams bendrovėms, valsčiams, apskritims numatyta pavesti seimo priimtų įstatymų bei potvarkių žemės valdymo klausimais įgyvendinimą ir jų vykdymo priežiūrą²²³.

Naujoji programa aiškiai rodė, jog LDP, siekdama būti veiksnia politinė organizacija, sugebėjo atsižvelgti į realias Lietuvos ekonominio gyvenimo reikmes ir gynė privatinės žemės nuosavybės teisę, kaip vidutinio valstiečių ūkio išgalėjimo Lietuvoje garantą. Be to, LDP, siūlydama šį žemės klausimo sprendimo projektą, dar kartą pabrėžė savo politinius reikalavimus ir norėjo užkirsti kelią rusifikavimo tikslais Lietuvoje vykdytai kolonizacijai. Iš esmės tai buvo programa minimum. Dėl idealų, susijusių su "liaudinio socializmo" perspektyva, žemės nacionalizacijos ar socializacijos idėjos iš principo nebuvo atmestos²²⁴.

Lietuvos politinė autonomija ir savarankiška valstybė. Autonomijos klausimas buvo kertinis abiejų LDP programų akmuo. Su juo buvo sieta politinių laisvių ir teisių garantija Lietuvos gyventojams, o kartu ir Lietuvos ateities perspektyva. Kaip minėjome, abi LDP programos minimum buvo skirtos Lietuvos autonominiam sutvarkymui. Artimiausias partijos tikslas buvo "*plati demokratiška etnografiškos Lietuvos autonomija su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, slaptu, betarpiu, ir lygiu balsavimu be skirtumo lyties, tikėjimo, kilties ir tautos*"²²⁵. Autonomijos teritorija apytiksliai buvo brėžiama dar 1905 m. nustatytomis ribomis (Kauno gubernija; Vil-

²¹⁹ Ibid.; M. Rōmeris, "Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės", *Lietuvos žinios*, 1910 04 17(30), nr. 31; Petras [P. Ruseckas], "Skirstymasis į viensėdžius", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 20, p. 231. Skirstytis į vienkiemius jis agitavo ir tų pačių metų "Lietuvos ūkininko" 15, 16, 18 numeriuose.

²²⁰ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 12.

²²¹ Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", p. 95.

²²² Ibid., p. 96-97.

²²³ Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 18.

²²⁴ Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", p. 97.

²²⁵ *Lietuvos demokratų partijos programa* p. 7; Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 16.

niaus gubernija, išskyrus Vileikos apskritį, ir dalis Lydos, Dysnos ir Ašmenos apskričių; Suvalkų gubernija be Suvalkų ir Augustavo apskričių dalių; dalis Kuršo ir Gardino gubernijų), pažymint, jog prie etnografinės Lietuvos ploto priklauso ir į autonomijos ribas neįtraukta "Prūsų Lietuva".

Priešingai kai kuriems istoriografijos teiginiams²²⁶, reikia pažymėti, kad LDP, 1906-1915 m. kalbėdama apie Lietuvos autonomiją, visą laiką pasisakė už politinę, o ne už kultūrinę autonomiją. Pastarajai apibūdinti buvo vartojamas savivaldos terminas, apimantis ir zemstų įstaigas. 1914 m. programos projekte atskira pastaba buvo nurodyta: "*Neišgalint išsiskirti autonomijos, LDP stoja ir už savivaldą, kuri apimtų bent svarbesnius Lietuvos visuomenės kultūros reikalus ir remtų plačiais demokratizmo pagrindais*"²²⁷. Programose, pasisakymuose apie autonomiją, be administravimo ir savivaldos organų, buvo pabrėžiama įstatymų leidybos teisė, kuri yra būdinga tik politinei autonomijai.

Programose²²⁸ buvo aiškiai apibrėžtos autonominės savivaldos ir centrinės įstatymų leidžiamosios valdžios galios bei vykdomosios valdžios funkcijos. Centrinei valdžiai buvo numatyta rūpintis užsienio politikos reikalais, sienų apsauga, valstybės gynimu (Lietuvos gyventojai karinę tarnybą turėjo atlikti Lietuvoje). Pavyzdžiui, 1906 m. programoje pinigų leidimas, komunikacijų (pašto, telegrafo) tvarkymas irgi dar buvo priskirti centrinei valdžiai, tuo tarpu 1914 m. programoje tai jau buvo paminėta tarp autonomijos valdžios funkcijų. Visi kiti reikalai: vietinė savivalda (apskritis ir valsčiaus administracija, policija), teismai, civilinio ir kriminalinio Lietuvos kodekso rengimas, mokesčiai, švietimas, žemės tvarkymas ir t.t. turėjo priklausyti Lietuvos autonomijos seimo ir jam pavaldžių įstaigų žiniai.

Abiejose programose buvo numatytas demokratinis Lietuvos autonomijos valdymas. Ne tik Lietuvos seimas, bet ir vietinės savivaldos organai turėjo būti išrinkti visuotiniu slaptu balsavimu. 1914 m. programoje buvo numatyta referendumo teisė. Be to, pasisakyta už žmogaus ir piliečio teises: gyventojų lygybę įstatymui, teisinę asmens neliečiamybę, žodžio, spaudos, tikėjimo, susirinkimų, draugijų kūrimo laisvę, lygias vyrų ir moterų teises. Teismai turėjo būti visiems bendri, nemokami, nepriklausomi nuo administracijos ir Lietuvos seimo²²⁹.

Santykiams, ryšiams su Lietuva palaikyti centrinė valdžia turėjo skirti savo vietininką, o Lietuvos seimas - įgaliotinius savo interesams atstovauti centrinėse įstaigose²³⁰. Iš esmės LDP programoje projektuota Lietuvos autonomija buvo labai plati, įstatyminių galių požiūriu gana savarankiška ir artima federacijai ar net konfederacijai, turinčiai savarankiškus centrinės valdžios požiūriu organus, kaip JAV, Vokietija, Šveicarija. Tokią iš-

vadą daryti leidžia šie programų bruožai: 1. Abiejose programose buvo numatyta, jog visi centrinės valdžios įstatymai, liečiantys autonomijos valdžios žinioje esančias sritis, gali įsigalioji tik patvirtinus Lietuvos seimui. 1914 m. programoje, be to, buvo pažymėta, jog Lietuvos seimo priimti įstatymai, nepritarus centrinei valdžiai, įsigalioja iš karto antrą kartą juos patvirtinus naujai išrinktam Lietuvos seimui. 2. Sava teisinė sistema. Paskutinė teismo instancija buvo numatyta irgi Lietuvoje. 3. Visa Lietuvos žeme, miškais, gamtos turtais turėjo disponuoti Lietuvos seimas. 4. Tam pačiam seimui turėjo būti pavaldi policija (milicija), o Lietuvos gyventojai karo prievolę turėjo atlikti savo teritorijoje. 5. Tik Lietuvos seimui pritarus, buvo numatyta leisti skirti lėšas bendriems valstybės reikams. 6. Oficiali kalba Lietuvos valdžios įstaigose turėjo būti lietuvių²³¹.

Taigi LDP autonomijos Lietuvai projekcija akivaizdžiai buvo nukreipta į savarankiškos demokratinės valstybės perspektyvą. Apie tokią ir buvo kalbama aptariant tolesnius partijos siekius. "[...] *laisva niekam nepriklausanti demokratiška Lietuvos respublika su teisingu turtų paskirstymu, suvienyta su kaimyniškoms demokratiškoms valstijomis federacijos ryšiais*²³², - buvo pažymėta 1906 m. programoje. Apie tautų federaciją, į kurią lygiomis teisėmis ir pareigomis įeitų laisva demokratinė Lietuva, arba nepriklausomą Lietuvą pasaulio valstybių sąjungoje buvo rašoma 1914 m. programos projekte bei programoje²³³. Ką reiškia šiose formuluotėse federacinis principas? Turime nors trumpai paaiškinti, kad paneigtume panašias į M. Krupavičiaus laisvas interpretacijas. Jis teigia, jog, į savo programą įrašiusi federacijos principą, LDP "*tuos pačius visiškai išmetė iš savo programos nepriklausomybės idealą*"²³⁴. LDP teoretikai jau 1908 m.²³⁵ pažymėjo, jog federacinis principas, kaip įpareigojantis vienas kitoms visas federaciniais ryšiais susijusias valstybes, prieštarauja nepriklausomybės formulotei. Be to, buvo pažymėta, jog siaura federacija, t.y. federacija su artimiausiais kaimynais, gali būti nukreipta prieš kitas federacijas ir dėl to

²²⁶ A. Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 30.

²²⁷ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 110.

²²⁸ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 8-9; Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 17.

²²⁹ *Ibid.*

²³⁰ *Ibid.*

²³¹ *Ibid.*

²³² *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 7.

²³³ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 109; Lietuvos demokratų programa [1914], MAB, f. 199-1, l. 16.

²³⁴ M. Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai*, p. 38.

²³⁵ 1908 10 05(18) LDP suvažiavimo protokolas, VUB, f. 1-F614, l. 231.

iškiltų karo pavojus, o kartu grėsmė valstybės laisvei²³⁶. Atsižvelgiant į tai, bei vadovaujantis minėta LDP istorine-sociologine koncepcija, 1913-1915 m. buvo numatyta, jog laisva demokratinė Lietuva gali egzistuoti tik viso pasaulio laisvų valstybių federacijoje, kurios parlamentas, teismas, konferencijos sprendimų visus ginčytinus klausimus, padėtų išvengti karo, garantuotų mažų valstybių laisvę²³⁷. Galvoje, matyt, turėtas dabartinių Jungtinių Tautų prototipas.

Taigi LDP, į savo programą įrašiusi federacijos principą, Lietuvos nepriklausomybės ne atsisakė, o siekė jai garantuoti realų Lietuvos valstybingumą.

Siekiant Lietuvos nepriklausomybės, K. Grinius, A. Rimka, kiti LDP teoretikai svarbiausiu veiksmu laikė tautos ekonominę-kultūrinę brandą, kurios stygius jiems buvo dar akivaizdus²³⁸. Todėl manyta, jog savivalda, autonomija stiprioje valstybėje šį trūkumą padėtų pašalinti ir įgalintų tapti tauta, sugebančia valdytis savarankiškai²³⁹.

Aptariant konkrečius autonomijos įgijimo bei savarankiškos valstybės sukūrimo būdus, buvo minimi du pagrindiniai - parlamentinis ir Europos valstybių karinis konfliktas. Pirmasis buvo paminėtas 1906 m. programoje: nurodyta, jos demokratinės Lietuvos autonomiją planuojama įgyti per jau demokratinės Rusijos valstybės Steigiamąjį Seimą²⁴⁰. Jis nebuvo atmetas ir 1912-1914 m.²⁴¹, tačiau bręstantis karas Europoje realios perspektyvas žadėjo antrajam. K. Grinius²⁴², M. Sleževičius²⁴³ ir kiti²⁴⁴ manė, jog, karui tarp didžiųjų Europos valstybių pasibaigus, taikos konferencijoje galimi tokie sprendimai: 1. Kartu su nepriklausomybės Lenkijai suteikimu, dėl kurio neabejota, gali iškilti ir Lietuvos nepriklausomybės ar bent autonomijos klausimas Rusijos sudėtyje. 2. Baltijos jūros šalys, tarp jų ir Lietuva, karo metu užimtos Anglijos, gali būti paliktos jos protektorate su plačia autonomija. 3. Susilpnėjusios didžiosios valstybės tarp dviejų konfrontuojančių "galybių" (Vokietijos ir Rusijos) susitars įkurti buferinę valstybę ar valstybių sąjungą iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Ukrainos.

Tad LDP Lietuvos autonomija, nepriklausomybė buvo ne utopija ar nepasiekiamas programos idealas, bet aktualus jos tuometinės veiklos uždavinys, kurį spresti jau buvo ruošiamasi.

Tautinės mažumos. Šis klausimas politinėje LDP programoje užėmė labai svarbią vietą. Aptariant veiksmus ir Lietuvos politinės autonomijos sąlygas nepriklausomybei gauti, buvo pažymėta, jog labai svarbu "*kitoms tautoms Lietuvoj tebesančioms pripažinimas ir užtikrinimas teisių, kad nebūtų joms reikalo lietuvių norams priešintis ir skirtis nuo jų [...]*"²⁴⁵. Kitų etninių tautų gyventojai vien numatytos etnografinės Lietuvos pagrindi-

nėje teritorijoje XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje sudarė nemažą skaičių. Leon Wasilewski (L. Vasilevskis), remdamasis E. Czyńskio (E. Čynskio) apdorotais 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo gana mechaniškai surinktais statistikos duomenimis, yra pateikęs tokius, daugiau sąlyginius, skaičius: Vilniaus gubernijoje kartu su Vileikos apskritimi baltarusiai sudarė 56,0, lenkai - 8,17, žydai - 12,7, rusai - 4,9, kitos tautybės (karaimai, totoriai, vokiečiai ir t.t.) - 0,4% visų gyventojų; Kauno gubernijoje: lenkai - 9,0, baltarusiai - 2,56, rusai - 4,7, žydai - 13,76, vokiečiai - 0,2 ir kiti - 0,7% visų gyventojų; Suvalkų gubernijoje kartu su Suvalkų ir Augustavo apskritimis baltarusiai - 0,4, lenkai - 22,9 (iš jų Suvalkų apskrityje - 66,8, Augustavo - 49,1), rusų - 4,2, žydų - 10,1, vokiečių - 5,2, kiti - 0,6% visų gyventojų²⁴⁶.

Todėl LDP, minėtais sumetimais bei būdama ištikima jos gintos demokratijos principams, savo programoje pasisakė už tautinių mažumų gyventojų lygias su lietuviais pilietines, kultūrines teises. Buvo kalbama, jog Lietuvos autonomijos valdžios įstaigose, mišrioje vietovėse šalia lietuvių kalbos vartotinos ir kitos vietinės kalbos (baltarusių, lenkų, žydų ir t.t.). Pradinėse mokyklose, o kiek galima ir toliau, buvo numatyta vaikus mokyti gimtąja kalba (kiekviena tautybė tam turėjo gauti lešų iš valstybės išdo, proporcingai gyventojų skaičiui)²⁴⁷.

LDP, suprasdama lietuvių-lenkų santykių aštrumą, Lietuvos lenkų iš kitų tautinių mažumų specialiai neišskyrė: manė, kad minėtos teisės pakankamai garantuoja jų tautinio identiteto išsaugojimą ir gali pašalinti lenkų-lietuvių priešstatos priežastis. Tik jie, t.y. lenkai, kaip ir kitos krašte gyvenančios tautos, "naudodamos lygiomis teisėmis, prisiimtų ir lygias su

²³⁶ Papaliniš [?], "Lietuvos autonomija", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 9.

²³⁷ Ibid., p. 9-11.

²³⁸ L.V-kas [K. Grinius], "Apie šalies neprigulmybę", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 101-105.

²³⁹ A. R-ka [A. Rimka], "Valstybė ir savavaldybė", *Lietuvos ūkininkas*, 1914, nr. 14/15, p. 124-125.

²⁴⁰ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 16.

²⁴¹ L. V-kas [K. Grinius], "Apie šalies neprigulmybę", p. 101.

²⁴² Ibid., p. 100-101.

²⁴³ M. [M. Sleževičius], "Didžiųjų valstybių politika ir pavergtųjų tautų klausimas", *Lietuvos žinios*, 1912 12 11(24), nr. 146.

²⁴⁴ Papaliniš [?], "Lietuvos autonomija", p. 8; Paširvintinis [?], "Dėl mūsų taktikos", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 114.

²⁴⁵ L.V-kas [K. Grinius], "Apie šalies neprigulmybę", p. 105.

²⁴⁶ L. Wasilewski, *Litwa i Białoruś*, Kraków, 1910, s. 90, 92, 96.

²⁴⁷ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 14-15; Lietuvos partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 17.

*lietuviams krašto priedermes*²⁴⁸. Pasak LDP ideologų, pilietinės visuomenės sukūrimas turėjo užkirsti kelią bet kokiai tautinei diskriminacijai²⁴⁹ ir laiduoti lietuvių politinės (pilietinės) tautos susiformavimą.

Kiti programų teiginiai. Iš jų minėtini švietimo ir socialinės apsaugos reikalai, kurie tradiciškai buvo aptariami visose to meto lietuvių politinių grupių programose. Jau ne kartą minėjome, kad LDP savo istorinės-sociologinės koncepcijos, kitų programinių nuostatų įgyvendinimą pirmiausia siejo su savimonės ugdymu, visuomenės perauklėjimu visuotiniu švietimu. Todėl programose buvo įrašyti privalomo nemokamo pradinio mokyimo, nemokamo mokslo valstybinėse mokyklose įvedimo, privačių mokyklų su laisvomis programomis kūrimo, Vilniaus universiteto atkūrimo projektai²⁵⁰.

Socialinei apsaugai garantuoti buvo numatytas socialinis draudimas valstybės lėšomis senatvės, invalidumo, ligos, nedarbo atveju bei nemokamas gydymas, vaistai neturtingiems darbininkams. Buvo pasisakoma už profesinių draugijų steigimo laisvę, 8 valandų darbo dieną, darbo užmokesčio minimumo įvedimą, lygų vyrų ir moterų darbo atlyginimą. Draudžiama dirbti vaikams, nėščiosioms, kūdikius maitinančioms ir nesveikoms moterims, naktinis darbas leidžiamas tik išimties tvarka. Fabrikuose buvo numatyta įsteigti darbininkų renkama ir nepriklausoma nuo administracijos ir policijos darbo inspekcija. Be to, buvo pasisakoma už progresyvinį pelno ir turto mokestį²⁵¹.

Pateikdama plačią demokratinę švietimo, socialinės apsaugos programą, LDP rūpinosi naujos visuomenės ugdymu, siekė užsitikrinti masių paramą, kad galėtų įgyvendinti savo politinius-socialinius tikslus.

3.3. TAUTINIAI-POLITINIAI LDP VEIKLOS ASPEKTAI

LDP požiūris į kitas lietuvių idėjines-politines grupes. Priešstata ir bendradarbiavimas. Aptartą politinę-socialinę programą LDP pradėjo įgyvendinti organizuodama šviečiamąją-kultūrinę veiklą, leisdama periodinę spaudą, dalyvaudama rinkimuose į Rusijos Valstybės Dūmą bei per savo atstovų veiklą. Esame trumpai jau užsiminę, kas šiame darbe buvo sąjungininkai, bendrininkai ir kas priešininkai, politiniai konkurentai. Tačiau, norint turėti išsamų minėtos LDP veiklos vaizdą, būtina nors trumpai panagrinti, kur ir dėl ko sutapo ar nesutapo jos bei kitų lietuvių idėjinių-politinių grupių, partijų pozicijos, pažiūros.

Kaip minėta, 1906-1915 m. intensyviai vykusi politinė diferenciacija rėmėsi pasaulėžiūros skirtumais. Krikščionišką-katalikišką pasaulėžiūrą propagavusios politinės grupės (krikščionys demokratai, tautiniai demokratai - viltininkai, nuo 1914 m. - vairininkai) sudarė dešiniųjų - nuosaikiųjų - lietuvių politinių jėgų srovę, o besiremiančios materialistine, racionalistine, pozityvistine bei liberaline pasaulėžiūromis (socialdemokratai bei demokratai) telkėsi kairiųjų - radikaliųjų - srovėje. 1906-1915 m. ir vyko pagrindinių šių dviejų srovių idėjinė-politinė kova, turėjusi įtakos, kaip matėme, tautiniam-kultūriniam darbui, politinei veiklai, susijusiai su Rusijos Valstybės Dūma.

LDP pagrindiniai idėjinės kovos priešininkai ir politinės veiklos konkurentai buvo dešinieji, o ypač stipriausia, įtakingiausia jo dalis - krikščionys demokratai.

Po nesėkmingų 1905-1906 m. bandymų atskiros politinės partijos krikščionys demokratai ir nesukūrė. Tačiau, vadovaudamiesi Popiežiaus Leono XIII enciklikų "Rerum Novarum" (1891 m.), "Graves de Communi" (1901 m.) nuostatomis, kad dvasininkija neribotų savo darbo vien Sakramentų teikimu, religiniais pamokymais, o eitų į laudį, padėtų jai spręsti visuomeninio gyvenimo problemas ir atneštų naudos tikėjimui, kad krikščioniškoji demokratija gali ir turi bažnyčios, tikėjimo labui naudoti politikos darbą²⁵², aktyviai įsitraukė į visuomeninį, tautinį-kultūrinį gyvenimą, tapo įtakingiausia lietuvių tautinio ir visuomeninio judėjimo politinė jėga. Kaip žinoma, minėtos enciklikos buvo nukreiptos prieš liberalizmo, ypač ekonominio, ideologiją, o kartu prieš socialistus, siekiama perimti iš jų iniciatyvą socialinio teisingumo idėjai įgyvendinti. Todėl krikščionys demokratai, konkuruodami, konfrontuodami su socialdemokratais, demokratais, stengėsi sustiprinti ir išplėsti savo įtaką liaudžiai, siekdami savo žinioje turėti kultūrą, švietimą, jaunimo auklėjimą, perimti į savo rankas kooperacinį judėjimą²⁵³. Rūpindamiesi pirmiausia kataliky-

²⁴⁸ J. Bekampis [J. Stankevičius?], "Apie demokratų politiką", *Lietuvos žinios*, 1915 04 15(28), nr. 42.

²⁴⁹ R. [A. Rimka], "Sugyvenimo pagrindas", *Lietuvos žinios*, 1913 04 (05 03), nr. 46; 1913 04 23 (05 06), nr. 47; 1913 04 25 (05 08), nr. 48.

²⁵⁰ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 14-15; Lietuvos demokratų programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 17.

²⁵¹ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 13; Lietuvos demokratų programa [1914 m.], *ibid.*, l. 17-18.

²⁵² M. Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai*, p. 136, 145, 147-149, 158.

²⁵³ A. Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 34, 36.

bės pozicijų stiprinimu kovoje su stačiatikybe, jie kartu veikė ir už lietuvių tautinės kultūros laisvių bei teisių išplėtimą, prieš jų varžymus ir tuo prisidėjo prie tautos konsolidavimo, tautinio sąmoningumo kėlimo, žlugdė rusifikacines, asimiliacines caro valdžios užmačias²⁵⁴. Krikščionys demokratai, vadovaudamiesi enciklikos "Graves de Communi" teiginiais (būti paklusniems teisėtai valdžiai), savo siekius stengėsi įgyvendinti ne atviros konfrontacijos, o "sugyvenimo" su valdžia, tikintis iš jos nuolaidų, taktika.

Taiki legalaus kultūrinio darbo taktika, pabrėžtinas dėmesys tautinei idėjai, atviras priešiškus lenkiškumui, bendra konfrontacija, konkurencija su socialdemokratais ir demokratais 1907 m. suartino krikščionis demokratų su daug silpnesniais, bet veikliais tautiniais demokratais. Pastarųjų gretas tuomet jau buvo papildę ir "išeiviai" iš LDP - nuosaikeji. Skirtumas tarp jų buvo tas, kad vieni (tautiniai demokratai), gindami tautiškumą, kovodami už jį, tikėjimą stengėsi panaudoti kaip priemonę, o kiti (krikščionys demokratai), remdamiesi tautiškumu, bendrais tautos vystymosi reikalais, rūpinosi tikėjimu, jo pozicijų stiprinimu. Tačiau tai kurį laiką bendram darbui netrukdė: 1907-1913 m. jų pastangomis leistas laikraštis "Viltis" bei 1906-1915 m. veikusi "Sajunga gražinti teises lietuvių kalbai Romos katalikų bažnyčiose" (toliau - "Sajunga") buvo šio suartėjimo išvada, gyvas bendradarbiavimo pavyzdys.

1906-1914 m. dešinieji buvo monopolizavę daugumą legalios kultūrinės ir visuomeninės veiklos sričių. Caro valdžios represijų metais (1908-1914 m.) dėl ypač krikščionims demokratams rodomo valdžios pakantumo jiems pavyko išlaikyti, net išplėsti visas draugijas, organizacijas, pagausinti savo spaudą. Krikščionys demokratai daugiausia leido legaliosios periodinės spaudos (60-70% visų leidinių, 1913 m. jiems priklausė 16 leidinių iš 23, o 1914 m. - 18 iš 31)²⁵⁵; buvo įkūrę gausias ir stiprias darbininkų draugijas (Krikščionių darbininkų šv. Juozapo ir Lietuvių katalikų tarnaičių šv. Zitos); neprilygstamos veikla ir narių skaičiumi Lietuvoje buvo katalikiškos švietimo draugijos ("Saulės" (Kauno gub.), "Žiburio" (Suvalkų gub.), "Ryto" (Vilniaus gub.)), sukūrusios platų įvairių mokyklų tinklą; tarp kooperacinių organizacijų išsiskyrė katalikiška Marijampolės "Žagrė", o tarp akcinių bendrovių - Vilniaus "Vilija". Be to, jiems priklausė jaunimo ("Pavasario"), moterų, savišalpos, labdaros ("Motinėle") organizacijos, savitarpio kredito bankai ir bendrovės (pažymėtina Kauno "Artojo" bendrovė)²⁵⁶.

LDP, nors ir išvelgdama teigiamų šios veiklos elementų, skatinančių tautos vystymąsi, labai ideologizuotą krikščionių demokratų darbą iš esmės vertino neigiamai ir po kelių minėtų nesėkmingų bandymų 1906-1908 m. jokių galimybių bendrai veiklai nematė. "Nei bendrų tikslų, nei bendrų kelių pas mus tuo tarpu nėra", - tokia buvo "Varpo" išvada

1914 m.²⁵⁷. Kita vertus, su krikščionimis demokratais LDP visiškai nesutapino tautinių demokratų ir matė, tiesa, su didelėmis išlygomis, kai kurias bendradarbiavimo su jais perspektyvas. LDP požiūrį į krikščionis demokratų ir tautinius demokratų, jų tarpusavio prieštaravimus bendrais bruožais galima paaiškinti trimis aspektais: pasaulėžiūros, kovos su lenkiškumu ir lietuviybės gynimo, caro valdžios valstybinio šovinizmo politikos.

1. **Pasaulėžiūros aspektas.** Gerai žinoma, kad LDP idėjiniai pirmtakai buvo varpininkai, kurių pasaulėžiūra formavosi veikiant pozityvizmo ir liberalizmo idėjoms. Pastarosios inspiravo demokratinės santvarkos siekius. Savo esme abu jie - ir pozityvizmas, ir liberalizmas - yra opoziciniai krikščionybės, katalikybės atžvilgiu²⁵⁸. Pasaulėžiūrinis liberalizmas praktiškai svyruoja nuo religinio indiferentizmo iki prieš religiją kovojančio ateizmo²⁵⁹. Socializmo ir religijos, katalikybės santykio, matyt, aiškinti nereikia. Todėl LDP, deklaruodama, jog religijos sferoje iš principo su katalikybe nekovoja²⁶⁰ (nors čia ji buvo už parapinių bendruomenių demokratinę savivaldą), griežtai atmetė bet kokius dvasininkų bandymus "globoti" liaudį, vadovauti jos reikalams. Jie įrodinėjo, jog katalikybė nėra ir negali būti "*tautos gyvenimo pamatu*"²⁶¹. Demokratai, gindami demokratinio saviveiksmiškumo principus, pasisakė prieš krikščionių demokratų pastangas įtvirtinti autoriteto bei bažnyčios vadovavimo principus visuomeniniame gyvenime²⁶², dvasininkijos dalyvavimą visu-

²⁵⁴ M. Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai*, p. 54, 56-57.

²⁵⁵ K. Gr. [K. Grinius], "Mūsų visuomenės gyvenimas", *Lietuvos žinios*, 1914 01 23 (02 05), nr. 18.

²⁵⁶ Ibid.; A. Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 33; Nuosaikios pakraipos "Vilniaus aušros" ir "Šviesos" bei katalikiškų "Saulės", "Žiburio", "Ryto" lietuvių švietimo draugijų veiklą išsamiai nagrinėjo: V. Pūkienė, *Lietuvių švietimo draugijos 20 amžiaus pradžioje (1906-1915 metais)*, Vilnius, 1994.

²⁵⁷ Paširvintinis [?], "Dėl mūsų taktikos", p. 115.

²⁵⁸ S. Senkonis, "Lietuvos kairiųjų partijų užuomazga ir pasaulėžiūriniai jų pagrindai", p. 224, 226.

²⁵⁹ P. Maldeikis, "Moderniosios pažangos problemos", *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos metraštis*, t. 2, Roma, 1966, p. 32, 34.

²⁶⁰ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 10-11, 16; Lietuvos demokratų partijos programa [1914], l. 17; V. [?] "Patįs sau duobę kasai", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 4 p. 52-53; Red. [akcija], "Išvedė" galą", *ibid.*, 1912, nr. 35, p. 341.

²⁶¹ J. Jonutis, "Tautybė ir tikėjimas", *Lietuvos žinios*, 1909 11 11 (24), nr. 46.

²⁶² R. [A. Rimka], "Demokratija ir tikyba", *Lietuvos žinios*, 1913 06 27 (07 10), nr. 75; G. [G. Petkevičaitė?], "Puvantieji 'tiltai' į liaudį", *ibid.*, 1912 07 05 (18), nr. 78; Ig. Jurk. [?], "Kursas senas, kaip pasaulis. Lietuvos 'tautiškasis' kliras", *ibid.*, 1911 06 28 (07 11), nr. 73; P. R. [P. Ruseckas?], "Nuo 'Lietuvos ūkininko' redakcijos", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 29, p. 321-329; Rinkimuose dalyvavęs [?], "Kad tik saviškį įpiršus", *ibid.*, 1912, nr. 42, p. 412.

meniniame-politiniame gyvenime vadino klerikalizmu, su juo kovojo ir dėl to negalėjo bendradarbiauti: "Klerikalizmu mes vadiname: Kunigijos stengimasis paimti į savo rankas visus žmonių dvasiškus ir svietiškus reikalus, ant visko uždėti savo antspaudą. Klerikalizmas nuo katalikybės gali skirtis ir skiriasi tuomet, kuomet katalikų kunigai atsisako nuo svajonės viešpatavimo, kuomet jiems rupi tik savo tikybos mokinimas"²⁶³, "[...] bendras kultūros darbas visiems lietuviams tik tada bus galimas, kada bus jis griežtai atskirtas nuo tikybinės ir politiškos propagandos [...]"²⁶⁴.

Bendra pozityvizmo, galima sakyti, ir materializmo dvasia, viena pagrindinių "Varpo" liberalizmo išraiškų, sudėtinė pastarojo dalis kartu su "liaudinio socializmo" idėja labai užaštrino religijos klausimą. Liberalams apskritai būdingas antiklerikalizmas (bažnyčios politinio elgesio kritika, kova dėl netolerancijos) tapo LDP idėjinių-politinių nuostatų šerdimi, jau nepriklausomoje Lietuvoje suformavo prielaidas gana siauram politiniam diskursui tarp radikalų ir nuosaikiųjų, arba tarp kairiųjų ir dešiniųjų. Galima manyti, kad tai darė neigiamą įtaką pilietinio mentaliteto raidai tarpukario Lietuvoje ir sąlygojo lemtingus Lietuvai 1926 m. gruodžio 17 d. bei 1939-1940 m. įvykius.

Beje, šiuo aspektu lygiai taip pat buvo vertinami tautiniai demokratai. A. Rimka, vadinęs juos "tikiybiniais demokratais", srove, kuri "tradicinį religijos palaikymą norėtų sutaikinti su demokratizmu", manė, jog jie yra tokie pat konservatyvūs kaip ir krikščionys demokratai, todėl ir dirbti su jais galima tik "atskiruose darbuose", nes minėtos švietimo, kooperacijos ir kitos draugijos, organizacijos buvo ne tik kultūros, bet ir politikos židiniai²⁶⁵.

2. K o v o s s u l e n k i š k u m u i r l i e t u v y b ė s g y n i m o a s p e k t a s. Iš esmės skyrėsi LDP ir dešiniųjų srovės požiūris į lietuviškumo gynimą, platinimą bei lenkiškumą, lenkų padėtį Lietuvoje. Ir krikščionys demokratai, ir tautiniai demokratai, siekdami savo tikslų, lietuviybės idėją gynė vadovaudamiesi iš tikrųjų tuo pačiu principu ("Lietuva - lietuviams"). Minėtos "Sąjungos" kova dėl lietuvių kalbos teisių bažnyčiose tai išryškino per pabrėžtinai antilenkišką poziciją²⁶⁶. Oficialiai pripažindami visų tautinių mažumų kultūrinės teises, neturėdami nieko prieš Lenkiją, jie buvo labai priešiški lenkiškumui Lietuvoje. Praktiškai jį tapatino su bajorais, dvarininkais, ypač aristokratija, kuriuos kaltino lenkiškumo puoselėjimu, platinimu, todėl iš jų reikalavo lituanizuotis, t.y. atsilietuvininti kalbos ir tautiškumo atžvilgiu²⁶⁷. Apskritai dešinėsios politinės jėgos Lietuvos lenkus buvo linkusios laikyti kolonistais, o jų visuomeninį-politinį veikimą dažnai siejo tik su endekais, pasiruošusiais polonizuoti, atiduoti Lietuvą Lenkijai.

Kaip žinoma, LDP nekėlė sau jokios išankstinės užduoties sulietuvinti (atlietuvininti) lenkišką krašto elementą. Priešingai, jos ideologai ne kartą spaudoje yra pažymėję, "*kad svajoti apie visų jau ištautėjusių lietuvių "atlenkinimą" ar "atgudinimą", - tai be prasmės ir be naudos darbas*"²⁶⁸. Kartu jie ragino rūpintis "*Perpus sulenkėjusiais ir surusėjusiais*", bet dar nenutautusiais lietuviais, ypač Rytų Lietuvoje²⁶⁹. Tačiau nepritarė "Sajungos" veiklos metodams ir "Vilties" aplinkos krikščionių demokratų veikėjų tiesmukiškai kovai su endekais: "*nenoromis šitaip lietuvių ir lenkų tautininkams besipešant, kyla baimė, kad tautiniai vaidai dar labiau neįsikerėtų ir nepataptų tiesiog nuolatine mūsų krašto liga*"²⁷⁰. LDP kritikavo dešiniųjų nuostatą "Lietuva - lietuviams", įrodinėdami, jog tai toks pat šovinizmas, kaip rusų, ir jis mažai lietuvių tautai gali ne padėti, o sukelti jai grėsmę²⁷¹. Taip pat neigiamai vertino jų požiūrį į Lietuvos lenkus kaip į kolonistus, endekų atstovus. Bajorija demokratams buvo ne lenkiškumo platintojas, bet lietuvių valstiečiams artimas, tos pačios demokratinių pažiūrų inteligentijos kultūrinės globos reikalingas Lietuvos visuomenės sluoksniš²⁷². Nors dvarininkus, kaip socialinį sluoksnį, LDP vertino tradiciškai²⁷³, o neigiamai - jų tautinę-politinę orientaciją į Lenkiją, tačiau pripažino dvarininkų, kaip ir kitų Lietuvos lenkų, pilietines, tautines-kultūrinės teises,

²⁶³ "Apžvalga", *Lietuvos žinios*, 1910 04 07 (20), nr. 41.

²⁶⁴ B. Skardis [?], "Bendrasai kultūros darbas", *ibid.*, 1910 01 13 (26), nr. 4.

²⁶⁵ R. [A. Rimka], "Demokratija ir tikybiniai tautininkai", *ibid.*, 1913 01 19 (02 01), nr. 8; 1913 01 22 (02 04), nr. 9; 1913 01 24 (02 06), nr. 10.

²⁶⁶ A. Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 29; "Apžvalga. Sąjunga pagražinimui teisių lietuviškajai kalbai Rymo-katalikų bažnyčiose Lietuvoje ir jos veikimas", *ibid.*, 1911 06 11 (24), nr. 66.

²⁶⁷ "Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Römery z sierpnia 1915)" in *Zeszyty historyczne*, zes. 17, Paryž, 1970, s. 102-103.

²⁶⁸ R. [A. Rimka], "Mūsų pozicija", *Lietuvos žinios*, 1911 06 11 (24), nr. 66.

²⁶⁹ [M. Sleževičius], "Neužmirškime Vilniaus gub. lietuvių", *ibid.*, 1910 09 01 (14), nr. 69; G. P. [G. Petkevičaitė], "Steigkime Vilniuje mokytojų kursus", *ibid.*, 1910 09 11 (24), nr. 72.

²⁷⁰ J. Bekampis [?], "Iš gyvenimo atbalsių. Lietuvių-lenkų ginčai", *ibid.*, 1913 10 31 (11 13), nr. 129/130; "Apžvalga", *Lietuvos ūkininkas*, 1911, nr. 22, p. 205.

²⁷¹ J. V. [J. Vileišis ?], "Dėlei taktikos", *Lietuvos žinios*, 1911 01 08 (21), nr. 3; R. [A. Rimka], "Taipgi apie "Politiką ir taktą". Mūsų klerikalų "tautiškai" politiškoji pozicija", *ibid.*, 1912 03 10 (23), nr. 30.

²⁷² [?] "Ruoškimės ir mes prie rinkimų", *ibid.*, 1907, nr. 31, p. 462; Velėnaitis [?], "Naujas balsas apie bajorų akalicas", *Lietuvos žinios*, 1914 01 19 (02 01), nr. 15; G. P. [G. Petkevičaitė], "Mūsų santykiai su akalicų bajorais", *ibid.*, 1914 01 25 (02 07), nr. 20.

²⁷³ [P. Ruseckas], "Kunigų, dvarininkų ir valstiečių reikalai", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 37, p. 545; M. Girinaitis [M. Sleževičius], "Mūsų dvarininkai", *ibid.*, nr. 42, p. 621-622.

kartu reikalavo vykdyti pilietines pareigas Lietuvai²⁷⁴. Kaip tokios pozicijos pavyzdį Lietuvos lenkams demokratai nurodydavo "krajovcų" politinę srovę.

K. Grinius rašė: "[...] *Ne visi gi Lietuvos žmonės, kurie lenkiškai kalbasi, yra tiktai lenkai-endeikai. Daugelis ir apimtų endekijos liga toliau pasitaisys, nes turės suprasti, kad ne Krokuvoj, ne Varšuvoj patsai vidurys jų reikalų, bet čionai Lietuvoj.*

Negalima reikalauti nuo jų, kad imtų ir permainingų savo prigimtą lenkišką kalbą į lietuvišką ir dagi umu laiku. Vienok galime ir turime reikalauti nuo tokių lenkiškai kalbančių piliečių, kad jie pirmiausia saviems dievams tarnautų, kad ne Varšuvos, ne Krokuvos, bet Lietuvos reikalais užsiimtų.

Yra juk pasidariusi taip vadinamų "Krajovcų" srovė, kuri kaip tik ir nori ta pakraipa eiti, jie jau numano, jogei endekija tai Lietuvos pragaištis [...] Panašių į "krajovcų" srovę yra daugiau mūsų šalyje grupių tarp lenkiškai kalbančių gyventojų"²⁷⁵.

LDP, susirūpinusi lietuviško ir lenkiško agresyvių nacionalizmų susidūrimų grėsme, stengėsi mažinti lietuvių dešiniųjų ir lenkų endekų įtaką liaudžiai, keldama jos sąmoningumą. Todėl šviečiamajam-kultūriniam darbui bandė sutelkti lenkų, baltarusių demokratines jėgas: "*bendri demokratijos idealai ir reikalai ne tik leidžia, bet ir liepte liepia jungties įvairių tautų demokratijai ir išvien skinti kelią šviesesnėn ateitin*"²⁷⁶.

Pirmiausia pažymėtini LDP ryšiai su "krajovcais", t.y. su tais pačiais mūsų minėtais 1905 m. Vilniaus lenkų demokratinės inteligentijos atstovais. 1906-1914 m. jie bandė burtis į atskirą visuomeninę-politinę srovę. Jai atstovaujantys veikėjai, remdamiesi istorinės Lietuvos (Baltarusijos ir Lietuvos) pilietybės principu, bendra demokratine idėja, siekė šio krašto tautų taikaus sambūvio ir bendradarbiavimo. Dar 1906 m. dėl Lietuvos tautų demokratinį jėgų bendro darbo buvo susitarę "krajovcų" ir LDP idėjiniai lyderiai - M. Römeris bei P. Višinskis²⁷⁷. Buvo numatyta, kad LDP bendradarbiaus 1906 m. Vilniuje leistame "krajovcų" laikraštyje "Gazeta Wileńska". Tačiau, mirus P. Višinskiui, LDP naujo žmogaus nepaskyrė, o lietuviams atstovavo socialdemokratas M. Biržiška. Beje, minėtose derybose dėl bendradarbiavimo dalyvavo ir LDP nuosaikiųjų atstovai - J. Jablonskis ir A. Smetona²⁷⁸. 1908-1914 m. LDP atstovai (J. Vileišis, M. Sleževičius, A. Bulota, F. Bortkevičienė ir kiti kartu su socialdemokratais M. Biržiška, A. Janulaičiu nuolatos kontaktavo su šios grupės veikėjais (T. Vrublevskiu, broliais W. ir L. Abramowicziais, Z. Nagrodzkiu, B. Krzyżanowskiu ir kitais). M. Römeris buvo nuolatinis "Lietuvos ūkininko" ir "Lietuvos žinių" korespondentas, aktyviai dalyvavo LDP ir Lietuvių tautinėje-kultūrinėje organizacinėje veikloje ("Žiburėlyje", Lie-

tuvių mokslo bei Lietuvių dailės draugijose, Vilniaus "Rūtoje"). Be to, buvo nemaža bendrų LDP ir "krajovcų" atstovų susirinkimų, pasitarimų dėl vieningo darbo²⁷⁹. Su didelėmis viltimis LDP sutiko "Gazeta Wileńska" pakraipos 1911 m. pradėtą leisti lenkų laikraštį "Pszegląd Wileński"²⁸⁰. Tačiau pastarajam demokratinės linijos išlaikyti nepavyko. Idėjiškai gana diskretūs ir silpnai organizuoti "krajovcai" siaurų tautinių barjerų taip ir neįveikė²⁸¹.

Panašūs LDP (M. Sleževičiaus, A. Rimkos, J. Vileišio) kontaktai tuo pat metu (1911-1914 m.) buvo ir su Vilniaus baltarusių demokratiniais veikėjais (Ivanu ir Antonu Luckievičiais, Vaclovu Lastouskiu), leidusiais laikraštį "Hāma niva". 1912 m. baltarusių demokratams išleisus "krajovcienės", demokratinės pakraipos laikraštėlį "Kurjer Krajowy", J. Vileišis, M. Sleževičius, kaip ir M. Römeris, J. Šaulys, S. Kairys, ne kartą dalyvavo svarstant jo leidybos problemas. Demokratai buvo nutarę netgi remti jį finansiškai²⁸². LDP pritarė šio lenkų kalba rašyto laikraščelio leidimui, nes pati dar 1911 m. ketino leisti panašų laikraštį lenkų kalba, skirtą Vilniaus gubernijos sulenkėjusiems lietuviams ir turėjusį platinti demokratizmo, o ne nacionalizmo idėjas²⁸³. Išsamiai neaptariame idėjinių-teorinių LDP atstovų, baltarusių demokratų, "krajovcų" diskusijų ypatybių, svarstant "tuteišystės" problemas, lietuviškos, lenkiškos ir baltarusiškos kultūrų sąveiką bei santykius ir t. t., nes tai reikia specialiai patyrinti. Tik pažymėtina, kad bendros organizacinės struktūros jiems taip ir nepavyko įkurti.

Krikščionys demokratai ir ypač apie "Viltį" besibūrę tautiniai demokratai šį LDP bendradarbiavimą vertino kaip kitų tautų jėgų stiprinimą lietuviybės sąskaita²⁸⁴ ir kaip pavojingą lietuvių tautos egzistavimui: "Toks

²⁷⁴ G. P. [G. Petkevičaitė], "Kauno žemės ūkio Draugijos rengiamos parodos ir paskaitos", *Lietuvos žinios*, 1911 05 26 (06 08), nr. 60 ; Red. [J. Vileišis], "Keli pasikalbėjimai", *Vilniaus žinios*, 1908 10 24 (11 06), nr. 240; 1908 10 30 (11 12), nr. 245.

²⁷⁵ Kg. [K. Grinius], "Iš nelaimių mokykimės", *Lietuvos žinios*, 1912 05 26 (06 08), nr. 61.

²⁷⁶ J. Bekampis [J. Stankūnas], "Informavimo darbas ir mūsų srovių ginčai", *ibid.*, 1914 12 10 (23), nr. 190.

²⁷⁷ M. Römeris, "Prie lietuvių-lenkų klausimo", *ibid.*, 1911 05 24 (06 06), nr. 58.

²⁷⁸ Mykolo Römerio autobiografija [Parengė M. Maksimaitis]. Naudotasi pateiktą "Lietuvos atgimimo istorijos studijų" aštuntam tomui mašinraščiu, l. 30-32.

²⁷⁹ *Ibid.*, l. 52-58.

²⁸⁰ "Apžvalga", *Lietuvos žinios*, 1912 02 02 (15), nr. 14.

²⁸¹ Mykolo Römerio autobiografija, l. 58.

²⁸² M. Römer, *Dziennik*, t. 2 ir t. 3, MAB, f. 132-2229, l. 82 ir f. 132-2230, l. 174, 323, 329.

²⁸³ Kg. [K. Grinius], "Vilniaus gubernijos sulenkėjusiems lietuviams reikia lenkų kalba lietuviško laikraščio", *Lietuvos žinios*, 1911 02 15 (28), nr. 19.

²⁸⁴ Meškulis [?], "Neskleiskime tautos jėgų", *Viltis*, 1909 11 11 (24), nr. 131.

taktas yra pavojingas. Mes dar neturime tiek pajėgos, kad galėtume privilioti į save sulenkėjusį gaivalą, kuris, kaip patyrimas rodo, įsispraudęs mūsų tarpai, dažniausiai dvigubai daugiau pasiima, negu mums duoda¹²⁸⁵. Todėl, kaip minėjome, L. Gira demokratų vadino "išauklėtais sulenkėjusio dvarininkų luomo tradicijose". Taigi ir šiuo aspektu LDP bei dešiniųjų bendrai veiklai sąlyčio taškų buvo labai maža.

3. Caro valdžios valstybinio šovinizmo politikos aspektas. Rusija, buvusios LDK teritoriją traktuodama kaip nuo seno rusiškas žemes ("исконно русские земли"), buvo suinteresuota Lietuvoje palaikyti lietuvių ir lenkų priešstatą, kad galėtų lengviau įgyvendinti rusifikavimo ir kolonizavimo planus. Caro valdžia buvo palanki lietuvių dešiniųjų tautinei-kultūrinei veiklai, nes norėjo juos palaikyti kaip atsvarą lenkams. Rusijos didžiausiu priešu Lietuvoje ji laikė lenkus, kaip susijusius su Lenkija, kuri ateityje galėjo pareikšti pretenzijas į Lietuvą. Šią savo politiką valdžia derino su grynai etnografinės Lietuvos rusifikavimu, stačiatikišku kolonizavimu, pirmiausia padedant "Valstiečių bankui", diegdama rusiškumo ir stačiatikybės židinius, nukreiptus prieš lietuvius ir kartu prieš jos favorizuotus krikščionis demokratų ir tautinius demokratų²⁸⁶. Lietuvių politinių jėgų dešiniųjų grupė, siekdama savų tikslų, šia politika naudojosi caro valdžiai stengdamasi rodyti lojalumą, o ne priešišumą.

LDP buvo priešiška šiai dešiniųjų taktikai: ją aršiai kritikavo ir įrodinėjo pragaištingumą. Buvo nurodoma, jog ir Rusijos oficialiems sluoksniams ir atviriems rusų šovinistams (Rusų tautos (liaudies) sąjunga ir kt.) lietuvių dešiniųjų grupės antilenkiškumas naudingas, todėl remia ir skatina "Sąjungos", krikščionių demokratų, "Vilties" kovingą kryptį, kaip patikimą rusų ir lietuvių suartėjimo siekiui, atitinkančią Rusijos valstybinio šovinizmo politiką. LDP pažymėjo, jog rusų šoviniščių siekius propagavę leidiniai "Россія", "Нóвое врéмя", "Северо-западная жизнь", "Белорусская жизнь" publikavo straipsnius, kuriuose buvo užtariami lietuviai prieš lenkus, pritariama, reiškiami simpatija "Sąjungos" veiklai, "Vilties" pozicijai²⁸⁷. 1911 m. "Lietuvos žinios" pažymėjo, jog patys rusų šovinistai neslepia savo siekių lietuvių tautos atžvilgiu. Citatoje, paimtoje iš "Нóвое врéмя", buvo teigiama: "Lietuviai supranta (po revoliucijos), kad lietuvių tautai nėra ir negali būti ateities skyrium nuo rusų tautos, kuri padės lietuvių kultūrai plėtotis ir apsergės ją nuo lenkų pasikėsینimo"¹²⁸⁸.

Tuo tarpu "Viltis", gindama lietuviybę Vilniaus gubernijoje, dažnai remdavosi išvardytų leidinių pozicija. Be to, 1911 m. Vilniuje daug kas žinojo apie nuo viešumos slėptas J. Basanavičiaus, A. Smetonos, M. Davainio-Silvestraičio derybas, pokalbius su žinomu Rusijos "pakraščių" vie-

nytoju A. Filievičiumi ir rusų šovinistinės pakraipos spaudos organo "Белорусская жизнь" redaktoriumi K. Solonievičiumi dėl bendro antilenkiško veikimo Vilniaus gubernijoje²⁸⁹. "Lietuvos žinios" toki bendradarbiavimą smerkė: "*Jie [viltininkai, krikščionys demokratai. - R. M.] tatai taria ačiū už "apgynimą" lietuvių rusų juodašimčiais bei retrogradais iš "Novoje vremia", "Bieloruskaja žiznj" ir kitų valdžios šelpiamų laikraščių, nors puikiai žino, kad šie juodašimčiai ne geresni už lenkus, nes nori juos surusinti ir vien tik dėlto kovoja su lenkais*"²⁹⁰.

A. Rimka viename savo straipsnių pažymėjo, kad kovojantis valstybinis rusų šovinizmas remiasi racionalia politika. O, jo nuomone, "*viena iš tokių racionališkesniųjų priemonių reikia skaityti stengimą atskiras tautas kaip ir izoliuoti, idant pritaikius vienai tautai kokią nors priemonę, kad ji jau ištikrųjų gerai "veiktų". Ir pirmiausia, žinoma, tai taikoma lenkams, kaipo stipresniems*"²⁹¹. Taigi, A. Rimkai, kaip ir kitiems demokratams²⁹², caro valdžios "nacionalinės" politikos esmė buvo aiški: supriešinti, suskaldyti ir rusifikuoti. Kalbėdami apie rusifikavimą jo prasmę demokratai aiškino remdamiesi garsųjų imperijos politikų Konstantino Petrovičiaus Pobedonoscevo, Aleksejaus Konstantinovičiaus Imeretinskio, S. Vitės žodžiais, kad tai reiškia lietuvių virtimą pirmiausia rusų politinės pilietinės tautos dalimi: "*[...] kad kitataučiai turi tik persimti rusų valdžios idėjomis ir visame eiti išvien*"²⁹³. Todėl LDP pabrėžtinai neigiamai vertino krikščionių demokratų atstovo kun. Juozo Laukaičio IV Dūmoje pasakytą kalbą, svarstant Rusijos biudžetą 1913 m., mat jis įtikinėjo, jog lietuviai tetrokšta tautinio atgijimo, nori atsikratyti lenkų globos ir nei nemano "*skaldyt Rusijos ir tvirti kokią tai atskirą lietuvių kunigaikštystę*"²⁹⁴. Nepritarė de-

²⁸⁵ A. Smetona, *Rinktiniai raštai*, Kaunas, 1990, p. 352.

²⁸⁶ "Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Rόμεra z sierpnia 1915)", s. 97.

²⁸⁷ "Apžvalga. ""Tautiškoji" lietuvių politika", *Lietuvos ūkininkas*, 1911, nr. 20, p. 185; "Apžvalga", *Lietuvos žinios*, 1911 05 17 (30), nr. 56; "Apžvalga", *ibid.*, 1911 06 11 (24), nr. 66; "Apžvalga. Lietuvos "apgimėjai" pasirodė...", *ibid.*, 1911 03 29 (04 11), nr. 37; "Apžvalga", *ibid.*, 1911 06 14 (27), nr. 67; R. [A. Rimka], "Taipgi apie "Politiką ir taktą". Mūsų klerikalų "tautiškai" politiškoji pozicija", *ibid.*, 1912 03 10 (23), nr. 30.

²⁸⁸ "Apžvalga", *ibid.*, 1911 06 14 (27), nr. 67.

²⁸⁹ M. Römer, *Dziennik*, t. 1, MAB, f. 138-2228, l. 59.

²⁹⁰ Sim. Jon. [S. Joniškis], ""Tautininkai" kabelėse", *Lietuvos žinios*, 1911 07 02 (15), nr. 75.

²⁹¹ R. [A. Rimka], "Taipgi apie "Politiką ir taktą". Mūsų klerikalų "tautiškai" politiškoji pozicija".

²⁹² M. Sl. [M. Sleževičius], "Ministerijos krizės", *Lietuvos žinios*, 1911 03 10 (23), nr. 29.

²⁹³ M. Sl. [M. Sleževičius], "Didžiųjų valstybių politika ir pavergtųjų tautų klausimas", *ibid.*, 1912 12 11 (24), nr. 146.

²⁹⁴ [?] "Lietuvių reikalai Dūmoje", *Lietuvos ūkininkas*, 1913, nr. 23, p. 244.

mokratai ir dešiniųjų bandymams 1909 m. kelti Suvalkų gubernijos prijungimo prie Lietuvos klausimą, pasinaudojant Chelmo gubernijos atskyrimo nuo Lenkijos svarstymais III Dūmoje²⁹⁵. Šių svarstymų iniciatoriai buvo rusų šovinstai ir caro valdžia. LDP niekada neabejojo, kad Suvalkų gubernija turėjo būti prijungta prie Lietuvos, bet minėti bandymai, kaip ir kun. J. Laukaičio kalba, demokratų nuomone, tuomet reišė imperinės valdžios šovinizmo politikos rėmimą ir buvo pavojingi lietuvių tautos perspektyvai. 1912 m. antrojoje konferencijoje LDP, įvertindama dešiniųjų politinę veiklą, nurodė, jog "*aklas dešiniojo mūsų sparno ėjimas draug su vyriausybe ar bent pataikavimas, nusilenkimas vyriausybei, - blėdingas Lietuvos kultūrai, blėdingas tautinei politikai ir Lietuvos demokratijai*"¹²⁹⁶.

Kita vertus, dešiniųjų lojalumas imperinei valdžiai ir polinkis bendradarbiauti su ja LDP atrodė natūralus, besiremiantis minėtomis principinėmis nuostatomis. A. Rimkos žodžiais, "*rusų nacionalizmą [šovinizmą. - R. M.] ir mūsų [lietuvių. - R. M.] klerikalizmą [krikščionis ir tautinius demokratų. - R. M.] vienijo, nepaisant jų skirtingų tikslų, ta pati "minių demokratizacijos baimė"*"¹²⁹⁷.

Visais trimis aptartais aspektais LDP griežtai laikėsi demokratijos principų ir todėl jos bei dešiniųjų lietuvių politinių jėgų pozicijos buvo priešingos. Tai ir nulėmė atkaklią tarpusavio idėjinę-politinę kovą, trukdė bendram kultūriniam-organizaciniam darbui. Tiesa, 1913 m. pagilėjus idėjiniams-politiniams nesutarimams, dešinieji skilo. A. Smetonos vadovaujami tautiniai demokratai atsiskyrė nuo "Vilties" ir 1914 m. pradėjo leisti savo žurnalą "Vairas". Todėl 1914 m. LDP jau rengėsi dirbti kartu su tautiniais demokratais ekonomikos srityje, rusifikacijai priešintis bendrai²⁹⁸.

1906-1915 m. LDP, siekdama įgyvendinti savo programinius tikslus, pagrindiniu politiniu partneriu laikė LSDP. Tarp jų nebuvo minėtų pasaulėžiūros prieštaravimų, abi buvo opoziciškai nusiteikusios prieš caro valdžią, galų gale abi siekė to paties - socializmo įgyvendinimo - tikslo. Todėl LDP buvo pasirėngusi bendradarbiauti su LSDP, kovodama prieš caro valdžią ir dešiniąsias lietuvių politines jėgas, ypač prieš jų propaguojamą klerikalizmą, dirbdama kultūros darbą bendrai²⁹⁹. Toks požiūris į LSDP galutinai įsivyravo 1907 m., kai vadovavimą partijai į savo rankas paėmė demokratai radikalai ir LVS vadovai, o patys socialdemokratai taip pat patyrė organizacinių pokyčių.

LSDP, dėl caro valdžios represijų 1907 m. praradusi daug savo narių, pasitraukus nuo darbo A. Domaševičiui, V. Sirutavičiui, S. Kairiui, į kalėjimą patekus V. Mickevičiui-Kapsukui, atsisakė aktyvios politinės veiklos ir įsitraukė į visuomeninį-kultūrinį darbą. Partinė spauda ("Žarija") atsidūrė į kultūrinį darbą linkusių, V. Mickevičiaus-Kapsuko, Z. Aleksos-

Angariečio žodžiais tariant, "likvidatorių", - Antano Purėno, P. Bugailiš-
kio, M. Biržiškos ir A. Janulaičio rankose³⁰⁰. Stiprėjančios caro valdžios
represijos, didėjanti besikonsoliduojančių krikščionių demokratų ir tauti-
nių demokratų ("Viltis") idėjinė, kultūrinė įtaka visuomenei privertė so-
cialdemokratų eiti į koaliciją su suradikalėjusiais demokratais. Ši koali-
cija, pasivadinusi "pirmievių" vardu, galutinai susiformavo 1907 m. ir pra-
dėjo kovą su dešiniaisiais, jų vadintais "atžagareiviais"³⁰¹. Iki pat 1915 m.
LSDP, tiksliau - į kultūrinį darbą besiorientavusi jos dalis, pritarė ir palai-
kė minėtą LDP kritiką dešiniųjų atžvilgiu, ypač demokratų antikerikalni-
nes akcijas, rėmė minėtą LDP šviečiamąjį-kultūrinį darbą³⁰².

Tačiau LDP ir LSDP principiniai nesutarimai, prieštaravimai išliko,
dar net paastrėjo demokratų programoje atsiradus "liaudinio socializmo"
siekiams. 1907 m. LDP kritikavo socialdemokratų, jog šie proletariato
reikalus kelia aukščiau už tautos reikalus, kovoja ne už tautos, bet "įvairių
tautų darbininkų" vienybę, aktualindami materialinius poreikius, nepa-
kankamai rūpinosi tautinės savimonės žadinimu, tautiniu-kultūrinio švie-
timu³⁰³, nepripažįsta privatinės nuosavybės³⁰⁴. J. Bagdonas, remdamasis ir
Karlo Marxo (K. Markso) teorija, įrodinėjo socialdemokratų taktikos
klaidingumą siekiant įgyvendinti socializmą: negalima neigti kapitalizmo
tvarkos Lietuvoje, kaip daro LSDP, o reikia siekti jos, nes tik kapitalizmo
ekonominis potencialas garantuoja socializmą, kurio jau tuomet neneigė
LDP³⁰⁵.

1912-1914 m. LDP, savo programoje iškėlusį tikslą "liaudinis socializ-
mas", - toliau kritikavo socialdemokratų nuostatas. Kaip ir 1907 m., de-
mokratai ir toliau jiems nepritarė dėl proletariato išimtinio vadovavimo

²⁹⁵ M. S. [M. Sleževičius], "Dabar ne laikas", *ibid.*, 1909, nr. 25, p. 220-221; [?] "Iš laikraščių",
Lietuvos žinios, 1909 06 06 (19), nr. 1.

²⁹⁶ "Iš Lietuvos partijų gyvenimo", p. 17.

²⁹⁷ R. [A. Rimka], "Taipgi apie "Politiką ir taktą". Mūsų klerikalų "tautiškai" politiškoji pozici-
ja".

²⁹⁸ Paširvintinis [?], "Dėl mūsų taktikos", p. 105.

²⁹⁹ *Ibid.*, p. 117; R. [A. Rimka], "Mūsų santykiai", *Lietuvos žinios*, 1913 05 05 (18), nr. 2.

³⁰⁰ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 2, p. 143, 161.

³⁰¹ *Ibid.*, p. 143; Šešėlis [?], "Pirmievių darbas ir visuomenės darbas", *Visuomenė*, 1910, nr. 4,
p. 115.

³⁰² M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 2, p. 148-149; Šešėlis [?], "Pirmievių
darbas ir visuomenės darbas", p. 116-117.

³⁰³ [J. Bagdonas], *Mes ir Lietuvos socialdemokratai*, Vilnius, 1907, p. 10-16.

³⁰⁴ Z. [?], "Socialdemokratai - Lietuvos atstovai", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 10, p. 145-146.

³⁰⁵ [J. Bagdonas], *Mes ir Lietuvos socialdemokratai*, p. 9-10.

ateities visuomenei, o, kaip minėjome, matė vidutinių sluoksnių perspektyvą, neigdami socialdemokratų gintą "pereinamosios klasės" teoriją³⁰⁶. Atskirai pažymėtina, kad nuo 1912 m. iš socialdemokratų LDP išskyrė bolševikinės pakraipos ortodoksus (V. Mickevičių-Kapsuką, Z. Aleksą-Angarietį ir kitus), nes buvo priešiški jų centristinėms orientacijoms į proletariato Rusiją (imperijos ribose). Demokratai skelbė, jog su jais, kaip su svetimais Lietuvos reikalams, jokių bendrų reikalų neturi³⁰⁷.

Savo ruožtu socialdemokratai LDP traktavo kaip smulkiaburžuazinę partiją³⁰⁸, demokratų vadino smulkiosios buržuazijos kairiaisiais ideologais³⁰⁹.

Šie principiniai idėjiniai nesutarimai, neturėję didesnės įtakos bendram kultūriniam darbui, trukdė jų politinį bendradarbiavimą rinkimuose į Rusijos Valstybės Dūmą.

LDP ir Rusijos Valstybės Dūma. LDP visą laiką buvo opozicija Rusijos valdžiai ir stengėsi priešintis jos politikai, siekusiai pavergti Lietuvą ekonomiškai, tautiškai ir kultūriškai. Demokratų nuomone, radikalios permainos, kurios įgalintų įgyvendinti partijos politinę programą, buvo įmanomos tik demokratinėje, decentralizuotoje Rusijoje: "*tik nugriovus dabartinę Rusijos sauvalės tvarką ir įvedus respublikonų paties liaudies valdymą*"³¹⁰. Todėl buvo pabrėžiama, jog "*į dabartinę valdžią mes turime žiūrėti kaip į laikinę ir daryti visa, ką tik mes galime, idant ji greičiau užleistų vietą kitai*"³¹¹. Ši pozicija lėmė LDP požiūrį į Dūmą 1906-1914 m. Dūma, anot demokratų, nieko naudingo nei Lietuvos liaudžiai, nei Lietuvai padaryti negalėjo, nes joje realiai, t.y. tikintis rezultatu, veikti nebuvo sąlygų³¹². Tačiau LDP taktika Dūmos atžvilgiu keitėsi.

Vykstant rinkimams į I Dūmą, LDP, kaip ir LSDP, kitos Rusijos revoliucinės partijos, grupės, revoliucijos įkarštyje nusistačiusios likviduoti monarchizmą ir įgyvendinti konstitucinę demokratinę santvarką, oficialiai rinkimus boikotavo³¹³. Tiesa, atskiri LDP veikėjai (A. Smetona, P. Vitkauskas, L. Lopas) rinkimuose dalyvavo kartu su TLDP³¹⁴. Visuose kitų trijų Dūmų rinkimuose LDP buvo aktyvi, rinkimų ir Dūmos tribūną stengėsi panaudoti kiek įmanoma savo politinių, tautinių ir kultūrinių siekių propagandai, liaudies masių politizavimui, sąmoningumo kėlimui. 1913 m. M. Sleževičius yra išdėstęs bendrus LDP dalyvavimo rinkimuose ir Dūmų darbo motyvus: "[...] 1) patį rinkimai duoda pavergtom tautoms, o ypač tų tautų liaudžiai, progos išreikšti savo nuomonę ir pažiūras į valdžios, o lygiai ir visų viešpataujančių luomų darbus, 2) Duma yra dabar vienintelė vieta, kur liuosai gali skambėti tiesos ir teisybės žodis (Pastaba: dabar, IV Dumoj, ir tai suvaržyta), 3) Tik Dūmoj per savo atstovus pavergtųjų tautų liaudis gali viešai išrodyti valdžios ir viešpataujančių luomų darbus, o

*podraug viešai pastatyti teisingus darbo žmonių ir pavergtųjų tautų reikalavimus [...]*³¹⁵.

Buvo manoma, jog būtina išnaudoti nors ir mažiausią galimybę įstatymams taisyti, norint pagerinti "darbo žmonių" ir pavergtųjų tautų padėtį³¹⁶. Antra vertus, buvo atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad, ruošiantis Lietuvos valstybingumui, Dūma suteikia progą pažinti valstybės funkcionavimo mechanizmą: "*patįs nedalyvaudami valstybės įstaigose, kaip-gi pažinsime jos mechanizmą, ką-gi pradėsime, kuomet reikės patiems "geriau įsitaisyti"?*"³¹⁷

LDP rinkimų programų pagrindiniuose punktuose buvo reikalaujama: visuotinio, lygaus, slapto balsavimo renkant Dūmą ir vietines savivaldybes; asmens, piliečio ir demokratinų laisvių garantijų, mirties baudmės panaikinimo, Lietuvos politinės autonomijos ar bent plačios savivaldos (kultūrinės autonomijos); bežemių ir mažžemių aprūpinimo žeme, nusavinant bažnyčios, valdžios žemes, įvedant žemės maksimumą; 8 val. darbo dienos fabriku darbininkams ir t.t.³¹⁸

Jau ne kartą minėjome, jog rinkimuose LDP savo sąjungininkais pirmiausia laikė LSDP, kitų tautų (žydų, o 1912 m. ir lenkų) demokratinius elementus, po to TLDP (rinkimai į II ir III Dūmas), o krikščionis demokratams, vadintus klerikalais, bei dvarininkus visą laiką skelbė didžiausiais priešais³¹⁹. Tačiau, tik renkant atstovus į II ir III Dūmas, demokratams

³⁰⁶ Paširvintinis [?], "Dėl mūsų taktikos", p. 116; a. [?], "Gyvenimo ir spaudos atbalsiai. Lietuvių marksininkai ortodoksai kovoje prieš demokratams", *ibid.*, p. 119-121; "Apžvalga", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 74-78.

³⁰⁷ "Iš Lietuvos partijų gyvenimo. Antroji Lietuvos demokratų partijos konferencija rudenį 1912 m.", p. 18.

³⁰⁸ "Apžvalga", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 80.

³⁰⁹ Šešėlis [?] "Pirmeivių darbas ir visuomenės darbas", p. 116.

³¹⁰ Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimams praėjus", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 20.

³¹¹ Paširvintinis [?], "Dėl mūsų taktikos", p. 114.

³¹² Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimams praėjus", p. 20.

³¹³ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 2, p. 133; "Prie mūsų taktikos", *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 207; Plačiau apie rinkimų boikotą, jo taktikos genezę, konkrečias priemones ir rezultatus žiūrėti: D. Staliūnas, *op. cit.*, p. 58-59.

³¹⁴ R. Miknys, E. Motieka, *op. cit.*, p. 112-113; R. Laukaitytė, sudariusi lietuvių atstovų Dūmoje sąrašus, L. Lopą pristatė kaip artimą TLDP (*op. cit.*, p. 32-33.)

³¹⁵ Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimams praėjus", p. 19-20.

³¹⁶ *Ibid.*

³¹⁷ Paširvintinis [?], "Dėl mūsų taktikos", p. 144.

³¹⁸ Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimams praėjus", p. 20; J. Kubilius, *Viltininko mintys*, Kaunas, 1929, p. 278; Petras [P. Ruseckas], "Ką rinkti ir kaip rinkti?", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 28, p. 421.

³¹⁹ Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimams praėjus", p. 20-21; Aštunto LDP suvažiavimo nutarimai (1906 09 17-18 (09 30-10 01)), VUB, f. 1-F614, l. 113.

pavyko sudaryti su socialdemokratais netvirtą sąjungą, kuri garantavo neutralumą vienas kito atžvilgiu, bet ne paramą. Ir rinkimų metu, ir tuoj po jų, jau veikiant Dūmai, nenutrūko jų tarpusavio kritika³²⁰. IV Dūmos rinkimuose socialdemokratai oficialiai atsisakė bendradarbiauti su LDP, prieš tai pareiškę, jog naudosis rinkimais socialdemokratų idėjoms skleisti ir todėl *"tartis su demokratais nenorį ir negalį"*³²¹. Tuose pačiuose rinkimuose išryškėjo LDP nesutarimai su Kauno lietuvių demokratų komitetu (TLDP veiklos tęsėju), kuriam vadovavo demokratas P. Leonas. Šiam vis labiau tolstant nuo partijos radikalų, anksčiau buvę glaudūs rinkiminiai ryšiai susilpnėjo ir todėl šį kartą veikta atskirai³²². Visuose Kauno gubernijos rinkimuose demokratai blokavosi su žydais³²³.

Nors rinkimuose į I Dūmą LDP oficialiai nedalyvavo, bet tarp Dūmos narių turėjo penkis atstovus: L. Lopą, J. Sabalį, J. Kubilių (nuo Kauno gub.), P. Vitkauską, J. Girnių (Suvalkų gub.)³²⁴. Klysta J. Audėnas visus juos laikydamas partijos nariais. Tik P. Vitkauskas ir iš dalies L. Lopas jai priklausė, kiti, matyt, kaip rodo J. Kubiliaus "išpažintis"³²⁵, tik tarėsi su LDP ir todėl buvo jos atstovai.

Kaip tik šioje Dūmoje prasidėjo LDP atstovų bendradarbiavimas su Darbo kuopos (trudovikų) ir kadetų frakcijomis. Šio bendradarbiavimo raida tarsi atspindėjo vidinę partijos organizacijos situaciją. Su kadetais bendradarbiauta tol, kol LDP veikė nuosaikieji, t.y. I ir II Dūmose. (Rinkimai į III Dūmą vyko 1907 m. rugsėjo 1 (14) d., o LDP vienuoliktasis suvažiavimas, kuriame J. Bagdonas ir A. Smetona pasitraukė iš CK, vyko 1907 m. spalio 21 (lapkričio 3) d.) Partijoje įsivyravus radikalams, šis vienijimasis baigėsi. 1912 m. antroji LDP konferencija pasmerkė "kadetizmą" kaip linkusį *"prie dardėjimo dešinėn ir begalinio oportunisto"* ir nutarė, jog LDP atstovai Dūmoje gali įeiti tik į Darbo kuopos frakciją. Buvo pažymėta, jog *"savo ideologija ir programa ta kuopa iš visų dabar veikiančių Dūmų frakcijų mums yra artimiausia"*³²⁶. Be to, konferencija atkreipė dėmesį į liberalų trudovikų požiūrį į autonomišką lietuvių veiklą. LDP atstovams dirbant šioje frakcijoje, niekas netrukdė turėti ir pareikšti savo nuomonę Lietuvos autonomijos, žemės tvarkymo, kultūros klausimais. Tą patį anksčiau buvo pažymėję J. Kubilius³²⁷ bei A. Bulota³²⁸. Taigi artimumas tai pačiai narodnikų ideologijai sąlygojo LDP radikalų ir trudovikų bendrą veiklą Dūmoje. Frakcijos tolerancija, liberalumas LDP atstovų atžvilgiu, viena, dar labiau stiprino šiuos ryšius, antra vertus, buvo patrauklus net tokiam nuosaikiam veikėjui kaip J. Kubilius. Kaip minėjome, kadetai imponavo LDP nuosaikiuosius visų pirma savo žemės reformos programa bei Rusijos valdymo decentralizacijos idėjomis, su kuriomis bu-

vo sietos Lietuvos politinės autonomijos viltys. Be to, reikia prisiminti P. Leoną buvus kadetų partijos nariu iki sugrįžimo iš Turkestano į Lietuvą (1906 m. rugsėjis), nenutraukus tų ryšių ir Lietuvoje³²⁹. Tad tokie buvo LDP atstovų Dūmoje blokavimosi su trudovikais ir kadetais pagrindiniai motyvai.

Grįžtant prie LDP atstovavimo Dūmose pažymėtina, kad I Dūmoje jos atstovai buvo išsiskirstę: J. Kubilius ir L. Lopas įėjo į Darbo kuopą, P. Vitkauskas ir J. Girnius - į kadetų frakciją, o J. Sabalys (Sabalis) nepriklausė jokiai frakcijai. Be to, jie dalyvavo Dūmoje įkurtos Autonomistų kuopos darbe: Dūmoje atstovautų tautų pasiuntiniai ruošėsi pateikti svarstymams autonomijų klausimą³³⁰. Į šios kuopos biurą buvo išrinktas P. Vitkauskas³³¹.

Į II Dūmą nuo LDP pateko tik Suvalkų gubernijoje išrinkti A. Bulota ir P. Leonas. Pirmasis priklausė Darbo kuopai, buvo jos sekretorius, o antrasis - kadetų partijos frakcijai³³². Abu jie dirbo Autonomistų kuopos laikinajame biure³³³.

III Dūmos rinkimuose Kauno gubernijoje nuo LDP buvo išrinkti valstiečiai J. Požela ir Pranas Keinys, o Suvalkų gubernijoje vėl laimėjo

³²⁰ Petras [P. Ruseckas], "Rinkimams besitarianant", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 30, p. 451; Jurka [?], "Lietuvos atstovai ir Lietuvos visuomenė", *ibid.*, nr. 15, p. 231; "Laiškai į Redakciją", *ibid.*, nr. 12, p. 181; Z. [?] "Socijaldemokratai - Lietuvos atstovai", *ibid.*, nr. 10, p. 145-146; Juras [?], "Rinkimų atgarsiai", *ibid.*, nr. 9, p. 133; nr. 10, p. 147-148; "Skardo" redakcijai", *Skardas*, 1907, nr. 12, p. 180-182; "Iš lietuvių laikraščių", *ibid.*, p. 190-191.

³²¹ Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimams praėjus", p. 19.

³²² Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimus atsiminus", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 61-63.

³²³ *Ibid.*, p. 60-61; Juras [?], "Rinkimų atgarsiai", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 9, p. 133.

³²⁴ J. Audėnas, *op. cit.*, p. 71; D. Staliūnas, *op. cit.*, p. 45-52.

³²⁵ J. Kubilius, "Lietuvos atstovai ir Lietuvos visuomenė", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 14, p. 215; Tiesa, R. Laukaitytė LDP priskiria ir Juozą Girnių - R. Laukaitytė, *op. cit.*, p. 32-33.

³²⁶ "Iš Lietuvos partijų gyvenimo. Antroji Lietuvos demokratų partijos konferencija rudenį 1912 m", p. 16.

³²⁷ J. Kubilius, *Viltininko mintys*, 1929, p. 275.

³²⁸ A. Bulota, "Ar galima yra atskira lietuvių atstovų kuopa V. Dumoje", *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 26, p. 234.

³²⁹ P. Leono laiškas Liaudies laisvės (Rusijos kadetų) partijos CK (1906 11 31 (12 13)), Rusijos SRCVA, f. 532, ap. 1, b. 221, l. 6.

³³⁰ "Lietuvos atstovai ir Lietuvos visuomenė", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 13, p. 202; M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 2, p. 135; R. Laukaitytė, *op. cit.*, p. 41-42.

³³¹ J. Kubilius, *Viltininko mintys*, p. 276.

³³² Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. I, p. 412.

³³³ "Dūma ir Lietuvos reikalai", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 16, p. 251; R. Laukaitytė, *op. cit.*, p. 42.

A. Bulota. Dūmoje visi trys priklausė Darbo kuopos frakcijai. Šį kartą A. Bulota buvo jos pirmininkas, t.y. lyderis³³⁴.

Renkant IV Dūmos atstovus LDP pralaimėjo "savoje" Suvalkų gubernijoje. Vietoj A. Bulotos buvo išrinktas krikščionių demokratų atstovas kun. A. Laukaitis. Kauno gubernijoje po atkaklios kovos rinkėjų pasitikėjimą iškovoję du demokratai - Mykolas Januškevičius ir P. Keinys³³⁵ (dėl pastarojo narystės LDP abejojame). Abu jie, vykdydami minėtos 1912 m. LDP antrosios konferencijos nutarimą, Dūmoje įėjo į Darbo kuopos frakciją.

Kas buvo būdinga LDP atstovų veiklai Dūmoje? Pirmiausia jie stengėsi bendradarbiauti su visais Dūmos atstovais lietuviais, kuriai partijai jie nepriklausytų, keliant, svarstant bendrus tautinius, kultūrinius reikalus³³⁶.

P. Čepėnas, išsamiau analizavęs lietuvių atstovų kalbas visose keturiose Dūmose, tvirtina, kad buvo vienodas visų lietuvių atstovų nusistatymas dėl lietuvių kalbos mokyklose, valsčiuose, teismuose ar savivaldybių įstai-gose. Visi jie, kalbėdami apie švietimo ministerijos biudžetą, neigė cerkvių mokyklų steigimą Lietuvoje ir siūlydavo visai išbraukti iš sąmatos joms skirtas lėšas. Jie pritarėdavo žemstvų įvedimui Lietuvoje, smerkdavo skiriamųjų žemiečių viršininkų instituciją, kuri, kaip istorinis anachronizmas Lietuvoje, vis dar vykdė administracijos, teismo funkcijas. Taip pat jie visi pritarė taikos teisėjų institucijos įgyvendinimui Lietuvoje³³⁷.

Išvardytus klausimus savo kalbose ypač plačiai aptarinėjo LDP atstovai: A. Bulota, P. Leonas, M. Januškevičius, beje, pastarasis nurodė Vilniaus universiteto atkūrimo būtinumą³³⁸.

LDP atstovai Dūmose buvo labai aktyvūs svarstant žemės klausimą. I Dūmoje P. Vitkauskas įrodinėjo, jog, vykdant žemės reformą, Lietuva dėl savo specifikos turėtų būti išskirta iš rusiškų gubernijų³³⁹. II Dūmoje P. Leonas siūlė paimti į žemės fondą dvarų žemes, įstatymais numatyti jų apmokėjimą ar neapmokėjimą. Majoratinių dvarų žemes jis siūlė nusa-vinti be atlyginimo, kaip ir valdžios ar privačių asmenų ežerus. Jo many-mu, buvo būtina nustatyti žemės valdymo minimumą ir maksimumą. Jis teigė, kad, vykdant žemės reformą, žemė būtų duodama nuosavybėn, nes tokia esanti Lietuvos valstiečio teisinė sąmonė³⁴⁰. P. Leono kalbos tek-stas, parašytas rusų kalba, buvo išleistas 1907 m. atskira brošiūrele: "По вопросу земельной реформы в Литве" (Žemės reformos Lietuvoje klausimu).

Pažymėtina, kad LDP atstovai Dūmose stengėsi išnaudoti bet kurią progą Lietuvos autonomijos idėjai propaguoti, norėdami, kad kuo plačiau būtų žinoma apie lietuvių tautos pasirengimą politiniam savarankiš-kumui, kad dėl tokio lietuvių tautos siekio būtų kuo mažiau abejojantių.

II Dūmos metu, 1907 m. pavasarį (per šv. Velykas), P. Leono ir A. Bulotos iniciatyva³⁴¹, pritariant socialdemokratų atstovams (Pranui Gudavičiui, Antanui Povyliui, Povilui Kūmeliui, Vladui Stašinskui ir Antanui Kupstui), Vilniuje buvo sušauktas lietuvių inteligentų pasitarimas, svarstęs Lietuvos autonomijos klausimo iškėlimo Dūmoje galimybes. Dalyvavo daugiau kaip 80 žmonių, atstovavusių visoms pagrindinėms lietuvių politinėms jėgoms (krikščionims demokratams, tautiniams demokratams, demokratams, socialdemokratams)³⁴². Nors socialdemokratai įrodinėjo, kad Lietuvos politinės autonomijos reikalavimas dar nepribrendęs, nerealus, ankstyvas (neaiškus autonomijos turinys, sienos...), tačiau buvo nutarta: "*Lietuvių inteligentų susirinkimas randa būtinai reikalinga sutaisyti kuo demokratiškiausios Lietuvos autonomijos įstatymų projektą (summary-mą). Tam tikslui tuojaus turi būti išrinkta iš penkių žmonių komisija, kuri rinktų medžiagą (materijolą) tam projektui sutaisyti ir apginti jį dūmoje; ta pati komisija parašo ir patį Lietuvos autonomijos projektą. Kada įnešti Lietuvos autonomijos projektą Dūmon, apie tai sprendžia patįs atstovai, tačiau susirinkimas geidžia, kad jisai būtų kuo greičiausiai įneštas. Atstovai gi privalo ir prieš įnešant projektą prie kiekvienos progos skelbti Dūmoje Lietuvos autonomijos idėją*"³⁴³.

Žinoma, kad nutarime minėta komisija dėl besikeičiančios politinės padėties Rusijoje projekto neparengė ir Dūmoje svarstyti nepateikė. Tačiau LDP atstovai ir šioje, ir kitose Dūmose nuosekliai laikėsi paskutinės nutarimo pastraipos.

Diskutuojant žemės klausimą, LDP atstovų kalbose buvo pabrėžiama, kad žemės reformą Lietuvoje tinkamai tegali įvykdyti autonominis seimas. Tai pabrėžė dar P. Vitkauskas, o po jo P. Leonas ir A. Bulota³⁴⁴. Be

³⁴⁴ Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 417; R. Laukaitytė, *op. cit.*, p. 32-33.

³⁴⁵ Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 424-425; Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimus atsiminus", p. 54-63; R. Laukaitytė, *op. cit.*, p. 32-33.

³⁴⁶ P. Leono laiškas Jonui Vileišiui [?] [Peterburgas 1907 02 14 (27); 1907 02 24 (03 09) ir 1907 03 01 (14)], MAB, f. 255-182, 2-4 laišakai.

³⁴⁷ Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 430.

³⁴⁸ *Ibid.*, p. 413, 420, 421, 425, 426.

³⁴⁹ *Ibid.*, p. 405.

³⁴⁰ *Ibid.*, p. 413-414.

³⁴¹ P. Leono laiškas nežinomam asmeniui (1907 04 20 (05 03)), MAB, f. 255-182, l. 10.

³⁴² [?], "Ką rašo lietuvių laikraščiai?", *Kova*, 1907, nr. 24, p. 369; "Atstovai ir žmonės", *Skardas*, 1907, nr. 18, p. 271; "Lietuvių-inteligentų susirinkimas", *ibid.*, p. 285-287; "Žinios. Iš Lietuvos", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 18, p. 276; R. Laukaitytė, *op. cit.*, p. 38-39.

³⁴³ [?], "Ką rašo lietuvių laikraščiai?"

³⁴⁴ Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 405, 412-414.

to, P. Leonas, kaip ir vėliau kalbėjęs A. Bulota, smerkė P. Stolypino kolonizacinę politiką, nurodydamas, kad *"vyriausybė kelia žmones iš kitų gubernijų rusifikacijos tikslais, norėdama sustiprinti Lietuvoje rusų elementą"*³⁴⁵. Reikalavimas perduoti žemės klausimo sprendimą Lietuvos autonomiam seimui jų buvo traktuojamas kaip priemonė prieš šią rusifikacijos politiką.

Antra vertus, LDP atstovai, Dūmose deklaruodami lietuvių tautos nuosėdumą, pasirengimą politinei autonomijai, stengėsi atremti lenkų politikų bandymus įtraukti į daug realesnę perspektyvą turėjusios tuomet projektuotos Lenkijos autonomijos teritoriją ir lietuvišką Suvalkų gubernijos dalį. Čia demokratų atstovai irgi vadovavosi minėto lietuvių inteligentų susirinkimo nutarimu, kad Dūmoje, svarstant Lenkijos Karalystės autonomijos klausimą, jeigu nebus svarstomas toks pat Lietuvos projektas, lietuvių atstovai turi reikalauti, jog būtų išskirta iš Lenkijos autonomijos lietuviškoji Suvalkų gubernijos dalis³⁴⁶. P. Leonas minėtoje kalboje pažymėjo, kad jis karštai pritariaš lenkų tautos siekiui gauti autonomiją, bet kartu pabrėžė, jog lietuvių tauta jos reikalauja: *"2000 Lietuvos atstovų suvažiavimas teisingai vadinamas pas mus Didžiuoju Seimu, įvykęs laisvės dienomis, 1905 m. lapkričio 11-12 dienomis [lapkričio 22-23 d. - R.M.], įrodė, kad autonominio sutvarkymo reikalavimas yra keliamas plačiausių Lietuvos gyventojų sluoksnių"*³⁴⁷. Todėl jis, prieštaraudamas R. Dmowskiui, reikalavo, kad lietuviškoje Suvalkijos dalyje žemės reformą vykdytų ne Lenkijos, o Lietuvos autonominis seimas. Jam pritarė ir A. Bulota³⁴⁸.

Kaip minėta, kita politinė situacija, aplinkybės, kuriomis iškilo tas pat klausimas III Dūmoje, lėmė priešingą šiai LDP atstovo A. Bulotos poziciją. Tačiau, svarstant savivaldos įstatymo įvedimą Lenkijoje, jis griežtai reikalavo, kad Suvalkų gubernijos lietuviškų apskričių miestų (Naumiesčio, Šakių, Marijampolės, Kalvarijos, Seinų bei Prienų) savivaldybėse būtų leista vartoti lietuvių kalbą. (Dūma šį įstatymą priėmė, bet Valstybės Taryba jį atmetė)³⁴⁹. IV Dūmoje M. Januškevičius taip pat kalbėjo apie lietuvių tautos politinės autonomijos siekius, kirtosi su Lietuvos lenkų atstovais, kartu su P. Keiniu priešinosi atvirai prorusiškai Martyno Yčo orientacijai, prasidėjus karui³⁵⁰.

Taigi LDP atstovai Dūmose, propaguodami Lietuvos politinės autonomijos idėją, keldami Suvalkų gubernijos lietuviškos dalies priskyrimo Lietuvos autonomijai reikalavimą, įrodinėjo ir lietuvių tautos etnopolitinį atskirumą nuo Lenkijos.

Slapta LDP veikla Lietuvos politiniam savarankiškumui atkurti. Atkreiptinas dėmesys, jog LDP buvo vienintelė lietuvių organizuota politinė grupė, kuri 1913-1915 m. kaip partija bandė zonuoti Lietuvos politi-

nio savarankiškumo atkūrimo galimybę, derindama ją su tokiais pat Lenkijos siekiais. Didėjant Lietuvos ir Lenkijos priešpriešai 1906-1914 m., nė viena kita lietuvių politinė grupuotė to daryti neišdrįso. Nekalbame čia apie atskirų asmenų, neatstovavusių politinėms grupuotėms, bandymus. Prie tokių priskiriame su LDP atstovais veikusių LSDP narių, bet čia neatstovavusių partijai M. Biržiškos, A. Janulaičio, S. Kairio bei nepartinio J. Šaulio pastangas. Antra vertus, tokiu pat statusu (t.y. kaip partijos atstovai) tikrai demokratai dalyvavo "Autonomistų-federalistų" sąjungos Lietuvos skyriaus kūrimo darbe 1913-1914 m., siekdami Lietuvos politinės autonomijos klausimo aktualizavimo tarp Rusijos liberalų. Trūkstant šaltinių, negalime išsamiai analizuoti šios LDP veiklos, todėl išryškinsime tik pačius pagrindinius momentus.

Visų pirma ši LDP veikla buvo tiesiogiai susijusi su jos vadovų, narių priklausymu Vilniaus masonų ložėms. Pažymėtina, kad Lietuvos istoriografija kol kas mažai skyrė dėmesio abiem temoms. Minėtini Vilniaus lenkų demokratų - "krajovcų" veikimą aptarusių ir jų ryšius su masonais minėjusių J. Jurkiewicziaus (J. Jurkievičiaus) ir J. Bardacho darbai³⁵¹. Pirmasis nagrinėjo ir "krajovcų" ryšius su lietuvių demokratais, daugiau analizuodamas pirmųjų pozicijas, nuostatas³⁵². Zigmas Toliušis savo trumpoje apybraižoje apie Lietuvos masonus, remdamasis S. Matulaičio ir P. Bugailišio atsiminimais, teigė, jog iš demokratų Vilniaus masonams priklausė J. Vileišis ir M. Sleževičius³⁵³.

Tiksliausia informacija apie LDP narių ryšius su masonais bei jų minėtą veiklą yra M. Römerio dienoraščiuose, jo slaptame 1915 m. Memorandume Lenkijos tautiniam komitetui. Pagal M. Römerį, kaip kadetų iniciatyva besikurianti "Didžiųjų Rusijos Rytų" provincijai priklausanti 1909 m. Vilniuje buvo įsteigta "Jedność" ložė. Į ją 1910 m. įstojo pats M. Römeris, 1911 m. priklausė M. Sleževičius ir M. Biržiška. "Jedność" vadovavo, jos meistras buvo Vilniaus gydytojas J. Romas, o pavaduotojas

³⁴⁵ П. Лэонас, *По вопросу земельной реформы в Литве*, Вильнюс, 1907, с. 17.

³⁴⁶ "Lietuvių-inteligentų susirinkimas", p. 287.

³⁴⁷ П. Лэонас, *op. cit.*, p. 15.

³⁴⁸ P. Leono laiškas Jonui Vileišiui [?] [Peterburgas. 1907 03 20 (04 02)], MAB, f. 255-182, l. 8-9; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 414-415.

³⁴⁹ Pr. Čepėnas, *op. cit.*, t. 1, p. 420-421.

³⁵⁰ *Ibid.*, p. 426, 428.

³⁵¹ J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905-1922*, s. 49; J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, s. 270.

³⁵² J. Jurkiewicz, *op. cit.*, s. 117, 124 - 126.

³⁵³ Z. Toliušis, Lietuvos masonai, MAB, f. 29-1232, l. 5.

- kairysis endekas Ludvik Czarkowski (L. Čarkovskis). Iždo reikalus tvarkė meistro brolis Elijas Romas, o eiliniai, be minėtų lietuvių, buvo lenkai: W. Abramowicz, B. Krzyżanowski, Z. Nagrodzki; baltarusiai: I. ir A. Luckievičiai ir rusai - Ivan Prozorov bei Ivan Kraskovski.

Tais pačiais metais iš "Jiedność" išsiskyrė nauja ložė - "Litwa". Jos meistras buvo M. Römeris, o kasininkas, sekretorius - M. Sleževičius. Be jų, ložei priklausė minėti I. Prozorov ir I. Kraskovski, Lietuvos lenkai - Edward Sokołowski (Sokolovskis), B. Krzyżanowski, Władysław Osmołowski (V. Osmolovskis), Z. Nagrodzki; baltarusis A. Luckievič; žydai - E. Romas ir Bramsonas. Vėliau į ją buvo priimti: V. Biržiška (1911 m.), V. Bielskis, P. Bugailiškis (1911 ar 1912 m.), A. Bulota (1913 m.), J. Šaulys (1912 m.), J. Vileišis (1914 m.) ir vienintelė moteris - F. Bortkevičienė (1915 m.). Minėtinas ir baltarusis V. Lastouski (1912 m.). Iš "Jiedność" į "Litwa" buvo perėję ir M. Biržiška bei Aleksandr Zosztawt (A. Zoštautas).

1914 m. iš "Litwa" išsiskyrė dar viena ložė - "Białoruś". Į ją perėjo: A. Luckievič, A. Bulota, P. Bugailiškis, M. Biržiška, A. Zosztawt, I. Kraskovski ir Kazimierz Ostachiewicz (K. Ostachievičius)³⁵⁴. Taigi ložėse veikė visų Lietuvos tautų demokratinės orientacijos atstovai. Vadovaudamiesi masonų propaguotais meilės, brolybės, žmonių dvasios laisvės šūkiais, jie stengėsi priešintis prievartai, kuri buvo tapatinama su Rusijos imperijos priespauda, įgyvendinti šiuos šūkius, atitinkančius atskirų žmonių, grupių ir tautų tarpusavio santykius. Todėl jiems rūpėjo įgyvendinti Lietuvos politinę autonomiją, suartinti Lietuvą ir Lenkiją kovai su bendru priešu - Rusijos imperija ir bandė tam panaudoti masonų organizacines struktūras, ryšius.

Ne teorinio, bet realios veiklos lygio šie klausimai iškilo 1913 m., kai jau aiškiai buvo pastebimos Europos karinio konflikto apraiškos. Kaip ir 1905 m., dabar vėl tapo aktualūs istorinės ir etnografinės Lietuvos koncepcijų svarstymai, diskusijos dėl taktikos, metodų ir būdų, siekiant Lietuvos politinio savarankiškumo. Ložių nariai manė, jog sėkmės, sprendžiant šiuos klausimus, galima tikėtis tik ginant, įgyvendinant visų Lietuvos tautų demokratiškus sluoksnių suderintą ir priimtą poziciją. Todėl 1913 m. pagausėjo pasitarimų, susirinkimų, ieškant tokios pozicijos. Dažniausiai šie pasitarimai vyko M. Römerio bute.

1913 m. vasario 6 (19) d. pas jį susirinkę: A. Bulota, M. Sleževičius, J. Vileišis, J. Šaulys, M. Biržiška, A. Janulaitis, S. Kairys, S. Šilingas, Antanas Žmuidzinavičius, W. ir L. Abramowicziai, Jan Piłsudski (J. Piłsudskis), A. Zosztawt, W. Markowski (V. Markovskis), S. Bagiński, Jan Boguszewski (J. Boguševskis). Buvo svarstyta taktika dėl Galicijoje rengto lenkų sukilimo. Susirinkime kalbėję A. Bulota bei J. Vileišis buvo nusitei-

kę antirusiškai, bet kartu su kitais dalyviais pripažino, kad toks pat sukilimas Lietuvoje negalimas, nes jai pavojingas, - Lietuvos geopolitinė padėtis sudėtingesnė nei Lenkijos³⁵⁵. Anot minėtų lietuvių demokratų, nenorėta, kad vėl pasikartotų 1863 m.

Kaip pažymėjo M. Römeris, artėjant karui, tarp lietuvių dešiniųjų grupės veikėjų išryškėjo dvi kryptys: krikščionys demokratai buvo linkę į germanofilizmą, kaip Rusijos pralaimėjimo įrankį, o tautiniai demokratai svyravo. Vieni, kaip ir krikščionys demokratai, išpažino germanofilizmą, o kiti (M. Yčas) įroškė Rusijos caro valdžios pergalės ir su ja siejo Lietuvos politinio savarankiškumo, suvienijimo su Mažąja Lietuva viltis. Germanofilškų tendencijų buvo ir tarp socialdemokratų. LDP mažiausiai ieškojo atramos rusų arba vokiečių valstybingume ir artimiausia jai buvo Lietuvos nepriklausomybės idėja. Ji, atvirai nepasiryždama jokiai orientacijai, inicijavo lietuvių "autonomistų" grupės sukūrimą, tapo jos branduoliu. Ši grupė siekė autonomijos bet kuriomis politinėmis aplinkybėmis. Demokratai orientavosi pirmiausia į Rusijos demokratinės revoliucijos, kuri iškeltų ne tik socialinius, bet ir pavergtųjų tautų laisvės siekius, laimėjimą³⁵⁶.

Todėl 1913 m. gruodžio - 1914 m. vasario mėn. LDP aktyviai dalyvavo minėtų Lietuvos tautų demokratinių veikėjų susirinkimuose, kur bandė kurti Maskvoje tuomet atnaujintos "Autonomistų-federalistų sąjungos" Lietuvos skyrių. (Tokia sąjunga buvo įkurta 1905 m. lapkričio 19-21 (gruodžio 2-4) d. Peterburge. I ir II Dūmose jos idėjas bandė realizuoti parapartinė "autonomistų kuopa".) Tarp dalyvių buvo: Lietuvos lenkai M. Römeris, A. Zosztawt, K. Ostachiewicz; baltarusiai A. ir I. Luckievičiai, V. Ivanouski; žydai J. Romas, C. Šabadas, Černichovas, Čarnas; rusas I. Kraskovski; lietuviai J. Šaulys, A. Janulaitis; LDP atstovavo A. Bulota, J. Vileišis. Skyriaus darbą buvo manyta nukreipti Lietuvai palankios politinės autonomijos siekiams, Rusijos viešajai nuomonei formuoti³⁵⁷. Tačiau kaip ir 1905 m., kilo lietuvių nesutarimų su baltarusiais, lenkais, žydais - kuria koncepcija remtis, siekiant autonomijos: istorinės ar etnografinės Lietuvos...³⁵⁸. Be to, lietuviai, ypač socialdemokratai ir demokra-

³⁵⁴ M. Römer, *Dziennik*, t. 4, MAB, f. 138-2231, l. 404.

³⁵⁵ *Ibid.*, t. 3, MAB, f. 138-2230, l. 40.

³⁵⁶ "Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Römera z sierpnia 1915)", s. 105-107; M. Römer, *Dziennik*, t. 4, l. 229.

³⁵⁷ M. Römer, *Dziennik*, t. 3, l. 352; t. 4, MAB, f. 138-2231, l. 20, 21.

³⁵⁸ *Ibid.*, t. 4, l. 253-257.

tai, ginčijosi tarpusavyje, kaip pasiekti autonomiją, nepriklausomybę ir todėl iro jų sudaryta "autonomistų grupė"³⁵⁹. 1914 m. pabaigoje minėtos sąjungos Lietuvos skyrius kaip organizacinė struktūra faktiškai neveikė.

Karui prasidėjus išryškėjo naujos aplinkybės. 1914 m. spalio 19-22 (lapkričio 1-4) d. Peterburge įvyko "Rusijos Didžiųjų Rytų" ložių atstovų suvažiavimas (Konventas), svarstęs opozicinių caro valdžiai jėgų taktiką karo metais. Iš viso dalyvavo 32 žmonės. Įtakingiausi šiame suvažiavime buvo jo iniciatoriai kadetai: Nikolaj Visarionovič Nekrasov, V. Stepanov, Fiodor Aleksandrovič Golovin, kun. Obolenski, A. Koliubakin, P. Sokolov ir kiti, tačiau dalyvavo ir Darbo kuopos nariai - Aleksandr Fiodorovič Kerenski, P. Pereverzev, socialdemokratė Jekaterina Dmitrijevna Kusko-va. Gausiai dalyvavo ukrainiečiai - V. Vasilenko, J. Jefremov, S. Prokopovič ir dar 4-5 asmenys. Vilniui, kartu Lietuvai ir Baltarusijai, atstovavo C. Šabadas, A. Luckievič ir M. Römeris³⁶⁰.

Suvažiavimo metu išaiškėjo, kad rusų kadetai (liberalai) yra labai tolimi pavergtų tautų aspiracijoms. Jų reformistiniai sumanymai tesiekė konstitucinį centralizmą, buvo priešingi autonominiams postulatams. Jie buvo už stiprios Rusijos valstybingumą, kuriama modernios rusų politinės (pilietinės) tautos pagrindu. Suvažiavime kadetai nepritarė lietuvių "autonomistų grupės", t.y. ir LDP, iniciatyvai sušaukti rusų ir lietuvių pasitarimą, panašų į ankstesnius kadetų susitikimus su žydais, lenkais, ukrainiečiais. Jie atmetė Vilniaus atstovų atvežtą "autonomistų grupės" parengtą nutarimo projektą: "*Suvažiavimas, pripažindamas Lietuvos ir Baltarusijos autonomijų principus ir manydamas, kad atėjo laikas įtraukti tai į Rusijos liberalizacijos judėjimo programą, nutaria [...]*". Paaikškėjo, kad Rusijos liberalizmas yra imperialistinis, o revoliucija Rusijoje nors ir galima, bet ji negarantuoja tautų laisvės, išsivadavimo. Todėl tarp LDP narių, bei minėtų socialdemokratų, dar labiau sustiprėjo ir iki tol brendusi mintis apie galimybę be Rusijos revoliucijos spręsti Lietuvos politinio savarakiškumo problemą, derinant ją su Lenkijos valstybingumo atkūrimu³⁶¹.

Dar 1914 m. rugsėjo-spalio mėn. LDP, minėti lietuvių socialdemokratų, tarpininkaujant M. Römeriui, dėstė savo požiūrį, konsultavosi Lenkijos nepriklausomybės, legionų klausimu su Lietuvos lenkų jaunimo atstovais, susijusiais su legionų Varšuvos vadovybe³⁶². Tačiau iš lenkų nesant konkrečių pasiūlymų, aiškios pozicijos lietuvių demokratų šie pokalbiai netenkinio. Atsižvelgdami į tai, 1915 m. sausio mėn. Vilniaus lenkų demokratai (M. Römeris, A. Zosztawt, Waclaw Studnicki (V. Studnickis), Mieczysław Niedzialkowski (M. Niedzialkovskis)) tokią poziciją suformulavo. 1915 m. sausio 14 (27) d. susirinkusiems pas M. Römerį J. Šauliui, M. Biržiškai, A. Janulaičiui, J. Vileišiui ir F. Bortkevičienei buvo pateik-

tas Lietuvos valstybingumo atkūrimo, koordinuojant jį su lenkų judėjimu dėl nepriklausomybės, projektas. Pagal jį buvo siūloma atgaivinti Jogailaičių Žečpospolitos (Respublikos) idėją lygiateisių, demokratinių Lenkijos ir Lietuvos valstybių federacijos forma, siekiant ją atplėšti Lietuvą nuo Rusijos³⁵⁹. 1915 m. vasario 1 (14) d. įvykusiame Z. Nagrodzko, M. Römerio ir F. Bortkevičienės bei M. Sleževičiaus, atstovavusių LDP, susitikime paaiškėjo, jog demokratai pasiruošę tartis su lenkais iš Varšuvos dėl bendrų veiksmų Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybei atkurti³⁶⁴.

Kovo 10-11 (23-24) d. Varšuvoje, vietinio advokato Stanisława Patekos ir "Zarania" redaktoriaus Władysława Malinowskio (V. Malinowskio) iniciatyva, įvyko pirmas konsultacinis Lietuvos ir Lenkijos politinių veikėjų susitikimas. Lenkijos pusei atstovavo Nepriklausomybininkų bloko ir "Nepriklausomybės judėjimo unijos" atstovai, o Lietuvai - nuo LDP - M. Sleževičius, nepartinis demokratas J. Šaulys bei Lietuvos lenkų demokratai W. Abramowicz ir M. Römeris. Pokalbių metu buvo susitarta plėsti užsimezgiusius ryšius, o tolesnėms konsultacijoms įkurti informacinius biurus Varšuvoje ir Vilniuje³⁶⁵. Vilniuje toks biuras nebuvo įkurtas, nors minėti socialdemokratai, ypač S. Kairys, jo organizavimo idėją palaikė. LDP neatsisakė dalyvauti tolesniuose pasitarimuose, bet į organizacines struktūras buvo pasirėngusi jungtis tik su demokratinėmis liaudininkų orientacijos (panašiomis į Varšuvos liaudininkus, besitelkusius apie "Zarania" leidinį) lenkų politinėmis jėgomis. Nepriklausomybininkų bloke buvo ne vien demokratiniai elementai: jis buvo Lenkijos dešiniųjų ir kairiųjų politinių jėgų, kurias jungė antirusiška, antiprūsliška orientacija, legionų idėja, sąjunga. Joje, be liaudininkų - "zaraniažų", tautinių radikalų (Radykalów narodowych), buvo ir endekų grupė (Secesja Norodowo-demokratyczna), atsiskyrusi nuo R. Dmowskio ir Z. Balickio vadovaujamos partijos, bet išlaikiusi agresyvią lenkiškąjį šovinizmą, taip pat dalis "realistų" iš Peterburgo lenkų laikraščio "Kraj" aplinkos, susibūrusių į Tautinio darbo grupę ir t.t.³⁶⁶ Tai, matyt, ir sukėlė LDP nepasitikėjimą

³⁵⁹ "Litwa wobec wojny", s. 107.

³⁶⁰ M. Römer, *Dziennik*, t. 4, l. 268-269.

³⁶¹ "Litwa wobec wojny", s. 109.

³⁶² *Ibid.*

³⁶³ M. Römer, *Dziennik*, t. 4, l. 355.

³⁶⁴ *Ibid.*, l. 373.

^{*} Iš lenkų pusės dar dalyvavo: Rafał Radziwiłowicz (R. Radzivilovičius), Zygmunt Chmielewski (Z. Chmielevskis), Stanisław Thugut (S. Tugutas).

³⁶⁵ M. Römer, *Dziennik*, t. 5, MAB, f. 138-2232, l. 6-7.

³⁶⁶ *Ibid.*, *Dziennik*, t. 4, l. 319, 320.

politiniu partneriu. Kaip manė M. Römeris, LDP atsisakymą kurti biurą lėmė M. Sleževičiaus, tuomet įtakingiausio partijos veikėjo, nuostata. Jis, kaip ir ne vienas iš LDP, dar tebetikėjo vadinamaisiais rusų trudovikais, jiems artimais enesais, nes partija per savo atstovus Dūmoje palaikė nuolatinius ryšius su Darbo kuopos frakcija. Todėl, jo nuomone, bręstanti Rusijos revoliucija kartu su kariniu pralaimėjimu įstengs panaikinti agresyvią rusų valstybingumo formą, išsklaidydama ją arba sukurdama sąjunginį darinį³⁶⁷. Šiuo atveju ir M. Sleževičiui, ir LDP Lietuvos politinio savarankiškumo perspektyva atrodė patikimesnė nei derinys su Lenkijos nepriklausomybe³⁶⁸.

Taigi LDP pozicija lėmė sėkmingą minėtų kontaktų pradžią, bet vėliau ji taip pat "efektyviai" užkirto kelią tolesnėms panašaus lygio Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų akcijoms.

Pažymėtina, jog, siekiant Lietuvos politinio savarankiškumo, nepavyko surengti bendros politinės akcijos ir su dešiniaisiais. Kaip pažymėjo Raimundas Lopata, tam sutrukdė įprasti dešiniųjų ir kairiųjų lietuvių politinių jėgų nesutarimai³⁶⁹.

LDP, socialdemokratų nusiteikimas karui prasidėjus tuoj pat kelti autonomijos reikalavimą Dūmoje dešiniams atrodė per ankstyvas, mažai svarstytas ir tinkamai neparengtas. Be to, jie ir toliau tikėjosi Rusijos vyriausybės nacionalinės politikos atšilimo. Veikė ir minėtų "pirmeivių" bei "atžagareivių" kovose susikaupęs prieštaravimų kompleksas.

Todėl 1914 m. spalio 20-21 d. Vilniuje įkurtas visų Rusijos Dūmų lietuvių atstovų komitetas (J. Kubilius, V. Stašinskas, A. Povylius, M. Yčas, P. Vitkauskas, J. Sabalys (Sabalis), V. Kuzma, L. Lopas, A. Bulota (kasininkas), V. Jarulaitis, P. Leonas (pirmininkas), J. Laukaitis, M. Januškevičius, P. Keinys), kuris turėjo paremti, stiprinti labdaros draugijas, rūpintis bendranacionalinės šelpimo draugijos nukentėjusiems nuo karo kūriniu, Lietuvos reikalų kėlimu Rusijos valdžios įstaigose, nustojo gyvuoti 1915 m. sausio 23 d. Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti rinkimų metu manipuliacijų dėka dešiniams pavyko užimti vadovaujančius postus. Dėl to 1914 m. pabaigoje - 1915 m. pradžioje LDP atstovai (A. Bulota, P. Keinys, M. Januškevičius, M. Sleževičius) ir kiti kairieji iš jos pasitraukė³⁷⁰.

Pasinaudojus palankiu caro valdžios požiūriu į labdaros draugijas, buvo galvota slapta jas panaudoti politiniams siekiams įgyvendinti. Bet LDP su socialdemokratais kaip atsvarą minėtai draugijai 1915 m. balandžio 15 d. įsteigė Lietuvių draugiją teisių ir agronomijos pagalbai teikti (pirmininkas - J. Vileišis). Tik 1915 m. rugsėjo 9 (22) d., įžengus į Vilnių

Vokietijos kariuomenei ir nemažam skaičiui abiejų pakraipų politinių veikėjų pasitraukus į Rusiją, buvo susitarta į Lietuvos draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpiti CK įtraukti kairiųjų atstovus. Bet tai jau buvo naujas lietuvių politinės veiklos etapas³⁷¹.

Taigi LDP, nors ir būdama gan negausi, silpnai organizuota, toliau liko aktyvi, sprendžiant Lietuvos politinio savarankiškumo problemą.

³⁶⁷ M. Römer, *Dziennik*, t. 5, l. 38, 45, 46.

³⁶⁸ *Ibid.*, l. 45 - 46.

³⁶⁹ R. Lopata, "Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais", in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, p. 240.

³⁷⁰ *Ibid.*, p. 240 - 241.

³⁷¹ *Ibid.*, p. 245, 247.

IŠVADOS

1. XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje besiformuojanti moderni lietuvių tauta įžengė į politinį tautinio judėjimo etapą. Jam buvo būdinga idėjinė visuomenės diferenciacija, kuriai veikiant, 1902 m. spalio 17 (30) d. liberalų varpininkų radikalioji grupė įkūrė Lietuvių demokratų partiją. Idėjiškai ji buvo susijusi su "Aušros" (1883-1886) ir "Varpo" (1889-1905) visuomeninių-idėjinių grupuočių propaguoju liberalizmu, o organizaciniai pagrindai - su varpininkų spaudos leidimo organizacija.

2. 1902-1904 m. LDP siekė įgyvendinti dvigubą - liberalinės inteligentijos ir tautos vienijimo kovą su Rusijos kolonizacine, rusifikacine politika - uždavinį. 1902 m. partijos programos projektas, numatęs Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose ir nepriklausomos Lietuvos siekius, adekvačiai išreiškė tautos poreikius, tačiau dėl gilėjančios lietuvių visuomenės idėjinės ir socialinės diferenciacijos LDP patyrė nesėkmę telkdama liberalinę demokratiją ir kartu vienydama lietuvių inteligentiją kovai už tautos politines-kultūrinės teises. Įgyvendinti pastarąjį tikslą vienos partijos pastangomis buvo neįmanoma. Minėta nesėkmė sąlygojo nuosaičių atsiskyrimą nuo LDP, griežtesnį LDP ir LSDP idėjinį-politinį atsirišimą ir pačios LDP dezorganizaciją.

3. 1905 m. LDP toliau išgyveno gilią organizacinę krizę. Rusijos revoliucijos įvykiai, konkurencija su LSDP dėl įtakos liaudžiai gilino LDP nuosaičių ir radikalųjų trintį. Ypač ją paaštrino LVS įkūrimas ir legalus "Lietuvos ūkininko" išleidimas. Dėl organizacinių nesklandumų, trūkstam patvirtintos programos LDP mažiau nei LSDP nuveikė politinės-propagandinės agitacijos srityje, rengdama politines akcijas (valsčių vietinės valdžios kūrimas, rusiškų mokyklų, monopolijų uždarymas). Ta-

čiau nemažą įnašą LDP idėjo formuodama Lietuvos valstybingumo atkūrimo strategijos koncepciją. Partijos nariai bandė pateikti Lietuvos politinės autonomijos klausimą oficialiems Rusijos liberalinių politinių jėgų svarstymams, o LDP programinės formuluotės darė įtaką DVS reikalavimų dėl Lietuvos politinės autonomijos turiniui ir formai. Programos teiginiuose vietoj tautinio principo buvo iškeltas pilietinis ir todėl partija pasivadino Lietuvos demokratų partija.

4. 1906-1915 m. LDP toliau buvo nelegali ir silpnai organizuota. Veiksmingiausia organizacinė struktūra buvo partijos spaudos organo "Lietuvos ūkininkas" redakcija bei 1908 m. įkurta laikraščiams leisti bendrovė. Partija neturėjo skyrių, kuopų ar kitų organizacinių vienetų Lietuvoje bei už jos ribų. Šiai padėčiai nemažą įtaką darė caro valdžios represijos.

5. LDP idėjinę pakraipą 1906-1915 m. nulėmė jos organizaciniai ryšiai su autonomiška jai LVS. Partijos radikaliesiems veikėjams remiant 1906 m. atsikūrusi LVS palaikė ryšius su rusų revoliucinėmis organizacijomis (eseriška Rusijos valstiečių sąjunga, Darbo kuopa Dūmoje), perėmė jų programų nuostatas dėl žemės socializacijos ir nacionalizacijos, "liaudinio socializmo". 1907-1908 m. LDP radikalams ir LVS veikėjams perėmus "Lietuvos ūkininko" redakciją iš partijos nuosaikiųjų pastarieji iš partijos pasitraukė, o radikalai susijungė su LVS ir LDP pavertė "liaudinio socializmo" pakraipos partija.

6. LDP, leisdama "Lietuvos ūkininką", "Lietuvos žinias", jų priedus "Vilniaus žinios" (1907-1909), "Varpas" (1913-1914), propagavo savo idėjines-politines nuostatas, telkė šalininkus, bandė vienyti Lietuvos demokratines jėgas bendram šviečiamajam-kultūriniam darbui, nukreiptam prieš dešiniųjų lietuvių politinių jėgų (krikščionių ir tautinių demokratų) bei lenkų endekų įtaką liaudžiai, caro valdžios vykdomą rusifikacijos, asimiliacijos politiką.

7. Tiems patiems tikslams įgyvendinti LDP nariai įkūrė Marijampolės liaudies švietimo draugiją "Šviesa" (1905-1908), Marijampolės ūkininkų draugiją, o 1909-1912 m. palaikė Suvalkų bei Kauno gubernijose susikūrusius kaimo jaunimo būrelius. Dėl caro valdžios persekiojimo, ribojimų ši veikla neprilygo dešiniųjų, ypač krikščionių demokratų, veiklai. Pastarųjų veikimą, ne tokį opozicinį, ypač atvirai, buvusį savotiškai "patogesni" Rusijos imperijos "nacionalinei" politikai vykdyti, caro valdžia šiek tiek toleravo. Siekdama pasipriešinti jos politikai, LDP bendradarbiavo su sa-

vo politiniais oponentais, plėsdama bendratautinių kultūros institucijų (Lietuvių mokslo ir Lietuvių dailės draugijų) veiklą.

8. 1906-1915 m. LDP politinėje-socialinėje programoje buvo akcentuotas Lietuvos politinių, ekonominių, tautinių ir kultūrinių interesų gynimas bei vystymas. Ji rodo, kad partija atstovavo besiformuojančiai lietuvių centristinių politinių jėgų kairiųjų grupei. Programoje ji stengėsi nepabrėžti natūralios socialinės struktūros kaitos bei iš to kylančių prieštaravimų lietuviškoje visuomenėje, bet iškelti kuo platesnių tautos sluoksnių problemas ir jas teoriškai pagrįsti. Tam buvo skirta LDP istorinė-sociologinė koncepcija, kritikavusi kapitalizmo blogybes, būsimą Lietuvos visuomenę traktavusi kaip vidutinių sluoksnių visuomenę ir įrodinėjusi jos perspektyvą "liaudinio socializmo" santvarkoje. Koncepcija pripažino kapitalizmo evoliucijos į šią santvarką galimybę, o vidutinių sluoksnių, turėjusių sudaryti pagrindinę tautos dalį, interesus tapatino su visos tautos interesais.

9. 1906-1915 m. LDP atitolo nuo "Varpo" liberalistinių nuostatų. Nors "Varpo" liberalizmas buvo specifinis, t.y. "derinęs ir jungęs" savyje humanistinio nacionalizmo, pozityvizmo, materializmo bei klasikinio liberalizmo idėjas, jis, orientuodamasis pirmiausia į tautos laisvės siekį, svarbiais laikė asmens laisvę, individualumą, savarankiškumą. LDP, veikianti aršios nuolatinės politinės konkurencijos su LSDP bei pastarosios politinio aktyvumo, radikalizmo sėkmės 1905 m. įvykiuose, atvirai linko į Rusijos eserų ir enesų "liaudinio socializmo" ideologiją. Todėl 1912-1914 m. programiniuose dokumentuose nors ir buvo stengiamasi plėtoti "Varpo" liberalizmo tradiciją, pažymint kiekvieno asmens vertę, pirmumas buvo teikiamas ne individualiai, o kolektyvinei psichologijai: valdžios institucijas buvo numatyta priversti tarnauti ne individo, o visuomenės interesams. Pastariesiems taip pat turėjo būti nukreipti ir paties individo sugebėjimai.

Specialiais socialinės psichologijos tyrimais reikia aiškintis, kokią įtaką šiai situacijai turėjo lietuvių charakterio ypatybės: individualizmo ir kolektyvizmo santykis jame.

"Varpo" liberalizme besireiškusios pozityvizmo, materializmo idėjos, LDP politinėje-socialinėje programoje susijungusios su "liaudinio socializmo" idėja, lėmė akivaizdų partijos antiklerikalizmą, turėjusį svarbios įtakos bendrai Lietuvos politinių jėgų santykių ir pilietinio mentaliteto raidai.

10. Rusijos enesų, eserų, trudovikų idėjas, susijusias su "liaudinio socializmo" įgyvendinimu, LDP stengėsi pritaikyti tautinei ideologijai, tautinio išsivadavimo (ekonominio, kultūrinio, politinio) reikalams.

11. 1906-1915 m. LDP politinės programos šerdis - Lietuvos politinė autonomija, nepriklausomybė, grindžiamos demokratinio valdymu, asmens, piliečių, demokratinų laisvių, tautinių mažumų kultūrinių teisių apsauga.

12. 1906-1915 m. LDP kultūrinės-politinės veiklos orientacijas, sąjungininkus ir politinius priešininkus lėmė partijos propaguota materializmo, racionalizmo, pozityvizmo, liberalizmo idėjomis besiremianti pasaulėžiūra bei griežta ištikimybė demokratiniais principams.

13. Pagrindinis LDP idėjinis-politinis priešininkas buvo lietuvių politinių jėgų dešinieji (krikščionys demokratai ir tautiniai demokratai), savo veiklą grindę krikščioniška katalikiška pasaulėžiūra. LDP kritikavo krikščionių demokratų pastangas įtvirtinti autoriteto ir bažnyčios vadovavimo viešajam gyvenimui principus, nepritarė tautinių demokratų bandymams panaudoti tikėjimą tautiškumui ginti. Norėdama išvengti Lietuvos lenkų ir lietuvių susidūrimo, LDP neigiamai vertino dešiniųjų politinių jėgų siekius ginti lietuviybę, vadovaujantis tik tautiniais interesais, ir reikalavo atsižvelgti į Lietuvos lenkų pilietines ir kultūrinės teises. Dešiniųjų taktiką - Rusijos valstybinio šovinizmo politiką taikyti katalikybės ir lietuviybės gynimo tikslams - LDP laikė pavojinga tautos egzistencijai, naudinga Rusijos asimiliaciniams siekiams. LDP nematė galimybių artimiau bendradarbiauti su krikščionimis demokratais kultūrinėje bei politinėje sferoje, buvo gana riboti ryšiai su tautiniais demokratais. Su politinės, kultūrinės veiklos partneriu - LSDP - visą laiką išliko principiniai nesutarimai, vertinant proletariato vaidmenį visuomenėje, traktuojant tautinės savimovės žadinimo, tautinės kultūros ugdymo uždavinius, ieškant kelių socializmui įgyvendinti. Tai ribojo glaudesnę LDP ir LSDP politinį bendradarbiavimą.

14. Rusijos Valstybės Dūmą LDP naudojo savo politiniams, tautiniams ir kultūriniais siekiams propaguoti, liaudies masėms politizuoti, sąmoningumui kelti, būsimo valstybinio darbo patirčiai kaupti. LDP atstovai (A. Bulota, P. Leonas, M. Januškevičius) ypač aktyviai čia propagavo Lietuvos politinės autonomijos siekius.

15. 1913-1915 m. LDP buvo vienintelė lietuvių politinė partija, kuri gilinosi į Lietuvos politinio savarankiškumo atkūrimo galimybę, derinda-

ma ją su Lenkijos nepriklausomybės siekiais. Tačiau kaip ir anksčiau, partija labiau pasitikėjo Rusijos demokratinės revoliucijos perspektyva.

16. 1902-1915 m. LDP buvo įtakinga politinė jėga Lietuvoje. Jos veikla buvo reikšminga formuojant Lietuvos valstybingumo idėjos sampratą, ugdant tautinę-politinę sąmonę, propaguojant demokratiškus principus. Jos užimta idėjinė-politinė pozicija, nepaisant partijos kūrimosi laikotarpiu deklaruoto siekio tapti visas politines jėgas vieningiu veiksmu, skatino dešiniųjų ir kairiųjų lietuvių politinių jėgų polarizaciją. Bet ir netapusi visų politinių jėgų vienytoja, LDP sugebėjo pakankamai efektyviai ginti Lietuvos tautinius politinius interesus Rusijos ir Lenkijos atžvilgiu.

PRIEDAI

LENTELĖS

LDP PAGRINDINIAI DOKUMENTAI

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1 lentelė

VARPININKŲ SUVAŽIAVIMAI 1888-1901 METAIS

Eil. Nr.	Data arba metai	Vieta	Apytikris dalyvių skaičius	Žinomi dalyviai
1	2	3	4	5
1	1888 06 29	Marijampolė	daugiau kaip 10	Juozas Bagdonas, Kazys Grinius, Jonas Kasakaitis, Petras Kriaučiūnas, Antanas Kronkaitis, Vincas Kudirka, Petras Leonas, Petras Matulaitis, Vincas Palukaitis, Tomas Pranckevičius, Jonas Staugaitis
2	1889 07 23	Baltrušių k., Griškabūdžio vs., Naumiesčio aps. - M. Lozoraičio tėviškė	apie 40	Motiejus Lozoraitis (pirmininkas), Kazys Bukaveckas, Jonas Bulota, Jonas Gaidamavičius, kun. Antanas Grinevičius, Kazys Grinius, Martynas Jankus, Juozas Kaukas, Antanas Kriščiukaitis-Aišbė, Antanas Kronkaitis, Vincas Kudirka, Petras Leonas, Petras Matulaitis, Stasys Matulaitis, klier. Antanas Milukas, Vincas Palukaitis, Jurgis Puišys, Petras Radzvičkas, Jonas Staugaitis, klier. Tomas Žilinskas
3	1890 08 26	Stebuliškių k., Liudvinavo vs., Kalvarijos aps. - P. Matulaičio tėviškė	apie 30	Petras Matulaitis (pirmininkas), Juozas Adomaitis-Šernas, Jonas Gaidamavičius, kun. Antanas Grinevičius, Vincas Kudirka, kun. Silvestras Leonavičius (Petro Leono brolis), Stasys Matulaitis, Baltrus Matusevičius, Petras Mikolainis, klier. Antanas Milukas, kun. Antanas Radušis, Jonas Staugaitis, Rokas Šliūpas
4	1891 08	Paežeriai, Pilviškių vs., Vilkaviškio aps. - A. Kriščiukaičio-Aišbės tėviškė	apie 40	Petras Matulaitis (pirmininkas), Juozas Adomaitis-Šernas, Jonas Bulota, klier. Juozas Demikis, Kazys Grinius, Antanas Kriščiukaitis-Aišbė, klier. Jonas Kriščiukaitis, Vincas Laurynaitis, Vincas Palukaitis, Jonas Račiūnas, klier. Juozas Stankevičius, Liudas Vaineikis, K. Žalnierūkinas
5	1892 08	Selemos Būdos k., Gudelių vs., Marijampolės aps. - K. Griniaus tėviškė	apie 40	Petras Matulaitis (pirmininkas), Juozas Bagdonas, Jonas Bulota, klier. Andrius Dubinskas, Martynas Jankus, Jonas Kriaučiūnas, Vincas Kudirka, klier. Juozas Laukaitis, Jonas Mačys, Pranas Ma-

1 lentelės tęsinys

1	2	3	4	5
				šiotas, Stasys Matulaitis, Vincas Palukaitis, kun. Antanas Radušis, klier. Juozas Stankevičius
6	1893	Skardupių k., Gudelių vs., Marijampolės aps. - T. Žilinsko tėviškė		
7	1894 06 24	Jelgava - J. Jablonskio butas		Adomas Sketeris (pirmininkas), Motiejus Čepas, Stanislovas Didžiulis, Aldona Didžiulytė, Kazys Grinius, Kons-tancija Jablonskienė, Jonas Jablonskis, Jonas Kriaučiūnas, Antanas Kriščiū-kaitis-Aišbė, Mikalojus Kuprevičius, kun. Adomas Lastauskas, Pranas Ma-šiotas, Stasys Matulaitis, Vincas Palu-kaitis, Jonas Račiūnas, Juozapas Rū-gys, Ona Sketerienė
8	1895	Vilnius		Juozas Bagdonas, Kazys Grinius, Stasys Matulaitis, Alfonsas Moravskis, Kazi-mieras Zalevskis (S. Trusevičius)
9	1896	Vilnius - A. Domaševičiaus butas		Juozas Bagdonas, Andrius Domaševi-čius, Kazys Grinius, Stasys Matulaitis, Alfonsas Moravskis
10	1897	Vilnius - A. Domaševičiaus butas		Juozas Bagdonas, Andrius Domaševi-čius, Kazys Grinius, Stasys Matulaitis
11	1898	Vilnius - A. Domaševičiaus butas		J. Alekna, Juozas Bagdonas, A. Brundza, Andrius Domaševičius, Donatas Mali-nauskis, Povilas Matulionis, Elijas None-vičius, Vladas Sirutavičius
12	1900	Vilnius - F. Bortkevičienės butas		
13	1901	Vilnius - F. Bortkevičienės butas		

Lentelė sudaryta remiantis leidiniais ir medžiaga: J. Bagdonas, "Iš mūsų atsiminimų apie d-ą Vinčą Kudirką", *Varpas*, 1924, p. 147; idem, "Iš varpininkų veiklos", *Varpas ir varpininkai*, p. 176-178; J. Būtėnas, *Vincas Kudirka*, Kaunas, 1937, p. 65-67, 70, 76, 78, 128; J. Gabrys, "Vincas Kudirka" in V. Kudirka, *Raštai*, t. 1, Tilžė, 1909, p. 18, 29, 33; K. Grinius, "Atsimini-mai", *Varpas*, 1926, p. 129; idem, *Atsiminimai ir mintys*, t. 1, Tübingen, 1947, p. 153; idem, "Pirmieji "Varpo" metai", *Varpas*, 1920, nr. 1, p. 2-3; idem, "Varpininkų suvažiavimai 1889-1905", *Varpas*, 1926, p. 165-168; V. Kapsukas, *Raštai*, t. 7, Vilnius, 1964, p. 552; St. Kairys, *Lietuva budo*, p. 244; A. Piročkinas, *Prie bendrinės kalbos ištakų*, Vilnius, 1977, p. 86.

2 lentelė

LIETUVOS (LIETUVIŲ) DEMOKRATŲ PARTIJOS SUVAŽIAVIMAI 1902-1908 METAIS

Eil. Nr.	Suvažiavimų data* ir vieta	Dalyvių skaičius		Komitetų sudėtis	Pastabos
		kviešta	atvyko		
1	2	3	4	5	6
1	1902 10 17(30) Dabikinė - V. Zubovo dvaras prie Šiaulių	?	16	Povilas Višinskis (pirm.), Felicija Bortkevičienė, Juozas Bortkevičius	
2	1903 08 15-16(28-29) Vilnius - J. Vileišio butas	?	18	Povilas Višinskis (pirm.), Jonas Vileišis (sekr.), Felicija Bortkevičienė (kas.), Jonas Bortkevičius, Kazys Grinius, Antanas Smetona, Jurgis Šaulys	Atvyko 14 narių ir 4 svečiai. Iš pastarųjų 3 buvo priimti į narius
3	1904 06 13-14(26-27) Aleksandrija - V. Zubovo dvaras prie Šiaulių	?	?	Povilas Višinskis (pirm.), Jonas Vileišis (sekr.), Antanas Smetona	Kandidatai: Felicija Bortkevičienė, Jurgis Šaulys, Kazys Grinius
4	1905 05 08-09(21-22) ir 06.14(27) Vilnius - J. ir F. Bortkevičių butas	?	?	Komiteto pareigas pavesta atlikti LDP Vilniaus kuopai: Felicija Bortkevičienė, Jonas Bortkevičius, Povilas Gaidelionis, Jonas Jablonskis, Antanas Smetona, Juozas Paršaitis-Gabrys, Vladas Paulikonis (jaunimo atstovas), Jonas Vileišis, Povilas Višinskis	Išvardyti pagrindiniai asmenys, tačiau kuopos sudėtis nebuvo stabil

2 lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6
5	1905 11 12(25) Vilnius - J. ir F. Bortkevičių butas	?	?	Komiteto pareiᡓgas toliau ėjo LDP Vilniaus kuopa	Svarstyta naujoji LDP programa
6	1906 01 14-15(27-28) Vilnius - J. ir F. Bortkevičių butas	?	?	"	
7	1906 06 26-27(07 09-10)	50	24	"	Svarstytas žemės klausimas. Dalyvavo 3 Dūmos atstovai ir keletas svečių. 1906 04 26 mirė P. Višinskis
8	1906 09 17-18(09 30-10 01) Vilnius	38	17	Juozas Bagdonas (pirm.), Jonas Vileišis (sekr.), Felicija Bortkevičienė (kas.) ir nariai-patarėjai: Juozas Kubilius, Antanas Smetona	Protokolo duomenimis, tuomet LDP buvo 43 nariai
9	1906 11 01(14) Vilnius	31	11	"	Tarp dalyvių buvo 2 svečiai
10	1907 08 04-05(17-18) Vilnius	41	17	Juozas Bagdonas, Felicija Bortkevičienė, Petras Ruseckas (LVS CK narys), Mykolas Sleževičius, Antanas Smetona, Jonas Vileišis	
11	1907 10 21(11 01) Vilnius	30	15	Jonas Vileišis (pirm.), Felicija Bortkevičienė (sekr.), Antanas Rucevičius, Mykolas Sleževičius, kandidatai: Ljudas Gira, Petras Ruseckas (LVS CK narys)	Dalyvavo tik partijos nariai: A. Smetona ir J. Bagdonas iš komiteto pasitraukė

2 lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6
12	1908 02 24(03 07) Vilnius	40	11	Jonas Vileišis (pirm.), Mykolas Sleževičius (sekr.), Felicija Bortkevičienė (kas.)	
13	1908 10 05(18)	?	11	Felicija Bortkevičienė, Petras Leonas, Antanas Rucevičius, Petras Ruseckas (LVS CK narys), Mykolas Sleževičius, Jonas Vileišis	Patvirtinta, kad A. Smetona ir J. Bagdonas išstojo iš partijos

*Datos rašomos senuoju ir naujoju stiliumi

Lentelė sudaryta remiantis šaltiniais ir literatūra: LDP archyvas, VUB, f. 1-F 614, l. 55, 67-68, 71-73, 101, 122, 161-162, 217, 232, 235; Felicijos Bortkevičienės laiškas Mortai Zauniūtei (1906 01 11) ir (1906 06 17), VUB, f. 1-F 474, 13 ir 14 laišakai; Jono Vileišio laiškas Juozui Bagdonui (1904 06 30), VUB, f. 1-F 462, l. 85; *Varpas ir varpininkai*, Kaunas, 1939, p. 211-213; J. Bagdonas, "Lietuvos ūkininko" sukautuvių proga", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49.

3 lentelė

LIETUVOS (LIETUVIŲ) DEMOKRATŲ PARTIJOS NARIAI*
1902-1915 METAIS

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Įstojimo metai	Pastabos
1	2	3	4
1	Alseika Donatas	1905	
2	Avižonis Antanas	1902	
3	Avižonis Petras	"	1906 m. iš LDP išstojo
4	Bagdonas Juozas	"	1908 10 05 iš LDP išstojo
5	Baronas Jonas	?	
6	Bielskis Vaclovas	?	
7	Biliūnas Jonas	1902	1902 m. pabaigoje iš LDP išstojo
8	Bortkevičienė Felicija	"	
9	Bortkevičius Jonas	"	Mirė 1909 01 06 (n. st.)
10	Bukontas Domininkas	?	
11	Bulota Andrius	1902	
12	Butkus Pranas	1905	
13	Elisonas Jurgis	?	
14	Gaidelionis Povilas	1904 ?	Apie 1908 m. iš LDP išstojo
15	Galvanauskas Ernestas	1905 ?	
16	Gira Liudas	1906 ?	
17	Goesaitė (Goesytė) Teresė	?	
18	Goesas Stanislovas	?	
19	Grinius Kazys	1902	
20	Jablonskis Jonas	1904 ?	
21	Januškevičius Mykolas	?	
22	Jarašius Juozas	?	
23	Jaroševičius Antanas	?	
24	Keinys Pranas	?	
25	Kudirka Juozas		
26	Lašas Vladas	?	
27	Leonas Petras	1906	
28	Lopas Laurynas	?	
29	Lozoraitis Motiejus		Mirė 1906
30	Mašiotas Pranas	1902	
31	Matulaitis Stasys	"	1902 m. pabaigoje iš LDP išstojo
32	Mickevičius-Kapsukas Vincas	"	1903 m. kovo-balandžio mėn. pasitraukė iš LDP, bendradarbiavo iki 1904 m. pabaigos
33	Mikolainis Petras	"	
34	Morkūnas (inžinierius)	?	
35	Okulicz Kazimierz	?	
36	Paršaitis-Gabrys Juozas	1903	
37	Paršaitis-Siūlelis Pranas	?	

3 lentelės tęsinys

1	2	3	4
38	Paulikonis Vladas	1904 ?	
39	Petkevičaitė-Bitė Gabrielė	1902	
40	Putvinskienė-Gruzdytė Emilija	?	
41	Putvinskis Vladas	1902	
42	Ralys Kazys	?	
43	Rimka Albinas	?	
44	Rucevičius Antanas	1902	
45	Ruseckas Petras	1905 ?	
46	Sabalys (Sabalis) Juozas	?	
47	Sabas Jonas	1902	
48	Sketeris Adomas	?	
49	Sleževičius Mykolas	1904	
50	Smetona Antanas	?	1908 10 05 iš LDP oficialiai išstojo
51	Staugaitis Jonas	?	
52	Sugintas Antanas	?	
53	Šakenis Konstantinas	?	
54	Šaulys Jurgis	1902	1904 m. pabaigoje iš LDP išstojo
55	Toliušis Zigmąs	?	
56	Tūbelis Juozas	?	
57	Untulis Matas	?	
58	Vileišis Jonas	1902	
59	Višinskienė-Mikuckaitė Juzefa	?	
60	Višinskis Povilas	1902	1906 04 26 (n. st.) mirė
61	Vitkauskas Petras	?	
62	Zauniūtė Morta	1902	1905 m. balandį iš LDP oficialiai pasitraukė, bet ir toliau bendradarbiavo leidžiant spaudą
63	Zubrickas Petras	1904 ?	
64	Žalys Kazimieras	1905	1908 m. iš LDP išstojo
65	Žemaitis Zigmąs	?	

*Pažymėtina, kad dėl LDP organizavimosi specifikos narystė nustatyta tik sąlygiškai.

Sąrašas sudarytas remiantis šaltiniais ir literatūra: LDP archyvas, VUB, f. 1-F 614, l. 45-47, 179, 232, 233, 352; "Lietuvos ūkininko" redakcijos archyvas. Laiškai, VUB, f. 1-F 532, l. 57, 85-86, 257, 286, 315, 348c, 351; Juozo Bagdono laiškai LDP CK (1903 04 29) ir LDP suvažiavimui (1908 10 04), VUB, f. 1-F 604, l. 141, 192; Jono Vileišio laiškas Mortai Zauniūtei (1905 04 07), VUB, f. 1-F 642, l. 102; Felicijos Bortkevičienės laiškas Mortai Zauniūtei (1906 06 05), VUB, f. 1-F 474, 30 laiškas; Nežinomo asmens Kaziui Griniui adresuotas laiškas (1906 12 13), MAB, f. 255-868; Stepono Patkovskio parodymai Marijampolės "Šviesos" draugijos bytoje (1909 01 13), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 247; *Varpas ir varpininkai*, p. 211; *Lietuvių enciklopedija*, t. 16, Boston, 1958, p. 112; t. 33, p. 68; *Varpas*. Jubiliejinis d-ro K. Griniaus numeris, 1926, p. 209; J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, Brooklyn, N.Y., 1986, p. 48, 71; F. Bortkevičienė, "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49; K. Grinius, *Asiminimai ir mintys*, t. 2, Chicago, 1962, p. 37; J. Gabrys, "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", *Naujoji Romuva*, nr. 47, p. 939; P. Ruseckas, "Iš mano darbų "Lietuvos ūkininkui", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49.

4 lentelė

VARPININKŲ NELEGALIOSIOS PERIODINĖS SPAUDOS KORESPONDENCIJŲ
TERITORINIS PASISKIRSTYMAS 1889-1905 METAIS

Gubernijos, apskritys, miestai, šalys	"Varpas"	"Ūkininkas"	"Naujienos"	Iš viso
1	2	3	4	5
Suvalkų gub.*	7	48	-	55
Kalvarijos	11	130	11	152
Marijampolės	29	386	29	444
Naujamesčio	18	312	53	383
Vilkaviškio	10	234	23	267
Seinų	11	24	2	37
Suvalkų	-	7	2	9
Suvalkai	6	10	-	16
Kauno gub.	14	13	-	27
Ukmergės	8	49	11	68
Kauno	30	83	11	124
Šiaulių	19	151	17	187
Telšių	3	62	12	77
Raseinių	27	54	13	94
Panevėžio	34	130	15	179
Zarasų	2	26	17	45
Kaunas	12	25	2	39
Vilniaus gub.	-	2	-	2
Švenčionių	7	2	1	10
Vilniaus	3	9	1	13
Trakų	11	51	17	79
Vilniaus	69	72	6	147
Kitos Rusijos imperijos gub. ir miestai	21	34	3	58
Palanga	4	7	-	11
Liepoja	5	29	-	34
Jelgava	14	11	4	29
Ryga	12	23	20	55
Peterburgas	51	14	1	66
Maskva	1	3	-	4
Mažoji Lietuva	33	19	-	52

4 lentelės tęsinys

1	2	3	4	5
Škotija, Londonas	15	39	27	81
JAV	25	14	2	41
Iš kitų užsienio vietų	20	10	11	41
Iš viso	532	2083	311	2926

*Suvalkų, Kauno, Vilniaus gub. - tikslesnė vieta nenurodyta.

5 lentelė

VARPININKŲ NELEGALIOSIOS PERIODINĖS SPAUDOS
KORESPONDENCIJŲ DINAMIKA 1889-1905 METAIS

Metai	"Varpas"	"Ūkininkas"*	"Naujienos"***	Iš viso
1889	27	-	-	27
1890	49	37	-	86
1891	59	27	-	86
1892	29	29	-	58
1893	18	75	-	93
1894	23	100	-	123
1895	31	156	-	187
1896	30	133	-	163
1897	13	117	-	130
1898	5	176	-	181
1899	9	246	-	255
1900	35	245	-	280
1901	108	169	116	393
1902	56	212	132	400
1903	29	168	66	263
1904	14	149	-	163
1905	9	45	-	54
Iš viso	544	2084	314	2942

* "Ūkininkas" buvo leidžiamas 1890-1905 m.

** "Naujienos" - 1901-1903 m.

6 lentelė
LIETUVOS VALSTIEČIŲ SĄJUNGOS KUOPOS (1906 M. RUGPJŪTIS - 1907 M. GEGUŽĖ)

Eil. Nr.	Kuopos pavadinimas	Įsteigimo data*	Narių skaičius		Pastabos
			steigimo metu	vėliau	
1	Kupiškio valsčius	1906 08 06	26	?	1906 10 18 Kupiškio ir Šimonių valsčių kuopos susijungė į Kupiškio kuopą
2	Šimonių valsčius	?	?	?	Jai priklausė 5 narių savarankiška kuopelė
3	Garliavos	?	?	12 (1907 01 ?)	Bendradarbiavo su Marijampolės "Šviesos" draugija
4	Ramygalos	?	?	14 (1907 04)	Vadovavo Albinas Rimka
5	Salamiėsčio	1906 10 22	10		Vadovavo Pranas Paršaitis-Siutelis
6	Gražiškių valsčius	?	33	20 (1907 05 13)	Įsikūrė LSDP kuopos, kuri iširo, vietoje. Bendradarbiavo su Marijampolės "Šviesa"
7	Laukeliškių	1906 11 12	6	13 (1907 01)	
8	Pajevonio valsčius	1907 02 03	7	25 (1907 01 18)	
9	Vaitkabalio valsčius	1907 01 12	14	33 (1907 03)	
10	Vabalninko I	1906 10 24	10		
11	Vabalninko II	1906 12 09	8		

*Senuoju stiliumi.

Lentelė sudaryta remiantis Kuopų ataskaitomis: MAB, f. 37, b. 1141, l. 2, 3; b. 11442, l. 1, 2; b. 11445, l. 1; b. 11446, l. 2, 3; b. 11447, l. 1, 3, 4; b. 11449, l. 1; b. 11450, l. 1-3; b. 11451, l. 1. LDP archyvas, VUB, f. 1-F 614, l. 409.

LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJOS PAGRINDINIAI DOKUMENTAI

1. LDP PROGRAMOS PROJEKTAS (1902 M.)

Programas Lietuvių Demokratų Partijos. (Projektas.)

Šįmet Didžiojoje Lietuvoje tapo padarytas lietuvių demokratų susivaišavimas, ant kurio tarp daugelio kitų klausimų buvo apsvarstomi ir klausimai jų dabartinio programo. Kadangi trumpu laiku šio programo negalima buvo pilnai apdirbti, tai atlikimas šio darbo tapo pavestas parinktiems žmonėms, arba komisijai, kuri tai šiandien, atlikus sulyg duotų jai patarnių savo darbą, pasidrašina apskelbti jį visuomenei su pažymėjimu, juog skelbiamasis programos, kaipo tuo tarpu lietuvių demokratų partijos dar neužtvirtintas, pasilieka p r o j e k t u Lietuvių Demokratų Partijos programo.

Malonėdami lietuviškoj rašliavoje matyti apstingą apsvarstymą užkliudytų programe klausimų, meldžiame "Varpo" bei "Ukininko" rėdystę, o teip-gi ir kitus laikraščius, patalpinti šį projektą ištisa.

15. XI. 1902.

Komisija.

I. Musų siekiai.

Trečiąją kartą padalinus Lenkų viešpatystę, Lietuva pakliuvo į maskolių jungą ir nustojo savosios valdžios. Lietuvoje tuomet laisvi tebuvo bajorai ir kunigai. Nors jie bandė kelis sykius nusikratyti šį jungą, vienok kadangi begindami vien savo reikalus ir bejieškodami tik savo naudų, nepaisė sodiečių likimo ir vertė juos po senovei eiti sunkią baudžiavą, tai pasikėlus prieš Maskoliją maištams, sodiečiai nepadėjo jiems, ir maištai tapo nuramdyti, o Lietuvą ištiko da didesnė priespauda.

Pagaliaus baudžiava tapo numesta. Sodiečiai įgijo šiek - tiek didesnę laisvę, bet ir ant jų, kaip ir ant bajorų ir kunigų, kabojo tas patsai maskolių politiškas jungas. Ypač tas jungas pradėjo įkerėti lietuviams nuo laiko Muravjovo-koriko gadyinės, kuomet lietuviams tapo uždrausta spauda, užginta pirkti žemę ir užiminėti įvairias vietas administracijoj. Šią maskolių politiką, paskirtą Lietuvos ištautėjimui, pagaliaus pradėjo suprasti kai-kurie musų šviesuoliai ir nenutautusieji lietuviai sodiečiai. Tauta pabudo iš ilgo miego. Juo tolyn, juo daugiau pradėjo atsirasti užtarėjų lietuvių tautos ir apginėjų jos reikalų, pagaliau atsirado užsieninė musų rašliava.

Bet Lietuvai tebesant maskolių jungė, musų tauta negal įgyti priderančių jai tiesų. Šauksmai ir maldavimai susimylėjimo prieš valdžią, užsispyrusią surusinti musų kraštą, nieko negelbti; prieš valdžios stiprumą priseina išstatyti da stipresnę tautišką sumanią lietuvišką organizaciją. Ilgainiui pradėjo Lietuvoj atsirasti naujos šviesos žiburėliai. Tie žiburėliai, skelbėjai laisvos ir nepriklausomos Lietuvos, užšvito pagaliaus ir surukusiose lietuvių vargdienių grįtelėse po kaimus ir miestus. "L i e t u v a - l i e t u v i a m s", "Lietuva tur but laisva" - šis, išspradžios nedrąsus, šauksmas pradėjo apimti vis didesnes ir didesnes žmonių minias. Lietuva yra politiškai apmirus, Lietuva nori politiškai atgyti - toks tautos tikslas, to visi jos veikiančių partijų programai reikalauja. Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuva - tai tolimas siekis musų Lietuvių Demokratų Partijos.

Pasiekimui šio plataus siekio yra reikalingas kuoplačiausias musų visuomenės ugdimas. Toksai ugdimas yra šiandien valdžios draudžiamas: vis kas priseina slapčia atlikti; net paprastas kulturiškas darbas, kursai pačioj Maskolijoj kitoms tautoms nėra užginamas, lietuviams yra uždraustas. Męs jug neturime ne tik laisvos spaudos, bet ir paprastos cenzuruotos, toliaus neturime laisvų sueigų, laisvo jaunuomenės mokymo, laisvo išpažinimo tikėjimo, žodžiu sakant, neturime tų tiesų, kurios kiekvienoj apšviestoj viešpatystėj šiandien yra žmonėms užtikrintos. Visos šios tiesos, kaip pas mus, taip ir visoj Maskolijoj, yra valdžios suvaržytos. Lygiu budu

prie viešo viešpatystės valdymo patįs valstiečiai negali nė į išleidimą naujų įstatymų kištis, nė daboti jau išleistų įstatymų, ne užiminėti vietas pačioj administracijojei sulyg žmonių išrinkimo. Viskas galutinai priguli nuo įsiskverbusios po sparnais maskolių erelio biurokratijos, arba, tiesiog sakant, nuo caro.

Ne teip turėtų būti: visuose reikaluose vietoje caro arba priklausančios jam saujos urėdų viršenybės, privalo įvykti pačių žmonių viršenybė. Toksai valstiečių viršenybės įvykimas tėra galimas, tik dabartiniam biurokatiškam arba policijiniam Maskolijos surėdimui žuvus. Šiandien jau ir pati valdžia žino, juog panaikinimo jos geidžia kaip kilstančios prieš ją pačių rusų partijos, teip lygiai ir visos gyvenančios po Maskolijos jungu tautos, kurios trokšta išsiliuosuoti iš po to jungo.

Tai-gi norėdami įgyti ir lietuviams šitą viršenybę ir užtikrinti jiems vaisius politiškos laisvės, mes privalome eiti išviesu kilstančiomis prieš dabartinę valdžią Maskolijos partijomis. Minėdama tai L.D.P. stengsis solidariškai laikytis su tomis partijomis, kurios reikalauja šios politiškos laisvės.

Bet išgavimu politiškos laisvės Lietuvių Demokratų Partijos reikalavimai nepasibaigia. Tardami "Lietuva - lietuviams" mes trokštame išgauti mūsų tautai tokią politišką tvarką, kuriai esant lietuvių galėtų patįs save valdyti, nepriklausydami svetimiems, o kulturiškas jų ugis nebutų trukdomas svetimtaučių. Tai tegali įvykti tik išgavus pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose.

Nesigilindama į busimos autonomiškos Lietuvos pamatus, L.D.P. tuo tarpu laiko per reikalingiausį daiktą ugdyti mūsų visuomenę partijos pakraipoj ir pratinti ją prie ginimo savo reikalų nuo valdžios ir svetimtaučių, kurie trukdytų mūsų siekių įvykinimą.

Santrauka kaip minėtų siekių, teip ir reikalavimų, tolesniai smulčiau išdėtų, ir reiškia savep Lietuvių Demokratų Partijos programą, kursai, mūsų spēkoms einant stiprybėn, tikimės, turės tobulintis ir plėtotis. Su šiuo programu jungiasi teipos-gi ir mūsų taktika, tolesniai apsvarstoma, kuri, kaipo prideranti nuo spēkų pačios partijos, joms augant, turės tobulintis.

II. Musų reikalavimai.

Kaip Maskolijojei, teip ir priklausančioj jai Lietuvoj, nėra nė seimo, nė kito kokio žmonių išrinkto susirinkimo, prieš kurį mes galėtume perstatyti savo reikalavimus, kaip tai yra daroma viešpatystėse, kame yra parlamentai. Savo reikalavimus mums priseina kelti tik prieš Maskolijos valdžią, kuri gali juos priimti arba atmesti ir net nubauti už pakėlimą tokių reikalavimų. Iš pritarimo mes žinome, juog valdžios akyste turi

vertybę tik tokie reikalavimai, išpildymo kurių reikalauja plačios žmonių minios ir kurių nepakakinus gali įvykti sukilimas tų minių prieš valdžią. Ir mūsų statomieji reikalavimai beveik visi tokios rūšies...

Bet tarp jų nemažai yra ir tokių reikalavimų, atlikimo kurių reikalaujame nuo pačios mūsų visuomenės arba nuo atskirų jos luomų ir ypatų. Pildymui šių reikalavimų, kaipo prispirtina spėka, pasilieka vieša mūsų visuomenės nuomonė ir tvirtas persitikrinimas jų reikalingumo.

Visus statomuosius tuo tarpu reikalavimus męs išrandame patogiausiu padalinti į sekančius penkis skyrius: reikalavimai 1. sulyg mūsų kalbos užlaikymo, 2. sulyg mūsų jaunuomenės mokymo, 3. sulyg žmonių valdymo, 4. sulyg parapijų sutvarkinimo ir 5. sulyg įvairių luomų mūsų visuomenės prilaikymo.

1. Sulyg mūsų kalbos užlaikymo.

a) Męs reikalaujame leidimo lietuviams tiesos spausdinti Lietuvoje lietuviškomis raidėmis lietuviškas knygas ir visus kitus išleidimus ant tų pačių tiesų, kaip šiandien Maskolijoje yra spausdinamos rusiškos knygos ir laikraščiai. Lygiu budu reikalaujame, idant pardavinėjimas ir platinimas lietuviškų raštų, išleistų arba kame-nors svetur butų atliekamas sulyg tiesų, kurios yra užtvirtintos dėlei rusiškos ir kitų svetimų kalbų.

b) Męs reikalaujame, idant visose viešose vietose, kaip antai: ant valdžios leistų susirinkimų, draugysčių arba sueigų, skaitymų arba pranešimų, toliaus teatruose arba koncertuose lietuviškai kalbai butų leistos lygios tiesos, kaip ir rusiškai kalbai.

c) Visuose valdžios susisiekimuose su Lietuvos krašto žmonėmis, kaip tai valsčiuose, suduose [teismuose], ant geležinkelių, garlaivių ir t.t. pamatinė kalba privalo būti lietuviška; visi valdžios atsiliepiamai, apskelbimai, pranešimai ir kalbos į žmones turi būti lietuviški.

d) Visi parašai viešose vietose, kaip iškaišai, gatvių ar kelių rodyklos, visokie valdžios apskelbimai apie turgus, pardavimus, pajieškojimus, apie apsaugojimą nuo limpamųjų ligų ir t.t. privalo būti garsinami ir lietuviškoj kalboj.

e) Visų valdžios įsteigų viršininkai Lietuvoje privalo mokėti lietuviškai; nemokantieji šios kalbos neturi užimti vietų.

f) Męs reikalaujame, idant kiekvienas lietuvis, nors jis suprastų svetimą kalbą, visose Lietuvos įsteigose ir susisiekimuose su visokiais viršininkais vartotų tik lietuvišką kalbą. Visos daromos tarp žmonių sankaubos, sutarimai, sulygimai, teip-pat pasirašymai

ant dokumentų, pirmiausia lietuviškai išguldytų, būtų atliekami lietuviškai. (Žiur. "Musų taktika.")

g) Visose Lietuvos mokyklose turi būti įvesta lietuviška kalba, priverstinai mokoma.

h) Lietuvių bažnyčiose turi būti vartojama lietuviška kalba, kaip pamatinė.

i) Lietuvos vyskupai ir kunigai privalo mokėti lietuviškai. Tam tikslui turi būti įvestas priverstinas mokymas lietuviškos kalbos Vilniaus ir Seinų katalikų seminarijose, kaip tai yra Kauno seminarijoje.

2. Sulyg musų jaunumenės mokymo.

a) Žinodami, juog kiekvienos tautos kulturiškas ugis labiausia pridera nuo suteikiamojo žmonėms apšvietimo, mes norėtume įvykinti Lietuvoj tokią tvarką, kad žmonėms būtų užtikrinta laisvė mokymo ir bent veltas pradinis kiekvieno valstiečio mokslas. O dabar mes turime valdžios mokyklas, kurios, kaip paskirtos ištautinimui musų jaunumenės ir jos apkvaailinimui, dėl politikų valdžios užmanymų, pasilieka mums ne tik be naudos, bet dažniausiai esti pragaištingos musų tautai. Prie šių pastarųjų privalome priskaityti cerkvinės ir kitas, popų prižiurimas mokyklas, į kurias lietuviams visai nepridera leisti savo vaikų. [Sulyg Vilniaus vyskupo išleisto cirkuliario. 15. vasario d. 1902 metais.]

b) Miestų ir valsčių pradeda mosios žmonių mokyklos, kame viskas yra rusiškai išguldoma, teip-pat netinka lietuvių vaikams, bet kadangi staiga negalima įvykinti jose permainų, tai patariame leisti į jas vaikus, tik sumažinimui jų įtekmės reikalaujame:

1. idant, pradedant vaikščioti į tas mokyklas, kiekvienas vaikas mokėtų lietuviškai skaityti ir rašyti;

2. idant tose mokyklose tikėjimas būtų išguldomas lietuviškai ir iš lietuviškų, spausdintų lotyniškai-lietuviškomis litaromis katekizmų;

3. idant, vaikams einant į tas mokyklas, tėvai rupintųsi prašalinimu netikusios tų mokyklų įtekmės ant jų vaikų. Tam tikslui turi būti vaikams suteiktos lietuviškos knygelės, iš kurių jie galėtų permąnyti visą-ką.

c) Reikalaujame, idant visuose Lietuvos pavietiniuose miestuose būtų įsteigtos vidutinės vyrų ir mergaičių mokyklos (gimnazijos). Pastojimui į šias mokyklas turi būti atmestos visos šiandien varžomos sąlygos, kaip tai: skirtumas, priimant mokintinius, sulyg jų tikėjimo arba kilmės, augštas mokestis už mokslą, policijos paliudijimai apie ištikimumą valdžiai, priverstinas atidavimas mokintinių į internatus, arba užlaikymui (gyvenimui) paskirtus butus, priverstinas vilkėjimas pagal tam

tikros formos pasiūtų rubų, apribavimas iš augšto paskirto skaitliaus vakansijų ir t.t.

d) Įvedimas išguldymo tikėjimo vidutinių mokyklų mokintiniams lietuviams lietuviškoj kalboj.

e) Reikalaujame, idant kiekvienam valstiečiui būtų leista mokinti vaikus namie be kokių šiandien vyresnybės statomų, kliučių ir bausmių.

f) Pradedamose mokyklose lietuvių vaikaituri būti mokomi visų dalykų lietuviškai. Šių mokyklų mokintojai privalo būti lietuvių renkami ir turėti lietuvių. [v.b) Red.]

g) Prie kiekvieno valsčiaus, arba gminos, tur būti leista įkurti lietuviškus knygynus.

h) Įvesti išguldinėjimą lietuviškos kalbos vidutinėse Lietuvos mokyklose teip-pat Vilniaus ir Seinų seminarijose.

i) Leisti kiekvienai ypatai arba draugystei įsisteigti įvairias mokyklas, kuriose viskas būtų lietuviškai išguldoma ir kurioms būtų duotos tos pačios tiesos, kaip ir valdžios to paties laipsnio mokykloms.

k) Sugrąžinti Lietuvai Vilniaus universitetą, kame tarp kitų katedrų būtų katedra ir lietuviškos kalbos, istorijos ir literatūros.

3. Sulyg žmonių valdymo.

Prisilaikydami to pamatinio principo, juog žmonės privalo patį save valdyti, o nebūti valdomi svetimų jiems pristatytų viršininkų, mes reikalaujame įvedimo principo sauvaldystės plačiausioj reikšmėj, kaip atskiriems miestams, sodiečių valsčiams (gminoms), teip lygiai visam mūsų kraštui.

Minėdami tai, reikalaujame:

a) Idant valdžia prašalintų visus varžomuosius įstatymus, Lietuvai paskirtus, kurie šiandien neleidžia lietuviams katalikams užimti vietas, kaip antai: administracijoje, suduose, ant geležinkelių ir kitose vyresnybės arba draugijos įsteigose.

Pasarga. Vietų žandarų, policijos tarnų ir kitų, kurių rupestis yra nutautinimas ir politiškas apkvailinimas, neprivalo lietuviai užimėti.

b) idant visos vietos, kaip seniunų (starostų), vaitų, sudžių, raštininkų, mokyklų mokintojų būtų renkamos, ir užimtų jas lietuviai.

c) idant pavietų viršininkai nesikištų į valsčių reikalus užtvirtinime rinkime, išskirstyme mokesčių ir t.t.

d) idant sodiečiai būtų sulyginti tiesomis su kitais viešpatystės luomais ir vietoj dabarties valsčiaus taptų įvestas visuluominis valsčius.

e) Kadangi bendri mūsų krašto reikalai valdžios tuo tarpu tėra aprūpinami vien policijinėj reikšmėj, ką parodo mūsų general-gubernatorių veiklumas, tai vietoj jų Lietuvos turėtų būti įvestas visuluo minis semas, kuriame išrinkti žmonių pasiuntiniai spręstų apie šiuos mūsų krašto reikalus:

1. aprūpinimas visų Lietuvos ekonomiškų reikalų,
2. aprūpinimas žmonių apšvietimo,
3. aprūpinimas žmonių gydymo ir higijeniško užsilaikymo,
4. paskyrimas mokesčių ir jų išskirstymas sulyg kiekvieno turtingumo,
5. ir visi krašto reikalai, kurie tik bus leisti apsvarstymui.

4. Sulyg parapijų sutvarkymo.

Pripratinimui žmonių prie to, juog jie privalo patįs save valdyti, ir išvengimui ekonomiškuose parapijų reikaluose galimų skraudų, dabarties rėdymui esant, L. D. P., nesikišdama į tikėjimo dalykus, laiko per reikalingą daiktą laikytis šiuose atvijuose [atvejuose] šitokios tvarkos:

a) Visos parapijos turtas priguli nuo pačių parapijonių, kurie privalo išrinkti prižiūrėjimui jo bažnytinius komitėtus arba sindikus. Šio komitėto sąnariai išduoda atskaitą iš įeigų ir išlaidų parapijonų sueigai.

b) Visas svarbiausias išlaidas, kaip antai statant, atnaujinant ir taisant bažnyčias, kapinius, klebonijas, špitoles ir t.t., komitėtai atlieka pagal padarytą parapijonių sueigos nusprendimą.

c) Visas pelnas už bažnytinių patarnavimą, aukos ir užrašai turi būti įtraukiami į parapijos išdą, kursai pasilieka komitėto prižiuroj.

d) Visi bažnyčios tarnai turi būti parapijos komitėto samdomi, kursai išmoka jiems ir algą. Tas pats komitėtas išmoka algas ir kunigams.

5. Sulyg yvairių luomų prilaikymo.

a) Atsimindami tai, jog atskirų luomų reikalai ne tik nesutinka, bet dažniausia vieni kitiems prieštarauja, męs neužiimame ypatingu prilaikymu kokio-nors vieno luomo reikalų, bet stengsimės aprūpinti visų jų bendrus reikalus, tai yra jų tautiškai-politiškus reikalavimus. Vienok matydami vargingą ir skurdų mūsų visuomenės nuslėgtųjų gaivalų gyvenimą, ar tai sulyg jų padėjimo, ar beturtystės, ar tamsumo, daugiausia rupšimės jų buvio pagerinimu, kadangi be tokio pagerinimo vargu būtų reikalauti iš jų permanymo ir tautiškai-politiškų reikalų. Todėlei į pirmą šių rūpesčių eilę L. D. P. paskiria aprūpinimą, pagerinimą buvio miestų ir kaimų darbininkų, smulkžemių ir bežemių ukininkų, sodiečių, smulkių amatnikų ir pramonininkų. Šių luomų sąmonė sulyg skelbiamojo partijos tikslo yra tvirčiausiu ramčiu [ramsčiu] įkunijimui jos užmanymų.

b) O apie miesto ir kaimų darbininkų padėjimą kalbant, L.D. Partija atranda reikalingu daigtu platinti tarp jų luominį ir politišką susipratimą, palikdama jiems laisvę tvertis organizacijas, kokias jie atras tam tikslui per reikalingas. Kadangi luominiais šių darbininkų reikalais šiandien rūpinasi tam tikra Lietuvos Socialdėmokratiška Partija, tai platesnis išdėstymas jų reikalavimų tos partijos jau tapo padarytas, ir męs pritariame jai visuose reikaluose, kurie yra sujungti su tautišku Lietuvos darbininkų krutėjimu.

c) Sulyg prilaikymo sodiečių męs statome šitokius reikalavimus:

1. prašalinimas varžančių visuomenę valdžios tiesų, ukininkams ir ki-tiems musų draugijos sąnariams, perkant žemę, miškus ir t.t.;
2. panaikinimas mokesčių, imamų išpirkimui žemės;
3. panaikinimas yvairių natūrališkų pareigų, kurias ukininkai šiandien atlieka, kaip antai: kelių taisymai, atlikimas stuikų, vietinės policijos už-laikymas;
4. sulyginimas ukininkų tiesų su visų kitų luomų tiesomis;
5. palengvinimas išsiskirstymo sodiečių į viensėdžius;
6. sugrąžinimas konfiskuotų laike paskutinio lenkmečio dvarų ir miškų buvusių savininkų jų įpėdiniams, o jiems nebėsant, išdalinimas bežemiams Lietuvos darbininkams;
7. išdalinimas valdžiai prigulinčios Lietuvoj žemės bežemiams darbininkams;
8. uždraudimas tverti Lietuvoj kolonijas: starovierų, buvusių maskolių kareivių, šiandien valdžios daromas;
9. įvedimas lengvaus kredito nusipirkimui žemės, pagerinimui jos, nu-sipirkimui sėklų ir t.t.;
10. įvedimas prie valsčiu patarėjų agronomų, kurie mokyty žmones ge-resnio išdirbimo žemės;
11. įkurimas kiekviename paviete šemdirbystės [žemdirbystės], sodi-ninkystės, bitininkystės mokyklų;
12. leidimas ukininkams tvertis draugystes, sindikatus, bendroves ir t.t.;

d) Sulyg amatninkų, pramoninkų, pirklių prilaikymo atrandame reika-lingu rupintis jų sutvirtinimu ir apsaugojimu nuo nutautimo. Jų daugu-mas šiandien yra miestuose. Kadangi norime, idant musų miestai būtų lietuviški, privalome saugoti atvykstančius lietuvius nuo ištautėjimo, o at-vykusius ir jau nutautusius - stengtis prižadinti prie musų tautos reikalavi-mų.

e) Apginimu dvarponių ir kunigų reikalų, kaipo tvirčiausių musų visuomenės luomų, męs neužsiimame, bet

reikalaujame, idant tuli šių luomų sąnariai, istorijos bėgiu pametę tautystę, grįžtų prie savo užmirštos tautos ir priimtų lietuvišką už naminę kalbą. Abudu šiuo luomu privalo rupintis mūsų tautos gerove, nes juodu užauklėtu ir užugdytu yra kruvinu mūsų žmonių prakaitu. Todėl iš šių luomų galima reikalauti atlikimo tulų pareigų sulyg mūsų žmonių, bet bepasikliauti jais sulyg anų prilaikymo.

III. Musų taktika.

Siekiu musų taktikos yra iširbti ir suorganizuoti sumanią politišką partiją, kuri ilgainiu galėtų įvykdyti musų reikalavimus, veikdama visoj Lietuvoj vienokiu budu. Toksai įvykdinimas kai-kurių iš musų reikalavimų tėra galimas tik įsikunijus musų siekiams, pabriežtiems pirmoj dalyje skelbiamoj programo projekto. Neabejojame, juog abelnai musų visuomenė nėra pribrendus prie permanymo busimos autonomiškos ir nepriklausamos kitoms viešpatystėms Lietuvos, vienok tuos siekius išrandame reikalingu pabriežti susipratimui prakilnesnių musų visuomenės gaivalų, kurie sulyg šių tolymesniųjų reikalavimų geriaus galės permąnyti šių dienų įvairių luomų tautiškai-politiškus reikalavimus. Tuo tarpu mums nei-na apie tobulą išaiškinimą pamatų tos busimos Lietuvos ir tvarkos, kokią joje mēs šiandien norėtume užvesti. Daryti tai mēs galėtume tik su pagalba svajonės, kuriai neprivalo buti vietos programė; mēs stengiamės atkreipti didesnę atydą ant to kas šiandien yra ir kaip negeistinus dabarties apsiereiškimus begyj tolymesnio gyvenimo prašalinti; mums rodos, juog užtenka tik paprastų ramščių prie šių siekių, pagražinimą ir jų papuošimą padarys kiekvieno fantazija atskyriai. Taip, kalbėdami apie musų siekius, mēs nieko nesakome apie šių dienų kariuomenės prašalinimą, apie tai, koku budu bus padarytas paskirstymas busimoj Lietuvoj turtų, koku budu rupinsimės apie žmonių apšvietą, apie jų gydimą, apie jų kasdieninį darbavimąsi ir t.t. Neabejojame, kad visus šiuos klausimus sąnariai atskyrų luomų sulyg jų dabarties padėjimo turės savotiškai išrišti, atskyrus duoti papuošimus tai busimajai Lietuvai, nors visi šie luomai sutinka, juog dabarties padėjimas yra biaurus ir reikalaujantis permainų. Tokiu budu visus šiuos luomus mēs vienyjame ne sulyg to, ko kiekviena iš jų reikalauja galutinai, bet sulyg to, kas šiandien lygiai visiem skenkia, kas lygiai visus laiko suvaržęs. Tokiu varžomuoju sunkumu ir yra politiškas Maskolijos jungas, kuriam esant tolymesnis tautos bujojimas nėra galimas. Tiesa, ne visi luomai vienodai atjaučia šį jungą - tai pridera kaip nuo jų dabarties padėjimo, teip ir nuo laipsnio jų apšvietos. Bajorai ir šėip didžturčiai nejaučia kai-kur šio jungo, nes ir po juo jiems nebloga gyventi, o nužlugtieji medegiškai gaivailai, kaip darbininkai, ukininkai, smulkųs pirkliai ar amatininkai nepermano šio jungo

sunkumo dėlei stokos apšvietos. Kadangi aprūpinimas padėjimo šių nužlugtųjų yra galimas tik įvykus naujai Lietuvoje tvarkai, todėl jie sulyg savo reikalų gali reikalauti šių permainų ir įvykdinimo naujos tvarkos - tame jų išrokavimas. Todėlei tik ant šių luomų mes galime tvirtai pasitikėti, tuo tarpu kaip luomai mūsų dvarponių, dvasiškijos ir apskritai pininguočių, galėdami prie dabarties padėjimo savo reikalus apginti, gali visai nenorėti įvykdimo šių permainų. Tiesa, šiandien ir šie luomai kenčia kai-kurius persekiojimus, kurie nedaleidžia pilnai bujoti jų užmanymams, kaip tai, jiems uždrausta užiminėti vietas administracijoj, uždrausta tvirti liuosai draugystes, uždraustas žemės pirkimas, įvesti ypatingi tarifai jų išdarbiams sulyg kitų ir t.t. Bet jegu šie persekiojimai būtų atmesti, tai jų mintise mažai tepasiliktų jieškinių, kurie pralenktų valdžios siekius. Atsimindami apie tai, mes labiausiai privalome užsiimti pagerinimu padėjimo nužlugtųjų gaivalų mūsų visuomenės, nes troškimas šio pagerinimo lieka sujungtas su troškimais naujos tvarkos pačiame Lietuvos politiškaime rėdyme. Nors mes ir neapkalbėjome ir neišdėstėme šios dienos reikalavimų darbininkų luomos, bet pakraipa šių reikalavimų aiški jau dėlei vieno nurodymo ant jieškinių Lietuvoj veikiančios Social-Demokratiškos Partijos. Skirtumą tuose jieškiniuose randame tik tame juog mes reikalauname prilaikymo šio luomo, tuo tarpu socialistų partijos reikalauna permainų jų gyvenime, kaip abelnai ir visos draugijos, paremtos šiandien ant privatiškos savasties. Pagerinimas darbo sąlygų, sumažinimas darbo dienos, padauginimas algos ir rupesčiai apie kuoplačiausią apšvietą dėlei jų pasilieka ir mūsų programe.

Plačiau išdėstėme reikalavimus mūsų ukininkų, nes tarpe jų, kaipo skaitlingiausio visuomenės gaivalo, užsilikusio lietuvišku, išrandame labiausiai reikalingu pasidarbavimą. Politiškas šio luomo susipratimas po teisybei liudys ir tautos susipratimą ir bus stipriausiu ramsčiu sapamatavimui busimos Lietuvos autonomijos etnografiškose ribose.

Politiškam susipratimui kaip šio, teip ir kitų luomų, mes patariame tvirti po visą Lietuvą atskiras kuopeles, susipratusias sulyg jų tautiškai politiškų ir medegiškų reikalavimų. Šios kuopelės privalo pasilikti tais žibureliais, apie pasirodymą kurių Lietuvoje jau anksčiau kalbėjome.

Praplatinimui platesnio politiško susipratimo patariam naudotis politiškai-tautiška literatūra, įtaisymu viešų pasišnekėjimų, skaitymų, toliaus teatrų, gegužinių, tautiškų švenčių, apvaikštinėjimų myrio dienų svarbiausiųjų mūsų raštininkų ir šiaip veikėjų. Vietoj paprasto blaškinėjimo knygučių ar atsišaukimų tarp žmonių, nepripratusių prie skaitymo patariame pirmoj eilij naudotis gyvu žodžiu ir todėl stengsimės užlaikyti tam tikrus agitatorius, kokie lankytusi ir turėtų šnekas yvairiuose Lietuvos

kampuose. Platinimo atsišaukimų arba proklamacijų neatmetame, kadangi jie dažnai sujudina apskričio mintis ir pripratina mūsų visuomenę kalbėti apie svarbius jai reikalus, bet vietoj jų augščiaus statome organizavimą nors mažo burelio žmonių susipratusių, kurie tolesniai jau rūpinęsi apie prilaikymą lietuvių tautos savo apskrityje.

Kadangi mūsų reikalavimai užliečia ne vien valdžią, bet ir mūsų visuomenę ir jos atskiras ypatas, tai vietinėms kuopelėms reikia stropiai daboti atlikimą šių reikalavimų. Prie šių pastarųjų galima priskaityti užlaikymą lietuviškos kalbos kaip viešame draugijos gyvenime, teip ypač mūsų bažnyčiose, kame dažnai lenkiškajai kalbai užleista yra privilegijuota vieta. Užlaikymo ir pagudojimo šios kalbos reikia reikalauti nuo kiekvieno visuose atvejuose. Kaip tai smulkiaus nurodyta mūsų programme.

Tolesniai svarbiausiu reikalu šių kuopelių pasilieka darbavimas prie mūsų jaunuomenės mokimo. Atmindami, juog šioj jaunuomenėj visa mūsų tautos viltis, privalome ginti ją nuo ištautėjimo ir teip ją ugdyti, idant iš jos mūsų tauta turėtų didžiausią naudą. Tam tikslui mokininiai kiekvienos mokslinės privalo būti aprūpinami kaip sulyg lietuviškos literatūros, teip lygiai ir visų tautoje kylančių rūpesčių, ar užmanymų. Ypač prisineina pratinti nuo mažumos prie idėjos, juog lietuviai pabaigę mokslus privalo pasilikti tėvynėje ir darbuotis ant jos naudos. Tie, kurie dėlei kokių nors priežasčių peržengė šią priedermę, privalo stengtis sugrįžti, nevežėdami į medegišką nepasivedimą, o jeigu jau pasiliko svetur, tai savo turtais privalo šelpiti likusiuosius savo krašte. Šelpimas jaunuomenės, mokslan einančios, tur but daromas butinai, jeigu ši jaunuomenė jau yra palinkusi prie aukavimo savo spēkų tėvynės labui. Tam tikslui visur Lietuvoj privalo tvertis draugystelės rinkimui piningų sušelpimui besimokinančios jaunuomenės, ir kiekviena šeimyna privalo sutikti ant užmokėjimo paskirto jos mokesčio tam tikslui.

Lygiu budu pridermė šių kuopelių pasilieka priturėjimas visų nukentėjusių dėlei savo tautiško ir politiško darbavimosi, o teip-gi priturėjimas partijos rašliavos ir raštininkų. Rinkimai piningų išleidimui knygučių ir atsišaukimus, o teip-gi politiškiems prasikaltėliams, kankiniams, privalo buti daromi kuoplačiausiai.

Pripratimui kaip ukininkų teip ir kitų luomų prie principo, juog jie visur privalo patį save valdyti, patariame tverti yvairias draugystes ar bendrybes apginimui savo luominių reikalų ir t. t. Sulyg ukininkų valdymo patariame prikabinėti ir agituoti tarpe jų, idant jie naudotųsi iš leistų jiems tiesų patiems valdytis valsčiuje (gminoj). Žinoma, ukininkų kerštai prieš vyresnybę, kaip tai atsisakymas nuo mokėjimo mokesčių, nuo rinkliavų kokioms nors ikonoms, nuo mokėjimo algos raštininkams ar mokin-

tojams dėlei jų nedorumo, neapseis be aukų, bet vis tai nenueis ant niekų. Valdžia, pajutus žmonių susipratimą ir jų kerštą, turės šį bei tą duoti. Šie kerštai ir pasikėsinimai, ar tai valščiuje ar tai parapijos reikaluose, pagimdys didesnę vienybę tarp žmonių, kurie pažįs arčiaus savo priešų nedorybes. Pagiriame teip-gi rinkimą tarp žmonių parašų, ar tai prašant leidimo lietuviams spaudos, ar dėlei kitų reikalų. Nesvarbu, kad šie maldavimai nepasieks savo tikslo, bet jie pratina žmones prie bendro veikimo.

Baigdami šiuos kelis žodžius apie taktiką, norime pasakyti apie budą mūsų elgimosi su lyg svetimtaučių. Atmindami savo pamatinį ramstį, juog "Lietuva-lietuviams", mes stengsimės apie užlaikymą dabartinių etnografiškų Lietuvos rubežių, idant nutautinimo vilnis į Lietuvą toliaus nesiliečių. Gyvenantieji-gi šiandien ant lietuviškos teritorijos, ar tai jie būtų svetimtaučiais, ar nutautusiais lietuviams, privalo pilnai paguodoti mūsų tautiškus reikalavimus ir jiems nesipriešinti. Jokios neapykantos prieš svetimtaučius mes nekeliame, bet besigindami namie nuo svetimtaučių mes visur ir visados stengsimės sušelpiti ir suremti savuosius ir atsiradus piktiems užgriovimams iš pusės svetimtaučių, gjsimės ir kovosime prieš juos. Ypatingo atžvilgio reikalauja santikiai su lenkais, kurie nesiliauna kaikur skrieti savo savo idealus Lietuvoj, junkdami ją prie Lenkijos. Prieš tai mes prieštaraujame ir atmetame bent kokį jų vadovavimą mūsų reikaluose, nors neatmetame solidariško su jais veikimo kaip lygiai ir su kitais svetimtaučiais, kaip latviai, finai, mažrusiai ar baltgudžiai, kurie tik pasirenę yra kovoti su valdžia vardan geresnės ateities.

15.XI.1902.

Prie mūsų programo.

Neįsigilindami į programo siekius ir reikalavimus, mes malonėtume šį kartą atkreipti skaitytojų atydą ant vienos stambios programo ydos - stokos moksliško pamato.

Programo siekiai ir reikalavimai turėtų būti paremti ne tik ant doriškų principų, bet teip-gi ant principo moksliško, su lyg kurio draugijos gyvenimas nesiduoda įstumti į kokias nors vėžes, įsilieti į kokias nors kvarmas, bet eina savo ypatingu keliu, turi savo tiesas, savo tendenciją, savo evoliuciją.

Istorijos filozofija susekė tą kelią, susekė tam tikrą draugijos gyvenimo įstatymą ir pavadino jį *į s t a t y m u o r g a n i š k o s e v o l u c i j o s*, t.y. organiško ugio, nuolatinio paakiui žengiančio kulturiško išsiplėtojimo.

Hegel'is nurodė tą įstatymą sferoj įdėju, o Karol'ius Marksas surišo idėjas su materialiais žmonių reikalais ir išreiškė tą įstatymą šiais žodžiais: "Das industriell entwickeltere Land zeigt dem minder entwickelten nur das Bild der eigenen Zukunft*)" (=šalis, turinti augštesnę pramo-

nę, rodo kelią šaliai, turinčiai žemesnę pramonę). Męs-gi, norėdami pri-taikyti tą įstatymą prie savo gyvenimo, galėtume pasakyti taip: "kiekvie-nos j a u n o s t a u t o s kulturiškas k i l i m a s t a i yra, apskritai imant, ne kas kita, kaip s e k i m a s p è d o m i s a u g š č i a u s p a k i l u s i ū t a u t ū".

Dėlto norėdami paremti savo programą ant moksliško pamato, męs turime pirma pažinti įstoriją kilimo tų tautų, ką augščiaus už mus stovi, o paskui pažinti kulturišką stovį savo tautos, idant butų matyt, kokį kultu-rišką darbą męs esame atlikę, ant kokio kulturiško laipsnio stovi mūsų tauta ir koku keliu išpuola mums *pirmiausia* žengti.

Šiaip mus programos bus ne kas kita, kaip rinkinys augštų idejų, gar-bingų troškimų ir svajojimų, bet ne praktiškų sutinkančių su dvasia laiko, reikalavimų.

Beto [be to,] mus partijos principai turėtų but taip formuluoti, kad bu-tų aiškiai matyt, kame męs susisiekiame su social-demokratais ir klerika-lais ir kuo męs nuo anų skiriamės.

Galiausiai turime pasergėt, kad skyriuje "mūsų reikalavimai" tapo ap-leistas labai svarbus kulturiškas faktorius - tikėjimas, ir tas apleidimas juo yra nesuprantamas, jei atsiminti, kad "mūsų reikalavimai" nori įgyti sim-patiją "plačių žmonių minių".

Red. [Juozas Bagdonas. - R.M.]

Varpas, 1902, nr. 12, p. 257-267.

2. LDP PROGRAMA (1906 M.)

Lietuvos Demokratų Partijos Programa.

A. Įžanga.

Paskutiniais amžiais mės matome visą eilę tautų, kurios rūpinasi pakelti savo kalbą, savo kultūrą ir saviškai gyventi. Nuo kitų tautų nenori atsilikti ir lietuviai.

Nuo 1883 metų, atsiradus pirmutiniam tautiškam lietuvių laikraščiui *A u s z r a i*, prasidėjo naujasis lietuvių judėjimas.

Pamatu lietuvių atgijimui buvo paimta lietuviška kalba.

Kadangi lietuviškai kalbėjo beveik tik vieni Lietuvos kaimų darbo žmonės, tai lietuvių patrijotams išpirmo karto teko kreipties su savo idėjomis į plačias darbo žmonių minias. Todėl lietuviškas judėjimas buvo *d e m o k r a t i š k a s*.

Laikui bėgant lietuvių apgynejai pradėjo skirties į keliatą partijų.

Dabar turime aiškias keturias lietuvių partijas:

- 1) Lietuvos Demokratų Partiją;
- 2) Lietuvos Socijal-Demokratų Partiją;
- 3) Lietuvos Kriksčionišką Demokratišką Partiją;
- 4) Lietuvių Tautiškai-Demokratišką Partiją (névisai susitaisiusią dar).

Pradžią Lietuvos Demokratų Partijos gali skaityti nuo 1894 metų, kada pasidarė aiškus atsiskyrimas klerikalinių šalininkų nuo *V a r p o* ir *Ū k i n i n k o*, bet tuomet žmonės, prigulintieji prie tų dyiejų laikraščių organizacijos, nè nešiojo vardo Lietuvos Demokratų Partijos. Tik 1902 metais per visuotinį susirinkimą D-ėje [Dabikinėje. - *R. M.*] buvo nutarta pasivadinti *V a r p o* ir *Ū k i n i n k o* organizacijai *L i e t u v i ū D e m o k r a t ū P a r t i j a*: 15 dieną Lapkričio mėnesio tų pačių metų buvo sustatytas projektas Partijos programos, atspauzdintas Nr. 12 *V a r p o* 1902 metų ir išten atmuštas skyrium.

Trumpai suglaudus, tame 1902 metų programos projekte buvo išstatyti tokie reikalavimai:

I. T o l i m e s n i s p a r t i j o s t i k s l a s :

- 1) Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir valstijoms Lietuva;
- 2) Gyventojų v y r i a u s y b ė visuose Lietuvos reikaluose.

II. A r t i m e s n i - g i r e i k a l a v i m a i t o k i e :

1) Lietuvos savyvalda arba autonomija su visaluo miu s e i m u, kuris spręstų apie ekonomiškus šalies reikalus, apie žmonių apšvietimą, apie šalies mokesnius, apie šalies sveikatos dalykus ir apie kitus šalies reikalus, kurie bus seimo žinioje.

2) V i e t i n ė s a v y v a l d a - valsčių, apskričių, sričių; Lietuvos valdininkai renkami pačių gyventojų, mokantieji lietuviškai.

3) Panaikinimas visokių gyventojų teisių suvaržymų; sulyginimas gyventojų teisių su rusų teisėmis.

4) M o k y k l o s e - pradedamasis mokymas visiems dykai, lietuviams lietuviškai; mokytojai - renkami; pavietiniuose miestuose - vidutinės mokyklos; universitetas - Vilniuje; privatinės mokyklos ir naminis mokymas - be valdžios įsikišimo; įstojimas į visas mokyklas laisvas be kokių suvaržymų; vidutinėse Lietuvos mokyklose - lietuvių kalbos ir tikybos išguldymas lietuviams - lietuviškai.

5) Lietuvių kalbos teisės turi būt sulygintos su rusų kalbos teisėmis; liuosybė lietuviškos spaudos (tuomet buvo uždrausta lietuviška spauda Rusijos viešpatijoje); vyskupai ir kunigai Lietuvos turi mokėti lietuviškai; Vilniaus ir Seinų, klierikų katalik. seminarijose turi but išguldoma lietuvių kalba; lietuvių bažnyčiose pridedamosios maldos lietuviškai.

6) P a r a p i j ų d a l y k a i - L. D. Partija į tikėjimo dalykus nesikiša; reikalauja tiktai renkamų parapijonų komitetų parapijos turtams prižiūrėti ir kunigams bei kitiems bažnyčios tarnams pasamdyti.

7) K a i m i e č i ų r e i k a l a i - panaikinimas visokių suvaržymų žemę perkant, panaikinimas išperkamųjų mokesnių, sulyginimas ūkininkų teisių su teisėmis kitų luomų, palengvinimas išsiskirstyti sodžiams į viensėdžius; aprūpinimas žeme bežemių ir mažazemių kaimiečių; palengvinimas kredito žemei nusipirkti ir ūkiui pagerinti; įtaisymas ūkio mokyklų, agronomų-patarėjų ir kt.

8) D a r b i n i n k ų r e i k a l a i - apšvietimas jų, liuosybė draugijų, saugojimas nuo nutautimo.

9) S m u l k i ų j ų a m a t i n i n k ų, p r a m o n i n i n k ų, p i r k l i ų - sutvirtinimas ir saugojimas nuo nutautimo.

10) D v a r i n i n k ų i r k u n i g ų r e i k a l ų apgynimu L. D. Partija neužsiima, bet reikalauja nuo jų prisidėjimo prie lietuviško tautiško darbo.

Tokie tai buvo tuomet Lietuvos Demokratų Partijos reikalavimai. Perėjo 3 suviršum metai. Dalis tų reikalavimų išpildyta - pradedamosiose mokyklose įsiveda lietuvių kalba ir išguldymai, vidutinėse mokyklose neišskiriant ir seminarijas irgi įvedama lietuvių kalba, privatinės mokyklos šiek tiek paliuosėjo nuo valdžios įsikišimo, lietuviška spauda sugražinta, suvaržymai žemę perkant lietuviams panaikinti, didžiama išperkamujų mokesnių panaikinta, draugijos daryti palengvėjo. Tiek tuo tarpu iškovota nuo Rusijos valdžios. Kita tos programos projekto reikalavimų dalis vis labiau bręsta ir gali netolimoje ateityje įsikūnyti į gyvenimą; trečioji-gi dalis tų reikalavimų vis dar pasiliekti, kaip negreit prieinamas idealas.

Mūsų partija pasiliks ir toliaus grynai demokratiška; rūpės jai visos etnografiškos Lietuvos reikalai; remsis ji ir toliaus ant plačių darbo žmonių minių; rūpės ji pasiekti tokį Lietuvos sutvarkymą, kur būtų plačių minių žmonių vyriausybė, lygybė ir liuosybė su teisingu turtų paskirstymu.

Nė savo artimiausių, nė tolimesnių tikslų mėš nemanome pasiekti kitaip, kaip tik per ilgą kovą. Mėš žinome, kad laisvė nesiduoda veltui, kad reikia ji per kovą paimti. Todėl mūsų kelias yra kovos kelias.

Kadangi tenka mums rūpintis ne vien tik kai-kurių Lietuvos gyventojų reikalais, bet visos Lietuvos dalykais, tai randame reikalingu permainingti vardą Partijos.

Dabar vadjsimės ne Lietuvos Demokratų Partija, bet Lietuvos Demokratų Partija.

Kaip jau pasakyta, projekto programos 1902 metų žymi dalis jau išpildyta; gyvenimas tuo tarpu stato naujus klausimus. Taigi parėjo laikas Lietuvos Demokratų Partijai pataisyti ir papildyti savo programą.

B. Lietuvos Demokratų Partijos Programa.

I. Partijos idealas: laisva niekam nepriklausanti demokratiška Lietuvos respublika su teisingu turtų paskirstymu, suvieninta su kaimyniškomis demokratiškomis valstijomis federacijos ryšiais.

II. Lietuvos autonomija.

Artimesnis-gi Partijos tikslas - plati demokratiška etnografiškos Lietuvos autonomija su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, slaptu, betarpišku ir lygiu balsavimu, be skirtumo tautos, tikėjimo ir lyties.

* * *

Pastebėjimas. Prie etnografiškos Lietuvos mėš priskaitome: visą Kauno guberniją; visą Vilniaus guberniją, be Vileikos pavieto ir be dalių Lydos, Dysnos ir Ašmenos pavietų; visą Suvalkų guberniją, be dalių Suvalkų pavieto ir be Augustavo pavieto; daleles Kuršo ir Gardino gubernijos.

Prie to ploto priguli ir Prūsų Lietuva, bet čionai prie autonomiškos Lietuvos jos nepridedame.

2. Autonomiškos Lietuvos sienos prasives prisilaikant tautiško gyven-tojų sudėjimo ir jų noro.

3. Kitataučių teisės autonomiškoj Lietuvoj apsisergti [apsaugoti] pa-matiniais viešpatijos įstatymais.

4. Lietuva gali įgyti autonomiją per visos Rusijos viešpatijos įsteigėjų seimą.

5. Centralinėms visos viešpatijos valdžioms galėtų šie dalykai prigulėti:

1) Užsieniniai dalykai - užsieninė atstovybė, kontraktai, konvencijos, sieniniai mokesniai.

2) Pinigų mušimas.

3) Bendri visos viešpatijos mokesniai.

4) Viešpatijos apgynimas - nuolatinė kariūmenė, karo laivynas, tvirta-pilės, strategiškai keliai.

P a s t e b ė j i m a s. Vietinė Lietuvos žmonių milicija priklauso autono-miškomis Lietuvos valdžioms.

5) Pačtai ir telegrafai.

6) Priežiūra pamatinių viešpatijos įstatymų, duotų įsteigėjų seimo.

7) Davimas įstatymų visai viešpatijai.

6. Kiti visi dalykai, nepriskaityti prie centralinių viešpatijos valdžių ži-nybos, priguli Lietuvos Seimo ir autonomišku jos valdžių žinybai. Šiuose dalykuose nėvienas įstatymas negali pereiti be Lietuvos Seimo nusprendimo. Taigi Lietuvos Seimui pasiliktu tokie dalykai spręsti:

1) Sutaisymas vietinės savyvaldos (valsčiai, apskrīčiai, policija, admi-nistracija).

2) Vietiniai mokesniai.

3) Sutvarkymas žemės ir girių valdymo (bežemių ir mažžemių aprūpi-nimas žeme).

4) Sutaisymas civilinio ir kriminalinio Lietuvos kodekso.

5) Žmonių apšvietimo dalykai (mokyklos, knygnai, muzėjai ir t.t).

6) Keliai, vieškeliai, plentai, geležinkeliai, vandeniniai keliai.

7) Lietuvos žmonių milicija.

8) Kiti dalykai, neprigulintieji prie centralinių valdžių žinybos.

7. Aukščiausioji viešpatijos valdžia turi savo vietininką Lietuvoje, per kurį susižino su Lietuvos Seimu. Vietininkas skiriamas aukščiausios val-džios iš kandidatų Lietuvos Seimo parinktų.

8. Centralinė viešpatijos valdžia susideda: 1) iš aukščiausiosios val-džios, 2) iš viešpatijos seimo, išrinkto pilnu visuotiniu balsavimu visų viešpatijos gyventojų, 3) iš delegacijų atskirų autonomišku viešpatijos da-lių, 4) iš aukščiausiojo viešpatijos teismo.

9. Galybę ir ribas jos kiekvienai įstaigai nutaria visos viešpatijos įsteigėjų seimas.

10. Visas autonomiškos Lietuvos valdymas yra demokratiškas: valsčiai, miestai, srišis, apskrčiai turi autonomiškai valdyties per gyventojų susirinkimus ir per gyventojų atstovus, išrinktus visų gyventojų pilnu visuotiniu balsavimu. Vietinių autonomiškų dalių Lietuvos valdininkai turi būti pačių gyventojų parinkti.

III. Lietuvos ir visos viešpatijos gyventojų teisės.

1. Visi Lietuvos ir visos viešpatijos gyventojai lygūs prieš įstatymus.

Visokios gyventojų nelygybės dėlei tautybės, tikėjimo, kilties pasinaikina.

2. Niekas negali būti kaltinamas ir baudžiamas kitaip, kaip tik tam tikro teismo ir pagal paprastus kriminalinius įstatymus.

3. Niekas negali būti suimtas ir iškratytas, kaip tik iš teismo paliepimo. Niekieno butas negali būti iškratytas arba paimti kieno daiktai, kaip tik iš teismo paliepimo.

Niekieno laišakai ir siuntiniai negali būti atplėšti arba paimti, kaip tik iš teismo paliepimo.

Kiekvienas suimtas žmogus turi būti paleistas arba teisman paduotas ne vėliaus, kaip per vieną parą vietose, kur teismas yra, ir per tris paras kitose vietose nuo valandos suėmimo.

Už kiekvieną bereikalingą suėmimą, iškratymą žmogaus, arba buto, arba kieno-nors daiktų, už atplėšimą arba užlaikymą laiškų ir siuntinių atsako visi tie, kurie koku-nors būdu prie to prisidėjo.

4. Visi gyventojai turi teisę prigulėti arba neprigulėti prie kokio-nors tikėjimo. Tikėjimai prieš įstatymus visi lygūs. Pravoslavų tikėjimas neturi nekokių ypatingų teisių prieš kitus išpažinimus.

5. Visi turi teisę kalbėti, rašyti, spauzdinti ir koku-nors kitu būdu platininti savo nuomones. Visokia cenzūra pasinaikina. Už žodžio prasikaltimus, kaip ir už kitokius prasikaltimus, visi atsako tik prieš teismą įstatymų keliu.

6. Visi turi teisę daryti susirinkimus ar tai lauke (ant oro), ar tai pastogėje.

7. Visi turi teisę liuosai kurti draugijas, bendroves, sąjungas, daryti politiškas partijas, nesiklausdami valdžios leidimo.

8. Visi turi teisę leisti peticijas į visokias valdžios vietas, kaip kiekvienas gyventojas skyrium, taip ir susitarę su kitais.

9. Visi turi teisę liuosai be pašpartų [pasų] persikelti iš vietos į vietą ir gyventi visoj viešpatijoj; pasilieka tik užsieniniai pašpartai, duodami visiems dykai ir be trukdymo.

Visi turi laisvę be kliūčių pasidaryti kitos valstijos piliečiais.

10. Visi pilnamečiai ir pilnateisiai gyventojai, vyrai ir moters, turi lygias rinkimo teises, gali rinkti kitus, gali būti patįs išrinkti į visokias renkamas visuomenes vietas.

IV. Ž e m ė s v a l d y m a s i r v a l s t i e č i ų r e i k a l a i .

1. Visas Lietuvos žemės plotas priguli autonomiškai Lietuvai. Centralinė viešpatijos valdžia gali išsipirkti dalį tos žemės tik viešpatijos reikalams su pritarimu Lietuvos Seimo.

2. Lietuvos Seimas paskiria, kiek daugiausia gali žemės valdyti vienas gyventojas.

3. Aprūpinimui žeme bežemių ir mažžemių gyventojų Lietuvos Seimas įsteigia tam tikrą žemės fondą, į kurį pereina: 1) viešpatijos ir valdančios giminės žemės ir girios, 2) privatinės žemės, pereinančios į rankas tolimų giminių, 3) žemės, kurios yra viršaus to, kiek pagal Seimo nutarimą gali valdyti vienas gyventojas; 4) tam tyčia išpirtos žemės šalies lėšomis nuo atskirų valdytojų; 5) visos šalies girios. Lietuvos Seimas nusprendžia teisingą atlyginimą už paimtas į tą fondą žemes nuo privatinių ypatų.

4. Lietuvos Seimas turi užsiimti pagerinimu žemės našumo. Kas metai turi būti tam paskirta dalis šalies pinigų: ūkio mokykloms, paveikslingiems [pavyzdiniams] ūkiams, pagerinimui javų sėklų, pagerinimui gyvulių veislės, pravedimui griovių, kelių ir kitiems ūkio dalykams pagerinti. Lietuvos Seimo dalykas - sutvarkyti servitutus, palengvinti sodžiams persikelti į viensėdžius, apginti ūkininkus nuo kapitalistų išnaudojimo javų ir žemės produktų prekyboje.

5. Spekuliuoti (versties) žeme ir giria turi būt uždrausta arba bent suvaržyta įstatymais:

Girios medžiaga turi būti lengvai prieinama aprūpinimui reikalų vietinių gyventojų.

6. Artimiausia priežiūra ir sutvarkymas žemės ir girių valdymo turi prigulėti autonomiškoms kuopoms, valsčiams, apskričiams.

V. M o k e s n i a i .

1. Turi būti panaikinti visokie uždedamieji mokesniai (banderolės, akcizai, štampeliai ir kt.) ant dalykų, visiems būtinai reikalingų,

kaip štai - ant cukraus, žibalo, degtukų, alaus, mielių, druskos, geležies, popierio, degtinės ir kt.

2. Mokesnių pamatu turi būti progresyviškas mokesnis nuo pelno ir nuo turto.

Paskirtoji pelno ir turto mažuma turi būti visai nuo mokesnių liuosa.

3. Niekas dėlei nemokėjimo mokesnių negali turėti mažiaus teisių už mokesnių mokėtojus.

VI. Darbo žmonių reikalai.

1. Visi darbo žmonės turi būti aprūpinti šalies lėšomis ligoje, luošume, senatvėje ir bedarbėje.

2. Turi būti paskirta mažiausias užmokesnis už darbininko darbą.

3. Turi būti paskirtas ilgiausias dienos darbas, prisilaikant 8 valandų dienos darbo.

4. Vaikams, nėščioms, žindančioms ir nesveikiems turi būti uždraustas samdomas darbas. Nakties darbas turi būti leidžiamas tikrai būtiname reikale.

5. Turi būt įtaisyta kaip pabriky, taip ir žemės darbininkų inspekcija, renkama pačių darbininkų ir nepriklausanti administracijai ir policijai.

6. Darbo vietos ir darbininkų butai turi būti sveikai sutaisyti ir sveikai laikomi.

7. Gydymas ir vaistai darbininkams dykai duodasi.

8. Darbo žmonės turi streikų liuosybę.

VII. Teismo reikalai.

1. Teismas turi būti visiems lygus, greitas, teisingas ir neapmokamas. Žemesnieji teisėjai arba santaikos teisėjai renkami.

Apskričio teismai ir teismo rūmas seimo skiriami. Teip-pat ir aukščiausioji Lietuvos teismo vieta - Vilniaus Tribunalas susideda iš paskirtų Seimo teisėjų. Visi teismo dalykai užsibaigia Lietuvoje.

3. Teisėjai - nepakeičiami, nepriklausą nuo administracijos ir nuo Lietuvos Seimo.

4. Lietuva turi savo civilinį ir kriminalinį kodeksą.

5. Už visus kriminališkus prasikaltimus, baudžiamus įstatymais ne mažiaus kaip 3 mėnesiais kalėjimo arba sunkesne bausme, turi teisti prisiekusių teisėjų teismas.

VIII. Apšvietimo reikalai.

1. Pradinis mokymas svietiškas visiems priverčiamas ir duodamas krašto lėšomis.

2. Tolimesnis mokymas krašto mokyklose (ne privatinėse) turi būti be užmokesnio, visiems prieinamas be kokių suvaržymų ir svietiškas.

3. Steigimas privatiųjų mokyklų su visokiomis programomis (ir kokioms išguldymo kalba) - visiems liuosas be valdžios įsikišimo.

4. Pilna liuosybė visiems daryti knygytus, skaitytus, kursus, teatrus, koncertus.

5. Šalies mokyklos turi būti taip sutvarkyti, kad perėjimas iš žemesniųjų aukštesnes galėtų apsieiti be kliūčių ir be egzaminų.

6. Turi būti įtaisyta užtektinai ūkio ir amatų mokyklų.

7. Vilniuje turi būti Lietuvos univerzitetas.

8. Kiekvienas gyventojas turi teisę įgyti pradedamąjį mokymą savo prigimtoje kalboje, o kiek galima, tai ir tolimesnį apšvietimą.

9. Kitiems Lietuvos tautoms (lenkams, baltarusiams, žydams, rusams, vokiečiams) turi būti skiriama iš šalies pinigyno tam tikra dalis pinigų, pagal kiekvienos tautos skaitlingumą, apšvietimo reikalams jų prigimtoj kalboj.

IX. K a r i ū m e n ė.

1. Nuolatinė visos viešpatijos kariūmenė turi būti pamažu mažinama. Kareiviavimo laikas turi būt sutrumpintas ir negali būti ilgesnis per dvejus metus.

2. Lietuviai atlieka kareivijos tarnybę Lietuvoje.

3. Išbuvę paskirtą laiką kariūmenėje atsarginiai kareiviai pereina į šalies miliciją, pašaukiamą paskirtais laikais pasimokyti kariauti.

4. Vietinė milicija, reikalingi jai ginklai - turi būti rankose autonomiškos Lietuvos valdžios.

5. Nuolatinė kariūmenė pamažu turi būti apmainyta žmonių milicija.

X. K a l b ū d a l y k a i.

1. Autonomiškoje Lietuvoje vyriausybės įstaigose oficiališkia kalba yra lietuviška kalba.

Vietose su svetimtautiškais gyventojais kartu su lietuviška vartojama ir kitokia vietinė kalba (baltarusiška, lenkiška, žydiška ir kt.).

2. Visi autonomiškoje Lietuvoje valdininkai, kunigai ir vyskupai turi mokėti lietuviškai.

XI. P a r a p i j ų i r b a ž n y č i ų r e i k a l a i.

1. L. D. Partija nesikišdama į tikėjimo dalykus reikalauja, kad parapijų sutvarkymas būtų demokratiškas, t.y. kad parapijų turtai būtų valdomi visų parapijonų susirinkimų ir išrinktų parapijonų komitetų, pilnu visuotiniu balsavimu.

XII. T a k t i k a.

Savo tikslui pasiekti Lietuvos Demokratų Partija naudosis įvairiais įrankiais:

1. Rūpysis organizuoti plačią Lietuvos Ūkininkų Sąjungą ir Lietuvos darbo žmonių sąjungas.

2. Rūpysis įkurti geras lietuviškas mokyklas, leisti knygas, laikraščius, atsišaukimus, daryti knygynus, skaitymus, žodžiu sakant - šviesti minias.
 3. Rūpysis vieninties su tų partijų, tautų ir atskirų Rusijos viešpatijos dalių atstovais, kurios nori autonomijos pasiekti.
 4. Rūpysis kariūmenę pakreipti prie gyventojų teisių apgynimo.
 5. Reikale L. D. Partija neatsisako ir nuo kitokių priemonių, kurios gali priartinti prie Partijos tikslo.
 6. Būsimajame Rusijos viešpatijos įsteigėjų seime L. D. P. rūpysis įgyti pripažinimą Lietuvai autonomiško demokratiško sutvarkymo.
- 4.III. 1906 m.

Lietuvos Demokratų Partija.

Lietuvos demokratų partija, Tilžė: Otto V. Manderodė, 1906, 16 p.

3. LDP PROGRAMOS PROJEKTAS (1914 M.)

Prie Lietuvos Demokratų Partijos Programos taisymo* .

I ž a n g a.

Gyvenimas - tai kova ir nuolatinis mokymos bei taikymos prie naujai susidariusių aplinkybių. Nes tik tas, kurs moka iš gyvenimo mokytis ir prie naujų aplinkybių prisitaikinti, gali tikėtis gyvenimo kovoj pergalėtoju išeiti. Delto ir lietuvių demokratai jau trečią kartą daro savo idealų ir principų reviziją, trečią kartą mėgina juos kuoaškieiau ir kuotobuliuau apspręsti ir įkunijimui kuotiesiausius ir kuogeriausius kelius nusitiesti.

Pirmiausia lietuvių demokratų idealai bei reikalavimai buvo aiškiai formuluota ir apskelbta 1902 m. "Varpo" Nr. 12, nors Lietuvos Demokratų Partijos pradžia reikia skaityti 1894 m., kuomet nuo "Varpo" ir "Ukininko" visiškai atsiskyrė klerikaliniai gaivalai. Bet tais laikais Lietuvos visuomenės ir politikos gyvenimas buvo dar taip neaiškus, o kova dėl spaudos išgavimo tiek daug laiko ir pajėgų atėmė, kad lietuvių demokratams visiškai užteko tos šeimyninės organizacijos, kuri buvo susispietusi apie "Varpą" ir "Ukininką". Ir tik 1902 m. buvo atrasta reikalas ta organizacija pavadinoti "*Lietuvių demokratų Partija*" ir išstatyti visą eilę visuomenės ir politikos reikalavimų.

Bet štai atėjo 1904/5 metai, kurie antsyk lietuvių tautai tiek daug naujo suteikė. Žymi 1902 m. LDP programos dalis buvo atsiehta. 1906 m. kovo 4 d. sustatoma ir tuojau apskelbiama nauja programa su visa eile naujų ir platesnių reikalavimų. Patsai partijos vardas pakeičiama į "*Lietuvos D. P.*", nes lietuvis demokratas negali pasitenkinti vien tik savo, tautiečiais, jam turi rupėti reikalai viso to ploto, kur lietuviiai gyvena.

Šiandien - po 8 metų - vėl atsirado reikalas savo idealus ir šių dienu reikalavimus peržiūrėti, geriau sutvarkyti ir trumpai juos apspręsti. Nes

per tuos 8 metus Lietuvos gyvenimo sąlygos daug atsimainė, ir iš visuomenės bei politikos veikėjo šiandien reikalaujama daug platesnio ir gilesnio Lietuvos reikalų supratimo, kaip pirmiau. Be to, atsiranda vis naujų žmonių, kurie senesniųjų demokratijos kartų nei veikimo, nei idealų arčiau pažinti negalėjo, nes užaugo arba auga kitokiais laikais. Todėl dažnai atsitinka, kad tuos pačius žodžius bei tarinius senesnioji demokratijos karta supranta vienaip, o jaunesnioji - antraip, - nežiurint, kad dažnai vieni ir antri savo širdyje tą patį mano ir to paties trokšta. Delto aiškesnis, *šių dienų kalba* išreikštas mūsų idealų ir reikalavimų formulavimas būtinais reikalingas. Šitai pripažino ir aiškiai pabriežė dar pirmoji 1912 m. Lietuvos Demokratų Partijos konferencija. Čia aš noriu skaitytojams tokios programos projektą pateikti, manydamas, kad tai bus gera proga kiekvienam LDP. draugui ir prieteliui visa tai ramiai apsvarstyti, kritikuoti ir tt., nes tik kuomet kiekvienas LDP. draugas turės po akių trumpai sutrauktą programos pavzdį, tai jis galės aktyviau ir sąmoningiau prisidėti prie galutinio pr-mos išdirbimo; ir taip išdirbta LDP. programa galės būti gyvenimo reikalavimams tinkamiausia.

Šiam naujam LDP. programos projektui sutaisyti naudojuos 1906 m. oficiale LDP. programa, tik ją sulig savo išmanymo kiek pataisydamas ir papildydamas.

* * *

Lietuvos Demokratų Partijos programa.

I. Pagrindai.

Dabartinis visuomenės surėdymas, paremtas vyriausiai neaprubežiuota private nuosavybe ir laisvomis savininkų varžytinėmis, yra naudingas tik didžiaturčiams ir viešpataujantiems luomams. Darbo žmonės - samdininkai, amatininkai ar smulkūs pramonininkai, ukininkai ar žemesnieji įstaigų tarnautojai - nors įstatymais nėra surišti ir turi teisę savo jėgas bei savo darbo vaisius parduoti ar atiduoti kam nori, bet ištikrųjų ta teise pasinaudoti jie beveik negali. Jie turi savo jėgas ar darbo vaisius parduoti vietos darbdaviams ar vertelgoms už tiek, kiek šie duoda, nes kiekvieną dieną reikia valgyti ir apsidendti. Kitur iškelti ir geresnių darbo bei gyvenimo sąlygų pasijieškoti dažnai nėra nei laiko nei lėšų. O ir svetur

Duodami vietos R-lio [Albino Rimkos - R.M.] straipsniui, kame jis savo supratimu nupiešia artimiausius LDP. siekimus, suglausdamas juos į visą programos projektą, mes žiūri-me į tą darbą kaip į prirengiamąjį prie išdirbimo nuoseklesnės šių laikų Lietuvos demokrati-jos programos.

Neveizint kaikurių trukumų, mes dedame šį straipsnį taip, kaip jis buvo atsiųstas, pasitikė-dami, kad jis gali iššaukti platesnę diskusiją. *Redakcija.*

šiandien ta pati, nors su kaikuriomis atmainomis, tvarka, ir ten tie patys vargai ir rupesniai, kurie dar pasididina delto, kad, sulig šiandienės tvarkos, svetimos valstybės ar svetimo krašto žmogus niekur tų pačių teisių, kaip tėvynėje, o dažnai neturi net jokių teisių.

Tokia tvarka, toksai visuomenės surėdymas niekaip nesutaikomas su augščiausiuoju gamtos įstatymu ir augštuoju žmogaus pašaukimu. Kiekvienas žmogus užgema ir auga sulig tų pačių gamtos įstatymų, todėl kiekvienas turi turėti ir vienodas teises bei vienodas pareigas, idant visi sulig savo išgalės galėtų dalyvauti ir naudotis didžiausia, kokia tik galima, laime ir gerove. Todėl šiandieninė visuomenės tvarka, kur vienų laimė ir gerovė paremta kitų vargais ir nelaimėmis, turi savo galą rasti ir užleisti vietą kitai - geresnei ir teisingesnei.

Kad esamoji visuomenės tvarka nėra amžina - tai rodo istorija ir dabarties gyvenimas. Buvo vergijos ir baudžiamųjų laikai, kurie senai jau praėjo ir niekuomet nebegrįš. Buvo laikai, kuomet visi žmonės maitinosi tik iš žemės ūkio, žuvininkavimo ar medžiojimo, - šiandien žmonių milijonai sau duoną užsidirba fabrikuose, dirbtuvėse ir šiaip visokiose įstaigose. Buvo laikai, kuomet kiekvienas svetimos giminės žmogus buvo laikoma priešu - šiandien daugelis pasaulio tautų vienoj vietoj visai ramiai sugyvena. Nesenai dar visą Rusiją valdė niekeno rodos nei patarimų nesiklausę atskiri žmonės, - šiandien visgi turime šiokią-tokią Dumą, turime atstovus, kurių pareiga - mūsų reikalus išdėstyti ir juos ginti.

O visuomenės gyvenimas ir dabar nei valandėlės ant vietos nestovi. Mokslo išradimai ir technika nuverčia kalnus, išlygina klonius, užpila vandenį - ir viso pasaulio žmonija nuolat susineša žeme, vandeniui ir oru, nuolat maišosi. Senos ūkininkavimo ir gaminimo formos užleidžia vietą naujoms, tobulesnėms. Žmonės vienijasi į įvairiausios rūšies draugijas ir tuo budu kovoj su kitais luomais įgauna tokios galybės, kokios pavienium gyvendami niekuomet neturėtų. Valstybių ir tautų politika nuolat keičiasi ir nuolat taikosi prie kitų tautų ir valstybių politikos. Šiandien kiekviena valstybė, kiekviena tauta, net kiekvienas luomas aiškiai mato ir supranta, kad be santykių su kitais, be svetimųjų pagelbos apsieiti negalima.

O pagelbos negali tikėtis nei vienas, kuris patsai niekam nenori pagelbėti. Delto šių dienų žmonijoje bei visuomenėje daugiau ne kada nors pirmiau yra tarpusavio susipratimo. Mes turime jau įstaigų, kurios apima viso pasaulio žmoniją (pačta, telegrafas) ir tarnauja visiems lygiai, nežiurint kur kas gyventų. Tarptautinės sutartys apie geležinkelius, vekselius, Raudonąjį Kryžių taipgi apima beveik visą pasaulį. Rupinamasi tarptautinėmis teisėmis, net tarptautiniu darbininkų apdraudimu ir tt.

Nereikia jau kelbėti apie pačios visuomenės įstaigų susibroliavimus. Mokslo tarptautinės draugijos bei suvažiavimai senai žinoma. Taipgi visiems žinoma tarptautinis darbininkų susivienijimas. Vienijasi ir kitu luomų, amatų bei padėjimų žmonės.

Kokiais kelias [keliais] žmonijos plėtojimos eis toliau - mes tikrai nežinome. Bet viena jau šiandien aišku: žmonija iš vienos pusės sparčiais žingsniais eina prie internacionalizmo - mokslo, ekonomijos, kultūros ir aplamai socialio gyvenimo srityse, iš kitos - kiekvienas žmogus, kiekvienas luomas, kiekviena tauta vėl stengiasi kuo nors nuo kitų pasižymėti ir savo individualumą apreikšti ir jį išstbulinti. Visuomenėjimas ir specialėjimas - štai šių dienų tautų plėtojimosi svarbiausios žymės. Ir mums nieko daugiau nelieka, kaip tik aiškiai šis plėtojimos krypsnis suprasti ir sulig išgalės stengtis daryti taip, kad esamosios ir busimosios žmonių kartos kuolaimingiausiai galėtų gyventi ir kultūros vaisiais naudotis. O šitam atsiekti dabartinėse sąlygose yra tik vienas tikras budas: per *apšvietimą* ir visų *žmonių dalyvavimą visuomenės gyvenimo tvarkyme*. Tik apsišvietę žmonės gali savo ir visuomenės reikalus suprasti, tik tada jie gali esamosios tvarkos netikumą pažinti, tik tuomet jie gali įsitaisyti tokią tvarką ir tokį visuomenės surėdymą, kuris jiems patiems ir visai žmonijai būtų naudingas.

Naujos geresnės tvarkos paveikslas galima įsivaizduoti ir šiandien. Bet kad nauja tvarka tikrai būtų žmonėms naudinga, tai ji turi būti paremta realio gyvenimo dėsniais ir savaime išeiti iš visuomenės gyvenimo veiksmų. Todėl matydami, kad žmonijos gyvenimas vis darosi painesnis ir kad vienas žmogus gali išmokti gerai atlikti tik labai menką visuomeninio darbo dalelę, - turime drauge pripažinti, kad šis specializacijos procesas eis ir toliau ir kad tik įvairių užsiėmimų žmonės dirbdami sulig tam tikros prie visuomenės reikalavimų pritaikintos tvarkos galės naudingai savo jėgas suvartoti. O jeigu visa tvarka bus paremta *principu, jog niekas negali naudotis svetimo darbo vaisiais, patsai jokios naudos kitiems nedarydamas, ir kad niekas negali sau užgrėbti tiek, kad kiti delei to turėtų vargę gyventi*, o patsai užgrėbikas savo turtų negali produktyviai sunaudoti, - tai ir turime geresnės bei teisingesnės tvarkos paveikslą. Tai galima vadinti socializmu.

Bet tie luomai ir tie žmonės, kurių šiandieninė laimė ir gerovė paremta plačių minių išnaudojimu, nuo savo privilegijų geruoju neatsisakys ir prieš naują, teisingesnį surėdymą visuomet priešinsis. Todėl *nauja teisingesnė tvarka gali įvykti tik per nuolatinę kovą - per spaudžiamųjų ir išnaudojamųjų darbo žmonių kovą prieš savo išnaudotojus ir visą tą tvarką, kuri tiems išnaudotojams bei viešpataujantiems luomams tokią galybę užtikrina*.

Mes tyčia pabriežiame žodžius: *per darbo žmonių kovą* - t.y. ne vien tik darbininkų-samdininkų. Nes smulkus pramonininkai ar amatninkai, ma-

žažemiai ar vidutiniai ukininkai, žemesnieji bei vidutinieji - valdžios, visuomenės bei privačių įstaigų tarnautojai ne lengviau ir ne mažiau dirba, kaip paprasti samdininkai (o dažnai dar ir sunkiau), tuo tarpu pelno kartais dar mažiau, ne kitas prastas darbininkas. Šie žmonės nuo dabartinio surėdymo kenčia nemažiau, kaip darbininkai-samdininkai, ir mes jų apiešti negalime. Negalime tuo labiau, kad visi šitie žmonės, paėmus drauge, visuomet sudaro daug didesnę visų gyventojų pusę, ir tik jiems kovon stojus prieš bendrus visų darbo žmonių išnaudotojus galima tikėtis kovą greičiau laimėti.

Tiesa, yra žmonių, kurie nori tikėti, jog visi šitie vadinami viduriniai luomai turės kartą išnykti ir visa visuomenė pasiskirstys tik į du nelygiu buriu: saujelės didžiaturčių - kapitalistų ir beturčių - darbininkų minių. Bet tuo tarpu akiai tikėti į tai ir laukti - mes negalime, nes neturime jokių pagrindų. "Viduriniai luomai" tuo tarpu ne tik nesimažina, bet dauginasi, ir tik kaikurie iš jų savo paviršutinę išveizdą kiek permaino. Kaip bus toliau - mes pranašauti nenorime. Bet viena aišku: mokslui ir technikai plėtojanties, visam žmonių gyvenimui įvairėjant ir gerovei kylančiam, daug daugiau turi atsirasti įvairių "amatninkų" arba specialistų, kurie, naudodamiesi naujaisiais mokslo ir technikos patirimais, patenkintų atskirų žmonių asmens reikalavimus ir skonį, kuris, kulturai ir gerovei kylančiam, bus lepesnis ir kurio fabrikų masiniai bei uniforminiai padariniai patenkinti negali. Taipgi šiandien jau aišku, kad žemės kulturoje smulkusis ukis už stambųjį daug gajesnis ir našesnis, ypač ten, kur reikalaujama intensyvesnio žemės naudojimo ir dar ypač ten, kur yra patogios sąlygos pienininkystei bei gyvulių auginimui.

Visa šitai turint omenyje ir atsižvelgiant į Lietuvos padėjimą, būtų dideliai klaidinga remtis ir rupintis vien tik darbininkais-samdininkais ir visai moti ranka į kitus darbo žmones arba norėti, kad jie pirma virstų proletarais ir tik tada pradėtų kovoti prieš išnaudotojus. Tai būtų vistiek, kaip kad norėti, idant istorijos ratas sustotų arba imtų suktis. Ne vien darbininkai-samdininkai dabar spaudžiami ir išnaudojami, bet visi darbo žmonės. Todėl ne vienų samdininkų, bet visų darbo žmonių gerovės pakelimu turime rupintis ir visi jie turi kovoti prieš savo bendrus spaudėjus ir išnaudotojus.

Žinoma, mes visai nemanome ir nesakome, kad visi esamieji žmonių luomai taip ir bus iki svieto pabaigai arba kad visus darbo žmonių amatus mes turime arba norime butinai išlaikyti, kokiais jie dabar yra, nežiurint kiek jie visuomenei naudingi. Tie luomai ir tie amatai, kurie savo laiką atgyveno ir kurie negali išlaikyti konkurencijos su mokslo ir technikos pažangos veiksniais - prapuls, nežiurint visų pastangų juos gelbėti. Ir vi-

suomenei butų tiesiog kenksminga, jeigu jos lėšomis butų šelpiama ir palaikoma luomai arba amatai, kurie visuomenei nėra reikalingi ir kurie savaime užsilaikyti negali.

Taipgi visai nemanome "lygiai išdalinti turtų", kaip kaikurie nori mums prikišti, nes iš tokio išdalavimo vistiek nieko neišeitų.

Bet mes griežtai norime atmesti mintį, busią darbininkai-samdininkai tik vieni išnaudojami ir busią tik jie vieni gali ir turi kovoti prieš visų kitų užsiėmimų žmones, kurie nėra paprastais darbininkais.

Darbininkai-samdininkai turi savo ypatingų reikalų, smulkieji ir vidutiniai ukininkai savo, amatninkai bei smulkieji pramonininkai, tarnautojai vėl savo ir t. t. Šiems savo ypatingiems reikalams aprupinti jie ir privalo spiestis į savas draugijas ir jose bendrai kovoti. Bet prieš savo bendrus priešus, prieš bendrus prispaudėjus ir išnaudotojus kovoti - jie visi gali ir privalo išvien.

Tokių bendrų priešų Lietuvos darbo žmonės turi dabar labai daug. Pirmausia rusų caro valdžia laiko užgniaužusi visą šalį ir neduoda nei laisvai atsikvėpti. Su caro valdžia išvien eina visi šio pasaulio didžturčiai, kuriems esamoji tvarka užtikrina visa - ko pilną be darbo gyvenimą. Sau talkon caro valdžia ir didžturčiai pasikviečia dar ir mūsų kunigus, kurie svieto galiūnams visuomet pasiskubina su pagelba. Pagalios dar vienas visų darbo žmonių priešas - tai tamsybė, girtuoklybė ir kitos šių dienų visuomenės ligos.

Prieš šiuos priešus *Lietuvos Demokratų Partija* ir kviečia visus darbo žmones į bendrą kovą. Kovos budai ir įrankiai gali būti visokie ir sulyg laiko bei aplinkybių gali vienasyk geriau tikti vieni, antrasyk - kiti. Aukso kalnų mes niekam nesiūlome ir nežadame. Bet norime, kad jau šiandien kuodidžiausias žmonių skaitlius kuoplačiau galėtų naudotis visais šių dienų mokslo ir kultūros vaisiais. Todel šale tolimo idealo, mes statome visą eilę visuomenės bei politikos reikalavimų, kurie yra butinai reikalingi visų darbo žmonių bei visuomenės gerovei.

II. L.D. Partijos idealai:

1. *Visuomenės gyvenime* tokia tvarka, kur nebutų vietos išnaudojimui ir kur visi žmonės, turėdami lygias teises ir atlikdami vienodas pareigas, lygiai galėtų naudotis ir visais mokslo bei kultūros vaisiais;

2. *Politikoje* - tautų federacija, kurion lygiomis teisėmis ir lygiomis pareigomis ineina ir laisva demokratiška Lietuva.

III. Lietuvos autonomija arba savivalda.

Artimesnis partijos tikslas - plati demokratiška etnografiškos Lietuvos autonomija su seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, slaptu, betarpiu ir lygiu balsavimu, be skirtumo lyties, tikėjimo, kilties ir tautos, pagal proporcininės sistemos.

Pastaba. Prie etnografiškos Lietuvos mes priskaitome: 1. visą Kauno gub.; 2. Vilniaus guberniją be Vileikos pavieto ir be Lydos, Disnos ir Ašmenos pavietų dalių; 3. Suvalkų gub. be Suvalkų ir Augustavo pavietų dalių; 4. daleles Kuršo ir Gardino gubernijų*).

§ 1. Autonomiškos Lietuvos valdžioms visos vietinės savivaldos reikalai, k.a:

a) valsčių, parapijų, apskričių ir rėdybų tvarka ir jų įstaigų administracija, policija;

b) vietos teismai ir civilinių bei kriminalinių Lietuvos įstatymų sutaisymas;

c) mokesnių rinkimas;

d) pinigų mušimas; pinigai savo forma ir didumu turi būti lygūs visos valstybės pinigams, kad visur liuosai galėtų vaikščioti;

e) žemės ir girių valdymo sutvarkymas, taipgi vietos pramonė ir prekyba;

f) žmonių švietimo dalykai (mokyklos, knygynai, muzejai ir t t.);

g) keliai ir aplamai komunikacijos dalykai - k.a. pašta, telegrafai ir t t.;

h) visi kiti dalykai, kurie centralinėms valdžioms nepriklauso.

§ 2. Centralinėms viešpatijos valdžioms priklauso grynai užsieniniai dalykai, (muitai, atstovybė ir tt.) taipgi valstybės apginimo reikalai; vie-nok Lietuvos žmonės kariuomenėje tarnauja Lietuvoje.

§ 3. Visi santykiai su centralinėmis valdžiomis atliekama per tam tikrą tų valdžių vietininką Lietuvoje, o autonomiškos Lietuvos reikalus valstybės centro įstaigose aprupina tam tikri Lietuvos seimo paskirti įgaliotiniai.

§ 4. Mokesnių bendriems valstybės reikalams, kiek neužtenka iš bendrųjų valstybės pajamų, priderama dalis išmokama iš autonomiškos Lietuvos išdo sulig sutarties su centralinėmis valdžiomis ir su Lietuvos seimo sutikimu.

§ 5. Be Lietuvos seimo sutikimo Lietuvoje neturi galės nei vienas centralinių valdžių išleistas įstatymas nei parėdymas, kuris kokiuo nors budu paliečia vidurinį [vidinį] Lietuvos gyvenimą.

§ 6. Lietuvos seimo išleistų įstatymų kopija pasiunčiama centralinėms valdžioms ir įstatymai skaitomi teisėtai, jei per 1 mėn. jokio centralinių valdžių protesto nebuna.

§ 7. Iškilus nesusipratimams su centralinėmis valdžiomis, reikalas atiduodama tam tikrai komisijai, kurion įgaliotinius lygiomis dalimis paskiria Lietuvos seimas ir centralinės valdžios.

Ir per komisiją nesusitaikius, centralinės valdžios turi teisę Lietuvos seimą paleisti. Nauji rinkimai atliekama sulig tos pačios sistemos, kaip ir

pirmiau, ir naujo seimo patvirtinti įstatymai tolimesnio centralinių valdžių tvirtinimo nereikalingi.

§ 8. Oficialė kalba autonomiškoje Lietuvoje yra lietuviška. Maišytose vietose drauge su lietuviška lygiomis teisėmis vartojama ir kitos vietinės kalbos (rusų, gudų, lenkų ir tt.). Visų svetimtaučių teisės autonomiškoje Lietuvoje lygios su lietuvių teisėmis.

Pastaba. Neišgalint išsiskirti iškovoti autonomijos, LDP. stoja ir už savivaldą, kuri apimtų bent svarbesnius Lietuvos visuomenės kultūros reikalus ir remtų plačiais demokratizmo pagrindais.

IV. Gyventojų teisės ir pamatinių įstatymų pagrindai.

§ 1. Visiška lygybė prieš įstatymus visų valstybės gyventojų, be tautos, kilties, tikėjimo ir lyties skirtumo.

§ 2. Gyvenimo ir asmens nepaliečiamybė, t.y.:

a) niekas negali būti kratomas, suimamas, kaltinamas ar baudžiamas kitaip, kaip tik sulig teismo nusprendimo ir pagal paprastų įstatymų;

b) niekieno laišškai nei siuntiniai negali būti atplėšami nei paaimami, kaip tik iš teismo paliepimo;

c) kiekvienas suimtas žmogus turi būti paleistas arba teisman paduotas ne vėliau, kaip per vieną parą vietose, kur teismas yra, ir per tris paras kitose vietose nuo valandos suėmimo;

d) už kiekvieną bereikalingą suėmimą, iškratymą žmogaus, buto arba kieno nors daiktų, už atplėšimą arba užlaikymą laiškų ar siuntinių - prieš teismą atsako visi tie, kurie koku nors budu prie to prisidėjo.

§ 3. Pilna sąžinės, žodžio, spaudos, susirinkimų ir draugijų laisvė, t.y.:

a) visi gyventojai turi teisę prigulėti ar neprigulėti prie kokio nori tikėjimo ir už tai nei niekas negali būti baudžiamas, nei jo teisės siaurinamos;

b) visi turi teisę kalbėti, rašyti, spausdinti ar koku nors budu savo nuomonės platinti. Visokia cenzura panaikinama. Už kriminalinius spaudos ar šiaip žodžio prasikaltimus gali bausti tiktai teismas paprastu įstatymų keliu;

c) visi turi teisę daryti susirinkimus kap lauke (ore) taip ir pastogėje;

d) visi turi teisę liuosai, nesiklausdami valdžios leidimo, steigti visokias draugijas, bendroves, sąjungas bei politikos partijas.

§ 4. Visi turi teisę liuosai be pašpartų persikelti iš vietos į vietą ir gyventi visoj valstybėj, taipgi be jokių kliučių gali pasidaryti kitos valstybės piliečiais.

Prie etnografiškos Lietuvos priguli ir Prūsų Lietuva, bet čionai prie autonomiškos Lietuvos jos nepridedame.

§ 5. Visos valstybės įstaigos turi remtis demokratizmo pagrindais su plačiomis smulkųjų savivaldos vienetų (valsčių, apskričių ir t.t.) teisėmis. Valstybės ir vietos savivaldų įstatymų leidime dalyvauja visi pilnamečiai ir pilnateisiai žmonės, patįs (valsčių, parapijų savivaldose) arba per savo atstovus, renkamus visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu. Rinkimų sistema proporcinginė.

§ 6. Valdininkai renkami pačių žmonių arba jų atstovų ir už savo darbus atsako tik prieš teisumą sulig tam tikrų įstatymų.

§ 7. Teismas nemokamas ir teisėjai renkami arba pačių žmonių (žemesnieji) arba žmonių atstovų - iš kandidatų, kuriuos pasiūlo tam tikros teisų žinybos. Teisėjai nepakeičiami ir nepriklauso nei nuo administracijos, nei nuo kitų įstaigų. Už savo darbus jie atsako paprastu įstatymų keliu.

§ 8. Žmonių iniciatyva ir tam tikruose atsitikimuose referendumas, t.y.: tam tikras įstatymais nustatytas žmonių skaitlius gali seimams paduoti savo įstatymo sumanymą, taipgi seimo leidžiami įstatymai, kur aiškiai einama prieš pamatinius konstitucijos įstatymus, turi būti paduodami viešam žmonių perbalsavimui.

§ 9. Mirties bausmės panaikinimas.

§ 10. Į Bažnyčios ir tikėjimo bendrovių (parapijų) dalykus valstybė nei vietos savivaldos nesikiša ir jos laikoma privatinėmis draugijomis, kurios ir valdosi visai savarankiškai.

§ 11. *Mokesniai* turi būti imama nuo turto, pelno ir palaikų, prisilaikant progresyvinės sistemos (kas daugiau turi, tas daugiau moka). Paskirtoji pelno ir turto mažuma turi būti visai nuo mokesnių liuosa. Turi būti panaikinta visokie uždedamieji (t.v. netiesieji) mokesniai (banderolės, akčyzės, štempeliai ir kt.) nuo dalykų, kurie visiems būtina reikalingi, kaip štai - nuo cukraus, žibalo, degtukų, druskos, geležies, popierio, miltų, arbatos ir t.t. Netiesieji mokesniai gali būti palaikomi arba uždedami tik ant dalykų, kuriuos vartoja vien didžturčiai arba kurie žmonių sveikatai kenksmingi (svaiginamieji gėrimai ir t.t.).

§ 12. *Šalies apginimas*. LDP. stovi už tai, kad visi tarptautiniai nesusipratimai būtų išsprendžiami be kraujo praliejimo, t.y. tam tikrų (trečiųjų ar kt.) teismų, ir todėl kovoja prieš militarizmą. Bet kol kitos tautos bei valstybės nuo kumščio galybės neatsisako, tol reikalinga visuomet būti pasirengus savo šalį ir reikalus apginti. Vienok jau dabar galima militarizmo našta daug palengvinti. Pirmas prie to žingsnis - sutrumpinimas tarnavimo laiko ligi 2 metų, o kaip tik pavėlys aplinkybės - tai dar daugiau - ligi nuolatinei kariuomenė nebus paversta žmonių milicija.

§ 13. *Apšvietimo reikalai.* Visas pradinis mokymas nemokamas, visiems priverstinas, duodamas krašto lėšomis. Išguldomoji kalba prigimtoji. Šale pradedamųjų mokyklų turi būti ligvalei visiems prieinamų bendro lavinimos mokyklų arba kursų taipgi sulig išgalės steigiama liaudies universitetų. Vidurinėse ir augštosiose mokyklose mokslas turi būti taipgi neapmokamas. Visos visuomenės (ar valstybės) užlaikomos mokyklos yra svietiškos. Tikybu mokslai gali būti išguldinėjama kaipo atskiri mokymo dalykai. Privatines mokyklas gali steigti kas tik nori su visokiomis programomis ir be valdžios leidimo. Taip - pat visi liuosai gali daryti skaitymus, kursus, knygytus, teatrus ir t.t.

Kiekvienas gyventojas turi teisę įgyti pradedamąjį, o kiek tai galima, ir tolymesnį apšvietimą prigimtąja savo kalba. Turi būti ligvalei ukio, amatų ir pramonės pradedamųjų, vidurinių ir augštųjų mokyklų.

V. Darbo žmonių reikalai ir socialės įstatymdavystės pagrindai.

§ 1. Apdraudimas visuomenės lėšomis nuo ligų, priepuolių ir bedarbės.

§ 2. Visi, kas turi metinių pajamų mažiau kaip 120 rublių arba turto mažiau ne 10 tukst. rublių, turi būti apdraudžiami nuo luošumo (invalidai) bei senatvės ir, kaip tik negalės sau duonos užsidirbti, tuoj turi gauti pensiją.

§ 3. Visiems neturtėliams nemokama gydytojo pagelba ir vaistai.

§ 4. Visiška liuosybė visokių amatinių (profesionalių) draugijų taipgi streikų laisvė.

§ 5. Normalinis darbo laikas, prisilaikant 8 valandų dienos darbo.

§ 6. Turi būti paskirta mažiausias užmokesnis už darbininko darbą, prisilaikant vietinių sąlygų. Prie lygaus vyrų ir moterų darbo turi būti lygus ir užmokesnis.

§ 7. Vaikams turi būti uždrausta samdomas darbas visai, o nėščioms ir žindančioms nuolatinis (normalis). Prieaugliams [paaugliams] ligi 18 metų darbo diena turi būti trumpesnė, kaip suaugusių darbininkų, bent 2 valandoms.

§ 8. Nakties darbas gali būti leidžiama tiktai butiname reikale arba tokiose dirbtuvėse ar fabrikuose, kur to reikalauja technikos sąlygos. Vaikams, moterims ir paaugėliams nakties darbas draudžiama.

§ 9. Darbo vietos ir darbininkų butai turi būti įtaisyta ir laikoma sulig higijenos (sveikatos) reikalavimų.

§ 10. Turi būti įtaisyta kaip pabrių, taip ir ukio darbininkų inspekcija, pačių darbininkų renkama ir nei administracijai nei policijai nepriklausoma.

§ 11. Darbininkų ir darbdavių nesusipratimams gvildenti steigiama tam tikros komisijos, kuriosna įeina darbininkų ir darbdavių įgaliotiniai, taipgi valdžios atstovas. Šios komisijos nusprendimai turi tik patariamąją vertę. Abiems (t.y. darbininkų ir darbdavių) partijoms sutinkant, dalykas nuspręsti atiduodama trečiųjų teismui.

§ 12. Visuomenės lėšomis turi būti apdrausta motinystė, t.y. visos be išėmimo *neturtingos motinos* turi gauti vienkartinę ar ilgesniam laikui pašalpą kūdikio auklėjimui.

VI. Žemės valdymas ir žemės ukio reikalai.

§ 1. Visas Lietuvos žemės plotas priklauso autonomiškai Lietuvai.

§ 2. Artimiausia žemės ir girių priežiūra ir jų valdymo bei naudojimosi sutvarkymas priklauso vietinėms autonomiškoms bendrovėms, valsčiams, apskičiams ir t. t., prisilaikant pamatinių seimo įstatymų bei parėdymų.

§ 3. Lietuvos visuomenės ukiui ant sveikų ir racionalių pamatų pastatyti ir sodžiaus bežemių ir mažžemių gerovei pakelti, Lietuvos Demokratų Partija siūlo įsteigti tam tikrą žemės fondą, iš kurio būtų galima aprupinti žeme mažžemiai ir bežemiai. Į tą žemės fondą pereina: 1) valstybės ir valdžios giminės žemės ir girios, taipgi tos cerkvių, bažnyčių ir vienuolynų žemės, kurias seimas pripažis toms įstaigoms esant nereikalinga; 2) privatinės žemės, kurios tektų labai jau tolimiems giminėms; 3) tam tyčia išpirktos žemės šalies lėšomis nuo atskirųjų valdytojų; 4) visos šalies girios ir ežerai.

§ 4. Bežemiams ir mažžemiams žemė suteikiama tokiomis sąlygomis:

a) pilnon naudojimosi nuosavybėn už tam tikrą įstatymų keliu nustatytą užmokesnį grynais pinigais;

b) ilgalaikinėn nuomon su teise įgyti tą žemę nuosavybėn; šiame atsitikime nuosavybėn išsipirkti žemę turi turėti teisę kiekvienas, kas per pirmuosius 10 metų įves ukyje tam tikrus įstatymais apsprestus pagerinimus (melioracijas, sodnus ir t. t.);

c) ilgalaikinėn (pav., 25 metų) nuomon su teise, nuomos laikui praėjus, tą patį žemės plotą vėl toliau nuomoti sulig naujos taksos.

§ 5. Žemė gali būti duodama, išnuojama ir parduodama kaip atskiriems žmonėms, taip ir kooperatyviškoms bendrovėms, taigi draugijoms, valsčiams, parapijoms ir kitiems taip vadinamiems "juridiškiems asmenims".

§ 6. Atskiriems žmonėms (bežemiams ir mažžemiams) žemės duodama (parduodama, išnuojama) mažiausia tiek, kad galėtų iš jos prasi-maitinti, bet ne daugiau normos, kuri turi būti įstatymais nustatyta kaipo *maximum* žemės ploto, virš kurio joks atskiras žmogus neturi teisės daugiau žemės valdyti.

Pastaba: Išleidžiant šį įstatymą jeigu tokių žemių atsirastų, tai jos pereina bendran žemės fondan.

§ 7. Privatinėms ypatoms spekuliuoti (žemės prekyba užsiimti) žeme turi būti uždrausta arba bent įstatymais suvaržyta (padėta po valstybės priežiūra).

§ 9. Iš šalies išdo tam tikra pinigų suma kasmet turi būti skiriama: 1) ukio mokykloms, kursams, parodoms ir t t.; 2) paveikslingiems ukiams ir bandymo stotims; 3) javų sėklai ir gyvulių veislėms pagerinti, 4) keliams taisyti, grioviams kasti ir aplamai melioracijos bei kitiems ukio reikalams.

§ 10. Šalies išdo lėšomis turi būti padedama ukininkams vienasėdžiams išsikelti, prie naujų ukininkavimo formų pereiti, taipgi lengvomis sąlygomis suteikiama paskola, o reikale ir pašalpa ir t t.

§ 11. Galutiniai turi būti išrišta servitutų klausimas.

§ 12. Priverstinai, išdui padedant, apdraudimas nuo ugnies ir nelaimių.

VII. Taktika.

Savo tikslui pasiekti Lietuvos Demokratų Partija naudosis įvairiais įrankiais:

1. Rupinsis organizuoti žmones į amatų, užsiėmimų korporacijos (ukio, vartotojų, kredito ir t t.) ir kitas draugijas bei sąjungas.

2. Steigs gerų lietuviškų mokyklų, knygynų, leis knygų, laikraščių atsišaukimų, darys skaitymų, kursų ir tt. - žodžiu, stengsis šviesti ir organizuoti plačias darbo žmonių minias.

3. Reikale ir prie progos stengsis užmegzti ryšius ir eiti išvien su visomis Lietuvos [Lietuvos] ir kitų kraštų politikos partijomis ir srovėmis, kurios tik turi maž-daug panašius idealus ir norės išvien veikti ar kovoti.

4. L. D. Partija naudosis ir visomis kitomis priemonėmis, kurios, sulig laiko ir aplinkybių, išrodys naudingomis Partijos tikslui idealams pasiekti.

* * *

Tuo tarpu tiek. Rašto ir žodžio kritika bei gyvenimas teparodys, ko šiame projekte truksta ar kas nereikalinga.

R-lis. [Albinas Rimka]

Varpas, 1914, nr. 3, p. 106-113.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyvų ir rankraščių fondai

Lietuvos valstybinis istorijos archyvas

- F. 378 - Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarija
- F. 419 - Vilniaus gubernijos Žandarų valdyba
- F. 1006 - Suvalkų, Augustavo ir Seinų apskričių Žandarų valdyba
- F. 1007 - Vilkaviškio ir Vladislavovo (Naumiesčio) apskričių Žandarų valdyba

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius

- F. 12 - Kauno valstybinio universiteto bibliotekos varia
- F. 29 - Literatūrinių rankraščių kolekcija
- f. 37 - Žemaitijos dvarų dokumentų kolekcija
- F. 56 - "Varpo", "Ūkininko", "Naujienu" redakcijos
- F. 117 - Leonas Petras
- F. 138 - Römerių šeimos aktai
- F. 199 - Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga
- F. 255 - Lietuvių mokslo draugijos rankraščių rinkinys

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

- F. 1 - Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių rinkinys (Lietuvos visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjai)

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius

- F. 1 - Įvairūs rašytojai, kalbininkai, kultūros veikėjai
- F. 61 - Įvairios draugijos

Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos
Rankraščių skyrius

F. 10 - Boruta Kazys
F. 66 - Toliušis Zigmas

Rusijos centrinis valstybinis istorijos archyvas, Sankt Peterburgas

F. 776 - Vyriausioji spaudos reikalų valdyba

Rusijos Spalio revoliucijos, Aukščiausiųjų valstybinės valdžios organų
centrinis valstybinis archyvas, Maskva

F. 102 - Policijos departamentas
F. 532 - Konstitucinė-demokratinė partija

Skelbti šaltiniai

J. Bagdonas, "Iš mūsų atsiminimų apie d-ą Vinčą Kudirką", *Varpas*, 1924, p. 145-148

J. Bagdonas, "Iš varpininkų veiklos", *Varpas ir varpininkai*, Kaunas, 1939, p. 178-205

J. Bagdonas, "'Lietuvos ūkininko' sukaktuvių proga", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49

[J. Bagdonas], *Męs ir Lietuvos socialdemokratų*, Vilnius, 1907

F. Bortkevičienė, "'Liet. ūkininko' administracija ir finansai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49

F. Bortkevičienė, "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49

V. Biržiška, *Lietuviški slapyvardžiai ir slapyraidės*, d. 1, 2, Kaunas, 1943

V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, Kaunas, 1935; d. 4, t. 2, Kaunas, 1939

J. Gabrys, "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 47-50; 1937, nr. 1, 3, 7, 9

K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 1, Tübingen, 1947; t. 2, Chicago, 1962

K. Grinius, "Kaip aš buvau "Lietuvos ūkininko" redaktorium", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49

K. Grinius, "Pirmieji "Varpo" metai", *Varpas*, 1920, nr. 1, p. 2-3
Hel. Rom. [E. Römer], "Śp. Tadeusz-Stanisław Wróblewski", *Kurjer Wileński*, 1925 07 25, nr. 152

"Iš E. Galvanausko atsiminimų", *Varpas*, 1970/1971, nr. 10, p. 100-104

- J. S-lius [J. Basanavičius], *Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, Vilnius, 1925
- V. Kapsukas, *Raštai*, t. 7, Vilnius, 1964, p. 545-659
- Ko reikia valstiečiams* [Parengė: Pranas Paršaitis-Siūlelis ir P. Ruseckas], Vilnius, 1907
- J. Kriščiūnas, "Kaip atsirado ir augo "Lietuvos ūkininko" priedas "Žemė", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49
- J. Kubilius, *Viltininko mintys*, Kaunas, 1929
- L.A. [A. Smetona], "Praeities pėdsakai", *Lietuvos aidas*, 1929, nr. 55, 61, 66
- Laumės vaikas [K. Grinius], *Teisingas žemės valdymas Lietuvoje*, Tilžė, 1906
- Lietuvos demokratų partijos programa*, Tilžė, 1906
- "Lietuvos ūkininko" pranešimas, Vilnius, 1905
- Litwa wobec wojny* (Poufny memoriał Michała Römery z sierpnia 1915), *Zeszyty historyczne*, zes. 17, Paryž, 1970, s. 58-127
- S. Matulaitis, *Atsiminimai*, Vilnius, 1957
- [J. Paršaitis-Gabrys], *Mūsų valsčius ir jo ydos*, Vilnius, 1905
- Programas Lietuviškos Social-demokratiškosios partijos*, [b.v.], 1896
- Programas Lietuvių demokratų partijos* [projektas], *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 257-266
- Prospektas "Varpas" - literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis
- R-lis. [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 107-113
- A. Rimka, "Mano pirmoji pažintis su "Lietuvos ūkininku", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49
- P. Ruseckas, "Iš mano darbų "Lietuvos ūkininkui", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49
- [P. Ruseckas], *Lietuvių valstiečių sąjungos programa*, Vilnius, 1906
- [P. Ruseckas], *Lietuvos valstiečių sąjungos organizacijos įstatai*, Vilnius, 1906
- P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias L. V. S. dienas ir D-rą K. Grinių", in *Varpas*. Jubilejinis Dr. K. Griniaus numeris, Kaunas, 1926, p. 202-212
- S. Rušova, *Kaip bulgarai laisvę įgijo*, I ir II d., Vilnius, 1905
- A. Smetona, *Rinktiniai raštai*, Kaunas, 1990
- J. Šaulys, "Mano kelias varpininkų gretose", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 39-49
- J. Tumas, "Viltininko Tumo Vilniaus atsiminimai", *Vairas*, 1931, nr. 10, p. 160-161
- Varpas ir varpininkai*, Kaunas, 1939
- Varpas*. Jubilejinis Dr. K. Griniaus numeris, Kaunas, 1926

- J. Vileišis, "Pirmieji "Lietuvos ūkininko" numeriai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49
- P. Višinskis, *Kas tai yra konstitucija*, Vilnius, 1906
- P. Višinskis, *Mūsų reikalavimai*, Vilnius, 1906
- P. Višinskis, *Raštai*, Vilnius, 1964
- P. Višinskis, *Vaina arba Karė*, Vilnius, 1906
- P. Višinskis, *Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas*, Vilnius, 1905
- P. Višinskis, *Žmogaus tiesos*, Vilnius, 1905
- П. Лэонас, *По вопросу земельной реформы в Литве*, Вильнюс, 1907
- П. Милуков, *Воспоминание (1859-1917)*, т. 1, N.Y., 1951
- Политические партии*. Сборник программ существующих в России политических партии, Москва, 1906

Spauda

- Darbininkų balsas, 1905 m.
- Lietuvos ūkininkas, 1905-1915 m.
- Lietuvos ūkininko priedai:
- Žemė, 1907-1914 m.
 - Mokykla, 1909-1912 m.
 - Sveikata, 1905-1914 m.
 - Jaunimas, 1910-1914 m.
- Lietuvos žinios, 1909-1915 m.
- Lietuvos žinių priedai:
- Aušrinė, 1910-1914 m.
 - Farmaceutų reikalai, 1911-1914 m.
 - Mokykla, 1912-1914 m.
- Naujienos, 1901-1903 m.
- Naujoji gdynė, 1906 m.
- Skardas, 1907 m.
- Ūkininkas, 1890-1905 m.
- Varpas, 1889-1905 m.
- Varpas, 1913-1914 m. Nr. 1-3.
- Vilniaus žinios, 1905, 1907-1909 m.
- Viltis, 1909 m.

Literatūra

- B. Almantas**, "Vidurinėsios lietuvių politinės srovės kelias", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 17-23
- J. Ambrazevičius**, "Ideologinių grupių santykiai "Aušros" ir "Varpo" gadyneje", in *Krikščionybė Lietuvoje: Praeitis, dabartis, ateitis*, Kaunas, 1938, p. 229-237

- J. Audėnas**, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, N.Y., 1986
- J. Bardach**, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988
- M. Barnėnas**, "'Viltį' atsiminus", *Vairas*, 1932, nr. 11, p. 137-152
- K. Bielinis**, *Penktieji metai*, N.Y., 1959
- M. Biržiška**, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 2, Los Angeles, 1953
- R. Boudon, F. Bourricaud**, *Dictionaire critique de la sociologie*, Presses universitaires de France, 1982
- J. Būtėnas**, *Vincas Kudirka*, Kaunas, 1937
- J. Būtėnas, M. Mackevičius**, *Mykolas Sleževičius*, Chicago, 1954 [Antaras leidimas: Vilnius, 1995]
- J. Butėnas**, *Vincas Kudirka*, Vilnius, 1988
- J. Butėnas**, *Vinco Kudirkos bendražygiai*, Vilnius, 1993
- J. Butėnas**, *Gyvenusi kitiems [Apybraiža apie Feliciją Bortkevičienę]*, Kaunas, 1993
- Pr. Čepėnas**, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1992
- V. Čižiūnas**, "Idėja ir veiksmas: varpininkų tautinės ideologijos bruožai", *Varpas*, 1965, nr. 6, p. 45-48
- A. Eidintas**, *Antanas Smetona*, Vilnius, 1990
- A. Eidintas**, *Kazys Grinius*, Vilnius, 1993
- A. Eidintas**, *Mykolas Sleževičius*, Vilnius, 1995
- A. Eidintas**, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992
- J. Gabrys**, "Vincas Kudirka", in V. Kudirka, *Raštai*, t. 1, Tilžė, 1909, p. 5-33
- A. Gaigalaitė**, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917-1940*, Vilnius, 1970
- A. Gaigalaitė ir R. Miknys**, "Lietuvos demokratų partijos programos klasinės esmės klausimu", *Istorija*, 1983, t. 23, p. 74-87
- P. Girdzijauskienė**, *1905-1907 metų revoliucija Lietuvoje*, Vilnius, 1955
- J. Gray**, *Liberalizmas*, Vilnius, 1992
- A. Gureckas**, "Liberalizmas ir tautinės valstybės idėja", in *Lietuviškas liberalizmas*, Chicago, 1959, p. 116-134
- J. Jurginis**, "Lietuvių mokslo draugija", in *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius, 1975, p. 37-118
- J. Jurkiewicz**, "Demokraci Wileńscy w latach 1905-1914 (Zarys działalności i myśli politycznej)", *Acta Baltico-Slavica*, t. XV, 1983, s. 157-173
- J. Jurkiewicz**, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905-1922*, Poznań, 1983
- J. Jasaitis**, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Vilnius, 1972
- M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys**, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1988
- St. Kairys**, *Lietuva budo*, N.Y., 1957
- St. Kairys**, *Tau Lietuva*, Boston, 1964

- M. Karalius**, *Lietuvos demokratų partija 1902-1907 metais*, Diplominis darbas, mašinraštis, Vilnius, 1988
- V. Kavolis**, Įvadas knygai, *Lietuviškas liberalizmas*, Chicago, 1959, p. 9-16
- V. Kavolis**, "Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos", in *Metmerių laisvieji skaitymai 1959-1989*, Vilnius, 1993, p. 173-195
- V. Kavolis**, "Ramūnas Bytautas ir "Aušrinės" sąjūdis", *Aušrinė*, 1989, nr. 1, p. 36-40
- P. Klimas**, "Moksleivių sąjūdžio pusamžis", *Aušrinė*, 1990, nr. 1, p. 55-62
- M. Krupavičius**, *Visuomeniniai klausimai*, Chicago, 1983
- A. Kulakauskas**, "Šaka, atskilus nuo tautos...", *Sietynas*, 1988, nr. 3, p. 89-101
- V. Kvieska**, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai. Ligi Didžiojo Seimo Vilniuje 1905 m.", in *Dr. K. Griniaus Jubiliejinis Varpas*, Kaunas, 1926, p. 43-63
- V. Kvieska**, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai", *Varpas*, 1931, nr. 1, p. 33-62
- V. Kvieska**, "Tautos vieningumo siekiant", *Lietuvos aidas*, 1934 05 09, nr. 105; 1934 05 11, nr. 106
- R. Laukaitytė**, "Lietuviai Valstybės Dūmoje", in *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992, Vilnius, 1994, p. 31-43
- Lietuvių enciklopedija**, t. 16, Boston, 1958, p. 31, 112, 113, 172; t. 19, Boston, 1959, p. 135-136; t. 33, p. 68
- Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)**. [Ats. red.: V. Merkys], Vilnius, 1987
- Lietuvos TSR istorija**, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų, Vilnius, 1985
- R. Lopata**, "Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais", in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 231-251
- V. Maknys**, *Lietuvių teatro raidos bruožai*, Vilnius, 1972
- P. Maldeikis**, "Moderniosios pažangos problemos", in *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 2, Roma, 1966, p. 30-36
- A. Merkelis**, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, N.Y., 1964
- A. Merkelis**, *Didysis varpininkas Vincas Kudirka*, Chicago, 1989
- A. Merkelis**, "Viltis", *Vairas*, 1932, nr. 11, t. 6, p. 191-197
- V. Merkys**, *Krygnešių laikai 1864-1904*, Vilnius, 1994
- V. Merkys**, "Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.)", in *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*, Vilnius, 1989
- V. Merkys**, *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje*, Vilnius, 1982
- V. Merkys**, *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, Vilnius, 1978

V. Mickevičius-Kapsukas, "Lietuvių demokratų ir socialdemokratų partija", in *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1960, p. 204-225

R. Miknys, "Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888-1905 m.", *MAD*, 1988, t. 3 (104), p. 59-74

R. Miknys, E. Motieka, "Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės", in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 1, Vilnius, 1990, p. 80-126

R. Miknys, "'Varpas" ir Lietuvių demokratų partija", *Lituanistica*, 1991, nr. 1(5), p. 12-23

R. Miknys, "'Varpo" bendradarbiai ir varpininkų spaudos leidinių korespondencijos", in *Jaunųjų istorikų darbai* (Tezės), kn. 6, Vilnius, 1987, p. 151-155

R. Miknys, "Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai", in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 173-198

E. Motieka, "Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija", *Proskyna*, 1990, nr. 4-7, p. 233-239

E. Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius, 1993. Disertacijos humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsniui įgyti, mašinraštis

J. Pajaujis, "Dėl tautos ir laisvės", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 6-12

J. Pajaujis, "Politinių grupių sociologiniai bruožai", *Varpas*, nr. 2, p. 16-20

A. Petrika, *Lietuvių tautinio atbudimo pionieriai*, N. Y., 1939

A. Piročkinas, *Prie bendrinės kalbos ištakų*, Vilnius, 1977

V. Pūkienė, *Lietuvių švietimo draugijos 20 amžiaus pradžioje [1906-1915 metais]*, Vilnius, 1994

M. Römer, *Litewskie stronictwa polityczne*, Wilno, 1922

M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908

S. Senkonis, "Lietuvos kairiųjų partijų užuomazga ir pasaulėžiūriniai jų pagrindai", *Tėvynės sargas*, 1953, t. 3, nr. 2(9), p. 225-230

D. Staliūnas, "Rinkimai į I Rusijos Dūmą Lietuvoje", in *Lietuvos istorijos metraštis, 1992*, Vilnius, 1994, p. 45-66

A. D. Smith, *Nacionalizmas 20 amžiuje*, Vilnius, 1994

W. Suleja, "Kresy Wshodnie w myśli politycznej polskiej irredenty w okresie popowstaniowym (1864-1914)", in *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 6: *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław, 1988, s. 167-186

J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, cz. 1, Warszawa, 1983

M. Šalčius, *Dešimt metų tautiniai kultūrinio darbo Lietuvoje (1905-1915)*, Chicago, 1917

P. Šalčius, *Raštai*, Vilnius, 1989

R. Šarmaitis, "Nacionalinio išsivadavimo judėjimas Lietuvoje", in *"Aušra" ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje*, Vilnius, 1986, p. 44-54

Tarybų Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 1986, t. 2, p. 111; Vilnius, 1988, t. 4, p. 24

A. Tyla, "M. Hroch, "Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Volkes..." in *Lietuvos istorijos metraštis*, 1971, Vilnius, 1971, p. 144

A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, Vilnius, 1968

V. Trumpa, "Dr. Kazys Grinius ir tautinis atgimimas", *Metmenys*, 1967, nr. 13, p. 88-89

V. Trumpa, "Liberalinės minties raida Lietuvoje", in *Lietuviškasis liberalizmas*, Chicago, 1959, p. 167-192

V. Trumpa, *Lietuva XIX-tame amžiuje*, Chicago, 1989

J. Tomaszewski, "Kresy wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w.", in *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 6: *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław, 1988, s. 97-118

R. Vėbra, "'Aušros" idėjinės orientacijos", in *"Aušra" ir lietuvių visuomeninis judėjimas 19 a. pabaigoje*, Vilnius, 1988, p. 44-55

R. Vėbra, A. Nesavas, "Liberalizmas Lietuvoje 19 a. antrojoje pusėje", *MAD*, 1975, t. 4(83), p. 23-33

R. Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*, Kaunas, 1992

R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje*, Vilnius, 1990

E. Vidmantas, *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917*, Vilnius, 1979

E. Vidmantas, "'Varpo" politinė programa", *Lituanistica*, 1991, nr. 1(5), p. 24-35

J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija*, London, 1985

V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos (1905-1914)*, Vilnius, 1935

Г. Алексеева, *Народничество в России в XX в. Идеиная эволюция*, Москва, 1990

Ю. Андрияшайтите, "Идеологическая борьба в Литве в период (1907-1910 г. г.)", *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. LKP istorijos klausimai*, 1962, t. 2, p. 21-51

П. Булат, *Литовцы*, СПб., 1909

К. Залевский [С. Трусевич], "Национальные партии в России. Литва" in *Общественное движение в России в начале XX века* [Под ред.: Л. Мартова и др.], т. 3, кн. 5, СПб., 1914

П. Лёнас, *По вопросу земельной реформы в Литве*, Вильнюс, 1907

П. Милюков, *Национальный вопрос*, Praha, 1925

Общественное движение на польских землях. Основные идейные течения и политические партии в 1864-1911 г. г., Москва, 1988

М. Рёмер, Е. Ромер-Охенковская, "Поляки", in *Формы национального движения в современных государствах*, СПб., 1910, с. 356-382

STUDIA Z HISTORII ODRODZENIA LITEWSKIEGO. T. 10

RIMANTAS MIKNYS

DEMOKRATYCZNA PARTIA LITWY W LATACH 1902 - 1915

STRESZCZENIE

Kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego oraz jego ewolucja odbywają się za pośrednictwem partii politycznych. Powstawanie partii politycznych determinują stosunki danego okresu, opierające się na doświadczeniach historycznych. Każda partia polityczna jest wyrazem pewnych oczekiwań społecznych i spełnia pewną funkcję społeczną, dlatego też badając rozwój narodu i społeczeństwa, nie można zapominać o konieczności dokonania analizy dziejów partii politycznych. Znając siły tworzące partie polityczne, strukturę organizacyjną partii, ich programy społeczno-polityczne, metody pracy i samą działalność, możemy określić cechy charakterystyczne dla ewolucji narodu, jego konfigurację społeczną, dążenia i właściwości jego kultury.

* * *

Monografia poświęcona jest rozwojowi Demokratycznej Partii Litwy (DPL)¹ w latach 1902-1915. Partia ta jest bezpośrednio związana z Odrodzeniem narodu litewskiego, stąd też prowadzenie badań nad jej organizacją i działalnością umożliwi poznanie wielu aspektów procesu Odrodzenia. Jak dotąd problem ten nie był szczegółowo badany, chociaż niektóre dotyczące go zagadnienia przyciągnęły uwagę badaczy Odrodzenia narodu litewskiego oraz myśli społecznej, kultury,

historii literatury, a także polityków (M. Römeris, J. Audėnas, A. Bulota, V. Kvieska, Pr. Čepėnas, V. Trumpa, S. Senkonis, St. Kairys, K. Bielinis, A. Merkelis, J. Būtėnas, A. Sprindis i in.). Zachowało się wiele źródeł historycznych (Archiwum DPL z okresu 1902 - 1909, fragmenty archiwum Związku Włościańskiego Litwy (ZWL), programy partii, korespondencja działaczy, dzienniki osób, które utrzymywały bliskie stosunki z LPD, legalna i nielegalna prasa, dokumenty urzędów władzy rosyjskiej, szereg opublikowanych i zachowanych w rękopisach wspomnień. Jest to w pełni wystarczające, aby — w oparciu o literaturę i źródła historyczne — dany problem został wszechstronnie zanalizowany. Chronologię pracy określa fakt powstania partii (rok 1902), oraz początek I wojny światowej. Gdy jesienią 1915 roku działania wojenne objęły Wilno, większa część działaczy partii wyjechała do Rosji i partia faktycznie przestała egzystować. W Rosji działacze partyjni utworzyli nowe partie: Socjalistów Ludowych Litwy, Socjalistów Ludowo-Demokratycznych Litwy, Ludowych Socjalistów-Rewolucjonistów Litwy. Wszystkie te partie podkreślały swój związek z DPL.

* * *

Pod koniec XIX i na początku XX wieku formujący się jeszcze nowoczesny naród litewski wkroczył w polityczny etap ruchu narodowego. Dla tego okresu charakterystyczne jest zróżnicowanie ideowe. Ono właśnie sprawiło, że 17 (30) października 1902 roku lewicowe skrzydło liberałów-warpininkasów utworzyło DPL. W zjeździe założycielskim brali udział: J. Biliūnas, P. Avižonis, P. Višinskis, K. Grinius, St. Matulaitis, A. Rucevičius, J. Vileišis, A. Bulota, A. Avižonis, J. Bagdonas, J. Sabas, J. Šaulys, V. Putvinskis, G. Petkevičaitė-Bitė, V. Mickevičius-Kapsukas, M. Zauniūtė.

Partia ideowo łączy się z liberalizmem, propagowanym przez ugrupowania społeczno-ideowe "Aušry" (1883 - 1886) i "Varpasa" (1889 - 1905), a jej zasady organizacyjne — z organizacją wydawniczą "warpininkasów". Utworzona partia była nielegalną organizacją inteligencji liberalnej a za cel stawiała sobie konsolidację tej inteligencji oraz łączenie narodu w walce z politycznym, kulturalnym i gospodarczym uciskiem Rosji.

W roku 1902 w 12-ym numerze "Varpasa" został ogłoszony projekt programu DPL, w którym wyraźne odbicie znalazł postulat uzyskania dla

W latach 1902-1905 partia ta nosiła nazwę Litewskiej Partii Demokratycznej - Lietuvių demokratų partija - akcentowano jej charakter nacjonalistyczny, nie obywatelski.

Litwy autonomii w granicach etnograficznych (program minimum) i jej niepodległość (program maksimum). Projekt wyrażał krystalizujące się potrzeby polityczne i kulturalne narodu litewskiego, świadczył o dążeniu partii do odegrania roli czynnika jednoczącego naród. Zróżnicowanie ideowe i społeczne narodu litewskiego było jednak już zbyt głębokie, aby realizacja projektu stała się możliwa siłami jednej tylko partii. Skupiając inteligencję liberalno-demokratyczną i jednocząc postępowe siły narodu w walce o prawa polityczno-kulturalne i egzystencję społeczeństwa litewskiego, DPL poniosła klęskę. W konsekwencji doprowadziło to do wyodrębnienia się wśród liberałów nurtu narodowo-demokratycznego i stanowczego, ideowo-programowego odcięcie się DPL od SDPL (Socjal-Demokratycznej Partii Litwy — Lietuvos socialdemokratų partija).

* * *

W roku 1905, jako organizacja partyjna, DPL nadal przeżywała głęboki kryzys. Utworzenie przez umiarkowanych liberałów Litewskiego Demokratycznego Stronnictwa Narodowego (LDSN) czyli endecji oraz aktywna działalność SDPL, obejmująca szerokie warstwy społeczeństwa, doprowadziły do większych starć w ramach DPL — między umiarkowanymi (A. Smetona, J. Bagdonas, J. Jablonskis, P. Gaidelionis, K. Žalys i in.) i radykałami (J. Paršaitis-Gabrys, F. Bortkevičienė, P. Višinskis, A. Bulota, K. Grinius, J. Bortkevičius, V. Paulikonis, E. Galvanauskas i in.) Radykałowie rozpoczęli walkę z SDPL o uzyskanie szerszego poparcia społecznego — poparcia włościan. Rozbieżności poglądów na taktykę działania dzieliły partię od wewnątrz. Utworzenie Związku Nauczycieli Litewskich (ZNL — LMS, Lietuvos mokytojų susivienijimas) umocniło wprawdzie więzi łączące partię ze społeczeństwem i poszerzyło arsenal sposobów jej działania, nie pomogło jednak w zespoleniu organizacyjnym, gdyż precedens ZNL wykorzystali młodzi radykałowie (E. Galvanauskas, J. Paršaitis-Gabrys, V. Paulikonis, D. Alseika, Pr. Butkus, L. Gira i in.), którzy utworzyli autonomiczny Związek Włościański Litwy (ZWL).

* * *

Po utworzeniu ZWL coraz wyraźniejsza stawała się możliwość powstania nowego konkurenta politycznego dla DPL, albo zdominowania partii przez radykałów, którzy usuwali z niej osoby o poglądach umiarkowanych. Wydawanie legalnego "Chłopa Litewskiego" (Lietuvos ūkininkas) jeszcze bardziej zaostrzyło konflikt konkurujących ze sobą skrzydeł LPD.

W zasadzie, jedynie działalność kulturalna stwarzała perspektywę organizacyjnego zespolenia DPL. W lutym i w maju 1905r. P. Višinskis zorganizował w Wilnie spółkę wydawniczą "Šviesa" (Światło). Niemal jednocześnie (31 maja 1905r.) z inicjatywy J. Jablonskisa została utworzona spółka wydawnicza "Aušra" (Jutrzenka). Członkowie DPL współpracowali w pierwszej spółce z socjaldemokratami, a w drugiej — z umiarkowanymi liberałami. Z inicjatywy K. Griniusa i jego żony w Mariampolu rozpoczęło swoją działalność Towarzystwo "Šviesa", zajmujące się sprawami oświaty. Ponadto działało dobroczynne Towarzystwo "Žiburėlis" (Płomyk), kierowane przez F. Bortkevičienė i G. Petkevičaitė-Bitė oraz analogiczna, tylko bardziej zaangażowana politycznie "Kankinių kasa" (Kasa męczenników). Członkowie DPL brali udział w zakładaniu Towarzystwa Teatru, Muzyki i Sztuki "Vilniaus kanklės" (Kankle Wileńskie), pracowali w Towarzystwie Wzajemnej Opieki Litwinów Wileńskich ("Vilniaus lietuvių savišalpos draugija"). Przedstawiciele obu nurtów DPL aktywnie uczestniczyli w litewskim życiu kulturalnym, zwłaszcza w Wilnie, widząc w tym podstawy tworzenia się nowoczesnego społeczeństwa litewskiego i podstawy politycznego kształcenia narodu.

* * *

DPL — mimo że istniało wiele niedociągnięć natury organizacyjnej a program jej nie został przyjęty — odcisnęła piętno na wydarzeniach 1905 roku. Dokonała ona, co prawda, mniej niż LPSD, jeśli chodzi o działalność propagandowo-agitacyjną i organizowanie akcji politycznych (takich jak tworzenie lokalnej władzy chłopskiej, zamykanie rosyjskich szkół), a inicjatywa demokratów mająca na celu utworzenie organu koordynującego walkę z uciskiem imperium (Centralnego komitetu bojowego) zakończyła się fiaskiem; lecz wkład partii w formułowanie koncepcji strategii odbudowania państwowości Litwy był ogromny. Precedensu nie miały starania DPL i jej członków, aby na oficjalnych posiedzeniach liberalnych sił politycznych Rosji — poza kwestią autonomii politycznej dla Polski — rozważono również przyznanie takiej autonomii Litwie. W 1905r. postulaty programowe DPL, upowszechniane na łamach periodyków, w odezwach, w czasie zjazdów miały bezpośredni wpływ na wysuwane przez Wielki Sejm Wileński (WSW - DVS, Didysis Vilniaus Seimas) żądania dotyczące autonomii politycznej Litwy.

Z drugiej strony, wzrost aktywności partii spowodował ewolucję jej programu społeczno-politycznego — z typowo nacjonalistycznego ku radykalno-demokratycznemu o charakterze ludowym. Projektując plany

autonomii politycznej Litwy, większe znaczenie nadawano przyszłości perspektywie politycznej ludności zamieszkującej terytorium Litwy. Członkowie DPL widzieli Litwę nie tylko jako państwo Litwinów — narodowości etnicznej, lecz jako państwo obywateli Litwy. Dlatego właśnie partię nazwano Demokratyczną Partią Litwy. W części programu dotyczącej zagadnień socjalnych (w kwestii agrarnej) mówiono o nacjonalizacji i socjalizacji.

* * *

W latach 1906-1915 DPL nadal działała nielegalnie i była słabo zorganizowana. Partia nie miała potwierdzonego statutu, nie wchodziły w jej skład żadne grupy, komórki czy inne jednostki organizacyjne — ani na Litwie, ani poza jej granicami. Członkostwo nie było wyraźnie odnotowywane. Partia zwoływała swoje zjazdy, miała swoje kierownictwo — Komitet Centralny, lecz jej najbardziej wpływowymi strukturami organizacyjnymi były: redakcja gazety "Lietuvos ūkininkas" oraz specjalnie utworzona w roku 1908 spółka wydawnicza.

W roku 1906 przedstawiciele radykalnego nurtu DPL (K. Grinius, F. Bortkevičienė), usiłując zwiększyć swoje wpływy w partii i chcąc uczynić ją bardziej radykalną, dopomogli działaczom ZWL w odrodzeniu ich ugrupowania, rozwiązanego w wyniku represji rządu. Odrodzony ZWL stał się oficjalnie autonomiczną organizacją DPL. Przedstawiciele umiarkowanego nurtu DPL (A. Smetona, J. Bagdonas, P. Leonas i in.) musieli się z tym faktem pogodzić — sądzono, że takim sposobem można będzie poprawić sytuację finansową partii i gazety "Lietuvos ūkininkas", rozszerzyć wpływy polityczne partii na szerokie warstwy społeczne oraz dać opór konkurencji ze strony LSPD i chrześcijańskich demokratów.

* * *

ZWL dążył do całkowitej niezależności od DPL. Był on dostatecznie dobrze zorganizowany: na początku 1907 r. miał około 30 komórek na wsiach, zwoływał swoje zjazdy, wybierał swoje kierownictwo, posiadał program tymczasowy i statuty. Utrzymywał więzi z Rosyjskim Związkiem Włościańskim i nurtem trudowników (pracy) w Dumie, w swoim programie proklamował idee rosyjskich narodników, a zwłaszcza ich naśladowców eserów (Rosyjskich Socjal-Rewolucjonistów) i enesów (Rosyjskich Socjalistów Ludowych). Członkowie ZWL (E. Galvanauskas, P. Ruseckas) rozważali możliwości wcielenia w życie idei socjalizmu "ludowego" na Litwie. Toteż w latach 1906-1907 doszło do pogłębienia się rozbieżności ideowych między konkurującymi ze sobą skrzydłami DPL i w rezultacie — do ostrych konfliktów.

W roku 1907 radykałowie DPL, biorący aktywny udział w działalności ZWL, wspomagani przez działaczy ZWL przejęli od przedstawicieli nurtu umiarkowanego wydawnictwo i redagowanie jego organu wydawniczego — gazety "Lietuvos ūkininkas", tym samym zmuszając ostatnich do wystąpienia z partii i skupienia się wokół nowej gazety o orientacji narodowo-demokratycznej — "Viltis" (Nadzieja). W latach 1907-1908 osłabiony ZWL całkowicie zlał się z radykalnym skrzydłem DPL, stając się partią DPL o nastawieniu ludowo-socjalistycznym.

* * *

W organizacji DPL ważną rolę odegrały wydawnictwa periodyczne — "Lietuvos ūkininkas" (1905-1915), "Vilniaus žinios" ("Wiadomości wileńskie", 1909-1915) oraz — wznowiony w roku 1913 — nielegalny "Varpas" ("Dzwon"). Gazety wyrażały i rozpowszechniały idee DPL, mnożyły i łączyły jej zwolenników oraz umożliwiły jej zostanie czynnikiem, jednoczącym demokratyczne siły Litwy we wspólnym działaniu na rzecz kultury i oświaty.

Dążąc do wzmocnienia pozycji ekonomicznej i kulturalnej odradzającego się narodu litewskiego (konkurując jednocześnie z chrześcijańskimi demokratami), DPL prowadziła szeroką pracę oświatowo-kulturalną -- publikowała specjalne dodatki do "Lietuvos žinios", członkowie partii kolportowali mariampolską "Šviesę" (1905-1908), wydawaną przez Mariampolskie Towarzystwo Włościańskie (1907-1915), a w latach 1909-1912 z inicjatywy kierownictwa LPD w guberniach: suwalskiej i kowieńskiej tworzyły się i działały kółka młodzieży wiejskiej. Z powodu prześladowań carskich działalność ta nie dorównała analogicznej działalności chrześcijańskich demokratów, których poczynania władza skłonna była tolerować w większym stopniu. Były one mniej opozycyjne i na swój sposób "wygodniejsze" dla "narodowościowej" polityki imperium rosyjskiego.

Nie zważając na rozbieżności ideowo-polityczne i zdając sobie sprawę z konieczności kształtowania nowego społeczeństwa litewskiego, które potrafiłoby przeciwstawić się rusyfikacji, przedstawiciele DPL, wspólnie ze swymi oponentami politycznymi, brali udział w działalności ogólnonarodowych instytucji kulturalnych (Litewskie Towarzystwo Naukowe, Litewskie Towarzystwo Sztuki, wileńska "Rūta").

* * *

O przynależności DPL do prawicowego nurtu formujących się w tym czasie litewskich centralnych sił politycznych świadczą programy z lat 1906 i 1914, projekt programu z roku 1914, artykuły prasowe ("Lietuvos

žinios" i "Lietuvos ūkininkas"). Partia starała się nie akcentować naturalnie wzrastającego zróżnicowania socjalnego oraz sprzeczności w społeczeństwie litewskim, lecz dążyła do znalezienia wspólnych interesów, mogących zjednoczyć jak najszerze warstwy społeczeństwa.

W latach 1906-1914 teoretycy DPL (K. Grinius, A. Rimka i in.) opracowali oryginalną (w warunkach litewskich) koncepcję historyczno-socjologiczną, która przewidywała harmonijne wcielenie w życie idei demokratycznych, narodowościowych i sprawiedliwości społecznej. Koncepcja ta związana była z teoriami rosyjskich ludowców-socjalistów (enesów) a jednocześnie była bliska tradycji socjalizmu europejskiego. Charakterystyczne dla niej były — w odróżnieniu od koncepcji głoszonych przez rosyjskich bolszewików i litewskich prawicowych socjaldemokratów — elementy racjonalizmu, scientyzmu i pozytywizmu oraz idee, bliskie liberalizmowi i "burżuazyjnemu" radykalizmowi.

Historyczno-socjologiczna koncepcja DPL krytykowała wady ówczesnego kapitalizmu. Przyszłe społeczeństwo Litwy traktowała jako społeczeństwo warstw średnich, zaś jego przyszłość widziała w ustroju "socjalizmu ludowego". Pod pojęciem "socjalizm ludowy" rozumiano ustrój, zapewniający wszystkim obywatelom równe prawa i obowiązki, ustrój, który wyklucza wyzysk człowieka przez człowieka i zapewnia ustanowienie demokracji. Koncepcja uznawała możliwość zreformowania kapitalizmu, jego "uczłowieczenia" i ewolucję w kierunku "socjalizmu ludowego". Zgodnie z koncepcją DPL pojęcie "ludzie pracy" odnosi się nie tylko do parobków, lecz także do drobnych producentów, szeroko rozumianych średnich warstw społecznych. Dlatego też w danej interpretacji interesy "ludzi pracy" należy rozumieć jako interesy całego narodu.

W ogóle, idee związane z wcielaniem w życie socjalizmu ludowego DPL starała się dostosować do ideologii narodowej, dla celów wyzwolenia narodowego (ekonomicznego, kulturalnego i politycznego). Dlatego też DPL, opierając się na tej koncepcji, wypowiedziała się za usuwaniem z życia politycznego Litwy drobnych przedsiębiorców i właścicieli ziemskich obcego pochodzenia. W taki sposób, jej zdaniem, były stwarzane sprzyjające warunki dla tworzenia się nowoczesnego narodu litewskiego.

W latach 1906-1915 DPL oddaliła się od liberalnych zasad "Varpasa". Mimo że liberalizm "Varpasa" był specyficzny, tzn. "dostosowujący i łączący" w sobie idee nacjonalizmu humanistycznego, pozytywizmu, materializmu oraz liberalizmu klasycznego, za najważniejsze wartości uważał wolność jednostki, indywidualność i samodzielność — skupiając się jednocześnie przede wszystkim na dążeniu wolnościowych narodu.

DPL zbliżyła się ideologicznie do rosyjskich socjalistów-rewolucjonistów (eserów) i rosyjskich socjalistów ludowych (enesów), działając w warunkach ostrej konkurencji politycznej z SDPL, której aktywność i radykalizm umożliwiły osiągnięcie znacznych sukcesów w wydarzeniach 1905 roku. Dlatego w podstawowych dokumentach programowych z lat 1912 -1914 — mimo że usiłowano kontynuować liberalne tradycje "Varpasa", akcentując wartość pojedynczego człowieka, pierwszeństwo oddawano nie psychologii indywidualnej, lecz psychologii zbiorowej. Instytucje władzy zamierzano wykorzystać w interesach całego społeczeństwa, a nie w interesach jednostki. W interesach całego narodu miały być wykorzystane także możliwości poszczególnych jego członków.

Należałoby przeprowadzić specjalne badania z zakresu psychologii społecznej, by dowiedzieć się, jaki wpływ na istniejącą sytuację miały cechy litewskiego charakteru: stosunek w nim indywidualizmu do kolektywizmu.

Przejawiające się w liberalizmie "Varpasa" idee pozytywizmu i materializmu, które połączyły się w programie społeczno-politycznym DPL z ideą "socjalizmu ludowego", wpłynęły na podkreślenie antyklerykalizmu partii [krytyka działań politycznych Kościoła, walka z nietolerancją], co miało doniosłe znaczenie w procesie kształtowania mentalności obywatelskiej i rozwoju układu sił politycznych na Litwie.

* * *

DPL, starająca się być aktywną organizacją polityczną, potrafiła zwrócić uwagę na realne potrzeby życia ekonomicznego ówczesnej Litwy i broniła prawa do posiadania ziemi, widząc w tym gwarancję wzmocnienia na Litwie średniego gospodarstwa chłopskiego (w zasadzie dość drobnego, bo mowa była o gospodarstwach o powierzchni 5-20 ha). Partia, proponując zlecić uporządkowanie kwestii agrarnej sejmowi autonomicznej Litwy, nie tylko podkreślała swoje postulaty polityczne, lecz również chciała położyć kres kolonizacji, prowadzonej na Litwie w celach rusyfikacji. Był to program minimum. Uwzględniając ideały związane z perspektywą socjalizmu ludowego, pomysły nacjonalizacji czy socjalizacji ziemi w zasadzie nie były odrzucone.

* * *

Najważniejszym punktem programu politycznego DPL była kwestia autonomii politycznej i niepodległości Litwy. Dążono do ustanowienia władzy demokratycznej oraz zapewnienia ochrony praw i swobód demokratycznych wszystkim obywatelom. Autonomia taka z punktu

widzenia możliwości ustawodawczych, była bliska federacji czy też konfederacji. Ten projekt autonomii był wyraźnie zorientowany na samodzielne, demokratyczne państwo. Takie dążenia były zaświadczone w programach z lat 1906 i 1914.

Włączając do swojego programu ideę federacji, DPL nie zrezygnowała z dążenia do niepodległości Litwy, lecz usiłowała na mocy tej idei zabezpieczyć Litwie realną państwowość. Uważano, że wolna, demokratyczna Litwa może istnieć tylko w federacji wolnych państw całego świata. Specjalne instytucje (miano na myśli prototyp ONZ) będą rozstrzygały sprzeczności między państwami oraz broniły wolności małych państweczek. Wysuwano dwa konkretne sposoby zdobycia autonomii i niepodległości: otrzymanie autonomii i niepodległości za zgodą parlamentu rosyjskiego oraz w wyniku powstania konfliktu zbrojnego między państwami europejskimi.

DPL w swoim programie wypowiadała się za równymi prawami obywatelskimi dla Litwinów i przedstawicieli mniejszości narodowych, zamieszkujących Litwę. Przypuszczano, że utworzenie społeczeństwa obywatelskiego zniszczy przesłanki do dyskryminacji narodowej oraz zakończy proces politycznego formowania się narodu litewskiego.

Deklarując szeroki demokratyczny program oświaty i ochrony społecznej, DPL dbała o rozwój nowego społeczeństwa, oczekiwała też wsparcia narodu w procesie realizacji swoich zadań politycznych i socjalnych.

* * *

Działalność polityczna i kulturalna DPL w latach 1906-1915 była oparta na ideach liberalizmu i socjalizmu ludowego oraz na jej wierności zasadom demokratycznym. Głównym przeciwnikiem ideowym i politycznym DPL był prawicowy nurt litewskich sił politycznych — chrześcijanie i endecja litewska — opierający swoją działalność na światopoglądzie chrześcijańsko-katolickim. DPL wypowiadała się w zasadzie za wolnością wyznania, natomiast ostro krytykowała udział duchowieństwa w społecznym życiu politycznym, dążenia chrześcijańskich demokratów do wzmocnienia autorytetu Kościoła w życiu społecznym. Demokraci nie popierali także zamiarów endecji litewskiej wykorzystania wiary w celach narodowych.

Ideolodzy DPL krytycznie oceniali podejście demokratów chrześcijańskich i ludowych do obrony "litewkości", rozumianej jako "Litwa dla Litwinów". Krytykowali ich otwartą wrogość do "polskości" na Litwie, ponieważ przypuszczali, że może to doprowadzić do konfliktu

między litewskimi Polakami a Litwinami. Taki konflikt byłby pożądany i korzystny dla wykonawców polityki szowinizmu państwowego w imperium rosyjskim. DPL uznała wszystkie prawa obywatelskie i kulturalne Polaków, jak i innych narodowości etnicznych, równocześnie wymagając od nich pełnienia obowiązków obywatelskich w stosunku do Litwy. Partia chciała położyć kres konfrontacji między Polakami z Litwy a Litwinami i w tym celu usiłowała zmniejszyć wpływ litewskiego nurtu prawicowego oraz endeków na szerokie warstwy społeczne, budziła świadomość narodową ludu. Do pracy oświatowo-kulturalnej siły demokratyczne wciągały Polaków i Białorusinów litewskich.

DPL wypowiadała się przeciwko taktyce prawicowego nurtu, skierowanej na wykorzystanie rosyjskiej polityki szowinizmu państwowego dla osiągnięcia celów, związanych z obroną katolicyzmu i litewkości. Teoretycy partii (K. Grinius, A. Rimka) wskazywali na zgubny charakter takiej taktyki — zaznaczali, że politycy rosyjscy dążą do zwaśnienia narodów polskiego i litewskiego, takim sposobem pragnąc zwiększyć swój wpływ kulturalny i polityczny na Litwę (uczynić naród litewski częścią składową narodu rosyjskiego).

Dlatego też DPL wypowiadała się przeciwko bliższej współpracy z chadekami w dziedzinie kultury i polityki oraz tylko częściowo współpracowała z litewskimi endekami. Perspektywę do szerszej działalności widziała tylko w rozpadzie koalicji nurtu prawicowego w roku 1914.

* * *

W latach 1907-1908 DPL i SDPL zjednoczyły swoje siły w pracy na polu kultury. Przesłanki dla takiego działania tkwiły we wspólnych cechach światopoglądu, zdecydowanej opozycji wobec władzy carskiej, w zmianach struktur organizacyjnych obu partii. Jednakże zasadnicze różnice w poglądach na wyjątkową rolę proletariatu w zarządzaniu państwem, na budzenie świadomości narodowej ludu, na zadania rozwoju kultury ludowej oraz na rolę kapitalizmu w procesie wcielenia w życie zasad socjalizmu ludowego, stanowiły poważną przeszkodę na drodze do bliższej współpracy politycznej, zwłaszcza w czasie wyborów do Rosyjskiej Dumy Państwowej.

DPL wyodrębniła w bolszewickim nurcie socjaldemokratycznym ugrupowanie ortodoksyjne (V. Mickevičius-Kapsukas, Z. Aleksa-Angarietis), poddając ostrej krytyce jego orientację na Rosję proletariacką w ramach imperium. Uważała go za wroga Litwie siłę polityczną i od roku 1912 nie utrzymywała z nim żadnych kontaktów (wcześniej dochodziło sporadycznie do mało znaczących spotkań).

Rosyjską Dumę Państwową DPL wykorzystywała dla propagowania swoich celów politycznych, narodowych i kulturalnych oraz dla upolitycznienia narodu, budzenia świadomości narodowej. Czerpała doświadczenia w pracy państwowej, jakie miała Duma.

Podczas wyborów do Dumy DPL sojusznika widziała przede wszystkim w SDPL, w demokratycznych przedstawicielach innych narodowości Litwy (Żydach, a w roku 1912 także Polakach), potem zaś w LDSN (wybory do II i III Dumy). Chadecy byli uważani za przeciwników politycznych. Toteż tylko podczas wyborów do II i III Dumy demokraci potrafili utworzyć nietrwale związki z socjaldemokratami. Odmówili oni współpracy z DPL podczas wyborów do IV Dumy. Ujawniły się także sprzeczności DPL z namiestnikiem DLSN — Kowieńskim Komitetem Demokratów Litewskich. W gubernii Kowieńskiej demokraci tworzyli blok z Żydami we wszystkich wyborach do Dumy.

Członkowie DPL (J. Kubilius, L. Lopas, A. Bulota, J. Pożela, Pr. Keinys, M. Januškevičius) współpracowali z Frakcją Pracy (trudowików) w I-IV Dumach. Ponieważ w strukturze organizacyjnej PLD istniał nurt umiarkowany, współdziałano w Dumach (I-II) także z rosyjskimi kadetami (P. Vitkauskas, J. Girnius, P. Leonas). Imponowali oni DPL umiarkowanym programem agrarnym oraz ideą decentralizacji Rosji, z którą Litwa łączyła nadzieje osiągnięcia autonomii politycznej. Oprócz tego, przedstawiciele DPL pracowali wspólnie ze wszystkimi innymi przedstawicielami litewskimi, dyskutując w Dumach kwestie narodowe i kulturalne Litwy.

Przedstawiciele DPL (A. Bulota, P. Leonas, M. Januškevičius) wykorzystywali trybunę Dumy dla propagowania idei autonomii politycznej Litwy. Odrzucając pretensje polityków polskich do litewskiej części gubernii suwalskiej, udowadniali jednocześnie odrębność etnopolityczną narodu litewskiego od Polski.

W latach 1913-1915 DPL była jedyną litewską partią polityczną, która próbowała łączyć ideę odrodzenia samodzielności politycznej Litwy z dążeniem Polski do niepodległości. W tym celu wykorzystywano struktury wileńskich organizacji masońskich, do których należało kierownictwo DPL — M. Sleževičius, J. Vileišis, F. Bortkevičienė, A. Bulota. Przychylna pozycja partii stworzyła warunki do spotkania w Warszawie w marcu 1915 roku działaczy politycznych Litwy i Polski, w celu uzgodnienia swoich działań. Przedstawicielem Litwy był M. Sleževičius, bezpartyjny demokrat J. Šaulys oraz polscy demokraci z Litwy W. Abramowicz i M. Römeris. Jednak DPL zmieniła swoją pozycję z powodu braku zaufania do partnera politycznego — Polskiego Bloku Niepodległości-

wego. Na krok ten mogła zdecydować się tym bardziej, że żywiła gorące nadzieje, iż drogę do politycznej samodzielności Litwy otworzy rewolucja demokratyczna w Rosji. Z tego powodu dalsze, podobnego rodzaju kontakty sił politycznych Polski i Litwy urwały się.

Z chwilą wybuchu I wojny światowej, LPD usiłowała natychmiast poruszyć problem autonomii Litwy w Rosyjskiej Dumie Państwowej, co wywołało starcia między prawicowymi i lewicowymi siłami politycznymi Litwy i przeszkodziło w zorganizowaniu wspólnej akcji na drodze do osiągnięcia samodzielności politycznej Litwy.

W odpowiedzi na utworzenie przez prawicę Litewskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny (Lietuvių Draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti), 15 kwietnia 1915 r. DPL wraz z socjaldemokratami powołała do życia Litewskie Towarzystwo Pomocy Prawniczej i Agronomicznej (Lietuvių draugija teisių ir agronomijos pagalbai teikti).

Dopiero po wycofaniu się do Rosji większości działaczy politycznych obu skrzydeł, pod koniec 1915 roku udało się zjednoczyć lewicowe i prawicowe siły w podobnych działaniach.

Podsumowując, można twierdzić, że w latach 1902-1915 DPL stanowiła dość wpływową siłę polityczną na Litwie. Jej działalność przyczyniła się do formowania pojęcia państwowości Litwy, do kształtowania narodowej świadomości politycznej oraz propagowania zasad demokratycznych. Pozycja ideowa i polityczna DPL sprzyjała wyodrębnieniu się nurtów prawicowego i lewicowego wewnątrz litewskich sił politycznych

Mimo, że nie potrafiła zjednoczyć wszystkich litewskich sił politycznych, DPL odniosła znaczne sukcesy, broniąc narodowych interesów politycznych Litwy w obliczu Rosji i Polski.

ÉTUDES D'HISTOIRE DE LA RENNAISSANCE DES LITUANIENS. VOL. 10

RIMANTAS MIKNYS

LE PARTI DÉMOCRATIQUE DE LA LITUANIE DE 1902 À 1915

RÉSUMÉ

La formation et l'évolution de la nation se déroulent à travers le fonctionnement des partis politiques. L'apparition des partis politiques est conditionnée par des relations actuelles qui s'appuient sur le passé historique. Chaque parti politique reflète de certains besoins sociaux et exécute une certaine fonction de la vie de la société. C'est pourquoi l'analyse historique des partis politiques est nécessaire pour les études de l'évolution de société. Et c'est en connaissant les forces formant les partis, le structure de leur organisation, leurs programmes politiques et sociaux, les méthodes du fonctionnement et le fonctionnement lui-même, on peut caractériser les particularités de l'évolution de la nation, la configuration sociale, les buts de la nation et les originalités de sa culture.

Le but de cette monographie c'est de montrer le rôle du Parti démocratique de la Lituanie (des Lituanien) [PDL]. L'évolution du PDL de 1902 à 1915 est étroitement liée à la Renaissance du peuple lituanien. C'est pourquoi les études de l'organisation et des activités du parti permettent de connaître plusieurs aspects de ce processus.

Des questions séparées ont trouvé l'intérêt des historiens de la Renaissance du peuple lituanien, des penseurs de la vie sociale et politique, de la culture et de la littérature (tels que: M. Römeris, J. Audėnas, A. Bulota, V. Kvieska, P. Čepėnas, V. Trumpa, S. Senkonis, S. Kairys, K. Bielinis, A. Merkelis, J. Būtėnas, A. Sprindis etc.), bien que le problème lui-même ne soit pas analysé spécialement jusqu'à nos jours.

La base des sources historiques a été conservée (les archives du PDL de 1902 à 1908, les archives de l'Association des paysans de la Lituanie, les programmes du parti, la correspondance des membres, les journaux des personnes proches au parti, la presse légale et illégale, la documentation des fonctionnaires russes, un paquet de mémoires publiés et manuscrits). Il y en a beaucoup d'études d'une caractère historique et littéraire. C'est suffisant que le problème soit étudié en s'appuyant sur les sources et la littérature historiques.

La chronologie de ces études est déterminée par: premièrement, le fait de la création du parti (en 1902), deuxièmement, le début de la première guerre mondiale (en automne de 1915 quand les opérations militaires avaient atteint Vilnius, la plupart de membres de parti se sont retirés en Russie, et le parti a cessé d'exister). En Russie ces personnes ont créé de nouveaux partis: le Parti socialiste populaire (de peuple) de Lituanie, le Parti socialiste démocratique populaire (de peuple) de Lituanie, le Parti révolutionnaire-socialiste populaire (de peuple) de Lituanie. Tous ces partis accentuaient leurs rapports avec le Parti démocratique.

La fin du XIX et le début du XX siècles étaient remarquables pour la moderne nation lituanienne en formation; elle est entrée dans une étape politique du mouvement national. Le trait caractéristique de cette étape c'est la différenciation idéologique. A cause de cette différenciation le 17 (le 30) octobre 1902 le flanc radical des libéraux - varpininkai (de "Varpas") a créé le Parti démocratique de Lituanie. L'assemblée de fondation du PDL a réuni beaucoup de personnalités: J. Biliūnas, P. Avižonis, P. Višinskis, K. Grinius, S. Matulaitis, A. Rucevičius, J. Vileišis, A. Bulota, A. Avižonis, J. Bagdonas, J. Sabas, J. Šaulys, V. Putvinskis, G. Petkevičaitė-Bitė, V. Mickevičius-Kapsukas, M. Zauniūtė.

Les idées du parti étaient proches au libéralisme propagé par les groupements sociaux - idéologiques de - "Aušra" ("L'Aurore") (1883-1886) et "Varpas" ("La cloche") (1889-1905), et la base d'organisation à l'organisation de l'édition de la presse de Varpininkai. Le nouveau parti était une organisation illégale des intellectuels libéraux qui poursuivaient le but de consolider des intellectuels libéraux et d'unir le peuple contre l'oppression politique, culturelle, et économique de la Russie.

En 1902 dans la 12-ième édition de "Varpas" on a annoncé le projet du programme du PDL. Ce projet fixait très clairement l'aspiration de l'autonomie dans les bornes ethnographiques (au minimum) et de l'indépendance (au maximum). Le projet exprimait les besoins politiques et culturels du peuple, témoignait le but du PDL de devenir la force pour unir le peuple. Malheureusement la différenciation idéologique et sociale des Lituanien était trop avancée pour qu'un parti ait pu arriver à ce but. Le PDL a éprouvé une mauvaise

expérience en essayant d'unir des intellectuels libéraux-démocrates, les forces actives du peuple pour la lutte pour les droits politiques et culturels, et aussi pour son existence. Ce fait a conditionné la scission des libéraux modérés au courant national-démocratique et la séparation du PDL du Parti social-démocratique de la Lituanie.

En ce qui concerne l'organisation de Parti, en 1905 le parti démocratique de la Lituanie était toujours dans une crise profonde. Le processus de la séparation des libéraux modérés et la création du parti national démocratique (parti d'une orientation nationaliste), l'activité du parti social-démocratique de la Lituanie, qui avait beaucoup d'influence pour la société, ont forcé des contradictions entre les modérés du PDL (A. Smetona, J. Bagdonas, J. Jablonskis, P. Gaidelionis, K. Žalys et d'autres) et les radicaux (J. Paršaitis-Gabrys, F. Bortkevičienė, P. Višinskis, A. Bulota, K. Grinius, J. Bortkevičius, V. Paulikonis, E. Galvanauskas et d'autres). Les radicaux concouraient avec les sociaux-démocrates pour le soutien des paysans. Les contradictions causées par la tactique désunissaient le parti à l'intérieur. La création de l'Association des professeurs de la Lituanie a renforcé les relations du parti avec la société augmenté l'arsenal de moyens de ses activités, mais n'a pas influencé l'unité de l'organisation, car les jeunes radicaux (E. Galvanauskas, J. Paršaitis-Gabrys, V. Paulikonis, D. Alseika, P. Butkus, L. Gira et d'autres) suivant l'exemple de l'Association des professeurs ont créé l'Association autonome des paysans de la Lituanie (APL).

Après la création de cet association l'alternative de l'apparition d'un nouveau adversaire indépendant ou de la domination absolue des radicaux après avoir expulsé du parti des éléments modérés, est devenue plus en plus nette. L'édition légale du journal "Lietuvos Ūkininkas" - ("Le Fermier lituanien") a renforcé ce conflit entre les flancs concurrents du PDL.

En général, seule activité culturelle préservait une perspective de l'unité de l'organisation du PDL. En 1905 du février au mai P. Višinskis a organisé une entreprise "Šviesa" ("La clarté") pour l'édition des œuvres littéraires, et en même temps (le 31 mai 1905) J. Jablonskis a créé la maison d'édition "Aušra". Dans la première maison d'édition les membres du PDL coopéraient avec les sociaux-démocrates, et dans la deuxième - avec les libéraux modérés. Le 27 novembre à Marijampolė K. Grinius et sa femme J. Griniuvienė ont fondé l'association "Šviesa", qui devait s'occuper des problèmes d'instruction. Il y en avait d'autres associations, comme: le bureau de bienfaisance "Žiburėlis" ("La lumière") dirigé par Mme F. Bortkevičienė et Mme G. Petkevičaitė-Bitė et une association pareille, mais de la tendance plus politique "Kankinių kasa" ("La caisse des martyres"). Les membres du PDL ont participé à la fondation de l'association artistique "Vilniaus kanklės" ("Le luth de Vilnius") et au travail

de "L'association de bienfaisance des Lituaniens de Vilnius". Les représentants des deux flancs de PDL étaient très actifs dans la vie culturelle, en la prenant pour la base de la formation de la nation moderne et de la libération politique des Lituaniens.

Malgré le manque de l'organisation et ce fait son programme n'a pas été pris il fallait avouer que le PDL a beaucoup marqué les événements de 1905. Le Parti social-démocratique a été plus actif dans le travail politique de propagande et dans l'organisations des actions politiques (la formation des autorités locales dans des villages, les fermetures des écoles et des monopoles russes). L'initiative des démocrates de la fondation du centre de coordination pour la lutte contre l'oppression d'empire (le Comité central de la lutte) a été malchanceuse. Mais quand même le rôle du PDL était un des plus important dans la stratégie nationale pour la restitution de l'État lituanien. Les membres du PDL ont beaucoup fait pour que le problème de l'autonomie politique de la Lituanie (non seulement de la Pologne) ait été présenté aux débats officiels des forces libérales politiques russes. Les formules de programme du PDL de 1905, annoncées dans la presse, des proclamations, les résolutions ds congrès et réunions ont beaucoup influencé la forme et le fond de la réclamation de l'autonomie politique de la Lituanie, manifestée par la Grande Diète (Seimas) de Vilnius qui déclarait la volonté du peuple.

D'autre part, ce fait que les activités du parti devenaient de plus en plus intenses a conditionné le changement de son programme politico-social du purement national au radical-démocratique, plutôt du caractère du parti populaire (liaudininkai). Dans les projets de l'autonomie politique de la Lituanie c'est la perspective politique de la nation lituanienne a pris plus grande importance que l'intérêt national (dans le sens ethnographique). Les membres du PDL ont déjà traité la Lituanie comme un futur Etat du peuple politique (de la nation), l'Etat des citoyens lituaniens, et non seulement l'Etat des Lituaniens, du peuple ethnique. C'est pourquoi le parti s'est nommé le Parti démocratique de la Lituanie (avant - le Parti démocratique des Lituaniens). Les moments de la nationalisation et de la socialisation sont bientôt apparus dans la partie sociale (concernante la question agraire) de programme du parti.

De 1906 à 1915 le PDL a toujours été illégal et mal organisé. Le parti n'avait pas de statut légitime, de départements, de sections ou d'autres unités d'organisation ni en Lituanie, ni à l'étranger. L'appartenance au parti n'a pas été fixée. Le parti organisait ses congrès, avait son administration, le Comité central, mais la rédaction du journal du parti "Lietuvos ūkininkas" ("Le fermier lituanien") et l'entreprise spécialement créée pour l'édition de ce journal étaient les structures d'organisation les plus effectives.

En 1906 les membres du flanc radical du PDL (K. Grinius, F. Bortkevičienė) ayant le but de renforcer leur influence et de faire le parti plus radical, ont aidé les militants de l'Association des paysans de la Lituanie (P. Ruseckas, E. Galvanuskas et les autres) à faire renaître l'APL affaiblie après les représailles du gouvernement. Après cela l'APL est officiellement devenue une organisation autonome du PDL. Le flanc modéré du PDL (A. Smetona, J. Bagdonas, P. Leonas et les autres) a été obligé de s'y faire en espérant de renforcer la situation financière du parti et de "Lietuvos Ūkininkas" d'augmenter l'influence politique du PDL et de lutter contre la concurrence du parti des social-démocrates et de celui des chrétiens - démocrates.

L'Association des paysans de la Lituanie s'orientait à l'indépendance totale du PDL. Elle était bien organisée: au début de 1907 l'APL comptait 30 bureaux à la campagne, organisait ses congrès, ses élections, avait son programme et le statut temporaires. Elle avait des relations avec l'Association des paysans de la Russie et la fraction de travail (trudoviks) à la Diète de la Russie (Duma). Le programme de l'APL citait les idées des narodniks russes, et surtout celles de leurs adeptes essères (des révolutionnaires socialistes russes) et enesses (socialistes populaires russes). Les membres de l'APL (E. Galvanuskas, P. Ruseckas et les autres) discutaient des possibilités de la réalisation de l'idée de socialisme populaire (démocratique) en Lituanie. C'est pourquoi en 1906-1907 les contradictions idéologiques et les conflits d'organisation entre deux flancs en concurrence du PDL sont devenus beaucoup plus importants.

En 1907 les radicaux du PDL étant très remarquables dans les activités de l'APL et avec l'aide de l'APL ont pris du flanc modéré la rédaction et l'édition du journal de parti - "Lietuvos Ūkininkas". Alors les représentants du Flanc modéré ont été obligés de quitter le parti et de se grouper autour d'un nouveau journal d'une orientation nationale démocratique - "Viltis" ("L'Espoir"). En 1907-1908 l'Association des paysans de la Lituanie déjà affaiblie s'est définitivement réunie avec le flanc radical du PDL, en transformant le PDL en parti d'une orientation du socialisme populaire.

La presse périodique avait un rôle très important dans l'organisation du PDL. Les journaux "Lietuvos Ūkininkas" (1905-1915), "Vilniaus Žinios" ("Les Nouvelles de Vilnius"), (1907-1909), "Lietuvos Žinios" ("Les Nouvelles de Lituanie") (1909-1915) et "Varpas" renouvelé après 1913 formaient et propageaient les idées du PDL, rassemblaient ses partisans; grâce à la presse périodique, le PDL est devenu le facteur unissant toutes les forces démocratiques de Lituanie pour un travail commun d'instruction et de culture.

Ayant le but de renforcer les positions culturelles et économiques de la nation lituanienne renaissante (et étant en concurrence avec les chrétiens-démocrates) le PDL a organisé un travail important dans le domaine de la

culture et de l'instruction: on pouvait nommer l'édition des suppléments spéciaux de "Lietuvos Žinios", le développement des activités de l'entreprise "Šviesa" (1905-1908) et de l'Association des Fermiers (1907-1915) à Marijampolė. En 1909-1912 sous l'initiative des dirigeants du PDL dans les provinces de Suvalkai et Kaunas les jeunes villageois formaient leurs cercles. Le gouvernement du tsar persécutait des activités pareilles. Les chrétiens-démocrates étaient en situation plus favorable, parce qu'ils ont été traités avec plus de tolérance par le tsar, comme beaucoup moins opposants et plus "souples" pour exécuter la politique "nationale" de l'Empire russe.

Les représentants du PDL comprenaient qu'il fallait absolument que la nouvelle société culturelle lituanienne fût capable de résister à la russification dans le domaine de la culture, alors en négligeant les contradictions idéologiques et politiques, ils collaboraient beaucoup avec leurs opposants politiques dans les activités des institutions culturelles de Lituanie (l'Association scientifique de Lituanie, l'Association artistique de Lituanie, - "Rūta" - de Vilnius).

Les programmes de 1906 et 1914, le projet du dernier, les articles dans la presse ("Lietuvos Žinios", "Lietuvos Ūkininkas") prouvent qu'à l'époque le PDL représentait le flanc gauche des nouvelles forces politiques centristes (de centre). Le PDL ne cherchait pas à accentuer l'augmentation naturelle de la différenciation sociale, les contradictions de la société lituanienne de cet époque, mais il voulait trouver des intérêts communs unissant les plus larges couches du peuple et donner le fondement théorique à ces intérêts-là.

En 1906-1914 les théoriciens du PDL (K. Grinius, A. Rimka et les autres) ont préparé une conception historico-sociologique très originale (dans le contexte de la Lituanie), qui projetait d'accorder la réalisation des idées démocratiques, populaires et de la justice sociale. Cette conception liée par ses racines avec les théories des narodniks russes, a été aussi proche à la tradition du socialisme démocratique européen. La manifestation du rationalisme, scientisme, positivisme, l'unité avec les idées du libéralisme et du radicalisme "bourgeois" forment la caractéristique typique et font la différence des bolcheviks russes et sociaux-démocrates de gauche de Lituanie.

La conception historico-sociologique du PDL a beaucoup critiqué le mal du capitalisme de cet époque; la future société lituanienne a été traitée comme une société moyenne. La seule perspective pour cette société moyenne c'était le régime du socialisme populaire. Ce régime devait assurer les droits et les devoirs légaux à tous les citoyens, défendre toute exploitation humaine et garantir la victoire de la démocratie. Cette conception admettait la réorganisation du capitalisme, son humanisation et la possibilité de son évolution à ce régime. La conception du PDL voit sous la notion de "travailleurs" non seulement des ouvriers, mais aussi de petits producteurs et les couches moyennes de la

société lituanienne en général. Alors, dans cette interprétation les intérêts des "travailleurs" qu'on prévoit de défendre, sont vus comme les intérêts de tout le peuple.

En général, le PDL essayait de faire servir à l'idéologie populaire et au mouvement de libération du peuple (économique, culturelle, politique) toutes les idées liées à la réalisation du socialisme populaire. C'est pourquoi le PDL en s'appuyant sur cette conception s'est prononcé contre la participation des hommes d'affaires et des propriétaires terriens étrangers dans la vie économique de la Lituanie. Cela devait rendre, à son avis, des conditions plus favorables pour le développement de la nation moderne lituanienne.

En 1906-1915 le PDL s'est éloigné des idées libérales de "Varpas". Malgré ce fait que le libéralisme de "Varpas" était spécifique, c'est-à-dire, "accordant et unissant" en lui-même les idées du nationalisme humain, du positivisme, du matérialisme et du libéralisme classique, il s'est premièrement orienté vers le but de peuple de la liberté; la liberté d'un individu, l'individualité et l'indépendance avaient une place très importante. Sous la dure concurrence politique avec le PSDL et à cause de la réussite de son activité et son radicalisme dans les événements de 1905, le PDL s'est retrouvé sous l'influence de l'idéologie du "socialisme populaire" des socialistes-révolutionnaires et des socialistes populaires russes (enèsses). Alors, bien qu'on essayât de développer la tradition du libéralisme de "Varpas" dans les programmes de 1912-1914, en s'appuyant sur la portée humaine de chaque personnalité, la plus grande importance a été donnée à la psychologie non individuelle, mais commune, en prévoyant de soumettre les institutions du pouvoir non à l'individu, mais aux intérêts de la société. Et les capacités d'un individu doivent être soumises aux intérêts de la société.

Les idées du positivisme et du matérialisme qui se manifestaient dans le libéralisme de "Varpas", se sont liées à l'idée du "socialisme populaire" dans le programme politico-social du PDL. Ce processus a prédéterminé la position anticléricale très accentuée du parti, la critique de la conduite politique de l'église, la lutte contre l'intolérance et a influencé le développement général des relations des forces politiques et de la mentalité civile en Lituanie.

Le PDL voulant être une organisation politique active, a su tenir compte des besoins réels de la vie économique de la Lituanie de l'époque, défendait le droit de la propriété privée comme la garantie de l'établissement d'une ferme moyenne en Lituanie (en principe, plutôt d'une petite ferme, parce qu'on parlait des fermes de 5-20 ha). Le parti en proposant de charger la Diète de la Lituanie autonome de régler la question de la direction de la terre (la question agricole), a clairement annoncé ses réclamations politiques. À part cela, il a

voulu barrer le chemin à la colonisation, qui a été exécutée en Lituanie dans le but de la russification. Cela a représenté le programme minimum. À cause des idéals liés à la perspective du socialisme populaire, en principe les idées de la nationalisation ou de la socialisation de la terre n'ont pas été rejetées.

Le point le plus important du programme politique du PDL était l'autonomie politique et l'indépendance de la Lituanie, basées premièrement sur le pouvoir démocratique et la protection des droits personnels et civils et de la liberté démocratique. Sur le plan des lois cet autonomie projetée était proche à la fédération ou même à la confédération. Le projet de cet autonomie a été clairement orienté vers un Etat indépendant démocratique. Ce but a été fixé dans les programmes de 1906 et 1914.

Le PDL n'a pas renoncé à l'indépendance de la Lituanie en portant dans son programme le principe de fédération. Ce principe devait garantir l'existence de l'État Lituanien. On pensait que la Lituanie libre et démocratique ne pouvait exister que dans la fédération d'Etats libres de monde entier et que cette fédération à l'aide des institutions spéciales aura résolu les questions de litiges entre les Etats différents et aura assuré la liberté de petits Etats. Pour arriver à l'autonomie et l'indépendance on a choisi deux chemins concrets: celui du parlement (parlementaire) et des Etats européens en cas du conflit militaire.

Ayant le but d'assurer à l'aide des principes démocratique la réalisation et la sauvegarde de l'autonomie politique de la Lituanie (dans le future - l'indépendance), le PDL déclarait dans son programme les droits égaux civils et culturels des Litvaniens et de toutes les minorités nationales. On croyait que la fondation de la société civile aura supprimé les prémisses pour la discrimination de peuple et aura assuré la formation de la nation lituanienne.

Le PDL, en proposant un programme important dans le domaine d'instruction et de sécurité sociale, s'occupait beaucoup de la formation de la nouvelle société et espérait avoir un soutien du peuple pour réaliser ses buts politiques et sociaux.

En 1906-1915 l'orientation politique et culturelle, les alliés et les ennemis politiques du PDL ont été déterminés par la conception du monde du parti basée sur les idées du matérialisme, du racionalisme, du positivisme, du libéralisme et du socialisme populaire, et en plus par la fidélité invulnérable aux principes de la démocratie.

Le premier ennemi idéologique et politique du PDL c'était le flanc droit des forces politiques litvaniennes - les chrétiens démocrates et les démocrates nationaux qui s'appuyaient dans leurs activités sur la conception chrétienne-catholique. Le PDL en principe déclarait la liberté de la foi, mais il critiquait durement la participation du clergé dans la vie sociale et politique, les efforts

des chrétiens-démocrates de renforcer l'autorité et les principes de l'administration de l'Église dans la vie laïque. Il était contre les tentatives des démocrates nationaux d'utiliser la foi pour défendre la nationalité.

Le point de vue des chrétiens et des démocrates nationaux sur la défense de la nationalité lituanienne à l'aide du principe "la Lituanie pour les Lituaniens" était mal pris par les idéologues du PDL. Le PDL était aussi contre l'hostilité des chrétiens et des démocrates nationaux pour la culture polonaise (il ne s'agissait pas de la polonisation), parce qu'il croyait qu'une politique pareille pouvait provoquer le conflit entre les Polonais résidant en Lituanie et les Lituaniens. Un conflit pareil était désiré et pouvait servir aux exécuteurs de la politique de chovinisme d'Etat de l'empire Russe. Le PDL reconnaissait les droits civils et culturels des Polonais de Lituanie et des autres peuples ethniques, en exigeant en même temps l'exécution des devoirs civils pour la Lituanie. Le parti voulant barrer le chemin à la confrontation entre les Polonais de Lituanie et les Lituaniens, essayait de diminuer l'influence du flanc droit lituanien et aussi des endeks (le parti des démocrates nationaux Polonais) au peuple, en réveillant sa conscience. Pour développer le travail d'instruction et de culture le parti tentait d'unir les forces démocratiques des Polonais et des Biélorusses de Lituanie.

Le PDL était contre la tactique du flanc droit qui utilisait la politique de chovinisme d'Etat de la Russie pour atteindre les buts liés à la préservation du catholicisme et du lituanisme. Les théoriciens du parti (K. Grinius, A. Rimka) prouvaient que cette tactique funeste pouvait aider les politiciens russes à confronter les Lituaniens et les Polonais, et soumettre définitivement la Lituanie à son influence culturelle et politique (que la Lituanie soit devenue une partie intégrante de nation russe). C'est pourquoi le PDL ne voyait pas de possibilités de collaborer plus étroitement avec les chrétiens démocrates dans les domaines de culture et de politique, et sa coopération avec les démocrates nationaux a été aussi limitée. C'est seulement après la rupture de la coalition du flanc droit en 1914, le PDL a prévu une perspective des activités plus intenses avec les démocrates nationaux.

L'unité de la conception du monde, une dure opposition au pouvoir du tzar, des changements dans les structures d'organisation du PDL et PSDL en 1907-1908 ont conditionné le rassemblement des forces des partis pour le travail culturel. Mais des contradictions de principe à propos du rôle dirigeant du prolétariat, des points de vue différents sur les problèmes de la formation de la conscience de nation du développement de la culture nationale, aussi sur la signification du capitalisme, en allant vers la réalisation du socialisme populaire; tout cela empêchait à la collaboration politique plus fructueuse de deux partis, et surtout dans les élections à la Diète (Duma) de la Russie. (Duma - prototype de parlement en Russie).

Le PDL a distingué des sociaux-démocrates les orthodoxes d'orientation bolchevik (V. Mickevičius-Kapsukas, Z. Aleksa-Angarietis), en critiquant sévèrement cette orientation vers la Russie prolétaire dans le cadre d'empire. Le PDL prenait ces orthodoxes par une force politique étrangère pour la Lituanie et à partir de 1912 a supprimé tous les contacts avec eux (avant il y en avait quelque épisodes peu importants).

Le PDL essayait d'utiliser la Diète (Duma) de la Russie pour la propagande de ses aspirations politiques, nationales et culturelles, d'attirer le peuple, d'activer son conscience et d'accumuler l'expérience pour de futures activités nationales.

Lors des élections à la Diète (Duma) de la Russie le PDL prenait premièrement pour ses alliés le PSDL, les éléments démocratiques de minorités nationales (les Juifs, et en 1912 les Polonais), ensuite le Parti national démocratique de la Lituanie (dans les élections à la II-ième et III-ième Diètes (Duma)), et les chrétiens démocrates ont été considérés comme les ennemis politiques. C'est seulement en éluant les prétendants à la II-ième et II-ième Diètes (Duma), les démocrates ont réussi à conclure une faible union avec sociaux-démocrates. Lors des élections à la IV-ième Diète (Duma) les sociaux-démocrates ont renoncé à la collaboration avec le PDL; les contradictions du PDL avec le Comité des Lituanais démocrates de Kaunas, le continuateur des activités du PNDL sont devenues de plus en plus nettes. Dans le province de Kaunas durant de toutes les élections à la Diète (Duma), les démocrates coopéraient avec les Juifs.

La possibilité de travailler séparément, l'idéologie proche au socialisme populaire ont conditionné la collaboration des représentants du PDL (J. Kubilius, L. Lopas, A. Bulota, J. Požela, P. Keinys, M. Januškevičius) avec la Fraction des trudoviks aux I-IV Diètes (Duma). Comme le flanc modéré se manifestait dans le structure d'organisation du PDL, aux I-II Diètes (Duma) on travaillait avec les cadets (P. Vitkauskas, J. Grinius, L. Lopas). Les cadets imposaient le respect aux modérés par son programme agraire et leurs idées pour la centralisation de la Russie. Avec ces idées on liait les espoirs de l'autonomie politique de la Lituanie. À part cela, les représentants du PDL collaboraient avec tous les Lituanais pendant les discussions aux Diètes (Duma) concernant les problèmes nationaux et culturels de la Lituanie.

En 1913-1915 le PDL était un seul parti qui essayait d'accorder la possibilité de l'indépendance politique de la Lituanie et de mêmes aspirations de la Pologne. Pour ce but on s'est servi des structures d'organisation de maçonnerie de Vilnius. Les dirigeants du PDL M. Sleževičius, J. Vileišis, F. Bortkevičienė, A. Bulota participaient au mouvement de maçonnerie. La position favorable du parti a conditionné les consultations des dirigeants politiques litua-

niens et polonais à Varsovie en 1915. Le but de ces consultations était l'accord pour les activités communes. La Lituanie a été représentée par M. Sleževičius, le démocrate sans-parti J. Šaulys et les démocrates polonais de Lituanie W. Abramovicz et M. Römeris. Le PDL a changé de se position à cause de la méfiance pour son partenaire politique, le bloc d'alliés de l'Indépendance polonais et aussi à cause des espoirs toujours vifs que la révolution démocratique de la Russie aura ouvert la perspective pour l'indépendance politique de la Lituanie. Tout cela a forcé la rupture des contacts de même niveau entre les forces politiques polonaises et lituaniennes.

La première guerre mondiale commencée le PDL a été vite disposé à exiger l'autonomie de la Lituanie. Cette réclamation a forcé de nouveaux conflits entre les forcés politiques de droite et de gauche, a troublé l'organisation d'une action commune pour l'indépendance politique de la Lituanie.

Le 15 avril 1915 le PDL et les sociaux-démocrates ont créé l'Association lituanienne de l'aide dans le domaine des droits de le l'agronomie. C'était un certain contreponds à l'Association de l'aide pour les victimes de la guerre fondée par les représentants de droite. On a réussi à unir pour ce travail les forces de droite et de gauche seulement à la fin de 1915, quand la plupart de représentants politiques de deux flancs s'était retiré en Russie.

De 1902 à 1915 le PDL a été une force politique influente en Lituanie. Ses activités ont beaucoup marqué la formation de la conception de nationalité de la Lituanie et du conscience politique du peuple. La caractéristique importante de ses activités c'était la propagande des principes démocratiques. Bien qu'il ait prétendu de devenir un facteur unissant de toutes les forces démocratiques (il déclarait ce but pendant la période de création du parti), sa position idéologique et politique a forcé la polarisation des forces politiques de droite et de gauche. Mais malgré ce fait que le PDL n'est pas devenue ce facteur unissant, il a su défendre avec beaucoup d'efficacité les intérêts nationaux et politiques de la Lituanie à l'égard de la Russie et la Pologne.

TRUMPINIAI

- ALRŠK - Amerikos lietuvių revoliucijos šelpimo komitetas
 ap. - apyrašas
 aps. - apskritis
 b. - byla
 CK - Centro komitetas
 DVS - Didysis Vilniaus Seimas
 Endekai - Lenkijos nacionalinių demokratų partija, Liga Polska
 Enesai - Rusijos liaudies socialistų partija
 Eserai - Rusijos socialistų revoliucionierių partija
 f. - fondas
 gub. - gubernija
 Istorija - Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija
 k. - kaimas
 Kadetai - Rusijos konstitucinių demokratų partija
 kas. - kasininkas
 klier. - klierikas
 kun. - kunigas
 l. - lapas
 LDD - Lietuvių dailės draugija
 LDK - Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
 LDP - Lietuvos (Lietuvių) demokratų partija
 LLI - Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius
 LMD - Lietuvių mokslo draugija
 LMS - Lietuvių mokytojų susivienijimas (Mokytojų sąjunga)
 LSDP - Lietuvos (Lietuvių) socialdemokratų partija
 LVS - Lietuvos valstiečių sąjunga
 MAB - Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius
 MAD - Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija
 NB - Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius
 N.Y. - Niujorkas
 p. - puslapis
 pirm. - pirmininkas
 PPS - Lenkijos socialistų partija
 RUSIJOS CVIA(P) - Rusijos centrinis valstybinis istorijos archyvas Sankt Peterburge
 RUSIJOS SRCVA - Rusijos Spalio revoliucijos, Aukščiausiųjų valstybinės valdžios organų centrinis valstybinis archyvas Maskvoje
 RVS - Rusijos valstiečių sąjunga
 sekr. - sekretorius
 TLDP - Tautiškoji lietuvių demokratų partija
 VIA - Lietuvos valstybinis istorijos archyvas
 vs. - valsčius
 VUB - Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

ASMENŲ RODYKLĖ

- Abraitis J.* 113
 Abramowicz (Abramovičius) L. 80, 148, 162
 Abramowicz W. (Abramovičius V.) 85, 148, 162, 165, 236, 248
 Adomaitis-Šernas J. 21-23, 25, 174
 Akelaitis J. 122
 Alekna J. 175
 Aleksa-Angarietis Z. 116, 152, 154, 235, 247
 Aleksiuė M. 122
 Almantas B. 10, 11, 221
 Alseika D. [V. Naujukas] 54-56, 70, 97, 100, 101, 126, 179, 228, 240
 Ambrazevičius J. 12, 13, 221
 Ambraziejus J. 26, 48, 91
 Ambraziejūtė A. 120
 Amfiteatrov A. 102, 103
 Andriušaitytė J. 11, žr. Андрияшайтите Ю.
 Audėnas J. 9, 46, 47, 53, 55, 57, 129, 156, 157, 180, 222, 227, 238
 Avižonis A. 29, 179, 227, 239
 Avižonis P. 29, 37, 116, 118, 120, 179, 227, 239

 Babarskis 60
 Bagdonas J. 14, 21, 24, 25, 29, 31-33, 37-39, 40-43, 46-51, 64, 65, 67, 98-102, 108-113, 126, 153, 156, 196, 174, 175, 177-180, 196, 219, 227, 228, 230, 239, 240, 242
 Bagiński (Baginskis) S. 85, 162
 Baikowski (Baikovskis) 90
 Balčikonis J. 113
 Balicki (Balickis) Z. 77, 90, 165
 Baliulis A. 7
 Bardach (Bardachas) J. 161, 222
 Baronas J. 179
 Barnėnas M. 97, 222
 Basanavičius J. 24, 26, 48, 54, 91-93, 110, 112, 118, 127, 150, 220
 Bekampis J. [?] 147
 Bentham J. (Bentamas Dž.) 133
 Beržanskis-Klausutis J. 21
 Bielinis K. 12, 13, 46, 47, 53, 55, 61, 68, 69, 222, 227, 238
 Bielskis V. 87, 89, 162, 179
 Biliūnas J. 26-30, 37-39, 179, 227, 239

 Biržiška V. 7, 59, 63, 103, 109, 113, 114, 117, 119, 121, 162, 219
 Biržiška M. 7, 66, 67, 116, 118, 127, 148, 153, 155, 157, 161, 162, 164, 166, 222
 Biržiškienė B. 126
 Boguszewski (Boguševskis) J. 162
 Bortkevičius J. 47, 58-60, 92, 100, 115, 176, 177, 179, 228, 240
 Bortkevičienė F. 13, 14, 31-33, 36, 47, 50-54, 56-61, 67, 69, 80, 92, 97-100, 102, 103, 108-117, 124-127, 129, 148, 162, 164, 165, 175-180, 219, 222, 228-230, 236, 240, 242, 247
 Boruta K. 219
 Boudon R. 9, 222
 Bourricaud F. 9, 222
 Bramsonas 162
 Braun (Braunas) O. 134
 Brazaitis P. 125
 Brundza A. 175
 Bugailiškis P. 59, 116, 117, 118, 153, 161, 162
 Bukaveckas K. 174
 Bukaveckas V. 120
 Bukontas D. 179
 Bukowski (Bukovskis) J. 80
 Bulota A. 10, 11, 29, 33, 44, 45, 47, 92, 106, 113, 116, 117, 118, 122, 123, 126, 127, 148, 156-160, 162, 163, 166, 171, 179, 227, 228, 236, 238-240, 247, žr. Булар А.
 Bulota J. 174
 Butkus Pr. 47, 54-56, 60, 70, 92, 100, 179, 228, 240
 Būčys P. 23
 Būtėnas J. 13, 127, 175, 222, 227, 238
 Byla J. 21
 Bytautas R. 120, 121, 223

 Chmielewski (Chmielevskis) Z. 165
 Chmieliauskas 60
 Cilliakus K. 77
 Ciplijauskas L. 121, 122, 124
 Constant (Konstantas) B. 133
 Czarkowski (Čarkovskis) L. 162
 Czyński (Cynskis) E. 141

- Čarnas 163
 Čepas M. 175
 Čepėnas Pr. 10, 11, 44, 45, 53, 55,
 61, 121, 123, 125, 157-159, 161, 222,
 227, 238
 Černichovas 163
 Čėsna J. 25
 Čėsnyš B. ar J. 39
 Čižiūnas V. 12, 13, 21, 222
- Dambrauskas-Jakštas A. 110
 Daugirdaitė-Sruogienė V. 7
 Daujotas J. 43, 48
 Daumantas J. 59
 Davainis-Silvestravičius M. 43, 48,
 91, 150
 Demikis J. 174
 Didžiulis S. 175
 Didžiulytė A. 175
 Dmowski (Dmovskis) R. 77, 78,
 160, 165
 Dmochauskienė T. 122
 Dolgorukov D. 88
 Dolgorukov P. 83, 88
 Domaševičius A. 26, 59, 85, 127,
 152, 175
 Dovydaitis P. 120, 121
 Dubinskas A. 23, 174
- Eidintas A. 13, 222
 Elcbacher K. 107
 Elisonas J. 179
 Endžejewski (Endžejevskis) B. 77
- Filievė A. 151
- Gaidamavičius J. 21, 174
 Gaidelionis P. 47, 50, 58, 60, 80,
 102, 109, 111, 126, 176, 179, 228, 240
 Gaigalaitė A. 7, 11, 97, 139, 143,
 145, 147, 222
 Galvanauskas E. [Marazas] 46, 47,
 50, 52, 53, 54-56, 70, 75, 97, 100, 104-
 107, 109-113, 115, 130, 131, 179, 219,
 228, 230, 240, 242
 Garmus A. 116
 Gavėnas 60
 Gira L. 54-56, 60, 70, 92, 96, 110,
 111, 126, 127, 150, 177-179, 228, 240
 Girdzijauskienė P. 61, 222
- Girnius J. 99, 156, 157, 236
 Goesaitė (Goesytė) T. 179
 Goesas S. 47, 100, 102, 112, 179
 Golovin F. A. 164
 Gray (Dž. Grėjus) J. 19, 222
 Grigaitis P. 122, 133
 Grincevičiūtė F. 60
 Grinevičius A. 174
 Grinius K. 11-14, 21, 23, 24, 25, 29,
 31-33, 36, 47, 48, 50-52, 54, 55, 59-61,
 70, 71, 74, 75-77, 87-89, 91, 99-101,
 102, 103, 105, 106-109, 112-131, 133-
 136, 140, 141, 145, 148, 149, 174-176,
 179, 180, 219, 220, 222-225, 227-230,
 232, 235, 239, 240, 242, 243, 246, 247
 Griniuvienė J. 50, 60, 121, 122,
 124, 240
 Grumach W. (Grumachas V.) 134
 Grybas A. 125
 Gudavičius P. 159
 Gureckas A. 19, 222
- Hroch (Hrochas) M. 17, 225
- Imeretinskij A. K. 151
 Ivanouski V. 163
- Yčas M. 160, 163, 166
- Jablonskienė K. 175
 Jablonskis J. 23, 24, 27, 47, 50, 51,
 53, 54, 58-60, 80, 92, 98, 109, 111, 148,
 175, 176, 179, 227, 229, 240
 Jankus M. 174
 Janulaitis A. 38, 64, 65, 69, 116,
 118, 127, 148, 153, 161-164, 175
 Januškevičius M. 158, 160, 166,
 171, 179, 236, 247
 Jarašius J. 67, 120, 179
 Jaroševičius A. 179
 Jarulaitis V. 166
 Jasaitis J. 13, 222
 Jasiukaitis K. 118
 Jasiulaitis J. 21
 Jefremov J. 164
 Jentys 85
 Jodko-Narkiewicz W. (Jodko-Nar-
 kevičius V.) 77
 Joniškis S. 151
 Jonutis J. 145

- Jučas M. 97, 222
 Juškytė J. 60
 Jurginis J. 127, 222
 Jurkiewicz (Jurkievičius) J. 80, 81,
 161, 222
 Kačergis J. 122, 124
 Kairys St. 12, 13, 43, 46, 47, 49, 53,
 55, 57, 62-67, 85, 87, 149, 152, 161, 162,
 165, 175, 222, 227, 238
 Kašuba T. 43, 48
 Karalius M. 12, 13, 223
 Kasakaitis J. 174
 Kaukas J. 21, 174
 Kaunas J. 48
 Kautskij K. 134
 Kavolis V. 19, 120, 121, 223
 Keinys Pr. 157, 158, 160, 166, 179,
 236, 247
 Kelles-Krauz (Keles-Krauz) K. 77
 Kerenski A. F. 164
 Kislinskij 125
 Klimas S. 122
 Klimas P. 120, 121, 223
 Klimaitis A. 43, 48, 51, 52, 60, 91
 Kłott (Klotas) J. 80
 Koigen (Kojgenas) D. 134
 Koliubakin A. 164
 Kovalevski M. M. 83
 Kraskovski I. 162, 163
 Kriauciūnas J. 24, 27, 43, 48, 60,
 91, 174, 175
 Kriauciūnas P. 174
 Kriščiukaitis-Aišbė A. 24, 174, 175
 Kriščiukaitis J. 174
 Kriščiūnas J. 120, 121, 220
 Kronkaitis A. 174
 Kropotkin P. N. 107
 Kruszewski (Kruševskis) Z. 85
 Krupavičius M. 12, 13, 53, 139,
 143, 145, 223
 Krzyżanowski (Kšyžanovskis) B.
 80, 85, 148, 162
 Kuczewski (Kučevskis) A. 85
 Kubilius J. 99, 108, 111, 155-157,
 166, 177, 220, 236, 247
 Kudirka J. 122, 123, 179
 Kudirka V. 13, 18, 21, 22, 23, 25,
 36, 174, 175, 219, 222
 Kulakauskas A. 13, 79, 223
 Kūmelis P. 159
 Kuprevičius M. 175
 Kupstas A. 159
 Kuskova J. D. 164
 Kuzma P. 116
 Kuzma V. 166
 Kvieska V. 10, 11, 46, 47, 53, 55,
 96, 97, 105, 125, 223, 227, 238
 Landsbergis G. 24-26, 41, 52, 60
 Lastauskas A. 175
 Lastouski V. 149, 162
 Lašas V. 179
 Laukaitis A. 158
 Laukaitis J. 151, 152, 166, 174
 Laukaitytė R. 10, 11, 155, 157, 159,
 223
 Laurinavičius Č. 7
 Laurynaitis V. 174
 Lednicki (Lednickis) A. 88-90
 Lekeckas K. 120
 Leonas P. 14, 21-24, 96, 102, 109,
 110, 112, 116, 118, 126, 127, 133, 156-
 161, 166, 171, 174, 178, 179, 218, 230,
 236, 242, žr. Леонас П.
 Leonavičius S. 174
 Lingis A. 21, 113
 Lopas L. 99, 154-157, 166, 179,
 236, 247
 Lopaciūni (Lopacinskis) 90
 Lopata R. 7, 166, 167, 223
 Lozoraitis M. 60, 174, 179
 Luckievič A. 162-164
 Luckievič (Jan, Ivan) 85, 149, 162,
 163
 Lukšys J. 125
 Lukšaitė I. 97, 222
 Mackevičius M. 13, 127, 222
 Mačys J. 174
 Majus R. 122
 Maknys V. 61, 123, 127, 129, 223
 Maksimaitis M. 149
 Maldeikis P. 145, 223
 Malinauskis D. 26, 60, 128, 175
 Malinowski W. (Malinovskis V.) 165
 Markauskas M. 113, 117
 Markowski W. (Markovskis V.)
 162
 Marx (Marksas) K. 153
 Masulis J. 120
 Mašiotas P. 24, 47, 111, 126, 174,
 175, 179
 Matulaitis P. 23, 24, 174

- Matulaitis S. 24, 25, 29, 44, 45,
104, 105, 112, 116, 126, 161, 174, 175,
179, 220, 227, 239
- Matulaitis V. 63
- Matulionis P. 26, 27, 37, 39, 41, 48,
60, 91, 175
- Matusevičius B. 174
- Merkys V. 7, 11, 22, 23, 41, 65, 67,
97, 222, 223
- Merkelis A. 13, 46, 47, 59, 61, 101,
111, 127, 223, 227, 238
- Meškulis 149
- Miakotin V. A. 107, 130
- Mickevičius-Kapsukas V. 11, 21,
29, 37-39, 52, 67, 69, 98, 99, 134, 152,
154, 175, 179, 220, 224, 227, 235, 239,
247
- Miganskas 60
- Miknys R. 7, 11, 13, 23, 25, 27, 49,
81, 91, 113, 155, 222, 224
- Miknienė Č. 7
- Mikolainis P. 174, 179
- Mikuckaitė J. 59
- Milčinskaitė V. 60, 121, 122
- Miliukov P. N. 83, 88, 89, žr. Ми-
люков П.
- Milukas A. 23, 174
- Mironas V. 110
- Mongirdas V. 38
- Moravskis A. 175
- Morkūnas 179
- Motieka E. 7, 11, 49, 55, 91-93,
113, 155, 224
- Nabokov V. D. 83
- Nagrodzki (Nagrodzki) Z. 85,
148, 162, 165
- Narutavičius A. 85
- Nekrasov N. V. 164
- Nesavas A. 18, 19, 225
- Niedziałkowski (Niedzialkovskis)
M. 164
- Niemojewski (Niemojevskis) A.
77
- Nonevičius E. 26, 175
- Novodvorski (Novodvorski) 90
- Obolenski 164
- Okulicz (Okuličius) K. 92, 179
- Osmołowski W. (Osmolovskis V.)
162
- Ostachiewicz (Ostachievičius) K.
162, 163
- Otto V. 205
- Pajaujis J. 9, 12, 13, 224
- Palukaitis V. 174, 175
- Paškevičius A. 128
- Paškevičius R. 60
- Papečkys J. 120
- Paršaitis A. 56
- Paršaitis-Gabrys J. 12, 13, 47, 50,
51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 70, 71, 92, 97,
101, 106, 107, 118, 127, 175, 176, 179,
180, 219, 220, 222, 227, 240
- Paršaitis-Siūlelis P. 56, 97, 100,
104, 179, 183, 220
- Paszkiewiczówna (Paškievičiuvna -
"Ciotka") A. 85
- Patekas S. 165
- Patkovskis S. 180
- Paulikonis V. 47, 50, 52, 70, 92,
100, 116, 176, 180, 228, 240
- Pavalkis A. 63
- Pavalkis B. 122
- Pešechonov A. G. 107, 130, 134
- Pereverzev P. 164
- Petkevičaitė-Bitė G. 13, 29, 60,
113, 116-118, 126, 145, 147, 149, 180,
222, 227, 229, 239, 240
- Petrika A. 13, 31, 224
- Petruelis A. 126
- Pišsudski (Pilsudskis) J. 78, 162
- Piročkinas A. 175, 224
- Plaušinaitis A. 125
- Pleirytė-Puidienė O. 52, 118
- Pobedonoscev K. P. 151
- Popiežius Leonas XIII 143
- Popławski (Poplavskis) J. L. 78
- Požela J. 157, 236, 247
- Požela V. 38
- Povylius A. 59, 159, 166
- Pranckevičius T. 174
- Prokopovič S. 164
- Prozorov I. 162
- Puida K. 118
- Puišys J. 174
- Pūkienė V. 145, 224
- Purėnas A. 153
- Putvinskaitė-Žmuidzinavičienė M.
104, 126
- Putvinskienė-Gruzdytė E. 180

- Putvinskis V. 29, 37, 47, 51, 59, 100, 112, 180, 227, 239
- Radušis A. 174, 175
- Račys K. 113
- Raciūnas J. 24, 25, 174, 175
- Radžiukynas J. 21
- Radzevičienė M. 125
- Radziwiłowicz (Radzivilovičius) R. 165
- Radzvičkas P. 174
- Raila S. 112
- Ralys K. 67, 180
- Riauba S. 21
- Rimka A. 14, 32, 33, 105, 113, 115-120, 124, 125, 127-131, 133-137, 139, 140, 141, 143, 145-147, 149, 151-153, 180, 183, 207, 217, 220, 232, 235, 243, 246
- Rimša J. 122, 124
- Roberti de J. V. 83
- Rodičev F. 83
- Romas E. 162
- Romas J. 85, 161-163
- Römeris M. 7-10, 19, 33-35, 41, 44-47, 50-53, 55, 61-63, 71, 74, 75, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 97, 115, 119, 126, 127, 129, 133, 136, 137, 147, 149, 151, 163-165, 167, 173, 218, 220, 224, 227, 236, 238, 248, žr. Ромер М.
- Römer-Ochenkovskaja (Römer-Ochenkovskaja) H. 80, 219, žr. Ромер-Охенковская Е.
- Rucevičius A. 29, 59, 100, 111, 177, 178, 180, 227, 239
- Ruseckas P. 14, 55, 75, 97-107, 109-113, 117, 119, 120, 123, 127, 130, 131, 137, 145, 147, 155, 157, 177, 178, 180, 220, 230, 242
- Rousseu J. J. (Ruso Ž. Ž.) 133
- Rusova S. 59, 220
- Rūgys J. 175
- Sabas J. 29, 47, 67, 180, 227, 239
- Sabalys (Sabalis) J. 99, 156, 157, 166, 180
- Samajauskas K. 112
- Sapkauskaitė G. 126, 128
- Schmidt (Smitas) K. 134
- Schultz (Šulcas) A. 134
- Seniūnas J. 21
- Senkonis S. 12, 13, 21, 145, 224, 227, 238
- Sirutavičius V. [jaunesnysis] 7
- Sirutavičius V. 25-27, 28, 35, 38, 42, 59, 152, 175
- Sketerienė O. 175
- Sketeris V. 47, 100, 113, 120, 175, 180
- Skipitis R. 120
- Skrinska J. 60
- Sleževičius M. 13, 47, 92, 97, 100, 110, 111, 113, 115-118, 126, 127, 135, 140, 141, 147-149, 151, 153-155, 157, 159, 161, 162, 165, 166, 177, 178, 180, 222, 236, 247, 248
- Smetona A. 13, 27, 30, 37, 47, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 80, 92, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 108, 109, 110, 111, 126, 127, 148, 150, 151, 152, 154, 156, 176-178, 180, 220, 222, 223, 228, 230, 240, 242
- Smilga A. 63
- Smith (Smitas) A. D. 19, 133, 224
- Solonievič K. 151
- Spasovič V. D. 83
- Sokolov P. 164
- Sokołowski (Sokolovskis) E. 162
- Sprindis A. 13, 227, 238
- Spudulis J. 25
- Stakelė S. 48
- Staliūnas D. 10, 11, 155, 157, 224
- Stankevičius B. 26
- Stankevičius J. 119, 143, 174, 175
- Stankūnas J. 149
- Stašinskas V. 159, 166
- Staugaitis A. 21, 60, 174
- Staugaitis J. 21, 112, 116, 118, 122-124, 174, 180
- Steffen (Stefenas) G. 134
- Stepanov V. 164
- Stiklius K. 113, 118
- Stikliūtė O. 125
- Stolypin P. A. 94, 96, 122, 123, 136, 160
- Straszewicz (Straševičius) 90
- Struvė P. B. 83
- Studnicki W. (Studnickis V.) 164
- Sugintas A. 113, 117, 180
- Suleja W. 79, 224
- Suligowski (Suligovskis) 90
- Suvorin A. S. 89
- Sviatopolk-Mirskij P. 41
- Svilas J. 60

- Szacki J. 19, 133, 224
 Święciski (Svienciskis) 90
- Šabadas C. 163, 164
 Šakenis K. 180
 Šalčius M. 120, 121, 224
 Šalčius P. 119, 224
 Šarmaitis R. 11, 224
 Šaulys J. 29, 31, 37-42, 60, 117, 149, 161-165, 176, 180, 220, 227, 236, 239, 248
 Šidlauskis D. 119
 Šilingas S. 118, 120, 162
 Šliūpas J. 50, 51
 Šliūpas R. 110, 112, 174
- Tyla A. 7, 17, 44, 45, 49, 51, 53, 60, 61, 71, 75, 77, 86, 88, 225
 Toliušis Z. 27, 39, 57, 61, 67, 127, 161, 180, 219
 Tomaszewski J. 79, 225
 Trubeckoj E. 88
 Trumpa V. 12, 13, 18-21, 27, 30, 33, 39, 43, 67, 69, 77, 225, 227, 238
 Trusevičius S. [K. Zalevskis] 10, 175, žr. Залевский К. [Трусевич С.]
 Thugut (Tugutas) S. 165
 Tumas J. 97, 110, 111, 126, 127, 220
 Tūbelis J. 180
- Untulis M. 113, 180
 Urbonavičius-Urbonas V. 24, 26, 37, 41, 48, 91, 110
- Vabalas B. 21
 Vaineikis L. 174
 Varanka 60
 Vasilenko V. 164
 Vaskela G. 7
 Vėbra R. 10, 11, 17-19, 21, 65, 225
 Vėgėlė A. 48
 Veitas M. 59
 Veluoniškis A. [Antanas Lingis?] 21
 Verbyla A. 122
 Vidmantas E. 21, 37, 39, 225
 Vilčinskis J. 63, 67, 75, 225
 Vileišis A. 26, 27, 37, 41, 116, 118
 Vileišis J. 14, 23, 25, 26, 27, 29, 31-33, 35, 36, 37, 39, 40-43, 47-49, 51, 53, 54, 57, 58, 60, 63, 67, 69, 73, 80-84, 87, 92, 97, 100, 102, 108, 110-112, 115-118, 126-128, 147-149, 159, 161-164, 166, 176-178, 180, 221, 227, 236, 239, 247
 Vileišis P. 24, 27, 28, 32, 37, 48, 49, 53, 57, 91, 98, 112, 117
 Vileišienė E. 41
 Vilkaitis 120
 Višinskienė-Mikuckaitė J. 100, 111, 126, 180
 Višinskis P. 12-14, 25-33, 36-43, 46-51, 53-60, 63, 65, 67, 72-76, 80, 89-92, 128, 129, 148, 176, 177, 180, 221, 227-229, 240
 Vireliūnas A. 125
 Vitė S. 63, 92, 151
 Vitkauskas Petras 99, 113, 118, 122, 154, 156-159, 166, 180, 236, 247
 Vitkauskas Pijus 122
 Vodovozov V. V. 107
 Vrublevskis T. 80, 83, 88, 90, 148, 219
- Zauniūtė M. 14, 29, 37, 48, 49, 59, 70, 71, 97, 99, 100, 103, 108, 109, 113, 115, 129, 178, 180, 227, 239
 Zavadskis 57, 114
 Zosztawt (Zoštautas) A. 162-164
 Zubovas V. 29, 85
 Zubrickas P. 180
 Zubrys 120
- Žalys K. 47, 102, 111, 180, 228, 240
 Žalnierūkinas K. 174
 Žemaitis Z. 113, 127, 180
 Žilėnas V. 51, 53, 107, 121, 225
 Žilinskas T. 112, 174, 175
 Žilinskis K. 117
 Žmuidzinavičius A. 162
- Wasilewski (Vasilevskis) L. 141
 Wirszyłło (Viršyla) I. 85
 Własow (Vlasovas) A. 85
 Woźnicki (Vožnickis) 85
- Алексеева Г. 131, 225
 Андрияшайтите Ю. 11, 225
 Булат А. 11, 45, 225
 Лэонас П. 161, 221, 225
 Миллюков П. 89, 221, 225
 Мартова Л. 11, 225
 Ромер М. 81, 225
 Ромер-Охенковская Е. 81, 83, 225
 Залевский К. [Трусевич С.] 11, 225

Li-191

Lietuvių atgimimo istorijos studijos

T. 10: Lietuvos demokratų partija 1902 - 1915 metais / R. Miknys; Red. kol.: E. Motieka (vyr. red.) ir kt. - A. Varno person. įm., 1995. 256 p. Nugar. antr.: Studijos, 10. - Santr. lenk., pranc. - Bibliograf. išnašose. Asmenų r-klė: 250-255 p.

ISBN 9986-491-22-3

Knygoje nagrinėjami 19-20 a. pradžioje besiformavusios modernios lietuvių tautos, visuomenės politizavimosi raidos ypatumai. Aptariamas ir analizuojamas Lietuvos (Lietuvių) demokratų partijos politinės veiklos ir socialinės-politinės programos vystymasis, partijos vaidmuo ir reikšmė formuojant Lietuvos valstybingumo sampratą, ugdam tautinę ir politinę sąmonę, propaguojant demokratinius principus. Tyrimas padeda apibūdinti to meto Lietuvos visuomenės konfigūraciją, tautos ir visuomenės siekius, kultūros savitumus, išryškina Rusijos "nacionalinės" politikos pagrindinius bruožus.

UDK 947.45. +329 (474.5) LDP

Redaktorė - Ona Balkevičienė
Korektūrą skaitė Rimantas Miknys ir Ona Balkevičienė
Vertėjos - Kristyna Rutkovskaja (lenkų k.) ir
Daiga Vaitkevičiūtė (prancūzų k.)
Viršelio dailininkas - Saulius Motieka
Rodyklės autorė - Violeta Bekionienė

SL 1632. 1995 12 29. 8 apsk. leid. I. Tiražas 1000 egz. Užsakymas 251
Rengė spausdinti ir išleido A. Varno personalinė įmonė
Spausdino Spindulio spaustuvė, Gedimino 10, 3000 Kaunas
Kaina sutartinė